ÇAĞA TANIKLIĞIM

MALİK BİN NEBÎ

Bir Yayıncılık: 59
Çağdaş İslâm Düşüncesi: 27

Orijinal ismi
Yevmiyyatu Şahidi'l-Karn

Tashih: Remzi Karagöz
Dizgi-Baskı: Pınar Matbaacılık
Cilt: Alibaba Mücellithanesi
Kapak: Aycan Grafik
Kapak Baskısı: Orhan Ofset
Ocak 1987, İstanbul

Malik Bin Nebî

ÇAĞA TANIKLIĞIM

Türkçesi:
İbrahim AYDIN

İçindekiler

Takdim 7
I. Bölüm
İlk Yıllar (1905 - 1930) 11
II. Bölüm
Öğrenci (1930 - 1939) 189

Genelde her yazar, eserini tanıtırken klasik bir takdimde bulunur. Ama bu; öylesi bir takdim değil, ancak bir yorum olabilir.

Bu kitabımda; bir zarftan söz etmek istiyorum.

Herkesin bir alışkanlığı vardır. İşte benim yeni alışkanlıklarımdan biri de o idi; halk imamla namazı kılıp çıktıktan sonra bu sakin ortamda ibâdet etmek...

Yalnız başımayım... Öyle ya, bu küçük câmide benden başka kimse yok şimdi... O an; benim sessizliğe bürünme anım biliyorum.

Kostantini Mescidi'ndeyim... Yanıbaşında uzun yıllar en büyük kiliselerden, biri olarak kalmış sonra bağımsızlığın ertesinde halkımızın malı olmuş Dâr el-Bay'ın olduğu küçük mescitte...

O zamanlar ya üç ya dört gün olmuştu, Fransa hicretimden döneli... Zaten devrim yıllarında birçok Cezayirli'yi de ben zorlamıştım hicrete. Ayakkabılarımı çıkarırken, içeriye bir göz attım... Yapıda, güzelliğini insana hissettirecek herhangi bir ses sedâ yoktu... Yalnız çilekeş tarihinden bahsediyor gibiydi.. Gözüm, minberle mihrabın arasında sâkin bir yere ilişti.. Caddenin gürültüsünden uzakta, sessizliğin hakim olduğu bir yere... Oraya doğru yöneldim.. Sonra tekbirimi al-

dım orada.. Rengarenk camların olduğu pencerelerden süzülen ışıklar, mescidin sütunları arasında dağılıyor, beni saran sessizliği sanki bir kat daha artırıyordu..

Galiba ikinci secdedeydim... Doğu'ya hicretim esnasında, secdeyi uzatmak gibi bir alışkanlık edinmiştim.. Tıpkı, Mağripli hacılarımızın, Ezher'in yanındaki Hüseyin Camisinde yapmaya alıştıkları gibi bir şey...

Nasıl oldu bilmiyorum, secdedeyken arkamdan bir ayak sesi duydum... Halının üzerinde yumuşak bir ses... Sonra uzaklaştığını hissettim...

Namazımı sürdürdüm, ve selâm verdim...

Sağa, sola baktım... Kimseler yoktu.. Dizime yakın bir yere bu zarfı koyan adam, sanki sırra kadem basmıştı... Ama bu neyin nesiydi? Kâğıt zarfın içerisindekinin sayfa tomarı olduğunu anladım...

Ve açtım onu... Ellerimin arasında, sık ama açık bir yazıyla kaleme alınmış bir sayfa destesi vardı... İlk sayfadan okuduğum şu sözlerden ibâretti:

«Çağa Tanıklığım»

Sonra bir sayfa daha, bir sayfa daha...

İlginç bir durum... Eli kalem tutan, Cezayirli yaşıtlarımdan herhangi birinin benzerlerini yazabileceği sayfalar...

Diğer sayfalara da bir göz gezdirdim... Aniden gözüme bir isim ilişti.. Belki yazarının ismiydi, kimbilir? (Sıddık)

Kimdi bu «Sıddık»?

İlk sayfadan başlıyor, kendini anlatmaya... 1905 Kostantini doğumlulardan biri... Hemen aklımdan geçiyor; öyleyse bu adam benim yaşlarda, akranlarımdan birisi olmalı...

Daha fazla okumuyorum... Düşünüyorum da, acaba sahibine geri vermeli miyim, bu yazıları? Ama, adı «Sıddık» olan birini nereden bulup vereceğim?

Peki.. Onu başka bir yoldan da geri veremez miyim? Örneğin yayınlayarak... Belki de bu davranışımla onun arzusunu da yerine getirmiş olurum...

Okuyucudan bu kitabı, perde gerisinden konuşmak isteyen bir Cezayirli'nin yazdıkları olarak kabûl etmesini istirhâm ediyorum.

Malik bin Nebî
Cezayir, Mayıs—1965

I. BÖLÜM

İLK YILLAR (1905 — 1930)

1905 yılında Cezayir'de doğdum; Yani, hayatta kalan son şahitleriyle geçmişi yetişme çağındaki istikbalin liderleriyle geleceği gözlemleyebilecek bir zaman kesitinde...

Dolayısıyla bu zaman kesitinde doğan ben de bir tanık olarak bu avantajdan oldukça yararlandım...

Ailemin büyüklerinden ninemi görmek nasip oldu bana; Yaşı yüzü aşmış Hacı Baya'yı. Öldüğünde ya üç ya da dört yaşındaydım. Bu yüzden yeterince tanıyamadım onu. Ama anlattığı hikâyeler, hatıralar ailem kanalıyla bana da ulaştı; Anneannem Hacı Zeliha hanımın, Fransızlar'ın Cezayir'i işgalleri esnasında o zamanlar çocuk olan annesi Baya'nın ana-babasıyla nasıl kaçtıklarını anlatışı hâlâ kulaklarımdadır...

O gün bütün Kostantin'li aileler ırz, namus derdine düşmüşlerdi. Özellikle de kızları olan aileler... Halihazırda, yukarısında asma köprünün, aşağısında Kavki değirmenlerinin bulunduğu Reml vadisi tarafından şehri terkediyorlardı...

Fransızlarsa surlarda açılan gediklerden şehre giriyorlardı... Babalar küçük kızlarını fransızlara yem

etmemek, için aksi istikamete koşuşturuyorlardı... Reml vadisine bakan surlardan atılan iplere yapışan kızların çoğu, sura tırmanamadan boşluğa düşerek ölüyorlardı... İşte büyük ninemiz Baya da bu faciayı yaşamıştı; tıpkı oğlu İsmail'i Rabbine kurban etmeye götüren Hz. İbrahim gibi ana babası onu önlerine katmış kaçıyorlardı... Baya da müslüman bir ailenin şerefini kurtarmak için, ezilen bir yurdun mezbahasına bir kurban olarak verilebilirdi; ama o, son anda bu acıklı olaydan kurtuldu... Surun üzerinden sarkıtılan ip bu defa kopmamış, büyük ninemizi tepeye çekmişti. Ve Tunus'a iltica ettiler, ailesiyle birlikte... Yıllar sonra Hacca gitti, ardından eşi ve çocuklarıyla yine Cezayir'e döndü Baya Hanım. O; şimdi hayatta değil ama acıklı hikâyesi hâlâ dillerde taze ve canlı...

Belki, bu hikâyenin, biz, onun torunlarının kafalarında ne gibi bir etki uyandırdığını tasavvur edebiliriz... Uzun ve soğuk kış gecelerinde hikâyesini kızının, babaannemiz Hacı Zeliha hanım'ın dilinden kaç kere dinlemişizdir, kim bilir?

Burada belirtmem gereken, babannemin, hikâye anlatımındaki olağanüstü başarısıdır; Bizi etrafına toplar, biz de halka şeklinde çevrelerdik onu. Bu; ilk okuldu benim için. Kişilik oluşumumda ona çok şeyler borçluyum... Otuz yıl sonra Paris'te öğrenci iken, fakültede arkadaşlarımla özgeçmişi tanıma testine tabi tutulmuştuk. Cevaplanması gereken sorulardan biride şuydu; Hayatınızdaki en önemli olay hangisidir. Onu kime bağlarsınız? Aradan o kadar yıl geçmesine rağmen soru hemen, eski hatıraları canlandırmıştı, zihnimde.

Altı veya yedi yaşındaydım; Ailemin ekonomik durumu oldukça kötüydü. Dedem, ailenin taşınmazlarından ne varsa satıp, sömürge Cezayir'i terkederek,

Trablusgarb'a göçmüştü... 1908 yılında Kostantin, Tilmisan gibi birçok şehri sarsan hicret dalgasının ilk postasıyla ayrılmışlardı Cezayir'den... Bu vatanperver insanlar, sömürgecilerle aynı toprağı paylaşamayacaklarını ifade ediyorlardı böylece; Gerçekten de 1954 yılı Aralık ayında patlak veren direniş hareketlerini gündeme getiren bilincin ve bunun yanısıra daha birçok siyasî gelişmenin çekirdeğini oluşturmuştur bu hicret vakıası.

Hicret'in ardından Kostantin şehrinde aşamalı bir sosyal değişme yaşandı. Sömürgecilerin baskısı altında bile hayat biçimini korumaya devam eden bu şehrin; birçok gelenek, görenek ve töreleri de yavaş yavaş değişimden nasibini alıyordu; Eskiden Kostantinli aileler, düğün, nişan, cenaze, bayram gibi törenleri, Ticaniyye, Rahmâniyye, Hansale özellikle de İseviyye tarikatı dergahlarında yapılan zikir ayinlerini rahatlıkla düzenleyebilirlerdi... Ama artık azalan gelirler ve yaşanan kriz, böyle birşeye kesinlikle imkân tanımaz olmuştu... Önceleri Kostantin'de zenginliğiyle tanınan herhangi bir aile, artık oğlunu veya kızını evlendirmek zorunda kaldığında, düğün yapmak için en azından evini ya da tarlasını satmaktan başka çıkar yol bulamıyordu...

Özü kaybetmişlerdi ama yine de birtakım şekilleri yaşatıyorlardı... Ancak, gün geldi bu şekillerde değişime boyun eğmek durumunda kaldılar... Eski ahlâki ve sosyal ögeler, yaşanan değişimle tarih oluyorlardı; Kostantinliler; dilenciler, kapıyı çalıp boyun eğerek istemesinler diye, kapılarının yanındaki oyuklara yemek, para vs. koyarlardı. Ama bu adet de doğumumdan birkaç yıl önce bırakılmıştı.

Şarap yaygınlaşmış, şarapçılar çoğalmıştı... İtimat duygusu kötüye kullanılıyor, gelenekler çiğneni-

yordu... Doğal olarak sonuçta bunlardan da eser kalmadı...

Daha çocukluk yıllarımda çok güzel bir adet olan dayanışma ortadan kaybolmuştu; Eskiden, komşusunda düğün yapılan kişi, gelinlik ve takıları ona ödünç verirdi... Ama ödünç alınanlar geri verilmemeye başlayınca, bu adet de tarihe karıştı.

Hele sosyal sahada, geleneklerin çöküşü çok daha fazla ve açıktı... Örneğin dokumacılar birliği gibi meslekî birlikler kalkalı epey zaman olmuştu... Bazıları da zehir kendilerine bulaşıncaya kadar direnç göstermeyi sürdürdüler... Zanaat ürünleri yavaş yavaş piyasadan çekiliyor, piyasayı Avrupa'dan ithal edilen sanayi mamulleri kaplıyordu...

Evet, Kostantin, caddeleri hâlâ «Yüncüler», «Süpürgeciler» gibi eski isimleriyle anılıyordu ama, eskiden şöhret kazanarak bu caddelere adlarını veren meslekî birlikler ortada yoktu...

Kostantin toplumu, yukarılarda hırsızlığın, aşağılarda yoksulluğun egemen olduğu bir toplum olmuştu... Sosyal çöküşün belirtileri, erkek giysilerinde bile kendini gösteriyordu; sarıklar, kavuklar, nakışlı kumaştan yapılmış giysiler artık şehrin caddelerinde görülemez olmuştu... Bunların üretimini yapan —Saddarîn Mağazaları— gibi kuruluşlar, birbiri ardına kapılarını ötmeye başlamışlardı... Artık Avrupaî giysiler her caddede her sokakta daha fazla görülüyordu... Genellikle de Marsilya'dan ithal edilen kullanılmış giysilerdi bunlar...

Şehirlerin gerçek sakinlerinin görünümleri değişiyordu... Peki, ya diğerleri; Avrupalıların sayısı yavaş yavaş artıyordu... Yahudi Gettosundakiler bir anda Fransız oluvermişlerdi... Sonuçta hem bu Avrupalılar hem de Fransızlaşan (!) yerli Yahudîler için ka-

feler, mağazalar, lokantalar, bankalar ve güzel vitrinli dükkanlar açılmaya başladı. Tabii tüm bunlar şehre yeni bir karakter kazandırıyordu... Yerli sakinlerse dar sokaklara, Seydi Raşîd caddesine hapsedilmişlerdi...

Değişimin, sosyal ve ahlâkî etkilerinin yanısıra dedeminde aralarında bulunduğu yaşlılar arasında psikolojik bir etkisi de olmuştu; gördüğü herşey onu Cezayir'den tiksindiriyordu... Artık hicret zorunlu olmuştu ona... Ama babam, dedemle hicret etmedi... Zira, annem yarım asırdır, Tebisse'de yerleşmiş olan ailesini bırakmak istemiyordu... Dedem, kardeşi ve amcamla yanlarına alınabilecek herşeyi alıp hicret ettiklerinde babam Tebissede uzun süre işsiz ve parasız kaldı...

O dönemde ailem için hayat son derece güçtü... Kostantin'deki büyük amcam da vefat etmişti; Uzun süredir onun evlatlığı olarak yanında yaşayan ben de yengem tarafından Tebisse'deki aileme iade edilmiştim; Zira yengemin geliri artık bana bakmaya yetmiyordu...

Böylece ben de Tebisseli çocukların arasına katıldım... Yeni çevremde, oldukça fakir bir aile ortamında, anneannemi tanımaya başladım... Çok hikâyeler ve hatıralar dinledim ondan; Hep iyilik yapmayı öğütleyip, sevabını müjdeleyen, kötülük yapmayı yerip, cezasından haber veren hikâyelerdi bunlar... Farkında olmaksızın kişiliğimi oluşturuyorlardı... İyilik yapmanın, İslâm ahlâkında en yüksek şey olduğunu onlar sayesinde öğrendim... Anneannemin iyiliği konu ettiği hikâyelerden birisinin etkisiyle daha yedi yaşında bir çocukken hayatımda benzeri olmayan bir hayırda bulunmuşumdur...

Yoksul ailelerde baba işinden olunca, çocuklar aç kalırlar. Ancak annem, terzilik yaparak bizi aç bırakmıyordu... Dolayısıyla ailenin, sürekli boş para kesesini de o saklardı...

Hattâ hatırlarım; Birgün, bana Kur'an öğreten hocaya verecek para bulamadığı için kendi karyolasını vermişti adama... Cilâlı tahtadan yapılmış olan bu karyolalara, Cezayir'de o zamanlar (Südde) denirdi...

Gördüğünüz gibi ailemin geliri çok, çok düşüktü. Ancak annemin hesaplılığı ve özverisi sayesinde hiçbir zaman aç kalmazdık... Çoğu zaman gece yarılarına kadar elini işten kaldırmazdı... Ama her ne kadar aç kalmasak ta yeterli gıda alamadığımızı o da biliyordu... Bu yüzden Cuma günleri ek bir işe daha girişti. Annemin bu işi ben ve kızkardeşime Cuma günleri bir parça (Rafis) yeme fırsatı veriyordu; Tebisse'de bilinen bu tatlı; tahin, şeker, hurma ve yağdan yapılıyordu...

Yine bir Cuma, öğleden sonra (Rafis) almış, iştahla yiyordum... Evin kapısından bir dilencinin yakarışını duydum: «Allah için, birşeyler verin!»... Henüz yarısını yemiştim tatlının... Hemen koşarak diğer yarısını dilenciye verdim; zira, anneannemin iyilik ve sevabıyla ilgili hikâyelerinden birini hatırlamıştım o an... 30 yıl sonra, şimdi koca adam olan ben, yaşlı anneanneme neler borçlu olduğumu çok daha iyi anlıyorum...

Geçmişimi irdelediğim şu satırlarda dikkatinizi çekmek istediğim şu: Yurdun kendi gücüyle ayakta duramadığı ve birinci dünya savaşından sonra, sömürgecilerle birlikte yaşamaktan başka çıkar yol olmadığına inanan gençlerin türediği o umutsuz ve karanlık dönemde, kendi tarihlerini anlatmaya çalışan

büyük dedem ve anneannem gibileri olmasaydı, Cezayir, asîl tarihini bir daha asla yazamazdı...

Ne olursa olsun, Tebisse'ye, ailemin yanına döndüğümde, amcam ve eşiyle yaşadığım Kostantin'deki intibalarım kafamdan hiç ayrılmadı...

Belki de orada alıştığım şeyleri, kaybetmem, Kostantin halkının, üzerimdeki etkilerini daha da artırıyordu... Bu yüzden, Kostantin, çocukluk yıllarımda zihnimde odaklaşan bir merkez olarak kalmıştır... Ama, Tebisse'de benliğime kattığı psikolojik yapısıyla ikinci bir odak olmuştu kafamda...

O dönem Tebisse'si, aşağı yukarı eski Bizans sınırlarının dışına taşmamıştı; Wandal saldırılarına karşı savunma amacıyla alalacele yapılmış surların içerisindeydi şehir... Arapların idaresi zamanındaysa, şehir surlarının dışında bir semt inşa edilmişti; Yeni adıyla «Zaviye» diye anılan «Meştî» semti... Belki, evliyadan bir zat olan Seyyidi Abdurrahman'a nisbetle «Zaviye» adı verilmişti buraya... Genelde, Limuşî, Yahyâvî, Abdîs gibi komşu kabîlelerin uğrak yeriydi. Zannederim, şehre girmeyip, yalnız buraya uğramaları, hayvanlarının yakınında kalmayı istemelerinden ötürüydü...

Çocukluğumun önemli bir bölümünü işte bu ortamda geçirdim...

Şehirde yaşayan bazı ailelerin de inek sürüleri vardı... Sabahın erken saatlerinde otlanmaları için şehirin dışına gönderirlerdi sürüleri; Önce, bugün müslümanların Seyyidi Said dedikleri Krakla kapısında toplanırdı hayvanlar... Akşamsa aynı yere gelirler ve oradan hepsi kendi ahırlarının yolunu tutarlardı... Şehrin dar yollarından geçerken hem gürültü yapar hem de yolları kirletirlerdi... Sömürgeci hükümet, tarihî şehri yeni bir karaktere bürüme çabasındaydı; Ön-

celikle, Tebisse ve Mersut şehirlerinin değişik idarî birimlerinin yeraldığı bir semt inşaa etti... Ardından, Avrupalı, memur, öğretmen, gümrükçü, bekçi ve doktorlar için lojmanlar yaptı...

Anlatacağım bu gençlik hikâyesi aslında Cezayir'in ikibin yıllık geçmişinin özetlenmiş şeklidir... Çocukluğumun ilk yıllarını geçirdiğim Kostantin, Tebisse'den birçok açıdan farklı bir konuma sahiptir...

Herşeyden önce sonraları «Fransızların Gelişi» diye adlandırılacak olan sömürge olayının baskısından Tebisse çok daha az etkilenmiştir... Bunda belki de en büyük etken bölgenin tabiat açısından Avrupalılara karşı kendinden korunmalı olmasıdır... Ayrıca Avrupalı'nın hiçbirşeyiyle istenmediği bir yerdi; Örneğin, gümrük polislerini ve bekçileri sokakta gördüğünüzde şaşarsınız; Yüzlerce kavuklu, sarıklının arasında iki üç şapkalı! Yine, şehrin yarı çöl karakterini koruyan en azından köylü havası taşıyan yakın kabilelerle sürekli içiçe olması onun da aynı havayı taşımasına yolaçmıştır... Sokaklarda merkeplerin ve sütlerin kokusu duyulurdu herzaman...

Dolayısıyla bölgedeki geleneksel yapı büyük şehirlerin aksine sömürgecilerin varlığından doğan ahlâki ve sosyal etkilerin yayılmasına imkân tanımamıştır... Buralardaki halk, hiçbir zaman gelenek ve değerlerinden ayrılmamıştır... Hâlâ Keskûsî yerler, temiz sularını içerler... Tebisse; hayat tarzı sade ve yerleşimi basit olduğu için manevî yapısını ve şerefini koruyabilmiştir... Böylece, Kostantin'den, Tebisse'ye gelişimle kendimi yepyeni bir ortamda buldum. İlk yıllarımın geçtiği Kostantin'den oldukça farklı bir ortamda...

Tebisse'nin oyunları da çok değişikti... Kostantin'li çocuklar daha rahat ve zengin bir toplumda ya-

şadıkları için oyuncakları da daha bir nazik ve değerliydi... Küçükler yörede renkli tahtadan yapılan minik oyuncaklarla vakit geçirirlerdi. Tıpkı Tebisse, kabilelerinde gelinlerin çeyizleri arasında götürdükleri ucuz tahta sandıklar gibiydi bu oyuncaklar... Az büyüklerse ya atlama ya da Quinet oyunu oynarlardı. Tebisse'de ise oyunlar, yörenin geleneklerine uygun olarak daha bir sert ve yorucu olurdu... Bazı oyunlarda gözbağıcılık ve sihirbazlığa yakındı...

Tebisse'de mevsimlik oyunlar da olurdu.. İlkbaharda şehir gençleriyle, Zaviye'nin gençleri futbol maçları yaparlardı. Çoğu zaman bazı yetişkinler de katılırdı bu maçlara: Ama top ya sindiyan dalları düğümlenerek ya da keçi kılından yapılırdı... Oyunun kuralı şöyleydi; Her takım topunu rakip sahaya yöneltmeye çalışır ve bunu sindiyan dalından yapılmış ve ucu hafif kızartılmış deyneklerle yapardı; Bu deyneği golf sopasına da benzetebiliriz..

Bir oyun daha vardı ama bu biraz daha tehlikeliydi. Tebisse çocuklarıyla Zavîye semtindeki çocuklar arasında yapılan küçük bir savaş da diyebiliriz buna... Aynı oyun Kostantin'de de bilinir; ve Kantara semtinin çocuklarıyla, Cedubiyye Kapısı'nınkiler arasında oynanır... Ama biz Tebisseli çocukların en çok hoşuna giden talandı; Şehrin etrafında, yeşil bir saha vardı ve bazı çiftçiler burayı değerlendirme gayesiyle birşeyler ekerlerdi; Meyvalar ve marullar çıktığında biz bu tarlalara saldırır, tüm bitkileri talan ederdik... Çoğu zaman da çocuklar, tarlalara saldırmak için gurup gurup dersten kaçarlardı... Belki buraların sonraları ölü topraklar olmasında doğayla birlikte çocukların da katkısı olmuştu. Ardından parsellenerek, Za'rur Kapısı ve Zevatin kapısı semtlerini oluşturan evler dikildi buralara...

Ama benim tercihli yerlerim ve günlerim vardı... Çarşamba öğleden sonraları meyve ağaçlarını talan etmek çok hoşuma giderdi; Henüz Fransız okuluna girmemiştim... Bizim okuldaki hoca Çarşamba öğleden sonra her öğrenciyi iki kuruş karşılığında bırakıyordu; Tabiî bu da bahçeleri talan etmek için yeterli vakit kazandırıyordu bana.

Öğleden sonraları güneşin altın ışıkları şehri sarardı her yandan... Bu büyüleyici atmosferde, Kostantin caddesinin kaldırımlarında ya da yeni bir müzik holün yapıldığı Carnot meydanında oyun oynamaktan sonsuz bir mutluluk duyardım... Fransızlar, her yıl 14 temmuzda, bu müzikholün nağmeleriyle dans ederlerdi meydanda... Yine bir Çarşamba günü, akşam üzeri kaldırımda oynarken bir Avrupalı'nın ayağına basmıştım, o da beni itmişti. Hâlâ hatırımdan çıkmaz bu olay. Surlara yakın yerlerde oynamak çok hoşuma gidiyordu. Sanki oradayken başka bir dünyaya taşınmışım gibi birşeyler hissediyordum içimde...

Şehrin diğer yerleri beni sıkıyordu... Ablamla, kilisenin önünden geçerken gözlerim hep çana takılırdı... O an aklıma bir fikir gelir ama onu kimseye açamazdım; Ben daha emzikteyken ölen kızkardeşim Verdenin kilisede mahpus olduğuna inanırdım... Tıpkı çalıntı bir hazinenin saklandığı ve kimsenin ulaşamadığı biryer gibiydi kilise...

Kadirilerin zaviyesi bizim evden pekte uzakta sayılmazdı; O sıralar alışılagelen geleneğe göre, sünnet ve düğün merasimlerinde dergahın kalabalığı yürürlerdi... Bense ilk tam tamları duyar duymaz hemen dışarı koşardım... Eğer yürüyüş gündüzse anlardımki bir ailenin sünnet merasimleri yapılacak; Hemen sem-

tin diğer küçükleriyle birlikte tören alayının ardından koşuşurduk...

Bugüne kadar bu hatıralar bana garip gelmiştir hep... Günler geçiyor, ailemin ekonomik durumu yavaş yavaş düzeliyordu. Babam Tebisse'de bir dairede iş bulabilmişti... Tabiî, gençken okulda öğrendiklerinin oldukça yararını görmüştü.

Ve Fransız Okulu'na gönderdiler beni. Ama aynı zamanda Kur'an kursuna da devam ediyordum... Sabahın erken saatlerinde kursa gidiyor ardından saat sekizde okulda oluyordum... Ancak oldukça yorucu oluyordu bu... Doğal olarak, okullar ve hocalar arasındaki farklılık da beni zor durumlara sokuyordu... Yavaş yavaş Kur'an kursunu asmaya başladım... Ama babam ve kurstaki hocam cezalandırıyorlardı beni.. Bu da kursa karşı daha bir soğuk tutuma girmeme yolaçtı... Artık her iki okulda da durumum kötüye gitmeye başlamıştı... Sonunda babam razı oldu ve kurstan ayrıldım... Hem onca senedir çok birşey de öğrenememiştim orada... Dört yıldır okuyordum ama hâlâ Hadid Suresi'nden öte gidememiştim...

Kurstaki hatıralarımdan bazıları hâlâ çıkmamıştır aklımdan; Diğer öğrenciler ve ben her sabah, kursun yanındaki küçük su haznesinde taş levhalarımızı yıkardık. Doğal olarak su, hocamızın genelde kuzu yağı kullanarak yaptığı yapışkan mürekkeple kirlenirdi... Levhanın mürekkebiyle kirlenen bu suyu, kovayla dışarı boşaltırdık... Bir defasında arkadaşlarla birlikte, suda Allah kelamı var diye kirli kirli içmiştik... Niyetimiz gayet samimiydi yoksa, bizzat Allah'ın mukaddes kelamını içmeyi falan düşünmemiştik...

Kasabamızdaki tek Fransız okulunda sömürge çocuklarının küçükleri için özel bir dördüncü sınıf vardı... Burası bir hazırlıktan ibaretti; Öğrenci bir-

kaç sene burada okur ardından normal sınıflara katılırdı; Öğrencinin normal sınıflara alınmasında seviye sınavı yapılırdı... Şans bana gülmüş ve üçüncü sınıfa kabul edilmiştim...

Aslında bu şans öğrenimimi sürdürme imkânını tanımıştı bana; Ve bunu, bugüne kadar hayırla andığım, hocam Madam Bîl'e borçluydum... Beşinci bölümden gelen Avrupalı öğrenciler arasında beni ilk gören o olmuştu...

İlk sınavda imla ve dil soruları sorulmuştu... Verdiğim cevaplarla öğrencilerin başını çektim... Dolayısıyla, sınıf defterinin ilk sayfasına alıştırmaları yazma hakkı benim olmuştu... Öğretmenler, terbiyesine göre öğrencilere yazdırırlardı bu defteri...

Aklımdan çıkmayan hatıralardan biri de, Madam Bîl'e karşı beslediğim aşktı. Bir sabah kalktığımda kendimi öğretmenim Bil'e karşı coşkun bir sevgi duyar buldum, sanki annem kadar seviyordum onu... Belki Freud'un teorilerine başvurursak açıklaması oldukça kolay bir olaydı bu... Ama işin ters tarafı, bu hanımefendi de çocuk kalbimin arzusunu olumlu karşılamıştı...

Herneyse, güzel bir şekilde öğrenim hayatım başlamıştı; Sokaktaki davranışlarım yavaş yavaş daha bir durgunlaşıyor, denge kazanıyordu... Yine aynı dönemde, camiye sık sık gider olmuştum... Özellikle de tatil günleri... Cuma namazını halkla birlikte kılmaktan öyle zevk alıyordum ki... Yalnız o gün giyebiliyordum küçük kavuğumu ve nakışlı beyaz gömleğimi... Bu giysileri yengem Behîce hanım hedîye etmişti bana... Çocukluğumun ilk yıllarını yanında geçirdiğim, Tebîsse'ye de beni görmek için sık sık gelen ve her defasında da bana doğduğum yeri anımsatan yengem.

Artık aile bireylerinin konuşmalarına aklım ermeye başlamıştı. Bir defasında; bizi ziyarete gelen, yengem Behîce Hanım'dan, dedemin, İtalyanların işgali üzerine Trablusgarp'tan ayrılarak Kostantin'e geldiğini öğrendim...

Tebisse'de derslerime ve oyunlarıma devam ediyordum... Daha önce yüzünü görmediğim dedemle tanışmak ve doğduğum yeri bir daha görmek için uzun süre bekledim...

Şehir yerlileri, surları kuşatan ovalarda ziraatle uğraşarak hem kendilerinin hem de hayvanlarının yiyeceklerini temin ederlerdi... Komutan Sıddık da, Prison Caddesindeki evinin önünde duvara yaslanır, gelip geçeni izler, yanındaki eski arkadaşlarıyla, kahve içip dama oynardı. Bir iş yapamazdı; yalnız, değerli kızıl cübbesini, damatlara ödünç verirdi... Hanımı da düğün yapan evlere, Keskuse yapmaları için büyük kazanlarını verirdi...

1912'deki büyük yangınlar, şehri saran ormanları yakıp yokettikten sonra, bu tip ailelerin ekonomik durumları yavaş yavaş bozulmaya başlamıştı... Artık hayat çok güç hale gelmişti... Bölgeyi saran sosyal çözülme eski Roma şehrinin yeraldığı semtlerde de yayılıyordu...

Tebisse o sıralar, surların içerisinde normal hayat tarzında yaşayıp gidiyordu. Tek olay seçimlerdi. Şehir siyasi olaylara karşı çok duyarlıydı... Liderlik çekişmesi bağımsız Abbas b. Hamane ile hükümet dostu Bin Alâve arasında geçiyordu...

Bin Rahhal, nasıl Cezayir'in batı kesiminde Milliyetçilik fikrinin ilk önderlerindense, Çağdaşı Bin Hamane de Doğu kesiminde öyleydi... Ama Bin Hamane diğeri kadar tanınmış bir kişilik değildi... O dönemde bu iki adam biraraya gelmişler ve Paris'e

ilk Cezayir heyetini göndermişlerdi.. Heyet Fransız Hükümeti'ne, Cezayir Halkı'nın bir takım isteklerini iletmişti.. Paris gezisi sırasında Bin Hamane büyük etki yapmıştı; Doğal olarak Fransızlardan hiçbir hak koparamadan ayrıldı. Ancak, Bin Hamane'ye ziraî başarı nişanı takmışlardı... Daha sonraları, Cezayir'de bir Avrupalı alaylı bir tavırla şunu sormuştu ona; — Ne ektin de sana bu nişanı verdiler?» Şöyle cevap verdi. Bin Hamane: «Paris'te çok güçlü bir nüfuz ektim»...

Bu şahsiyetin adı o dönemde Cezayir'deki sömürgeci idareyi telâşa düşüren bir suikast olayına da karıştırılmıştı. Suikastin oldukça büyük etkisi olmuştu Cezayir'de. Hatta, Avrupalı yazarlardan biri olayla ilgili kaleme aldığı eserine «Tebisse Davası» adını vermişti...

Şunu da ifâde etmek gerekir; Bin Hamane, Arapça'nın Cezayir'de tekrar canlandırılması için ilk mücadele veren kişidir... Tebisse'de Arapça öğreten ilk medrese onun sayesinde kurulmuştur...

Şehirde hayat bir anda canlanıverdi. İdeolojik çekişme havası heryere egemen olmuştu. Belediye seçimlerinden önceki günler, zaten her zaman, böyle hummalı bir çalışmayla geçerdi... Hele, seçim sonuçlarının ilan edilmesinden sonra yapılan yüürüyüşler, havayı daha bir kızgınlaştırırdı; Kazanan parti şehrin caddelerinde gösteriler düzenler, zaferini kutlardı. Ama kalabalık, bunla da yetinmez, sokaklara dalarak, kaybeden partiye bağlı kişilerin kapılarını deynekle çalarlardı...

Bir akşam üzeri, kalabalık bizim evin önünde durdu; Biz Salih b. Hamane'nin partisindendik ve seçimi kazanamamıştık... Doğal olarak bizim kapı da deynekten nasibini alacaktı... Burada, o an ne kadar

korktuğumu ifâde etmek isterim. Belki bunla yetinmez, evin içine girer herşeyi yakıp yıkarlar diye öylesine korkuyordum ki. Belki deynekleriyle beni de dövüp öldürebilirlerdi... O vakit babam evde olmadığı için dehşet içinde, dışarıda olup biteni pencereden seyreden anneme sarıldım...

Tebisse'nin bir de köylü çehresi vardı; Okulun tatil günlerine rastladığında, kurulan pazar yerlerine gitmekten çok hoşlanırdım... Orada hikâyeciyi dinlerdim; Bab-ı Cedîd yakınlarındaki küçük meydan da Hz. Ali'nin kahramanlıklarını anlatırdı hikâyeci... En zevk aldığım şeyse; sihirbazı yalanlarını dansettirirken seyretmekti... Bazan da Bin Îsa oğullarının yanına gider, onların pehlivanlık oyunlarını seyrederdim... Hele oradaki soytarının yaptığı hareketler öyle komik olurdu ki...

Akşamları ise halk, 1001 gece masallarını ve Bin Hilâl'ın hayatını anlatan hikâyecilerin oturduğu kahvehanelere giderdi... Bazıları ise yatsıdan sonra camide kalıp, hocanın vereceği dersleri dinlemeyi yeğlerdi... Görüldüğü üzere Tebisse geçmişle geleceğin biraraya geldiği bir kültür merkeziydi... Tabîî böyle bir ortamda yaşayan ben de gelişme çağımda her iki kesitin özelliklerinden etkilenerek büyüyordum...

İşte, Fransızların sonraları «Mutlu Dönem» diye isimlendirecekleri zaman diliminde Tebisse hayatı böyleydi...

Bir sabah Tebisse'de Abbas b. Hamane'nin öldürülme haberi yayılıverdi... Bir kaç gün sonra, şehir, Fransızların, mutluluk döneminin bitişinden önce yaptıkları son 14 Temmuz özgürlük bayramı törenlerine sahne oldu... Fransızlar her karargahın önüne bir top yerleştirmişlerdi... Küçük kafamda bu toplarla, Bin Hamane'nin öldürülmesi arasında ilişki kuruyor-

dum... Hele bir de birkaç gün sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verince hemen bunu da Bin Hamane'nin öldürülmesine bağlamıştım...

Sonraları dünyanın çehresini değiştirecek olan, bu büyük savaşın patlak vermesi benliğimde pek bir etki yapmamıştı... 1914 yılı Ağustos ayının ondördü benim için diğer günlerden pekte farklı değildi... Anneannemin, 1870 yılı savaşlarıyla ilgili hatıralarını dinlemiştim ama şu yeni patlak verenin tek nedeni Bin Hamane'nin öldürülmesiydi bence... Şurası var ki o zamanlar bütün halkın da benim gibi olayın içeriğini ve boyutlarını takdir etmekten aciz olduğu bir gerçekti... Yalnız bir çocuk olarak ben değil, onlar da patlak veren savaşın gerçek boyutlarının nerelere varacağı hususunda pek bir şey bilmiyorlardı...

Kesin bir şey var ki, yurdun geçirdiği çalkantı çok güçlü ve geniş kapsamlıydı... Savaş haberini duyunca Parisliler veya Londralılar ne yapmışlardı bilmiyordum... Ama Parislilerin, Almanlara ait olduğu varsayılan mağazaların vitrinlerini paramparça ettiklerini duymuştum... Maggi depoları da tarumar edilen yerler arasındaydı... Caddeleri dolduran azgın kalabalıklar «Marsilyaz marşı»nı söyleyerek, Doğu garından cepheye giden gençlerle vedalaşmak için yürüyorlardı... Tebisse'deyse o gün sair günler gibi geçmişti; Çocuklar, surlara tırmanıyor, anneler yün dokuyup Keskusî pişiriyorlardı... Hikâyeci ise her zamanki gibi Hz. Ali'nin kahramanlıklarını, Ebu Zeyd el-Hilâlî'nin hayatını hikâye ediyordu... Akşamları ise şehrin Avrupalıların bulunduğu kesiminde yaşayanlar, haftada bir şehre uğrayan gezici sinemanın bir kahvede oynattığı Max Linter'in filimlerini seyrediyorlardı... Şehrin batı kesiminde ise halk 1001 gece masallarından okunan bölümleri dinlerlerdi... Ama

memleket yavaş yavaş ne olup bittiğini anlamaya başlamıştı... Özellikle de yeni silâh altına alınan gençlerin şehirden ayrılmalarından sonra; zavallı anneler, istasyona kadar gelip yavrularını gözyaşları ve hıçkırıklar arasında uğurluyorlardı...

Şehir, savaş havasını daha bir net algılar olmuştu; İdare bazı tüketim mallarının satışında kısıntıya başlamıştı... Hele küçük kâğıt banknotların piyasaya sürülmesi halkı daha bir ayıltmıştı... Şeker, petrol artık karneyle satılıyordu...

İşte bu şartların yaşandığı o yıllarda Hacı Galyum'un efsanesi gündeme gelmeye başladı; Halk ozanları klasik halk edebiyatının yardımıyla onu tekrar diriltiyorlardı... Bazan da aynı amaçla yeni bir edebiyat türü doğuruyorlardı. Tebisselilerin kafalarında Seyyidi Ali bin el-Hafasî'nin savaşla, kahramanlıkla ilgili özdeyişleri yereder olmuştu.

Kostantin'de de savaş konusunda, halkın kültür mirasına yeni yeni sorular katılmaya başlamıştı...

Tebisse'deki Kur'an kursunun yaşlı hocası öğrencilerine Galyum'un şu sözünü aktarıyordu: «Tüm fikirlerimi anlatamadan, kafamdaki ilginç şeyleri gerçekleştiremeden savaşın bitmesinden korkuyorum.».

Bu kuruntular belli bir dönemde halkın kafalarında yer etmiş şeylerdi... Benimse karşılaştığım önemli bir olaydan sonra hayat çizgim değişmeye başlamıştı; Yine bir akşam üzeri okuldan dönüşümde annemi en üst merdivende beni bekler buldum, elinde giysilerimin yerleştirildiği bir çanta vardı.. Şefkatle kucakladıktan sonra şunları söyledi; Koş, baban posta arabasının yanında bekliyor seni.. Beraber Kostantin'e gideceksiniz! Yengem Behice'yi görme arzusu kaplayıvermişti içimi; Hem dedemle, Mahmut

amcamla ve dedemin kardeşi Muhammetle de tanışacaktım... Hemen koşmaya başladım...

Gerçekten de uzun süredir Kostantin'e dönmeyı istiyordum... Öyle ki, derste, posta arabası okulun önünden geçerken duyduğum, atların sırtlarına inen kırbaç sesleri, içimi ızdırapla dolduruyordu. Posta Arabasının Kostantin'e doğru giderken ve akşamda okul dönüşünde karşılaştığım esnada arkasında bıraktığı toz bulutu beni düşlerime kaptırıverirdi her seferinde... Belki de, (Gezginler) kitabının yazarının da titizlikle açıkladığı gezme isteğini ben de uyandıran karşılaştığım bu tip manzaralardı...

O akşam, sürücünün arkasında otururken zafer sarhoşluğu içerisindeydim... Hele araba okulun, sınıfımın pencerelerinin altından geçerken içimi garip bir zafer ve özgürlük duygusu kaplayıvermişti... Yoks' ta ilk mola verildiğinde etraf iyice kararmıştı; Ve her molada olduğu gibi bu ilkinde de atlar değiştirildi... Şafak sökerken, Ayn el-Beyda'ya vardık... Öğleden sonra gelecek Kostantin trenini burada bekleyecektik... Vakti Mağrip tarzı bir hamam odasında dinlenerek geçirdik. Birkaç kişi de otelden oda tutmuşlardı; Bunlar genelde sürülen kimselerdi... Ayn el-Beyda'dan üçüncü sınıf bir kompartimana bindik... (Kharub)'u geçtikten sonra karanlığın kapladığı ufukta bir aydınlık çizginin yükselişi beni ne kadar etkilemişti bilemezsiniz; Elektrik ışıklarıyla aydınlanan Kostantin'den geliyordu bu ışık...

İstasyondan yürüyerek çıktık babamla... Elektrik lambalarıyla ışıklandırılmış Qantara köprüsünü gördüğümde bir an cinlerin, ifritlerin işi olabileceği aklımdan geçti. Ama, köprünün üzerinden Reml vadisine yönelttiğim bakış vadinin derinliklerinde kayboluvermişti... Demek ki cin işi değildi bu...

Nasıl yürüdüğümü bilmiyordum, ama, National caddesinin kaldırım taşları oldukça ilginç gelmişti bana... Yine, istasyondan gelen faytonların yolun taş zeminini çiğnerken çıkardığı sesler, bende bu faytonların Tebissedekilerden farklı olduğu izlenimini uyandırdı... Tebissenin faytonlarını çeken atların nalları suskundu, zira, onlar kasabanın caddelerini örten kum tabakalarına bata çıka giderlerdi...

Sağımda, Arabî semtine götüren merdivenleri gördüm... O an merdivenleri çıkıp inmeyi ne kadar istemiştim... Bir de dikkatimi çeken yapıların yüksekliğiydi... Tebisse'nin ana caddesinde bile böyle yüksek yapılar yoktu... Hele yollardaki elektrik lambalarını daha önce hiç görmemiştim...

O an taşradan Paris'e gelen bir Fransız köylüsünden pekte farklı değildin galiba...

Ansızın babamın; sahibinin kapatmaya başladığı bir Arap kahvehanesine girdiğini gördüm... Ertesi sabah için ocağındaki ateşleri körüklüyordu... Adamın temizlik ve titizliği bende güven ve saygı uyandırmıştı... Hemen bizi karşılamaya yöneldi yaşlı adam... Adı, (Bin Yemine) idi... Babamla selâmlaşırlarken ben de zemindeki yayılı hasıra bakıyordum... Tezgahın üzerindeki ocağın yanına çok güzel bir şekilde dizilmişti, fincanlar ve uzun saplı cezveler...

Babam yaşlı adama beni yengem Behîce hanıma götürmesini söyleyerek ayrıldı... Yaşlı adam, kahvehanesi ertesi sabaha hazırladıktan sonra kapıları örttü... Sonra, Kostantin şehrinin Arap tarzı yapılmış caddelerinde yürümeye başladık onunla... Geniş ve duvarları beyaz kireçle boyanmış bu temiz eve girmeden önce dışkapıdan geçmemiz gerekiyordu... Temizlik kendimden geçirmişti beni... Belki de nede-

ni şehirde yaygın olan, kiracının evi her yıl kireçle boyaması zorunluluğuydu bu temizliğin...

Bu tip geniş evlerdeki yerleşim nizamını şimdi hatırlayabiliyorum; Genellikle belli çerçevede ilişkileri olan yirmi kadar kiracı bulunurdu yapıda... Her dairede belli bir gurup bulunurdu; Öğrenci, dul, tüccar, işçi, memur vs... Dolayısıyla belli bir tabakayı oluşturmazdı bunlar, ancak bazı yönleri ortak bir cemaattiler... Bu tip yapılarda aslî kiracılar da bulunurdu. Örneğin (Bin Yemine) gibi; Bunlar, kendi evlerindeki odaları da ikincil kiracılara verebilirlerdi...

Yengem Behîce'de bu tip kiracılardandı... Büyük amcamın sağlığında 1870 savaşından kalan emekli maaşı giderlerini karşılıyordu... Ama, sonra bu maaş da kesilmişti... Bu yüzden yengem bir hamamda kasiyer olarak çalışmaya başlamıştı... Bu tip işler, yaşlıların güvenilirliği ve daha değişik değerlendirmelerden dolayı yengeme uygun geliyordu...

(Bin Yemîne) seslendi; Behîce!.. Behîce... Sıddık geldi... Yengem sesi duyar duymaz sevinçle merdivenlerden koşarcasına indi... Hemen kucaklıyarak yukarı çıkarttı beni... Adet gereği ayakkabılarımızı çıkararak birinci kattaki küçük odasına girdik... İlk geceyi yengemin kollarında geçirdim...

Çocukluğumun yeni bir dönemi daha böylece başlamış oldu... Sabah ilk işim, hemen arkadaşım olan dedemle tanışmak oldu... Beni şehri gezdirmeye götürdü... Bazan da halifesi olduğu İseviyye Zaviyesine götürüyordu beni... Her cumartesi acayip kerametlerin icra edildiği zikir meclisleri toplanıyordu bu zaviyede. Bazan da Bin Şerif semtinde arkadaşlarıyla dama oynadığı küçük kahvehaneye götürürdü beni... Yaşlılarla anılarını tazelerdi... Arasıra söz Türkiye'-

ninde Almanya ve Avusturya'nın yanında girdiği savaşa gelirdi... Türkiye'nin savaşa girmesi gelişmeye dînî bir kimlik kazandırmıştı... Zira İstanbul'daki Müslümanların Halîfeside savaşın taraflarından biri olmuştu... Dedemgile bakılırsa Halîfe'nin elinde korkunç bir silâh vardı... Bizimle aynı evde kalan Kur'an-ı Kerîm öğreticisi Seyyîdî Zerûdî şunları söylüyordu: «Halife eğer Muhammed (S.A.V)'in sancağını kaldırırsa dünya titrer.». Bu korkunç tehdîdî uygulamaya gerek yoktu zira dünya zaten yanıyordu.

Dordinil çatışmasının özellikle Kostantin'in Yahudi çevreleri üzerinde büyük etkisi olmuştu... Fransız idâre, Cezayirli atıcıların da çatışmaya girmesinden endişe duyuyordu... Bu çatışma için özellikle yahudî askerlerin bulunduğu deniz birliğini seçmişti...

Pahalılık şehre kök söktürüyordu. Eskiden, klasik zanaat dallarıyla ya da tarımla geçimini sağlayan tabaka bu pahalılık yüzünden yıkılmıştı. Onların enkazı üzerine ticaretle, değiş tokuşla sürekli büyüyen yeni bir zenginler tabakası yükseliyordu... Bu dönem, Kostantin'in köklü, zengin ailelerinin yıldızlarının söndüğü dönemdi. Yeni ekonomik çizgi yaşam biçimi ve kafa yapısında da birçok değişimi ardından getiriyordu...

Dedem kendine özgü bir yolla bu değişime ayak uydurmayı başarmıştı; Yani, değişimin aile çevresine yararları dokunduğunu gören şeyhinin yoluyla... Onunla beraber gittiğimiz Brêche meydanındaki küçük kahvehanesinde yaşlı arkadaşlarıyla sık sık bundan bahsediyordu... Dedemle Sabah gazetesine göz gezdirmek ve köpeğini havalandırmak için gelirdik Brêch'e...

Herşeye rağmen dedem efendilik görünümüne halel getirmek istemiyordu... Kostantin karakterine sa-

hip elbisesini titizlikle giyer, kahvehanesine ise başka bir adam bakardı. Kendisi gazetesini okur, kahve içer, arkadaşlarıyla dama oynardı... Avla çok ilgilenirdi... Gerçekten de çok deneyimli bir avcıydı... Köpeği de güzel ve sadık bir köpekti...

Belki de dedemi en çok öfkelendiren yeni yetme zenginlerin türemesiydi... Toplumun görüntüsü onu zannettiğinden daha köklü bir değişim geçiriyordu... Kendi oğlu, amcam Mahmut şalvarı bırakmış, pantolon giyip kravat takmaya başlamıştı... Ardından Kostantin'li arkadaşlarıyla, «Klâsik Müzik Sevenler Derneği» kurmaya girişmişti... Dedemi dehşete düşüren, amcamın benliğinde iki karşıt akımın biraraya gelmesiydi; Sonraları Cezayir kafayapısının oluşumunda büyük rol oynayacaktı bu iki akım; Sonraları «Selefiyye veya Murabitiyye» diye isimlendirilen birinci akımdan biraz bahsetmek istiyorum.

Dedem geçen asrın ıslahat önderlerinden Bin Mehane'yi teyid edenlerdendi... Ama, ıslahata olan desteği, İseviyye tarikatıyla olan bağlantısıyla eş orandaydı... O zamanlar bu iki akım arasındaki karşıtlık, sonraları bizim nesilde ve özellikle 1922'den sonra görüldüğü kadar sertlik kazanmamıştı... Bilindiği üzere, 1922'de Kostantin'de (Münteqıd = Eleştiri) gazetesinin yayınlanmasıyla beraber iki akım arasındaki sınır iyice belirlenmiş ve sert bir çatışma ortamı doğmuştu...

Dedemin evinde iyice tanıyamadığım, karanlık bir şahsiyet vardı; Dedemin kardeşi Muhammed. Niçin aileden ayrı duruyordu ve soğuktu bilemiyorum... Ancak, Trablusgarp'ta İtalyanlarla savaşırken ellerine esir düştüğünü biliyorum... Sonra, dedem ve amcamla Cezayir'e gitmesi için salıverilmişti...

Her zaman yün cübbesini giyinmiş tek başına durur görürdüm onu... Evin üst katında yalnız kaldığı odasına çıkarken merdivenlerde görürdüm onu. Bazan da, uzun Seyyidî Raşîd köprüsünde yaptığım gezintiler esnasında onunla karşılaşırdım... Köprünün korkuluğuna yaslanıp engin ufuklara dalardı.

O dönemde öğrenim açısından pek bir ilerleme gösteremedim. Yengem Behice hanım fazla ilgisiyle şımartıyordu beni... Arasıra amcam Mahmud beni uyarmak istiyorsa da dedem mani oluyordu ona. Ama Muhammed amcam hiç konuşmuyordu benimle... Vaktimi, National caddesindeki evlerin zilleriyle oynayarak geçiriyordum... Sinema beni büyülemişti; Her matinede seyrettiğim bir Amerikan filmi vardı; Newyork'un gariplikleri...

Bir seferinde yanımda para yoktu, sabah, yengemin satınaldığı yeni ayakkabılarımı satarak sinemaya girdim. Nunez filmi gösteriliyordu. Bu tip yaramazlıklarımdan dolayı zavallı yengem, aileme beni geri götürmeleri için bir mektup yazmak zorunda kaldı...

Yengeme, dedeme ve köpeğine üzüntüyle veda ederek Kostantin'den ayrıldım... Ama bu yolculuk bana bir fayda sağlamıştı; Olaylar kafamda ve benliğimde düzenlenmeye durulmaya başlamıştı...

Tebisse'de olaylara tabiat ve sadelik açısından bakıyordum... Ama Kostantin'de, nesneleri; toplum ve uygarlığı hem Avrupaî hemde Arabî kefelere koyarak tartmayı öğrenmiştim...

★

Yokluğum esnasında Tebisse'de değişen bir şey olmamıştı... Ancak bir gelişme beni hayal kırıklığına uğrattı; Eski hocam Madam Bil yoktu... Ama şansım yaver gitti; Seviye imtihanına girerek ikinci sınıfa

geçtim... Burada Madam Rafi isminde bir hoca hanım vardı... Çok güzel olduğu için öğrencilerin hepsi onu seviyordu... Birgün okul müdürü Adem beyden, terbiyesizlik yapan bir Yahudi çocuğunu cezalandırmasını istemek zorunda kalmıştı...

Sınıfta, temizlik açısından örnek gösteriliyordum... elleri kontrol ederken sıra bana gelince durmuş ve öğrencilere; «Eller işte böyle temiz tutulur» demişti...

Hafta içi gayet ciddi çalışıyordum derslerime... Pazar günü de bol vaktimin olması için haftasonu ödevlerini Cumartesi gecesi yazıp bitiriyordum... Boş olduğum için Pazar gününü semtin bakkalı Şerif Berkuka'nın dükkânında geçiriyordum. Savaş şartları, satılan malların paketlenmesinde kullanılan ticarî kâğıdın piyasadan kaybolmasına yolaçmıştı.. O da diğer esnaf arkadaşları gibi eski gazete vs. kullanmaya başlamıştı...

O sıralar savaşın hikâyesi dergilerde günbe gün yayınlanıyordu... Şerif Berkuka'nın ardiyesinde bu dergilerin çoğu bulunuyordu... Ben de gayet ciddî bir şekilde bu yazıları okuyup incelemeye dalıyordum... Özellikle de bol resimli yazıları...

Kostantin'de dedemden ve Türkiye'ye sempati duyan Zerûdî'den etkilenmiştim... Ama aç sayılırdım... Bu açlığımı da ardiyede bulduğum yazıları okuyarak gideriyordum... Dordinil çatışması ve Selanik cephesinin esrarengiz sahnelerini küçücük dimağımda canlandırabiliyordum... Türk ordusu Sina'yı aşmış, neredeyse Süveyşi geri alacaktı ama, Lawrens'in kullandığı Arap kabileleri, ordunun su yollarını tutarak geriye çekilmek zorunda bırakmışlardı...

Kısaca, birinci dünya savaşının sahnesine oldukça yakınlaşmaya başlamıştım... Kulağım, Charterva,

Marn, Erdan, Verdan gibi isimlere karşı ünsiyet kazanmıştı...

Bir sabah, Ayn et-Tute'de bir direnişin olduğunu duydum... Tebisse valisi ve kurmaylarının, şehrin sokaklarına ülkenin çocukları olan askerleri indirdiklerini gözlerimle gördüm... Kostantin kapısına yağmur gibi taş yağıyordu... Valinin şapkası yere düştü... Limoşi kabilesinin kadınları ise tırnaklarıyla yüzlerini yırtarak ah-vah ediyorlardı...

Ne ticaretler gördüm; Tahta ayaklı bir adam, aslında koloni halkına mahsus etleri Fransız askerlerin kiloyla satıyordu. Satın alanların arasında ordudaki Cezayirlilerde vardı; Bunlar kiloları oranında kendilerine verilen parayı harcarlardı... Bunlardan Veled el-Cebelî adında bir tanesi parasını içkiye yatırmış ardından surların yakınında yerlere kusuyordu; Keyifli keyifli şu şarkıyı söylüyordu;

«Ne kadar ömrün kaldı behey Cebelî? Ne kadar ömrün?»

«Fransızlar da tutturmuş yeterli askerimiz yok diyorlar!»

Bu sözler, çocukların dilinde şarkı olmuştu... Çoğu zaman, surların içinde bağıra çağıra bu şarkıyı söyler, sahibini taklîd ederek sağa sola yalpalardık...

Veled el-Cebelî gitmişti, bir daha göremedim onu... Ama ara sıra göğüslerinde madalyalarla bazı askerler tatile dönüyorlardı. Aralarında Saduk Şetuka adında bir de teğmen vardı... Doğal olarak, selvi gibi boyu ve parlak askerî üniformasıyla bizi adeta büyülemişti...

Birgün belediye'nin davulu çalmaya başladı... Hafî adında yaşlı bir Yahudî çalardı davulu... Sağda solda ne kadar çocuk varsa caddede toplanmıştı... Hafî bağırıyordu:

«Tebisse valisi buyurur ki; Bugün, Amerika, İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılmıştır.». Bu duyurunun da diğerleri gibi anneannemin pek dikkatini çektiğini zannetmiyordum...

Savaşla ilgili yazıları ve bültenleri Bakkal Şerîf efendinin dükkânında okumaya devam ediyordum... Bazan dükkânı bana emanet ederdi... Tebisse'deki Avrupalıların hüzne boğuldukları gün ben bir birinci sınıf öğrencisiydim. Madam Denoncin bile gözyaşları içindeydi... Bilhassa öğrencilerin iyi tanıdığı bu Fransız kadın kırtasiye gereçleri satardı... Neydi bu hüznün nedeni; Alman uçakları, Paris'i bombalamışlardı... Haberi «Depêche de Constantine» gazetesi vermişti; Paris harabeye dönmüştü... Ertesi gün on sularında kilisenin çanları kuvvetli kuvvetli çalmaya başladı... O sıra bizler sınıftaydık... Müdür hasta olduğu için kızı onun yerine gelmişti... Hemen pencereyi açtı... Yoldakilerden biri seslendi ona: «Almanya ateşkeş istemiş!»... Tabiî okulda kimse kalmadı bu haberden sonra...

O akşam aileme hakim olan keder ve öfkeyi ifade etmek öylesine güç ki... Ama, şehir meydanında, sevinç naraları atılıyor, havayi fişekleri patlatılıyordu... Madam Denoncin'i gördüm... O kadar mutluydu ki, gülüyor evinin eşiğinde havayi fişekleri atıyordu...

Bu gelişme 1918 Aralık ayında meydana gelmişti... Aynı tarihin peşinden gelen saatlerde bütün dünya aynı duyguları paylaşmıyordu... Cezayir'de Wilson'un ondört ilkesi konuşulur olmuştu... Koloniler egemenlik ve bağımsızlıklarını istemeye başlamışlardı... Bu çerçevede Cezayir'in şansı belediye seçimlerine katılımın genişletilmesinden öteye gidemedi... Bir de temsil hakkı mali işlerle görevliler arasında

iki zümreye daha verildi... Ayrıca avlanma için silah taşımaya izin verildi... İşte Fransız uygarları yine kendilerine özgü yolu izleyerek bu avuntuları verdiler Cezayir Halkına... O sıralarda, Cezayirlilerden oluşan ve başkanlığını Bin Kadîrî'nin yaptığı (sömürge temsilcileri) heyeti Paris'e gitti: Ahalinin bir bölümüne çok fazla hak verdikleri için Fransız hükümetini protesto etti bu heyet... Cezayirli bir edipte destekledi heyeti... Bir de Louis Bertrant adında bir adam ortaya çıktı; Kuzey Afrika'nın latin olduğunu ve Fransa'nın Cezayir'de kalmasını savunuyordu Bertrant... Diğer bir yandan, Versay anlaşmasıyla Avrupa barış ortamına girmişti...

Osmanlı İmparatorluğu ise iyice parçalanmıştı. Hasta Adam İngiliz, Fransız ve İtalyan donanmasının koruması altına düşmüştü... Ve Cenevre'de Cemiyet-i Akvam örgütünün temelleri atıldı ilk defa...

Mekke Şerifinin oğlu Faysal, arzularıyla birlikte kovulmuştu Suriye'den... Milliyetçiler Mislon'da mücadele ediyorlardı... Sonuçta, General Goro, Şam'a girdi ve doğru Selahattin Eyyubî'nin mezarına gitti... Mezarın önünde durarak bu efsanevî kahramana şöyle bağırdı: «Selahattin! Godefroy de Bouillon'un torunu şu an mezarının önünde... Haçlı Savaşı artık bugün sona erdi!..»

Filistin'i işgal altında tutan İngilizler, başka bir dünya savaşından sonra gün ışığına çıkacak Yahudî Devleti İsrail'i kurmak için Belfor'daki verdikleri söz uyarınca çalışmaya başlamışlardı...

Lawrence büyük Arap İmparatorluğu düşleri suya düşen ihtiyar Şerîf Hüseyn'i avutmak için ona bir tekne vermişti... Cidde limanındaki bu tekne demir alınca o sıralar Mekke'de «Ümmü'l-Kura-Mekke» ga-

zetesini çıkaran Şeyh Akabî olayı şöyle haber vermişti: «Kraliyet donanması bugün denize açıldı..»

Amerika, siyasetiyle adetleriyle dünyanın ilgi odağı haline gelmişti; Cezayir'deki Avrupalı kadınlar, saçlarını kısaltmaya başlamışlardı... Elbiseler kısalıyor, eskitip ayakkabılar yerlerini Richlieiev tipi ayakkabılara bırakıyorlardı... Yalnız yaşlılar eski ayakkabılarını giymeye devam ettiler...

Dolar artık tedavülc girmişti; Wall Street, (1) City'yi (2) tahtından indirmişti... Dünya (Amerikalılaşmaya) başlamıştı; Özellikle de sinema filimlerinde... Paul Valerî'ye aşağıdaki sözü söyleten kuşkusuz bu hızlı değişimdi: «Avrupa, bir Amerikan komisyonu tarafından yönetilmeyi arzular.».

Herbat dağlarının ardında Lenin, Wrangel'i yenmiş, yeni bir dünya kurmasına olanak vermemişti... Wrangel'se Budapeşte'de terörü canlandırmıştı... Tebisse'deyse halk sade hayatlarını sürmeye devam ediyordu.. Bu arada yeni ayrıntılar sosyal ve tabiî çehrede bazı değişiklikler meydana getiriyordu...

Savaş gecesi çıkan büyük orman yangınlarının sonuçları yavaş yavaş görülmeye başlamıştı; Çocukluğumda, buzlar, üzerinde kayardım... Evlerin saçaklarında oluşan buz sarkıntılarını taşlarla kırardım... Ama artık yapamaz olmuştum bunları. (Harik) denilen Tebisse ovası çöl olmuştu sanki... Eskiden, rızıklarını, giysilerini kendi kendilerine yetecek şekilden temin edebilen Tebisse'li aileler artık buna güç yetiremez hale düşmüşlerdi... Eskiden sahiplerini doyuran toprak şimdi kuraktı... Geçmiş yıllarda evlerin önünden geçerken iştahlarımızı kabartan kek koku-

(1) Amerikan Para Borsası (yaz.)
(2) İngiliz Para Borsası

ları yerini kuru ekmek kokularına bırakmıştı... Eski cübbeler yerlerini, savaş artıklarının tasfiye edildiği pazarlarda satılan bölük pörçük urbalara bırakmışlardı... Yurda dönen asker gençlerin çoğu ellerindeki son asker elbisesini giyiyorlardı...

Askerin elbisesi dökülmeye başlayınca biz çocuklar onun asaletini yitirdiğini zannederdik... Zira iki üç yıl önce tatile geldiğinde onu nasıl şatafatlı elbiselerle gördüğümüz aklımıza gelirdi; Kısaca çöküş heryeri kaplamıştı...

Evler harabeydi... Eskiden sokakları pisleyerek, ahır kokularını yayarak geçip giden inek sürülerinin artık nesilleri kesilmişti sanki...

Koca koca otobüsler boy göstermeye başlamışlardı... Bir seferinde Tebisse'ye bizi ziyarete gelen yengem Behîce hanımda bu otobüslerden biriyle gelmişti... 15-20 koltukluydu bu arabalar... Her zaman ona binmeyi düşlerdik...

Ahmet Halidi adındaki bir tüccarın şirketi hesabına Tebisse'ye Berliet marka bir kamyon geleceğini duyduğumuzda onun Kostantin kapısından geçeceğine pek ihtimal vermiyorduk...

Halkla ilgilenen idâri bilimler dahi değişmeye başlamıştı... Sömürgeci idare, komutanların seçiminde eski askerlere öncelik tanımaya başlamıştı... Sonuçta, kasabanın damat adayları kızıl cübbeleri komutan arkadaşlarından ödünç alır olmuşlardı... Yaşlı komutan savaşta ölmüştü... Onun ölümünden sonrada bir süre devam eden kızıl cübbe giyilmesi geleneği, komutan cübbesinin değişmesiyle Tebîsse'lilerin kafalarından çıkmıştı...

O sıralar, ilkokul diplomasını almıştım... Diploma almak için girdiğim sınav, benliğimde bir hatıra bırakmıştır; Öğrenim yılı esnasında sınıfın ilk üçün-

cüsünün notlarını bilirdim ve ben sınıfın birincisiydim... Ama ben olamadım zira müdür Adem not defterini bir Fransız çocuğuna veriyordu... Sonuçta diploma notum iyi olarak geldi... O Fransız arkadaşım ise pekiyi notla aldı diplomasını... Bununla beraber burs sınavını kazanmıştım... Bu, çocuklarını liseye gönderme imkânları olmayan bir aile için oldukça önemli birşeydi...

Bu bursla, öğrenimimi Kostantin'deki, Seyyîdî el-Celî okulunda devam ettirebilecektim... Burada bir iki yıl hazırlık gördükten sonra öğretmen okuluna ya da doktor asistanı olma sınavlarına girmeyi hakedebiliyordum... O dönemi izleyen zaman bana asırlarca beklemek gibi geldi. Ama bu arada ailemi geleceğimle ilgili bir sürprizle karşı karşıya bırakacaktım...

★

Kostantin'e gideceğim günün gecesinde annem valizimi hazırladı... Ailem, beni amcam Mahmut'un evine göndermeye karar vermişlerdi... Zira Hudeyr dedem vefat etmişti... Sonra, yengem Behîce'nin yanına da göndermek istemiyorlardı zira, O beni kontrol edemez, işlerimi takip edemezdi...

Ama ben o gece öyle sabırsızdım ki, sanki gece bitmeyecek gibi geldi bana... Sonunda beklenen an geldi... Annem saat beşte kaldırdı beni, çünkü Kostantin'e giden otobüs saat altıda Tebisse'den ayrılıyordu...

İsmail amcam beni uğurlamaya geldi... Annem beni evden uğurlarken babam uyuyordu... Gözleri yaşla doluydu annemin... Valizimi elime verirken sıkı sıkı çalışmamı ciddi olmamı tembihledi... Ayaklarımın arkasından dönüş suyunu dökerken beni Allah'a emanet etti...

Amcam otobüs biletini satın almıştı... Ve koltuğa yerleştirdi beni... Kostantin kapısından çıkarken için için hayatımda yeni birşeylerin başladığını hisseder gibiydim...

Otobüs öğleden sonra pek hızlı gitmedi... Bu yüzden gereksiz yere vakit kaybetti... Bir de molalarda fazla bekledi... Özellikle Ayn el-Beyda'da... Sonunda Kostantin'e vardık... Saat akşamın altısıydı...

Zannederim Mahmut amcama telgraf çekilmişti... Seyahat acentesinin bürosunda beni bekliyordu... Eskiden Ayn el-Beyda'dan gelen araba dururdu burada...

Hem amcamın hem de Kostantin'in çehresi daha bir güzel görünmüştü bana... Bin Yemîne'nin kahvehanesinin önünden geçerken yaşlı adamı gördüm orada... Geçen senelerden tanıdığım at tüccarlarına ve fayton sahiplerine kahve ikram ediyordu...

Okula giden yolun aşağısındaki Perré Gaux caddesine girdik... Dedemin evi buradan birkaç adım ötedeydi... Benim geçen gelişimden sonra amcamın evlendiği hanım, çok güzel karşıladı bizi...

Dedemin hanımı da en üst merdivende çok sıcak karşıladı beni... Onu geçen seferden daha bir yaşlı gördüm... Elindeki enfiye kutusundan kâğıda döktüğü parçaları burnuna koyar ve çekerdi... Dedemin köpeğinin yattığı tahta kafes boştu ve bir kenara atılmış vaziyetteydi. Görünüşe bakılırsa, dedemin vefatından sonra, Behiyye hanımın geliri ona yetmez olmuştu... Şimdi evde kiracılar da vardı... Behiyye hanım, artık çocuk denecek kadar yaşlı kardeşiyle sofada kalıyordu... Kardeşi Alâve kendi işlerini çekip çeviremez olmuştu... Bu yüzden Behiyye hanım, evin birkaç sokak ötesinde bir kömürcü dükkanı açmıştı ona...

Sofanın karşısındaki odada yeni evli bir çift kalıyordu... Erkeğin yüzü haftalık İseviye tarikatı zikirlerine gelen kardeşlerin zarafetini, ve dergahta icra edilen kerâmetlerin yarattığı surat ekşiliğini hatırlatıyordu insana... Adam o sıralar pek tanınmış olan Bin Kureyşî'nin tütün fabrikasında işçi olarak çalışıyordu...

Üst katta amcamın kaldığı yerde şimdi ikinci evliliğini yapmış olan Ali adında biri kalıyordu... İkinci evliliğinde küçük bir kızı olmuştu... Birinci evliliğindense yirmi yaşında boşanmış bir kızı vardı. Amcamla eşi, ikinci kattaki iki oda da yaşıyorlardı. Odaların biri yatak odasıydı diğeri her iş için kullanılırdı... Ancak bir bölümü mutfak niyetiyle bölmeyle ayrılmıştı...

Yatak odası gerçekten de büyüktü... Bu yüzden de arasıra amcamın konukları ya da yengeme gelen misafirler için oturma odası olarak kullanılırdı...

Kostantin'deki büyük salonlarda olduğu gibi bu oda da yatak için olduğu hissini uyandıran bir köşe vardı... Burada normal piyanodan hafif büyük bir müzik aleti duruyordu... Karşı köşede ise alalade bir dolap, üzerinde saatle iki çiçek vazosu vardı... Odanın diğer yanında ise dolabla aynı cinsten bir karyola yeralıyordu...

Bu eşyaların hepsi de temiz ve düzgündü odaya girdiğimde, petrol lambasıyla aydınlatıldığı gözüme ilişmişti. Demek ki elektrik henüz bağlanmamıştı eve...

Amcam ve yengem çok samîmî karşılamışlardı beni... Babamın her fırsatta kendini gösteren baskısından burda eser yoktu... Ne de, Tebisseli müslüman ailelerde babanın gelişiyle çocukları saran ürpertiyi

hissetmiştim burada... Tebisse'de ancak babam dışarıdayken oyun oynayabilirdik kardeşlerimle...

Bu yüzden akşam yemeğini yerken amcam ve yengemle konuşmaya başlamıştım... Uyku vakti gelince yengemin hazırladığı yer yatağına yattım... Galiba beni uyudu zannetmişti, amcama, yeğenine baksana, yaşıtlarına nisbeten çok güzel konuşuyor dedi. Birden böbürlenip, kendimi büyük gördüm.. O an... İşte yeni dönemimin gelişmelerinin geçeceği çevre buydu...

Sabahleyin erkenden uyandım... Yengem değerli bir konuk olarak gördüğü misafirine kahvaltı hazırlamıştı... Sonra sütlü kahveyle tatlı ikram etti bana... Amcamsa, leğende elini ve yüzünü yıkıyordu... Dikkatimi çeken pencerenin yeşille boyalı demir parmaklıklarıydı... İki tane ibrik asılmıştı pencereye... Reml vadisi, istasyon ve uzaktaki hurma bahçeleri pencerenin manzarasını oluşturuyorlardı...

Amcamla, hazırlık dönemi hocası Mösyö Martin'in yanına gittik... Bu şahıs aynı zamanda babamında hocasıydı... Önce, amcamın sabah gazetesi almaya alıştığı dedemin eski büfesine uğradık... Ardından şimdi bana öncekinden daha bir güzel görünen Caraman caddesine girdik...

Gençler, sebze meyve pazarının kurulduğu yeri gezinti mekanı yapmışlardı; Bu, günümüzde varolan çatının inşa tarihi 1925 yılının öncesine kadar böyle kalmıştır... Yaşı ilerlemiş olanlarsa gezinti için Brêche meydanına giderlerdi; Sonraları yapılan değişikliklerden önce burası oldukça geniş bir meydandı... France caddesi şehrin merkezi sayılırdı... Arap, Yahudî ve Fransız semtleri arasında bir köprü durumundaydı... Bütün çatışmalar bu caddeden başlardı; Ör-

neğin 1934'te Araplar'la Yahudîler arasında çıkan çatışmalar da önce bu caddede patlak vermişti...

Amcam yüncüler çarşısına doğru inen yola saptı, meydanı geçerek okulun bulunduğu caddeye girdik. Yürüyorken amcam Bin Kureyşi'nin tütün fabrikasına saptı... Amcamın muhasebe müdürü oradaydı...

Çabucak fabrikanın kokusuna alıştım... Bana kalırsa sanki çok güzel bir evdi burası... Moriskî tarzında yapılmış, duvarları «zelidik»le boyanmıştı... Yapı beyaz taştan inşa edilmişti...

Fabrikaya girer girmez tütün kokusu içinizi kaplayıveriyordu... Bu, boş bir sahada pakette rahatsız edici birşey değildi... Hafif tozla kaplı alçak masalarda paketleme işçileri çalışıyorlardı... Sigara paketleri, tartılıp geldikten sonra, bu işçiler esnek elleriyle fabrikanın gösterişli etiketini yapıştırıyorlardı her pakete... Undan yapılan bir yapışkan kullanıyorlardı...

İş sahibi, eski tip Kostantin elbiseleriyle masasının gerisinde oturuyordu... Amcam onu selamladıktan sonra muhasebe bölümüne girdi. Arkadaşlarına ne gibi bir talimat vermişti bilmiyorum...

Fabrikadan çıktıktan sonra yavaş yavaş yürüyerek el-Celî Okuluna vardık.. Mösyö Martin, eski öğrencisi amcamı hemen tanıdı... Babam ve amcamdan sonra beni öğrencisi olarak görmekten çok mutlu olmuştu... Sınıfa girdiğimizde bu sevincini dile getirdi...

Belki de benim gelmem yüzünden bu yaşlı hoca her iki nesle harcadığı çabayı biran takdir eder hale girmişti... Ben de bu sınıfa adımımı atmamla öğrenim hayatımın ikinci dönemine başlamış olmuştum...

Ailemin benden istediği ve yazın da ifade ettikleri İslâm ahlakına uygun davranmamdı... Bu istek Tebisse'den burs imtihanını kazanan diğer arkadaşımla Şeyh Abdulmecîd'in derslerine kayıt olmaya itti beni... Şeyh Medrese de ders veriyordu... İslâmî yönelişi seçen öğrenciler okulda parmakla gösterilecek kadar azdı... Bir yandan Şeyh diğer yandan da Mösyö Martin kafamda düşünsel eğilimlerimi belirleyen iki hattı oluşturdular.

Şeyh Abdulmecid sabah saat yedide mescitte nahiv dersleri veriyordu... Bu yüzden derse katılmak için erken kalkıyordum; Kendisi mihrabın içinde oturur, biz etrafında halkalaşırdık...

Kısa zamanda Şeyh'in, toplumda egemen olan tarikat hurafelerine ve Fransız idaresinin zorbalıklarına karşı kin duyduğunu anladık... Bazan ders saatlerinde bazı kötü gelenekleri ele alarak yerer, politikadan bahsederdi... Şeyhin bu konularda söylediklerini dinlemeyi mazi fiilin çekimine yeğliyorduk...

Sekize çeyrek kala biten dersten sonra hemen, kahvaltı yapmaya gider ardından zar zor okula yetişirdik... Hocamız Mösyö Martin izlediği programla öğrencinin kültür dağarcığını zenginleştirir, ona okuma zevki aşılardı... Bazan da bizden önce okulu bitirmiş eskilerin yazılarından güzel pasajlar okurdu...

Okuma zevkini bu hocadan kapmıştım... Her Cumartesi gecesi öğrencilere ödünç kitap verirdi... Bu imkân sayesinde Tules Verne'in kitaplarını ve «Kılıçla Pelerin» serisinden bazı romanları okuma fırsatı buldum...

Amcamdan da başka şeyler öğreniyordum. Hayatı seven bir insandı... Onunla kendi müzik aleti üzerinde çalışma yaptık... Şimdi iyi hatırlayamadığım

bir makamda bazı şeyleri çalmayı öğrenmiştim... Yalnız kaldığım zamanlar bunları terennüm ederdim...

Ancak ençok ilgimi çeken kudümdü. Bu müzik aleti bir tahta üzerinde birleştirilmiş iki davuldan ibaretti... Küçük bir çubukla vurularak çalınırdı... Genelde Kostantin ve Tebisse'deki İseviyye tarikatının dergahlarında kullanılırdı...

Amcam bu aleti çok güzel çalardı... Cumartesi akşamları beraberce gittiğimiz İseviyye dergahındaki müritler onu bu işi en iyi beceren olarak nitelerlerdi. Yavaş yavaş bende müritlerle tanışmaya başladım... Artık onlarla, dergah dışında bir evde veya bahçede düzenlenen zikir ayinlerine gidiyordum... Genelde çalgıcıların yanında otururdum; Zira, henüz ondört yaşlarında olduğum için sesim, kulakları delen cırlak sesli horozlarınki gibiydi...

Müritler salonda dizilirler, «Çavuş»da onları idare ederdi... Sırayla her müriti cezbeye çağıran oydu... Çavuş yerinde otururdu... Ellerini çarparak, hareketlerin başlamasını sağlardı... Ardından hareketlerin ritimlerini elini çırparak tespit ederdi...

Yüzbaşı Ali b. Ful ise yerinden hiç ayrılmazdı... Sanki bir manevi baba olan bu adamın önünde herkes eğilirdi... Büyük, küçük her işlerinde müritlerle beraber olan yüzbaşı, düğün, sünnet gibi merasimlerin de ayrılmaz parçasıydı.

Özellikle tüccarlar, İseviyye tarikatını gözetirlerdi... Ammariyye tarikatı'nın müritleri ise genelde seyyar satıcılar, faytoncular ve şehir kışlasındaki bazı askerlerdi...

Okulda da bazı arkadaşlık ilişkileri kurmuştum; Dördüncü sınıfı bitirmiş abisiyle oturan Tebisseli Salih Huleymiye iyi arkadaşlarımdandı. Ara sıra amcamın evine gelerek konuğum olurdu... Ama ençok

Hamza Bevşuşe adındaki arkadaşımın ziyaretlerinden hoşlanırdım... Kendisi Sahra Oteli'nin küçük bir odasında kalıyordu... Zannederim, Arapları kabul eden tek Kostantin oteliydi bu... Avra Oteli diye de anılırdı; Galiba eskiden sahibi olan kadının isminden hareketle böyle denirdi... Şimdi çocukları bakıyordu otele; Tanıştığımız kızıyla, oğlu...

Bu küçük odada Bevşuşe'yle ders çalışmaktan çok hoşlanıyordum... Divanın üzerine otururduk.. Biraz da otel havasının verdiği özgürlük tatlı geliyordu galiba...

Özgürlüğü bana tattıracak her yere koşar adım gidiyordum... Otel de benim için bu açıdan cazipti... Mahmut amcamsa bazı geceler eve geç dönmemden endişelenmeye başlamıştı...

Pazar günlerini yengem Behîce hanım'ın yanında geçiriyordum... Hala bana çok ilgi gösteriyordu... Burs olarak aldığım 40 frankın sayesinde sinemaya gidiyordum... Ayrıca dedemin büfesinden gelen gelirin babama düşen hissesini de amcam benim için harcıyordu...

Behiyye halamın yanında, enfiye kâğıdını sarmayıda öğrenmiştim... Artık onun gibi burnuma koyabiliyordum bu kâğıdı... Behiyye hanım, kardeşi Alave'nin kömür dükkânını da idare ediyordu... Diğer kardeşi Salihi'yse pek göremiyordum...

Salih, Chatcav d'un Rnumel'de kalıyordu... Sırtında, tüylü keçi derisinden yapılmış geniş paltosuyla onu görünce canım sıkılırdı... Önceleri taksi şoförleri de bundan giyiyorlardı. Gözlerinde ise süratten korunma amacıyla yapılmış kocaman gözlükler olurdu.. Ama ne sürat; saatte en fazla kırk kilometre...

Bu komik giysiyi, önceleri, Tebisse'deki tek taksiyi süren Muhammet de giyiyordu...

Artık kıyafetime yeni birşey daha eklenmişti; Gözlüklerim... Tebisse'deki okulun son yıllarında haftada bir iki defa kitap okumak azap gibi geliyordu bana... İki üç satır sonra gözlerim buğulanıyor, harfleri seçemiyordum... Derste arkadaşlarımın önünde heceleyerek ve her noktada durarak okumak zorunda kalışım canımı çok sıkıyordu... Hocaya gözlerimde rahatsızlık olduğunu da söyleyemiyordum... Eğer açıklarsam, okula kaydımın silinmesinden, dersleri izlememi engellemesinden korkuyordum...

Sonunda akrabalarıma çektiğim acıyı haber verdim... Kostantin'de dedemin arkadaşı olan bir göz uzmanına göstermeyi kararlaştırdılar... İşte o günden sonra gözlük takmaya başladım...

Okuldaki Avrupalı gençlerde beni rahatsız eder olmuşlardı: «Hey! Dört göz»... Önceleri lakabım, kızıl festi...

Avrupalılar özellikle de liselileri düşüncelerimin odağını oluşturuyorlardı; Pazar günleri hocalarının nezaretinde gezerlerdi, üstlerinde koyu yeşile çalan parlak giysileriyle... Onları görünce hayal kurmaya başlardım; Herbiri bir doktor, avukat ya da profesör olacaktı... Benimse ne olacağıma zaten hükmedilmişti; En fazla, bir avukat yardımcısı...

Bir keresinde liseye girmek için güzel bir fırsat geçmişti elime... Özel bir sınava tabî tutulacaktım ama ilkokula geç yazıldığım için yaşımın büyüklüğü engel oldu buna...

1920 yılında, Şeyh Abdulmecîd'ten Arap kültürünün ana temellerini öğrendim... Fiil çekimlerini kavradım ve birkaç şiir ezberledim... Bu aynı zamanda yurt için de bir dönüm noktasıydı... Kostantin'de Arapça yayınlanan ilk gazete kurulmuştu... «el-Necâh» adındaki bu gazeteyi Tunus Zeytune Üniversitesi'ni

başarıyla bitirip dönen Sami İsmaîl adında genç bir Kostantinli kurmuştu... Bu sarıklı genç, kafasındaki dağarcığı her hafta okuyucularına aktarıyordu... Ama çok zayıf kalıyordu bu kültür aktarımı... Zira, doğum, ölüm ilanları, düğün davetleri gazetenin büyük bölümünü işgal ediyordu... Ne olursa olsun Arapça bir gazeteydi bu... Siyasetinin temeli «Cezayir'i Fransızlaştırmak» olan sömürgeci idareye karşı cüretli bir meydan okuma işlevi görüyordu diliyle...

Tunus'ta çıkan «Zehra»'nın eski okuyucuları manevi gıdalarını bulmuşlardı... «el-Necah»ın Tebisse'ye giden ilk sayısı elden ele dolaşmıştı...

Yunus Amcam, her hafta «el-Necah» almam için eski bir arkadaşına gönderirdi beni... Arapça telaffuz kurallarına daha uygun olduğunu varsayarak «el-Nicah» diye okurdum gazetenin adını... Şeyh Abdulmecit'in sayesinde doğru telaffuzunu öğrenmiştim... Derslerine pek düzenli devam etmediğim için Arapça'da pek fazla bir ilerleme kaydedememiştim...

Mösyö Martin'in dershanesinde üç bölüm vardı. Ama tüm bu ayrıma rağmen ben her derste bulunuyordum... Aslında, öğrenim hayatının sonunda, hastabakıcı, öğretmen veya avukat yardımcısı olacaklar arasında kesin bir ayırım yapmak oldukça güçtü...

Benim de aralarında bulunduğum İslâm Medenî hukukunu öğrenen medreseliler gurubu ulusal mesajı iletmesi beklenenlerden sayılıyordu.

Aile eğitiminin bu gurupları belirlemede büyük rolü vardı... Geleceğin yönlendiricileri sonraları hareketlerine sokulan laiklik ruhunun bekçileri olarak, kabul görüyorlardı, Mösyö Martin'in yanında... Nitekim bunlardan, Taherat ve arkadaşları «La voix des Humbles» gazetesini kurduklarında Voltaire ve 1789 Fransız Devrimi'nin faziletlerinden bahsetmişlerdir...

Bunlar tüm düşünceleri ve ifâde biçimleriyle, aileleri zengin olan veya babaları sömürgecilerle ilişkide olan Cezayirli çocuklardan belli bir öğrenci sınıfının oluşturulmasına çalışıyorlardı... İçlerinde Ferhat Abbas gibilerinin de bulunduğu bu tip öğrencilerin liseye kayıtları da kolaylaştırılıyordu...

Bu ayrıcalıklı zümrenin içerisinde Doktor Musa gibi tuhaf kişiler de bulunmaktaydı... Doktor Musa, Kostantin'in Müstebid Valîsi Morinaud'la ilk siyasî mücadeleyi veren kişidir... Fes giymede yeni bir moda icâd etmiş ve bizim neslin aşağı yukarı hepsi La Moussa = Musa adıyla bilinen bu yolu izlemiştir... Yine Dr. Mosly adıyla bilinen bir diğer tip de kürek mahkûmu gibi dövmeler yaptırmıştır vücuduna... Sonra bütün kızlarını Fransız subaylarla evlendirmiş ve eczahanesinde «Mosly Şarabı» adını verdiği bir içki satmıştır...

Hastabakıcılar sınıfı ise oldukça sessizdi... Dershanede hiç sesleri çıkmazdı bunların... Herhalleriyle kişiliksiz tiplerdi bunlar... Onlarda hep sömürgeci idarecinin doktorlarına yardımcı olacak durgun kişiliği gözlemlerdik...

Her halukârda, Mösyö Martin'e göre medreseliler gurubunun az çok dini bilinçleriyle diğerlerinden ayrıldığı inancındaydım...

Hafızamı zorlayınca ninem Hacı Zeliha Hanım'ın bana her zaman «Medreseli bilinci»ni zerkettiğini hatırlardım... Moriski tarzında yapılmış beyaz evinin önünden her geçişimde düşüncemde o odaklaşırdı... Ve vargücüyle, Şeyh Abdulmecit'i ihmal ettiğimi hatırlatırdı bana... O an içimi bir korku kaplardı...

Ancak beni bu azaptan kurtaracak binlerce düşünce fırsatı vardı... Kostantin bana çok şeyler vermiş bir şehirdir. Arkadaşlarla, Ramblaîs'de dolaşır-

dık... Sonraları burada teneke dükkânları çoğalmaya başlamış ve bir bit pazarına dönüşmüştü Ramblais; Kullanılmayan elbiseler, mobilyalar vs. satılırdı bu pazarda...

Bazan işlerini kaybetmiş çiftçilerin arasına girerdik... Sömürgecilerce topraklarına el konup, tarlalarından kovulduklarından beri zavallılar, avare gezmekteydiler... Şehir de barındırmaz olmuştu onları... Bazan aralarına yankesiciler de sızardı... Bir seferinde şans makinasının önünde çiftçilerle dikiliyordum. Az sonra bursumun bulunduğu cüzdanın çarpıldığının farkına vardım...

Kostantin daha farklı portrelere de sahne olurdu; Amcamla bu ilginç tarafıyla tanıştım Kostantin'in; Isaviyye tarikatı ve müzik... Bir de kahramanlık yönü vardı şehrin; O dönemde, kanundan kaçmış, Reml Vadisi'nin mağaralarında saklanan bir gencin hikâyesi dillerde dolaşıyordu. Boşluh adındaki bu genç yetişkinlerin rüyalarına giriyor, hayal dünyalarında baş köşeyi işgal ediyordu. Sömürgeciler bu gencin efsanesinin şehri sarmasına engel olmak için en seçkin adamlarını devreye sokmuştu. Ama Boşluh onların tüm plânlarını altüst ediyordu... Bir defasında girdiği otel kuşatılmıştı; Genç adam pencereden sarkmış, kanalizasyon borularına girerek kaçmayı başarmıştı... Dillere destan olmuştu... Hayal dünyamı o dolduruyor, onunla besleniyordum... Evras dağlarında gezen Bin Zeleme'nin efsânesiyle Aynu Melile yöresinde acayip eylemler yapan Bo Mısran'ın da hikâyeleri dillerden düşmüyordu...

Boşluh'un yaralı olarak sömürgecilerin ellerine düştüğünü öğrendiğimizde nasıl üzülmüştük... Ama, onu yaralayan komser Bonap'ın bunu hayatıyla ödemiş olması bizi avutuyordu... Boşluh'un mahkeme sa-

lonunda idam kararının okunmasının ardından söylediği söz Kostantin halkını galeyana getirmişti: «Siz şu an oturduğum sandalyeye hüküm veriyorsunuz; bana ise asla hükmedemezsiniz...»

Kırk yıl sonra Bin Buliyd, gibi tutuklanan Boşluh'un da kaçmaya teşebbüs ettiği kesindi... Ama, gardiyanlar hapishanedeyken yakalamışlardı onu... Belki de idamın infazında bu yüzden acele edilmişti...

O gün Yahudîlerle Fransızlar sevinç gösterilerinde bulunurken, Araplarda derin bir hüzün havası esiyordu...

O sıralarda annem muayene olmak için Kostantin'e gelmişti... Aileyi uykusuz bırakan bir hastalık annemi bir uzmana görünmek zorunda bırakmıştı... Doktorun anneme ne söylediğini şimdi hatırlayamıyorum... Ancak, Tebisse'ye döneceği otobüsün yanına giderken, mürebbiyem Behîce Hanıma söylediklerini hatırlayabiliyorum:

— «Behice, azizim Sıddık'ı sana bırakıyorum..»

Behice hanımsa hafif protesto edasıyla karşılık vermişti ona;

«— Aa, Züheyre, kardeşim lâfı mı olur?»

Öğretim yılı sonlarına yaklaşıyordu... Artık sınavlara hazırlanmaya başlamıştık...

Arapça dil kurallarındaki bazı istisnaî durumlara intibak edememek ve bu meyanda gelen soruları cevaplayamamak korkutuyordu beni... Neyse dersleri düzenli takip eden bir arkadaş bana cevaplarda yardım etti...

Bir sınav günü erkenden elimde hokka ve divitle okula yollandım... O gün, okulda ailesiyle kalan, hem bekçi, kapıcılık yapan hem de bursları dağıtan Çavuş efendiyle tanıştım...

Önceden sınava girmiş arkadaşlarla da tanıştım aynı gün... Aralarında, çehresini bugün bile hatırlayabildiğim Kadı Mustafavi efendinin oğulları da vardı... Sarık ve cübbesiyle hala gözlerimin önünde duruyor... Son olarak Müdür Dournon'la tanıştık... Soruları dağıtıp, sınav gözlemciliği yapıyordu...

Okula kabul edildiğimizi öğrenince arkadaşım Salih Huleymiye'yle sevinçten alkış tuttuk... O akşam üzeri, sabah çiğnediğim okulun eşiğine baktım; Bu başarıdan sonra artık onun önünde durmayı haketmiştim... O ara okulun bizden önceki öğrencileri etrafımızda halkalandılar; Hem tebrik ediyor hem de okulu tanıtıyorlardı bize... Bir an düşüncem başka bir yöne yöneldi. Tebisse'ye, eski ilkokul arkadaşlarımın yanına dönmek istiyordum. Ama, bir ilkokul öğrencisi olarak değil bir üst okul öğrencisi olarak... Tabiî bu düşünsel yönelişte, bu lakap farklılaşmasının büyük rolü vardı...

Tebisse'de yapılacak törene yakışsın diyerek yeni elbiseler aldım... Sonunda beni altı aylığına Kostantin'e getiren Otobüse bindim... Gün boyunca ağır ağır gitti... Akşam üzeri, Hulufe yokuşlarından inmeye başladı... Karşıdan «Le Pain de Sucre» tepesi göründü... Ufka doğru yükseliyordu... Tebisseliler bu tepeye «Seyyidî Abdullah Tepesi» derlerdi... Bu tepe, Kostantin, Annaba ve Cezayir'den dönen Tebisseliler için yuvaya dönüş müjdeleyicisiydi...

Saat beş, altı sularında otobüs Nakus Vadisi köprüsünü geçti... Okulun bulunduğu, Avrupalıların semtine uğradıktan sonra Kostantin kapısından geçerek şehre girdi...

Girişte bazı çehreleri tanıdım; Oyun arkadaşlarımdan biri beni tanımıştı, hemen bir sevinç çığlığı kopardı... Ardından otobüsün peşinden koşmaya baş-

ladı... Benle kucaklaşıp çantayı taşımama yardımcı olmak istiyordu... Ama ev boştu...

Annem, Kostantin'den dönüşünün akabinde Tunus'a gitmiş, Sadikiyya Hastahanesine yatırılmıştı... Orada, başarısız bir ameliyat geçirerek hayatî bir tehlike atlatmıştı... Kızkardeşlerim onla birlikte Tunus'taydılar; Büyüğü tedavi için küçüğü de annem ve onunla ilgilenmek için... Babam da yanında bulunmak için annemle gitmişti...

Ben ise, bütün bu olanlardan habersiz, hiçbir acı ve üzüntü duymaksızın yakındaki amcamın evine gittim... Zavallı annemi dört kişi sedyeyle getirdi Tunus'tan... O günlerde annem ölecek diye ne kadar ağlamıştım.

Yaz tatilini bazan hasta annemin bazan da arkadaşlarımın yanında geçirdim. Annem hastalığına rağmen evin işlerini idâre ediyordu... Kostantin'e dönüş için hazırlandım... Yatağından en ince ayrıntıya kadar bütün nasihatlerini yaptı bana. Artık yatılı öğrenci olacağım için, yorgan yastık vs.de yanımda götürecektim.

Hepsini annem hazırladı... Ancak, yolculuk günü arkamdan «dönüş suyu» dökemedi... Onun yerine ablam döktü suyu.

★

Kostantin'e dönüşüm beni yeni bir çevre ve onun problemleriyle yüzyüze getirmişti... Pirinçten yapılmış, koca çivilerle kaplı ve bronz çıngıraklı büyük bir kapısı vardı okulun... Bu kapı ancak, olağanüstü durumlarda açılır... Normal günlerde yanındaki küçük kapı kullanılırdı... İşte bu kapının eşiğinde yeni çevremle sağlam bir ilişkisi olduğu belli olan bir adam karşıladı beni... Yıllar sırtını kanburlaştırmıştı... Ça-

lışırken, bir önlük giyerdi... Tatilde ve istirahatta ise cübbesini... Sonraları anlamını öğreneceğim alaylı bir tebessümle karşıladı beni...

Alçak bir yüz, madenî çerçeveli gözlüklerin altında iki pis bakışlı göz ve bıyık... «Emmi» diye çağrılan adamın göze çarpar birkaç yönüydü bunlar... Ben de dört yıl boyunca bu isimle çağıracaktım onu... Adam, güvenilmez, karanlık bir tipti... Bugün naziktir, yarın kaba saba birisi oluverir... Okulun, hem bekçisi hem de Müdür Dournon'un kapıcısıydı... Arasıra da Müdür'e jurnalcilik yapardı... Bazan öğrencilerle iyi olurdu, bazan da öğretmenlerle... Her yaz tatilinin sonunda küçük kapıda dikilir, yeni müşterilerini beklerdi... Hemen sorduğu soru şuydu: «Adın ne; nerelisin?»

Valizimle kapıya geldiğimde bana da sordu.. Bu arada hamal yatak yorganımın olduğu çuvalı eşiğe indirmişti:

— Tebisseli'yim...

Elinde tuttuğu kâğıda bakarak;

— Huleymiye, Sıddık.. dedi..

— Yalnız Sıddık... dedim ona.

— Güzel, beni izle...

Ben onun arkasından, hamal da peşimizden içeri girdik...

Yatakhaneyi geçtik, bir merdiveni çıktık... Çavuş bir kapı açtı, küçük bir odaydı burası; Dört divan vardı içeride... Divanlardan biri hariç diğerleri yataksızdı... Her iki divanın arasında ortak kullanılan bir komodin vardı..

Yatağımı diğer yataklı divanın karşısındaki boş divana serdim. Tavanda sade bir lamba vardı... Oda kapısının karşısında Perré gavx caddesine bakan bir pencere yeralıyordu...

Okuldaki ilk yılımı işte bu mekanda geçirecektim... Karşımdaki divanda, Kalmavî adında bir öğrenci vardı.. Bilmiyorum şimdi ya bir kadı ya da hakim... Diğer iki divanın birinde Batna'dan bir öğrenci vardı. Ailesi ticaretle uğraşıyordu bu arkadaşın... Adı, Fazlı idi... İkinci divan ise Kavav adında babası bekçi olan bir öğrenciye aitti... Batnalı arkadaş diğerine bakarak olgundu... Görebildiğim kadarıyla ikisi de saftı...

Fazlı ve Kavav geldiklerinde, yatağı düzeltiyordum.. Hemen arkadaş olduk ve akşam yemeğini birlikte yemeyi kararlaştırdık... Valiliğe yakın bir yerdeki ucuz lokantaya gidecektik...

Odadan çıkarken mekanı şöyle bir taradım gözlerimle... Koridorda dört oda vardı... Güzel bir manzara görülüyordu koridor pencerelerinden... Sonunda ise tuvalet vardı... Üç musluk ve yan tarafta bir tuvalet...

Çıkışta, çavuş bizi uyardı: «Saat 10'da yurt kapısını kapatacağım, ona göre erken gelin.».

O akşam, Kostantin daha bir güzel geldi bana... Demir ayakların üzerine kurulmuş mermer masada, akşam yemeğine yerken havaya samimiyet ve dostluk hakimdi...

Lokantadaki garsonun yemek siparişleri birbiri ardına geliyordu.. Tabaklar, mutfağa bitişik bir aralıktan uzatılıyordu... Garson mavi bir önlük takıp, gömleğinin uçlarını topluyordu... Ardından müşterilerinin önüne yemek tabaklarını, kaşıkları çatalları ve bıçakları yerleştiriyordu. Tabiî bir parça da ekmek..

Zannederim hayatımda ilk defa bu lokantada kullandım çatalla bıçağı.. Ailelerimizde ise durum farklıydı, hep beraber tek kaptan yerdik.. Kaşığı yalnız

çorba ve keskusi yerken kullanırdık.. Diğer yemeklerde parmaklarımız yeterdi...

Borabit'in kahvehanesinde çayları yudumlarken sözlerimize devam ettik. Okul, Seyyidî el-Kettânî camisine bitişik ikindi pazarı semtinden bu yüzyılın başlarında halihazırdaki yerine taşınalıdan beri öğrenciler bu kahveye sık sık gider olmuşlardı... Sabah, öğlen, akşam hep orada buluşur, konuşurlardı...

Okulun yeni yerine taşınmasından bahsederken, o dönemde şehrin Toannart'ın hakimiyeti altında olduğuna dikkat çekmeden geçilmesi doğru olmaz; Bu adam, o dönemde kendi adıyla anılan bir mimari stili de icad etmiştir...

Borabit, okul kantininin sahibi değildi, yalnız idare ediyordu orayı.. Doğal olarak tüm müşterileri öğrencilerdendi... Ama, okula yakın dükkan, matbaa, vs. den de müşterileri olurdu..

Dışarıdaki müşterilerinin kahvelerini verdikten sonra, kahve cezvelerini çevire çevire dönerdi.. Bir Kostantin geleneğiydi bu... Öyle şahane çevirirdi ki, çocukken hayran olurdum ona...

Borabit eski Kostantin çehrelerindendi... Yüzü yaşlı Kostantinlilerin hatıralarında anlatılan tipe yakındı... İhtiyarlar, şehrin yaşayan ve yaşamayan geleneklerini anlatır, dururlardı hep...

Bu ihtiyarlar gençliklerinde, Ramazan ve kurban bayramlarında Borabit alayı düzenlerlerdi... O da en güzel giysilerini geçirirdi üzerine... Borabit yürürken çocuklardan oluşan kafile de onu izlerdi. Kendisi merasime uygun düşecek havada ney çalardı.. Bir başkası da davul çalardı bu arada.. Ardından, Müftü ve Kâdı'nın evlerinin önünde durur, selâm verirlerdi şehrin bu iki büyüğüne...

Yeni elbiseli çocuklar, ellerinde şekerle kız çocukları ve tatlı, kek kokuları arasında dinadamlarıyla böyle bayramlaşılırdı...

Kostantinli gençlerden birinin evlenme vakti gelince Borabit şafaktan sonra gelir, dibacla örtülü sandalyenin üzerine oturttuğu damadı düğün evine taşırdı... O esnada dost ve arkadaşlardan bir gurupta damatla Borabit'e eşlik ederlerdi... Ellerindeki rengarenk lambalarla Kostantin'in caddelerini renklere boyayarak...

1920 yılında geldiğim Kostantin bu eski düğün geleneğini unutmuştu; Şimdi damat, ya taksi yada otobüsle götürülüyordu düğün evine... Ama, Ramazan ve kurban bayramı sabahlarında öğrenciler Borabit'i kahve tezgahının arkasında göremezlerdi; Zira, o, bu vakitlerde, Müftü ve Kadı'nın ziyaretine gider, onlarla bayramlaşırdı... Borabit'in ölümüyle bu bayramlaşma geleneği de tarihe karışıverdi...

Dostoyevski tipinde halim selim bir kişiliği vardı... Borabit, kahve taşımak, fincan yıkamak, ocağı tazelemek gibi işlerini bitirir bitirmez, tezgahının üzerine çöker, hiç konuşmadan hayal dünyasına dalardı...

Öğrenci müşterileri iki kısımdı: Ana salonun müşterileri; Arka salonun müşterileri.. Öncekiler, sakin, sessiz tiplerdi... Sürekli, düşünür, yazar, şiir okur, edebiyat yaparlardı... Kısaca salonu aydınlar salonu haline getirirdi bu romantik tipler...

Arka salonda ise dominocular, gürültü patırtıyı ve sporu sevenler toplanırdı... O dönemde Cezayirliler, sporla ilgileniyor, kulüpler, takımlar kuruyorlardı... Bu yüzden arka salonda tam Arap kahvehanesi havası esiyordu...

Fazlı ve Kavav'la kahvehaneye gittik... Konuşmamızın kalan kısmına burada devam ettik... Daha çok birbirimizi daha iyi tanımaya yönelikti sözlerimiz. Her sözcük öğretim yılı esnasında oluşacak bu üçlünün yapısına destek oluyordu...

Kahvehanenin saati bize okulun nizamını hatırlatıyordu.. Saat 10'a gelmeden dönmeliydik... Döndüğümüzde dördüncü arkadaşımızı uyur bulduk... Oradada ışık söndürme vakti olan 11'e kadar konuşmamızı sürdürdük...

Bu; öğrencinin okula girişinde karşılaşacağı ilk zorluk sayılırdı... Zira saat onbirden sonra, okumak çalışmak, arkadaşlarla konuşmak imkânsızdı, ancak özel bir aydınlatma cihazı olursa başka...

★

1920-1921 öğretim yılı okul hayatımın ilk yılıydı... Aynı zamanda dünyada «Savaş sonrası» diye bilinen merhaleninde başlangıcıydı...

Okuldaki öğrenciler, aralarında kurdukları düşünsel ve yapısal yaklaşımlarının yakınlaşmasıyla iki genel guruba ayrılmışlardı; Birinci ve ikinci sınıf öğrencileri; Üç ve dördüncü sınıf öğrencileri;

Borabit'in kahvehanesinde her iki guruptan öğrenciler, oturup tartışırlardı... Bazan siyasî konularda bazanda aktüalite üzerinde olurdu bu söyleşiler...

Son iki sınıfın öğrencileri arasıra, eskilerden Hattâb diye bir öğrencinin adını yadederlerdi... Bu genç, Kostantin Genel Danışma Meclisi'nde Fransız temsilcilerin kalplerine dehşet salmıştı...

Meclis'in Avrupalı üyelerinden biri bir defasında, meclise çalınan inekle ilgili bir rapor sunuyordu... İnek Fransızlardan birine aitti... Raporunu şu sözler-

le bitirmişti: «Tabii ki hırsız şehrin yerli sakinlerinden/İndigène biri.».. O sıralar son sınıf öğrencisi olan Hattab, dinleyici koltuklarından birindeydi... Bu söz şoke etmişti onu.. Sandalyesinde fırlayarak haykırmıştı: «Hırsız niçin Fransız olmuyor da yerli oluyor?»

O günden itibaren idarecilerin kulakları ütülenmeye başlamıştı; Zira soru hâlâ cevapsızdı... Tabiî bizim kulaklarımız aslında çok derin şeyler ifâde eden bu soruyu duymaktan oldukça zevk alıyordu...

Anılanlar arasında İbni Rahhal ve yaptığı harika işler de vardı... Bunların yanısıra Doktor Musa'dan da bahsederdik... Ama bizi ençok etkileyen Prens Halid'le ilgili anlatılanlardı.. Bu adamın önemi, dedesinin Prens Abdullah olmasından ötürü değildi... Aksine Cezayir Halkı adına konuşmasındandı... Dillerde dolaşan bir hikâyesine göre, bir defasında birinci sınıf kompartımanda giderken, Fransız subay eşlerinden biri, ağzındaki sigarayı alıp pencereden fırlatmıştı... Anlatılanlara göre o da bunun altında kalmamış hanımefendinin (!) köpeğini savurup atmıştı pencereden...

Söyleşilere konu olan bir diğer olay da Mustafa Kemal'le ilgili haberlerdi: Sömürgeci güçlere meydan okuyan bu adamın resimleri Ali efendimizinkiler gibi hatta hicazdan heryıl hacıların getirdiği yazarı belirsiz mektuplar gibi yayılmaya başlamıştı... «el-Necah» yayınevi bu adamın resimlerini dağıtıyor, bazı öğrencilerde yataklarının baş uçlarına asmak için alıyorlardı...

Gazi ve İsmet İnönü efsanesi benliklerimizde kurtuluş ve özgürlükle özdeşleşiyordu... Türkiye sempatisi tüm yurtta özellikle okul öğrencilerinde yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu yüzden Müdür Dournon öğ-

renciler arasındaki «Jön Türkleri» (1) yakından izlemeyi gerekli görmüştü...

Zannederim o sıralarda bazı telifleri okumaya başlamıştım... İlk okuduklarım arasında; Pierre Loti, Claude Farrère, L'Azyade gibilerin yapıtları yer alıyordu... Yine «Mutluluğu yitirenler = Le Desenchantè» ve «Öldüren Adam = L'ehomme qui assasina»-da okuduğum eserlerdi...

Eski doğuyu çöküşleriyle, zaferleriyle okumaktan çok hoşlanıyordum. Bunlar bazan ağlatıyor, bazan sevince boğuyordu beni... Ancak, her halukârda, okuduklarım, yeni yeni farkına vardığım, benliğimdeki bir gizli şeye doğru sürüklüyordu beni...

Bizzat Arap hocalarımızla yaptığımız dersler yavaş yavaş bu ruhu canlandırıp filizlendiriyordu benliklerimizde... Ama, şehir Müftüsü Mevlud bin Mevhubun verdiği derslerde çok daha fazla şeyler buluyorduk... Şeyh öğrenimi sırasında hocası Şeyh Abdulkadir Mecâvî'den aldığı etkiyi korumayı bilmişti... Bu değerli insan, aldığı kültürü en güzel şekilde benim de içlerinde bulunduğum Medreseliler nesline aktarıyordu... İşte bu çabaları Cezayir'de gelişecek Islahat Hareketi esnasında meyvelerini fazlasıyla verecekti...

Afgani ve Abduh'un öncülüğünü ettikleri; Islahatın çağdaş doğunun kültürel birikimine dayanması görüşü, Cezayir'de genel eğilimi oluşturuyordu... Ama Şeyh Bin Mevhub bu görüşü, yöresel gelenekleri dışladığı gerekçesiyle eleştiriyordu...

---

(1) «Jön Türk» kavramı, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki «Jön Türk» hareketine izafeten daha sonraları değişik ülkelerde ortaya çıkan iktidara yönelik sivil, asker aydın hareketlerini ifade eden bir anlam kazanmıştır. (çev.)

Gerçekten de Cezayir Islahat Hareketi sebat ve devamlılıkla nitelenebilirdir... Belkide İslâm Dünyası'nın heryerinde böyleydi bu... Nitekim Islahat öncüleri zincirinin ilk halkasını VIII. Hicri yüzyılda İbni Teymiyye oluşturmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın yıktığı ilk Vahhabî Devleti'nin kurucusu Muhammed bin Abdülvehhap'da İbnî Teymiye'nin Arap Yarımadasındaki bir uzantısıdır...

Halihazırdaki Libya Kralı'nın dedesi de bu düşüncenin bir devamıydı... Zaman ve mekan olarak bize yakın olanları saymak gerekirse Şeyh Bin Menha ve öğrencisi el-Mecâvi adlarını verebiliriz... Bu iki şahsiyet geçen yüzyılın sonlarında Islahat hareketinin Kostantin'deki sancaktarlığını yapmışlardır...

Şeyh Mevlud Bin Mevhub da kafalarımızı ve düşüncelerimizi bu eski ve klasik hareket üzerinde yoğunlaştırmak istedi... Ama düşünce yapımıza yeni unsurlar eklenmişti bizim...

Diğer yönden, Fransız hocalarımız benliklerimizi Descartes öğretisiyle dolduruyorlardı... Cezayir'de yaşayan hurafelerle iyi uyuşan Mitolojik kafa yapısını oluşturan bulutlar da bu öğretiyle parçalanmaya başlamıştı... Hocam Bobreiter, düşüncemde yeni ufuklar açmıştı... Ancak bu, bize aktardığı Fransız edebiyatı, ortaçağ tarihi gibi derslerin etkisiyle olmadı... Hernekadar bunlarında cûzî etkileri olduysa da esas onun öğütleri ve kitap tavsiyeleri sayesinde gerçekleşti bu...

Bu yıl, Bayar Bourge'nin «Öğrenci = La Disciple» kitabını okumuştum... Roman, önümde psikoloji dünyasının kapılarını aralamıştı... Genç bir akılda bu dünyanın sayesinde içindeki kuruntulardan ve gereksiz şeylerden kolayca soyutlanabilirdi...

Bu yönelişin ben de daha uzun vadeli etkileri olabilirdi ama, Şeyh Mevlud Bin Mevhub'un kelam ve siyer dersleriyle. Şeyh Bin el-Abid'in fıkıh dersleri buna engel oldu... Tüm bunlar doğru yola dönmemde büyük rol oynadılar... Diğer yönden, Şeyh Abdul Mecid, derslerinde, Cezayir toplumuna musallat olan bazı hastalıklardan, hurafelerden ve sömürgeci idârenin zorbalıklarından bahsediyordu... Söyledikleri içimizde kahramanlık ve şecaat duygularını canlandırıyordu...

Üzerimdeki etkilerden bir diğeride «el-Necah» yayınevinde bulduğum iki kitaptı... Bunları fikrî yönelişimin kökenleri ve sınırlayıcıları olarak görürdüm; Ahmet Rıza'nın «Doğu'da Batı siyasetinin Manevî iflası» ve Muhammed Abduh'un «Tevhid Risâlesi»... Şeyh Mustafa Abdûrrezzak, bir gurup Fransız oryantalistiyle bu son kitabı fransızcaya çevirmişti...

Kanımca bu iki yapıtın bizim nesil üzerinde yaptıkları etki oldukça güçlüydü... Ben de o dönemde gerçekleşen düşünsel dönüşümümü bu iki esere borçluydum... Ahmet Rıza'nın, İslâm toplumu'nun uygarlığın zirvesindeyken neler yaptığını örneklerle anlatan kitabı sayesinde, çağımızda karşılaştığı sosyal çöküntüyü daha iyi anlayabiliyorduk.. Fransızca'ya çevrilen, mukaddimesinde İslâm düşüncesinin zenginliğinden bahseden «Tevhid Risâlesi» ise, onun bugün düştüğü düşünsel yoksulluğu kavramamda bir hareket noktası olmuştu bana...

Tüm bu kitaplar mizacımı düzeltiyorlardı... Farrère ve Loti'nin kitapları ise bende bir doğu sevgisi oluşturmuşlardı... Hatta Lamartin ve Şatobriyan'ın eserleri bile yardımcı oldu bana... Doğunun geçmişini ve bugününü görmüştüm... Artık halihazırdaki problemlerine daha bir gerçekçi bakabiliyordum...

Bu incelemeler ayrıca düşünsel sahada bana ayrı bir basiret de kazandırmıştı. Ve bu basiret sayesinde dönemimdeki Cezayir aydınlarının sık sık düştükleri Romantizm rüzgârına kendimi kaptırmadım...

Bu şekilde kimi yönlendirici kimi hareketlendirici, kimi köktenci birçok etkiyle karşılaştım. Bunlar arasında birinin diğerlerine nazaran özerk bir yer işgal ettiğine değinmeden geçemem... Muhammed Bin Sâi'nin etkisiydi bu...

Onunla henüz tanışamamıştım... Okulu bitirmeden terkedeli bir yıl olmuştu... Ama arkasında önemli bir etki bırakmıştı... Arkadaşım Fazlı da onun gibi Batna'dandı ve bana ondan bahsederdi... Hakkında duyduklarıma biraz da idealist havası katıyordum ben... Benden büyük olan Bin Saî sırf samimi, zeki ve Arapça'yla Fransızca'yı bilen bir kişilik değildi... Aksine bir örnekti o, bir önderdi...

Kuşkusuz çeyrek asır sonra okuduğumuz bir kitapta yazarın onu «Muallimi» gibi görmesi oldukça dehşetengiz birşey... Bu dehşet için iki neden gösterilebilir; Öncelikle Cezayir'de herhangi bir aydının bir diğer çağdaşının seviye ve başarısını takdir etmesi görülmemiş bir şeydi... Sonra «Muallîmî» ve «Şeyhî» yazarın yaptığı incelemede sosyal ve psikolojik nedenlerden ötürü vatandaşlarına, 16 yaşında gördüğüm portreyi vermemişlerdi...

Bununla beraber Bin Sâî kafamda büyük etki yapmıştı... Birkaç ay sonra onunla bizzat tanıştık... Fazlı ve ben hurmalıklarda onunla yaptığımız gezintilerde bol bol dinliyorduk kendisini. Kur'anî ayetlere, günümüz İslâm Toplumu'nun problemlerini çözümleyecek biçimde sosyal yorumlar getirmede izlediği metod beni çok etkiliyordu...

Diğer taraftan Borabit kahvehanesindeki edebiyat salonumuz, Arap edebiyatı hakkında konuşma babından birçok fırsatlar kazandırıyordu bize... Klasik Arap Edebiyatı'nın ulaştığı başarıyı, bunun yanında çağımızdaki imkânlarını keşfetmeye başlamıştım... Metinlere yapılan şerhler sayesinde, Cahiliyye Dönemi Arap şiirinin gösterdiği başarıları görebiliyordum artık... İmrul-Kays çok ilgimi çekiyordu.. Şenferî'yi dinlemekse ayrı bir zevkti... Kahramanlık destanlarına dalıyordum bunlarla... Ferezdak, Akhtal ve Ebu Nuvvas ise ayrı ayrı etkiler bırakıyorlardı içimde...

Başka bir arkadaş topluluğunda ise Çağdaş Arap Şiiri'yle ilgileniyorduk; Hafız İbrahim ve Reşavî gibi... Bir defasında yurtlarından uzaktaki Arap Şairlerini keşfetmiştik; Bunların arasında, Halil Cibran ve İlya Ebî Mazî yeralmaktaydı...

Lamartin'in «Göl» kitabının harika bir çevirisi Fransız Edebiyatı'nın yeni bir yönüyle daha tanıştırmıştı bizi... Tercümeyi Çağdaş Arap edebiyatçılarından bir gurup yapmıştı... O sıralar Menfolûtî bu ekolün önderiydi. «en-Nazarât» ve «el-İbrât» adındaki kitabları bizi oldukça etkilemişti...

Bobreiter'in dışında diğer hocaların derslerini biraz ihmal etmiştim... Ama sürekli okuyordum... Hatta «Kılıçla Pelerin» romanlarını bile... Micheal Zevako çok dikkatimi çekiyordu... Onun da «Pardaillans» ailesi etrafında yazdığı serisini okudum...

Bazan kendimi bir takım soru işaretlerinin önüne koyar, düşüncelere dalardım... O dönemde sanki dünyanın dönmediğini keşfedipte «Evreka = buldum onu! Evreka» diye bağıran bilgin gibiydim galiba...

Arkadaşlarım bana endişeyle bakmaya başlamışlardı... Gözlerindeki ifadeye baktığımda, sanki aklımın tepetaklak döndüğüne inandıklarını farkediyordum...

Düşündüklerimi onlara açıklamak istiyordum; «Eğer dünya dönüyorsa, havaya fırlattığımız balonun, bir müddet sonra, yeryüzünün dönüş hızına uygun bir uzaklıkta yere düşmesi gerekir, değil mi?.»

Belki bu açıklamayla ilgili zihnimde oluşan şeyleri ifade edemiyordum... Arkadaşlarım da beni anlamaya çalışmıyorlardı, bu yüzden dehşet içinde izliyorlardı beni... Artık ben de zamanla bu konuyu unutmuş, ona kafa yormaz olmuştum.

O sıralar yeni bir problemle uğraşmaya başlamıştım. Bu küçük problem arasıra çıkmaza sokuyordu beni... Hazirlama sınıfında okurken fesimi «Musa» adıyla bilinen şekilde giyiyordum...

«Yüncüler» caddesine giderken bu tip giymeye elverişli fes bulmak hiçte güç değildi..

Bundan sonra kravat devri gelmişti.. Bazı küçük zorluklar belirdi bunun üzerine... Eski tip yeleğimi değiştirmem lâzımdı.. Zira kravatı göstermek için «V» yaka yelek giymek gerekiyordu... Gömleğimin yakaları da kravat takılacak şekilde değildi... Bunlar sırf mali problemler değildi... Örneğin yakalı gömlek almak için Caraman Caddesindeki Fransız mağazasına gitmek lâzımdı... Herşey bundan ibaret değildi.. Satıcıyla konuşmakta gerekliydi... Yahûdi satıcı olur, dalga geçebilirdi... Fransız satıcı da önemsemezlikten gelebilirdi sizi... Durum gerçekten zordu...

Sonunda bu giysileri almada yardımcı olabilecek birini buldum... Ama iş bununla da bitmedi.. Fazlı ve Kavav Cuma veya Pazar günü öğleden sonra okulun kapısında, kıravat bağlamayı öğretmek için epey uğraştılar... Kravatın düğümünün nasıl hem yakaları ortalayacak hem de boğazı örtmeyecek şekilde bağlanmasının da ne kadar zor olduğunu hatırlatmam gereksiz sanırım.

Kızkardeşlerimizin de ütü kullanmayı öğrenmeye çalıştıkları o dönemde karşılaştığımız zorlukları tasavvur etmek hayli güç birşey... Herneyse sonunda bu küçük problemi de halletmiştim...

Şehirdeki, eski bağlantılarımı aksatmıyordum... Yalnız ailevi bir sebebten dolayı amcamla aramız pek iyi değildi... Bu olayın ardından bir sene sonra amcam vefat etti.. Bazıları ölüm sebebi olarak İseviyye Tarikatının zikir meclislerinin birinde harika hareketler yaparken, bağırsaklarının sarkmasını gösterdiler... Diğerleri ise diş etlerindeki iltihabı, ihmalinin, ölümüne yolaçtığını söylüyorlardı...

Ölüm haberini Borabit'ten duydum... Sabah kahvesini uzatırken vermişti haberi... Akraba olduğumuzu ya da aynı soyadı taşıdığımızı bilmiyordu o...

Arasıra Behiyye Hanım'ın yanına gidiyordum... Enfiyeli kâğıtı hâlâ burnundan ayırmıyordu... Kardeşi Alave ise terkedilmiş bir çocuk gibi oturuyordu yanında... Behiyye Hanım arasıra sırtına masaj yapmasını istiyordu ondan... Çocuksu bir sevinçle kızkardeşinin isteğini yerine getiriyordu o da..

Kömür satışları pekte iyi gidiyor sayılmazdı... Girdiğimde, evde hakim olan çıkmaz ve çaresizliği duyardım için için... Alt kattaki tütün fabrikası işçisinin başka yere gitmesi onların durumları daha da kötüleştirmişti... İkinci kat ise amcamın ölümünden sonra boşalmıştı.

Ali bey artık kızından ayrı yaşıyordu eski mekanda... Kızı, koca beklemekten bıkmış, birgün hamama giderek bir daha dönmemişti... Tüm bunlar halamın evine de yoksulluğun egemen olmasına yolaçmıştı... Behice halam da, Kostantin'in büyük ailelerin başlarına gelen köklü sosyal değişimlerin kötü sonuçlarından etkilenmişti... Kasiyer olarak çalıştığı Bin Şerif

ailesinin hamamında da değişiklik sözkonusuydu... Sonunda bu aile de gayrı menkullerinin idaresini yeniden gözden geçirmeye karar vermişti... Aile fertlerinden biri Kostantin tarihinde ilk defa National Caddesinde bir parfümeri mağazası açmaya karar vermişti... Bin el-Kureyşi de bir Yahudi'nin malı olan tütün fabrikasını çalıştırmayı bırakmıştı... Zira amcamın vefatından sonra işler kötüye gider olmuştu...

«Bektaşi» ailesi artık yoktu... Salih Bey ailesinin fertleri ise Lefgun ailesi gibi Tunus'a göçetmeye başlamışlardı...

Eskiden Lefgun ailesinin büyüğü evlerinin önünde bir arkadaş topluluğuyla dedelerinden birinin yaptığı çardağın altında oturur, ikindi namazından akşama kadar sohbet ederdi... Şimdi oda görünmez olmuştu...

1837'de Fransızların işgali esnasında mallarının bir bölümünü kurtarmayı başaran bu eski aileler, yeni gündeme gelen ekonomik gelişmelerden son derece etkilenmişlerdi...

Behice hanım da bu gelişmelerin kurbanlarındandı... Bin Şerif ailesi hamamın idaresini kendi yakınlarından yaşlı bir kadına devretmişlerdi... Sonuçta işsiz ve parasız kalan Behîce Hanım da Tebisse'ye aile ocağına dönmek zorunda kalmıştı.

Okul çevresinde de bir nevî manevî çöküşe yolaçan büyük değişimler yaşanıyordu... Önceleri okul çevresi şehirde «Okul kahvehanesi», «Okul lokantası» gibi birtakım etkinliklerde birleşirdi...

Artık öğrenciler farklı kahvehanelere devam etmeye başlamışlardı... Borabit ise kendi durumunu korumaya devam ediyordu; Büyük salona hala hasır sermeye yanaşmıyordu... Üstü mermer yuvarlak ve alçak sehpalar etrafına serpiştirilmiş sandalyeler ve

duvarlara bitişik sedirlerle eski şeklini koruyordu kahvehane...

Tüm bunlar kahvehaneye hususî bir hava veriyordu... Kahvehanenin bulunduğu cadde oldukça sessizdi.. Tıpkı Parisli'nin şehirde taşra karakterini taşıyan küçük bir kahvehanede bulduğu sakinlik gibi.. Ya da hala eski geleneklerini koruyan bir mekandaki gibi...

Öğrenciler Borabit'in kahvehanesini terkediyor zemini hasırla kaplı kahvehanelere gidiyorlardı... Bu terkedişin eserleri mekana hakim olmaya başlamıştı... Halamın evi gibi burada da umutsuzluk ve karamsarlık havası esiyordu...

Okul çevresini saran yeni bir musibet daha vardı. Öğrencilerden birisi pis bir ahşap meyhane keşfetmişti... Bir yahudiye ait olan bu yerde, gecenin geç saatlerine kadar oturmak mümkündü... Meyhaneci yahudi içkiyi fazla kaçırdığından sürekli geğirir dururdu... Yemekler arasında, nohutlu ekmek, patates ve biber kızartmasıyla, bir nevi bağırsak yemeği vardı...

Meyhanecinin adı Bokamiye'ydi... İlk müşterisi olan öğrenci önce bir arkadaşını götürmüştü oraya.. Tabii arkasından herkes dadanmaya başladı.. Artık, öğle vaktinde herifin lokantasının önünde büyük kalabalıklar oluşturuyordu öğrenciler... Onikiye çeyrek kala sınıfta kimse kulağını derse vermiyordu.. Herbiri, altı yedi sandalyeli Bokamiye'nin meyhanesine daha önce varmak için kendini hazırlıyordu..

Eski kahvehanenin önünden geçerken canım sıkılıyordu... Borabit içeride yapacak bir işi olmadığı için kapının önünde dikili dururdu... Bazan da Bokamiye'nin lokantasına girerken içimde bir burukluk hissederdim...

Çevremi saran çöküş, beni çok üzüyordu... Bunun ne sosyal nedenlerini ne de doğuracağı manevî sonuçlarını anlayabiliyordum...

Sürekli değişen çevre, karakterimi oluşturan ana çizgileri yavaş yavaş su yüzüne çıkarmaya başlamıştı. Düşüncelerimi çok net bir şekilde açığa vuruyordum... Hala hatırlarım, birinci sınıfta arkadaşım olan Hanşale adında bir öğrenci vardı; Herşeyi ağırdan alan bu arkadaş çok üşengeç ve ihmalkardı...

Bazan kendimi tutamaz, suratına haykırırdım; «Sana ne oldu be? Biraz hareketlen!»

Ona karşı kötü duygular beslemiyordum, ancak canımı sıkan üşengeç davranışlarına bir son vermesini istiyordum... Arkadaşım, sabrının taştığını ima edebilecek bir eşraf çocuğu değildi... Öyle pek yüksek bir ahlâk anlayışı da yoktu... Tüm bu sözlerime içindeki açmazı gizleyen bir tebessümle karşılık verirdi.

Şimdi anlıyorum ki, bu davranışım, mizacımın en bariz yönüydü... Yaşamım boyunca yaptığım birçok davranışı bu mizacımla açıklamak mümkündür.. Özellikle de yumuşak olamama huyum, arkadaşlarım tarafından sık sık eleştiriye hedef olan bir yönümdü... Tartışmayı, hele dini ve edebi konularda olanlarını çok severdim...

Tartışma hobimizi tatmin için arasıra İngiliz Misyonerlik heyetlerini ziyaret ederdik... İncil'le ilk tanışmam bunlar sayesinde olmuştur.. Tartışmalar genelde, İsa (A.S)'nın ilâhlığı hususunda yapılırdı... Sık sık, Bin Said dergahında hafız olmuş, şeriati öğrenmiş sonra Protestanlığa girmiş bir öğrenciyle tartışırdık... Bu genç, Tebisse'lilerin Mrs. Bina diye tanıdıkları İngiliz kadınının elinde Hristiyanlığı seçmişti... Ayrıca bu münasebetlerde, arasıra İslam'ı savun-

mak için gelen Şeyh Bin Badis'in öğrencileriyle de karşılaşıyordum...

Bu gençlerle aynı düşünsel yönelişi paylaştığımızı farkettim... Daha önce müslüman lise öğrencilerinden hiçbirinden böyle şeyler duymamıştım... Şeyh'in adı, şehirde dillerden düşmez olmuştu... Bazı öğrencileriyle tanışmam da bunlarla aynı düşünce yapısına sahip olduğumuz hissini uyandırdı bende... Sonraları Cezayir Islahat Hareketi diye anılacak düşünce yapısına...

O günlerde Fransızlarla Yahudîler ayrılığa düşmüşlerdi... Bunun epey tantanası oldu şehirde... Haftalık gazetelerden biri siyonizm aleyhine bir kampanya başlatmıştı... Bu çerçeveden olarak aşağıdaki soruya verilecek cevap için yarışma açmıştı: «Kostantin leylekleri niçin, Yahudilerin çatılarına yuva kurmazlar?»

Okul öğrencileri de olmak üzere pekçok kimseden cevaplar gelmişti... Yahudiler iyice köpürmüşler, gazeteyi cezalandırmak için bir yürüyüş düzenlemişlerdi. Sonunda, gazeteyi basıp, içindeki malzemeleri Reml vadisine atmışlardı...

Ailemin haberleri kesik bir şekilde ulaşıyordu bana... Zavallı babam, bu görevi yapmak için kalemini nasıl kullanacağını bilemiyordu; Oğlunu ailenin problemleriyle karşı karşıya getirmek istemiyordu besbelli... Yılbaşında ve Gezi bayramında Tebisse'ye gitmemiştim.. Yakında Tebisse'den gelecek Huleymiye'yi bekliyordum.. Belki o haber getirirdi bana...

Bu yıl Tebisselilere bir kişi daha katılmıştı.. Abdulhamid Nesîb adındaki bu kardeşimiz gelecek seneki okul imtihanına hazırlanmak için hazırlık sınavına kayıt olmuştu... Bu iki arkadaş babamdan, annemden, okuldan, Müdür Adem beyden bir sürü haber

getirdi bana... Tebisse'deki okulda arkadaş olduğum öğrencilerin bazıları diplomayı aldıktan sonra bir iş bulmuşlar, bazıları da çıraklığa başlamışlardı...

Durmak bilmeyen hayat herkesi, geleceğinin yazılı olduğu yola sokuyordu..

Okulumuz diğer enstitüler gibiydi... Gezi bayramından dönüş tarihi öğrenim yılının sona erdiğini gösterirdi... Bundan sonra, her öğrenci yaklaşan sınavlara hazırlardı kendini... Benim gibi hala Borabit'in kahvehanesine gitmeye devam eden az bir öğrenci gurubu bu dönemde kahveye uğramazlardı... Borabit'in kahvehanesini terkedip domino oynamak için zemini hasırla döşeli kahvehanelere giden öğrencilerin çoğuda artık buna fırsat bulamazlardı...

Bokamiye'nin lokantasının önünde öğrencilerin oluşturdukları kuyruk eskisi gibi uzun değildi... Öğrencilerin yağlı bir sandalyeye oturabilmek için kuyrukta kaybedecek vakitleri yoktu... Akşamları Çavuş da geç gelenleri beklemezdi zira herkes erkenden yurda dönerdi...

Her zamanki gibi ışıklar saat 11'de söndürüldüğünde, Berigo Caddesinden geçen yayalar üç katlı yatakhanenin camlarından yansıyan kızıl ışıkları görürlerdi... Zira, her öğrenci ders çalışmak için bir lamba ya da fener yakardı.. İşte bu ortamda Arap dili, edebiyatı kitaplarını, fıkıh kitaplarını, öğrencilerin burunlarının üzerinde görürdünüz... Çünkü hepsi de yatar vaziyette okurlardı kitaplarını...

Sınavların vakti gelince bütün öğrencilerin benizlerinin uçuk olduğunu görürsünüz.. Saçları uzun ve dağınıktır... Bıyıkları ağızlarına girecek gibidir... Gömleklerinin yakası ise kirden yağ haline dönüşmüştür... Zira hiçbiri, banyoda gömleğini yıkayacak berbere gidip traş olacak, ya da hamama gidip yıkana-

cak vakit bulamazlardı.. Tabii ayakkabılar boyasız, çoraplar kokulu olurdu hep...

Bir sabah Müdür Dournon yurdun bahçesine geldi; Teker teker, öğrenim yılı esnasında, Bokamiye'nin meyhanesinde kaptıkları kirle, ve uzun çalışma gecelerinde vücutlarına doluşan terle pis kokulu et kütlelerine dönüşmüş öğrencileri çağırdı... Hepsini dört guruba ayırdı... Her gurup belli bir sınıfın öğrencilerinden oluşmaktaydı... Kuzu, kuzu, ahıra giren sürüler gibi sınavın yapılacağı salona doğru yürüyorlardı...

Korku haftası başladı... Bir yıl boyunca aldığını kendine ayrılan sandalyede önündeki kâğıda dökecekti her öğrenci...

Aşağı yukarı öğrencilerin çoğunun bilgileri birbirine karışırdı.. Belki de beş altı günlük sınav süresinde Müdür Dournon'un titiz gözetimi altında unutuyorlardı...

Kitap defter açabilmek için çocuğun bu işlerde uzman olması gerekliydi... Sıranın altında, dizlerin üzerinde açılan kitapta veya defterden ilgili konuyu, bulmak ayrıca, yarı karanlık bir ortamda okuyup kâğıda geçirmek hayli güçtü... İşi bilenler, uyanık müdürün gözleri önünde kitabı sayfa sayfa çeviriyorlardı...

Hocamız Bobreiter, bu kopyacıları bazan farkediyor ve çok sert davranıyordu.. Örneğin, Beamarchais'yle ilgili bir soruya Fenelon'u yazdıklarında hemen paçayı kaptırıyorlardı hocaya...

Müdür Dournon, namaz kılıp, sarık sardığı bilinen öğrencilere karşı herhangi bir sert tepki göstermiyordu... İyi biliyorduk ki adam bunların saflığını «Jön Türkler»in uyanıklığına tercih ediyordu.

Sınav günlerinin ardından endişe günleri başlardı okulda... Hiçbir öğrenci, Müdür Dournon'un imzaladığı ve Çavuş'un da yatakhaneyle okul arasındaki kapının arkasına astığı küçük sonuç kâğıdının beklentisi içinde kılık kıyafetine, saçına başına bakmazdı...

Bu beklenti aşamasında kapıcı Çavuş, bilgin Delphes havalarına girerdi... Özellikle sınav sonuçlarının açıklanmasına çeyrek saat kala zaten sabrı taşan öğrenci Çavuş'a yalvararak sorardı: «— Amcacığım, başardım mı?» O ise hafif merak uyandırarak, alaylı alaylı cevap verirdi: «Hi.. hi.. hi..»

Neydi bunun manası?.. Kimse de bilginin bu üç kelimeciğini yorumlayabilme cüretini gösteremez kaderine teslimiyet içerisinde beklemeyi yeğlerdi...

Çavuş'un sonuç kâğıdını asmada kendine özgü bir yolu vardı.. Orada kimsenin olmadığı ana kadar bekler sonra bu eski kapıya asardı kâğıdı...

Sonunda bir öğrenci kâğıdı görür ve uyarı duyurusunu yapardı... Ardında dört sınıfın kırk öğrencisi itişe kakışa toplanırdı kâğıdın önünde... Bu endişeli bir andı... Zira kadı yardımcısı olabilmek için bir öğrencinin okula devam etmesi gerekliydi... Öğrenim bursu kesilmemeliydi... Bu da sınav sonuçlarına bağlı birşeydi... Böylece biz öğrenciler için bu hayat-memat meselesiydi...

Bir yerde itiş kakış, kalabalık olduğunda, Huleymiye en uygun yerin neresi olacağını iyi kestirirdi... Boyu kısa olduğu için ayak parmaklarının üzerinde dikilir, başını yukarı kaldırırdı... Bu seferde öyle yaptı, Dournon'un imzasını taşıyan kâğıdın önünde, bir sıçrayışta kafasını öndekilerin arasına sokup göz gezdirdi kâğıda... Ve her zamanki gibi sürpriz yapmak istediğinde kullandığı ifadeyle haykırdı: «Sıd-

dık... Başardık...» Bu şekilde o ve ben burs almaya devam ettik...

Bundan sonra herkes başka yerlere koşuştururdu. Bazıları berbere, bazıları arap hamamına giderlerdi. Sonra, gömleklerini değiştirir, kravatlarını bağlar, ayakkabılarını temizlerlerdi... Ve sonunda iş, valizleri hazırlamaya kalırdı... Böylelikle yurt, öğrencilerin yolculuğa hazırlandıkları bir mağazaya dönerdi...

Herbiri ailesine götüreceği hediyeyi düşünürdü... Zira büyüdüğünü hissederdi. Öyle değil mi?

Bin Abdurrahman ise, Şeyh Bin el-Abid, «Bir hayır vardır» deyip salavat getirirken sanki üzüntüsünden hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlayacaktı... Fakir ailesinin yanında beslendiği basit yağdan dolayı yüzü parlak olan bu arkadaşımız da sınavı kazanamamış, eski eşya pazarından aldığı paslı demir karyolayla Tebisse'ye dönüyordu...

★

Tebisse'de annem, kızkardeşimin yanlarına yastıklar yerleştirdiği hasta yatağındaydı... Ameliyat yarasının yatakla temas etmesini engellemek için konulmuştu bu yastıklar...

Doktor Figarella, hiçbir ücret istemeksizin günde üç dört kere ziyaret ediyordu annemi... Aileden ücret endişesini kaldırmıştı... Üç dört yıl sonra annemin vefatından önce muayene ücretlerini hesap ettiğinde 300 frankı geçmemişti rakam... Evdekilerin kanısı şuydu;, Bu kafir cennete girebilir.

Annem, Figarella'nın ilmine güveniyordu ama aynı zamanda, İmam Şeyh Süleyman'ın da bereketine inanıyordu. Ben Müdüriyyet okulunda öğrenciyken Tebisseye yerleşmişti bu Hoca efendi...

Başka bir imamın yerine gelmişti Şeyh Süleyman... O adamla ilgili az buçuk birşeyler hatırlayabiliyorum... Sonraları Rasul Caddesi adını alan bir sokakta, küçük bir evde yalnız başına yaşardı... Evli değildi.. Kendine özgü bir hobisi vardı. Çoğunlukla namaz vakitlerinin arasında kendi yetiştirip eğittiği horozları döğüştürürdü...

Dinî sorumluluğu pek umurunda değildi kanımca... Tebisselilerin ruhî nasipleri, adamın gagaları kanlı horozlarının gördüğü ilgi kadardı galiba... Hem kendini avutmak hem de biz çocukları eğlendirmek için horozlarını dövüştürürdü sokakta...

Şeyh Süleyman savaşın sonlarında şehrimize gelmişti... Kısa zamanda halkın güvenini kazandı... Her türlü ailevi anlaşmazlık veya düşmanlık onun önünde çözümlenir, halledilirdi... Evet, verdiği hükümler herzaman gönülleri razı etmiyordu ama her halükârda kabul görüyordu... İsmail amcam boşadığı hanımının çocuklardan birini almasına razı olmuştu... Şeyh Süleyman böyle hükmetmişti ya tamamdı;

«— Şahit bizde! Bu zavallı kadının çeyizinin tümünü alması gerekir!»

Cami, şehrin sanki atan kalbi olmuştu... Şeyh Süleyman bir müddet sonra bir hayır cemiyeti kurdu...

Düğünlere, cenazelere, nişanlara hep gelirdi... Bütün sorunlarda, tartışmalar da son söz onundu...

Bir takım Berberîlikten kalma adetler değişmeye başlamıştı... Cuma hutbelerinde, cenazelere vaveyla kopartılması, ağıt yakılması gibi adetlerin kaldırılmasını istiyordu... Düğünlerde fazla gürültü yapılmamalıydı. Bunlardan, dolayı Tebisse'nin yaşlı kadınları ona lanet eder olmuşlardı... Madam Denoncin de artık kırtasiye dükkânı önünden geçen kalabalıklarda haykıran, inleyen kadınlar görmüyordu...

Aslında Şeyh Süleyman Islahatçı falan değildi ama bayağı islah ediyordu halkı... Tüm bu davranışlarıyla Tebisselilerin kafalarına Islahat tohumlarını attığının bilincinde değildi... Doğudan dönmeye başlayan alimlerden bir gurup sayesinde Tebisse'de fikri hayat gelişmeye başlamıştı... Bu alimler Cezayir - Tunus sınırında yeralan Nafta'dan bir Şeyhin bulduğu eski bir geleneği sürdürüyorlardı... Seyyidî Abdurrahman ve Bin Saîd dergahlarında Kur'an ezberleyipte, Tunus'taki Zeytune Üniversitesi'ne gitmeye maddî imkânları elvermeyen öğrenciler üstteki alimlerce kurulan kültür merkezine devam etmeye başlamışlardı...

Bu merkez Güney Kostantin bölgesine İslâm kültürü saçıyordu... 20. yüzyılın başlarında, merkezi değerli Şeyh, Muhammed Bin İbrahim idare ediyordu... Şeyh Muhammed yaz tatillerini düzenli bir şekilde Tebisse'de Kaid Sıddık'ın yanında geçiriyordu... Böylece Kaid'e bir ilim ve edebiyat arkadaşı oluyordu... Sömürgeci sistem o zamana kadar sosyal ve manevî çöküşü tam anlamıyla gerçekleştirememişti bu yörede...

Şeyh Saduk Bin Halil ve Şeyh Asûl'un kolladıkları bu gelenek giderek kök salmıştı... Bu iki değerli adamdan sonra Şeyh el-Arabî et-Tebîssî idâreyi ele aldı... el-Tebissî bu geleneği, benim birinci sınıfı bitirdiğim yılda Islahat Hareketi'ne dahil etti...

O sıralarda Şeyh Süleyman sadece dinî ilimlerde manevî bir otorite değil aynı zamanda, takvası ve bereketiyle de bir otoriteydi... Rüyalar yorumlaması için ona anlatılıyordu... Hastaların yanında bulunmak için evlere giderdi. Onun gelişi huzur ve sevinçle doldururdu evi. Doktor Figarella'nın olmadığı zaman-

lar annemin müzmin hastalığını hafifletmek gayesiyle bizim eve de konuk olurdu...

Tebisse'nin gelenek ve göreneklerinde farkında olmaksızın yaşanılan bir değişim sözkonusuydu... 1001 gece masallarının anlatıcıları artık pek müşteri bulamıyorlardı... Hepside gözle görülür şekilde, hikâye halkalarını oluşturdukları kahvehanelerden, yatsının akabinde Şeyh Süleyman'ın mescitte verdiği dersleri dinlemeye gitmeye başlamışlardı... Yada Şeyh Saduk ile Şeyh Asul'un konuşma yaptıkları yerlere..

Tebisse normal görünümünde de bazı değişiklikler yaşıyordu; Avrupalılar sürekli çoğalıyorlardı... Özellikle Ayn el-Beyda hattının açılmasıyla beraber aileleriyle gelen demiryolu işçileriydi bunlar... Bir de yeni açılan tren tamir istasyonuna gelenler vardı...

Bunlar 14 Temmuzda Carnot meydanında dans partileri düzenliyor, Capolla diye birinin yaptığı müzik holünün çevresinde sabahlara kadar dansediyorlardı... Tebisse müzik orkestrasının yöneticisi olan bu adam, ayağıyla Polka ya da Mazurka danslarının ritimlerini tutuyordu...

Davul ve bronz müzik aletleri ve diğerlerinin sesleri şehrin sukunetini yırtan yankılar yapıyordu... Hala hayatta olan ninem bunları duydukça mırıldanıyordu; «Bu ne barbarlık! Bu ne yamyamlık!» Sonra ibriğini alıp, şeytana lanetler yağdırarak eline yüzüne su çarpıyordu balkonda... Halam, Halime hanımda papaz Capolla'nın önünde gittiği orkestralı cenaze alayını gördüğünde annesinin gösterdiği tepkiyi gösteriyordu... Şu kara arabayı süsleyen ibliste önünde yürüyordu...

Yahudiler yavaş yavaş gelişmeye başlamışlardı... Sosyal durumları daha bir iyiye doğru gidiyordu... Bunun en bariz yanı evlerdi... Yahudiler eski adetle-

ri gereği şehrin çevresinde surların içinde yerleşiyorlardı...

Yahudi ailelerin, surlara yakın yerleşmeleri, evle sur arasındaki yerden yararlanmalarını sağlıyordu. Çamaşırları bu aralıkta yıkayıp asabiliyorlardı...

Buna ilâve olarak, doğrulukları iyi bilinmeyen kimselerin şehir merkezine yerleşmelerine izin vermemek eski bir adetti... Bu yüzden Fransız sultanı ordu için yapılan ilk umumhaneyi şehrin bir kenarında inşa ettirmişti.. Birinci dünya savaşından sonra Tebisseli Yahûdiler, demircilik ve maden dökümü gibi zanaatlarını terkederek, komisyonculuk gibi ticârî işlere başlamışlardı... Yine surlara bitişik eski evlerini terkedip, Avrupalıların semtine taşınmışlardı...

Artık, Tebisse'deki dans partilerine de katılıyordu Yahudî gençleri. Sıksık ta Avrupalı gençlerle Margareth ile Jacklin'in gözleri gibi basit konularda tartışmaya girerlerdi...

Cezayirli ana baba tanımaz gençler de bunlara katılmak ister ancak pek hoş karşılanmazlardı... Bu yüzden gençler soruna kendileri bir çözüm bulmak zorunda kalmış, kendi aralarında dansetmeye başlamışlardı... Ancak bu da bazı olayların meydana gelmesini engellemeye yetmemişti. Benimse, bu yaz Tebisse'ye gelişimde en büyük problemim kravattı. Onu sokakta bağlamaya cüret edemiyordum... Kalabalık caddeden ve meydandan geçmek için akşamın gelmesini beklemek zorundaydım...

Tatili yine cübbemi giyerek geçirmek zorundaydım... Aksi takdirde ancak, şehir dışında veya kenar mahallelerde gezip tozabilirdim. Birgün babam, valiye takdim etmek için çağırdı beni... Kuşkusuz benimle övünüyordu... Ama benim için korkutucu bir-

şeydi bu tecrübe. Onu nasıl atlattım bilemiyorum... Ya da ondan sonra nasıl hayatta kalabilmiştim...

Prens Halid'in yayınladığı «el-Ikdâm» gazetesiyle de zannederim bu dönemde tanışmıştım... Dendan'ın yayınladığı «L'ètendard = Bayrak» gazetesiyle de tanışmıştım... Babam kesintisiz izliyordu bu gazeteyi... Tunus'ta Arapça çıkan «el-Asr el-Cedid = Yeni Dönem» adında bir gazete de Tebisse'ye gelmeye başlamıştı... Bu gazete de İslam Dünyası'nın sorunlarıyla uğraşıyordu... Dolayısıyla, yine Tunus'ta çıkan ancak genelde Tunus yöresine eğilen «ez-Zehra = Çiçek» gazetesinden daha çok ilgi görüyordu.

Halamın oğlu Salih'le diğer Tebisseli gençler gibi yaz gecelerinde Kostantin Kapısı'ndan Nakus vadisine doğru gezintiye çıkardık; Şehrin kahvehaneleri için kahve kavuran yaşlı adam her zamanki yerinde oturuyordu... Ara sıra, Kostantin Kapısı'na asılı lâmbanın zayıf ışığında, «ez-Zehra» gazetesini sesli sesli okurdu...

Yaşlı adam, gezintiye çıkanların oturması için konulmuş taşlara otururdu... Surların dışına çıkmayı gözleri almayan Tebisseliler de bu taşlara oturur, temiz hava alırlardı... İşte bu yaşlı adam da «el-Asr el-Cedîd» gazetesini okumaya başlamıştı.. Artık «ez-Zehra»'yı eline almıyordu...

★

Bir sabah yine eşikten arkama «dönüş suyu» döküldü... Kızkardeşim dökmüştü suyu...

Kostantin'e dönüşüm hem ben hem de oradakiler için sürprizdi. Yaz boyunca hafif boy atmıştım. Omuzlarım hala biraz dar olsa bile tam bir adam vücuduna sahip olmuştum...

Okulun kapısında yeni müşterilerinin yolunu gözleyen çavuş beni görünce alaylı alaylı; «Hi.. hi.. hi.. Sıddık, ne kadar da büyümüşsün!» demişti...

Sinirlendirici bir durumdu bu; Hiçbir şey bedenime uymamaya başlamıştı. Tebisse'deki Avrupalı kızların dikkatini çekmek için aldığım beyaz ayakkabı ayağımı sıkmaya başlamıştı. Cübbem kısa geliyordu. Bütün elbiselerim sıkıyordu. Pantolonumun paçaları dizlerimin altına kadar çıkmıştı... Bir de çevrenin alışması sözkonusuydu...

Gelişme, Salih Huleymiye için de öfke kaynağıydı... Hayatta en bozulduğu şey, boyunun kısalığıydı... Boyumun uzaması canını sıkmıştı... Geçen sene, aramıza katılan Abdulhamit Nesîb'le birlikte yürürken önümüzden geçen orta boylu adamlarla yan yana geçer, sonra da bize: «Bakın, adamla aynı boydayım» derdi Salih...

Memleketlerinden dönen öğrenciler, büyük şehrin nimetlerine susamışlardı; Sinemaya, hasırlı Arap kahvehanelerine..

Bokamiye, birbiri ardınca kendine para kazandıran öğrenci müşterilerinin gelişlerini izliyordu... Okulda hayat, normal nizamına uymaya başlamıştı... Yeni öğrenciler, ilk günlerini şaşkınlık ve kararsızlıklar içerisinde geçiriyorlardı. Behiyye Hanımı ziyaret ettim; Daha bir yaşlanmış ve yoksullaşmıştı... Ev eskisinden daha bir yıkık dökütü... Kardeşi Alave de kuzu gibi kızkardeşinin yanında oturuyor, arasıra sırtını oğuyordu...

Bu sade evde, ürperti içerisinde eski hatıraları getirdim gözlerimin önüne... Kostantin tarzı evin içindeki mobilya, pek değer ifade etmiyordu ama, bir uygarlığın, bir kültür mirasının ruhundan haber veriyordu... Halamın evi gibi göçmüş bir uygarlık... Herşeye

rağmen altüst olmuş bir maziye, belirsiz bir geleceğe şehadet ediyordu bu eşyalar...

Tebisse'deki duygularım, buradakinden farklıydı... Oradaki tabiî hayat ve sade insanlar ruhumla söyleşirlerdi... Ama Kostantin, açıkça gözlenen, tarihî ve toplumsal bir trajedi arzediyordu... Bazan tereddütle bakardım bu Arazediye ama her zaman hissederdim onu.. Ta içimde...

Ama Kostantin'in beni gelecek açısından ilgilendiren bir de okul yönü vardı... Bu yön, öğrencilerle, Şeyh Bin Badis'in öğrencileri arasında ilişkiler kurulunca daha bir açıklık kazandı ...Genelde, Bin Yemine'nin kahvehanesinde buluşurlardı. Babası bir müddet önce vefat eden Bin Yemine kahveye varis olmuş ve birtakım değişiklikler yapmıştı onda... Bir bölümü hasırla döşemişti... Kahve kaynatmak için kullanılan büyük aleti = Percolateur ilk defa orada görmüştüm.. Bu bir devrimdi. Biz sömürge çocuklarının = Indigene bazı özelliklerine sahiplenmeyi isteyen Avrupalıların saflarında da hayli gürültüsü oldu bu âletin... Bunlar, bizim hasırlara da sahip çıkıyorlardı... Domino oyuncularının üstüne oturdukları bu hasırlar aynı zamanda tükürmek için kullanılırdı;, Oyuncu, arkasına dönüp, hasırı kaldırır altına tükürürdü... Sonra öksürerek boğazını temizlerdi...

Sonunda Bin Yemine'nin kahvehanesi, bir öğrenci semti haline geldi... Birkaç adım ötesinde Şeyh Bin Badis'in bürosu vardı... Bin Badîs orada arkadaşlarını, öğrencilerini karşılar, aynı zamanda küçük müessesesini idare ederdi... Sonraları, «eş-Şihâp» dergisini finanse eden bir hisse senedi şirketine dönüştü bu kurum... Ardından, mahalli idare'nin kısa bir sürede yasakladığı «el-Münteqıd» gazetesi çıkarıldı bu şirketin yardımıyla...

Öğrenci semti, Islahat Hareketi'nin beşiği olan, bu mekana oldukça yakındı. Şeyh, Bin Badîsin öğrencilerinin kahvehanenin önünden geçmeleri bizimle onlar arasındaki bağları daha bir kuvvetlendiriyordu..

Galiba o, günlerdeydi, sonraları büyük şaîrimiz olacak Şeyh Hamma el-İyd'le tanıştım... Zamanında Bin Badis'in öğrencisi olan bu adam, vatanperver bir alim bilinciyle, klasik siyasî bir birikimle hocasının halkasından ayrılmıştı...

Siyasî kimlik taşıyan bu ilim, Bin Badis'in çevresindeki bazı şahıslarla gündeme gelmiştir: Bunlar arasında Hamma el-Iyd, «Cezayir Şiirinden Seçmeler» yapıtının sahibi el-Hâdî es-Senûsî, Habbaş gibileri zikredilebilir. Bu şahsiyetler, okulda yeni gelişen akımla ilişki kurmak için Bin Yemîne'nin kahvehanesine geliyorlardı... Kanımca bu karşılaşmalar, resmî olmasa da tarihî bir hazırlık açısından, vatanperver ve ıslahatçı bir hareketin doğmasına yolaçmıştır...

Okulda derslerden başka birşeyle ilgilenmeyen tipler de vardı.. Bunlar geleceğin kadı yardımcıları ya da başka şeyleriydi... Sömürgeci idarede alacakları vazifeleri uzaktan uzağa görebiliyorlardı... Yine, İspanya'da köşkler kurmayı düşleyenler de vardı... Bazıları da saçlarını en son modaya göre kestirmekle meşguldular... Salih Huleymiye ise başlıbaşına ayrı bir guruptu; Zavallı, sürekli, barsak ve mide sancıları çekiyordu...

Ben de okul derslerinden başka herşeyi okuyanlardandım... Zannederim o sene iki hobim vardı; Şeyh Bin el-Abid'in derslerini izlemek.. İslam hukukunda otorite olan bu şahsiyet hergün, saat onbirden öğleye kadar ders verirdi... Bu arada ben, hademe çavuş'un zili çalmasına dek; düzenli bir şekilde Şeyh'in kafa portresini çizerdim.. Zil, dersin bitip, Bokami-

ye'nin lokantasına doğru koşunun başlaması demekti... Bokamiye, her ay sonu, öğrencilerden cebine giren paraların tadı yüzünden her zaman güleryüzlü görünürdü...

Diğer hobim de teneffüsler de sınıfta kalmaktı... Sahra'nın büyük bir haritası asılıydı sınıfta... Sandalyeye çıkar, haritayı incelerdim; Tembokto'ya giden yolu arardım. Bu hobimin kaynağı, o dönemde çıkan Antine'anın bir kitabıydı... İkinci sınıftan sonra da, daha birçok yönlendirici çehrelerle karşılaşmama rağmen bu hobim uzun süre devam etmiştir..

Sınıftaki haritanın önünde aklıma gelen ve hoşlandığım isimler; Timmî, Timî moun ve Ayn Salih'ti... Sahrâ, beni büyülüyordu... Beni engin ufuklara sürükleyen büyüsü, ruhumda uzun zaman yeretti... Sonraları Ernest Psicare'ninki gibi dinç bir ruhla bu büyünün gerçek yönünü gördüm. Bu arada, İsabelle Ebrhardt'ın ruhu bana onun lezzetini tattırdı... Victor Berucand'ın Marika kitabı da bana dünyayı tanıttı...

Ayn Safra'da çok zor şartlar altında ölen maceraperest kadının kitabını defalarca okumuşumdur... «İslamın Sıcak Gölgesinde» (1) adındaki bu kitabı okurken gözyaşlarımı tutamazdım... İslamın duygusallığını ve Sahranın şefkatini görmüştüm bu kitapta..

Bizim gurubun ortak okuduğu şeyler vardı... Ancak herkes kendi arzuladığı kitapları da okurdu... O günlerde Batna'lı bir öğrenci «Ümmül Kurâ = Mekke» (2) kitabını bulmuştu... Ahmet Muallim adındaki

(1) Allombre chayde de I'İslâm, İsabelle Ebrhardt

(2) «Ümmül-Kura = Mekke» Abdurrahman el-Kevâkibî; Mekke'de, tüm İslâm halklarının temsilcilerinin yaptıkları varsayılan bir toplantının notları; Her temsilci yöresindeki sosyal hastalıkları dile getiriyor, sonuçta bazı kararlara varılıyor... (çev).

bu arkadaşın kitabı nasıl bulduğunu bilmiyordum... Tamamını bir gecede su gibi okuduk...

Bu kitap ütopik özellikleri dolayısıyla garip bir etki bırakmıştı üzerimizde... «İslâm'ın Sıcak Gölgesinde» kitabının bıraktığı çarpıntıyı bu kitap tamamlamıştı... O, önüme şiirsel, duygusal bir İslâm koymuştu... Ama, örneğin, uyuşturuculardaki unutturma illetini pek önemsemeyen bir İslâmdı bu... Ama, «Ümmü'l-Kurâ» bana İslâmı tam anlamıyla tanıtmıştı... Saflarını düzenleyip, yeni bir diriliş hareketiyle kıyam edecek İslâmı... Evet, ütopik bir kitaptı ama, İslâm dünyasında canlanan, en azından Kevâkibi gibi ıslahatçıların düşüncelerini ifâde ediyordu..

Evet bir ütopyaydı bu kitap ama, benliğimde bıraktığı etki öylesine derin olmuştur ki, ifâde edemem. Alışkanlığım gereği tekrar tekrar okuduğum «Doğu'da Batı Siyasetinin Manevî İflası» kitabı da yapıcı mütalalarıyla, benliğimdeki etkiyi daha bir derinleştiriyordu...

Okuduklarımızı, Bin Yemine'nin kahvehanesinde ortaya koyuyor ve onlar çerçevesinde ateşli tartışmalar yapıyorduk... Doğal olarak bu da, düşüncelerin kafamıza daha bir sağlam yerleşmesini sağlıyordu... Bir taraftan, Bin Badîs'in düşünceleri, diğer taraftan da okuldaki düşünce akımı besliyordu bizi...

Kanımca, bu dönem, hayatımın akışını değiştiren sürpriz olayların sahnesini oluşturmuştu...

Okulun önünde bir gazete bayisi vardı.. Şimdi hala oradamı bilemiyorum... Tatlı bir akşam üzeriydi ve güneşin son ışıkları hafif bir ılıklık veriyordu... Bulut kütleleri kızıla boyanmıştı... Güneş, yeşil Seyyîdî el-Mecîd tepesine altından bir tac giydirmişti...

Kesin bilemiyorum, bayiye gitmek için niye bu anı seçmiştim... Neyse, bir «Depêche de Constantine» gazetesi aldım... Yurda geldim...

Şu haber gözüme çarptı; Mısır'da bir İngiliz subayı yaralanmış, olayın akabinde İngiliz Hükümeti Vefdli Lider Sa'd Za'lûl (1) Paşayı Sişel Adalarına sürgün etmişti... Büyük sömürge çıkarlarını savunan böyle bir gazetenin bu habere yorum getirmemesi düşünülmezdi...

National Caddesinde, okulla karşıdaki Kız Lisesi'nin arası genelde sessiz, sakin olurdu... Gazeteyi daha doğrusu, Kahire'deki gelişmelerle ilgili makaleyi burada okumayı yeğlemiştim... Okumayı bitirdikten sonra, bir an boşlukta gibi durdum. Aklım başıma geldiğinde anladım ki yanımda beni izleyen biri olsa gözlerimde çakan kıvılcımlardan ürperti duyabilirdi...

İçimi yeni bir duygu kaplamıştı... Hayatım boyunca beni bırakmayacak bu duygu değiştirmişti herşeyimi; Ben bir vatanperverdim = Pe'tait nationaliste... O andan sonra, merhum dedemin büfesinden aldığım her gazeteyi okumaya başladım...

Sonunda siyasî konularda yazan sol eğilimli bir gazeteyi «L'Humanite» diğerlerine tercih ettim.. Vatanperverlik susayışımı karşılıyordu bu gazete... Cachin ye Vaîllant Couturier'nin makaleleri bazan sinirlendiriyor, bazan da avutuyordu beni... Yine Victor Spulmun'ın yayınladığı «La lutte Sociale = Sosyal Mücadele»yi de okuyordum... Kesik şekilde Cezayir'den geliyordu bu da...

Düşüncelerim yeni bir şekil kazanıyordu... Eşyanın kafamda anlamları olmaya başlamıştı... Halam Behiyye Hanım'ın ziyaretine gittiğimde bunalıyordum... Babası Fas'ta tercüman olan arkadaşım Şev-

(1) Halihazırda Mısır Ana muhalefetini oluşturan Vefd Partisi'nin kurucusu; Mısır Milliyetçisi (çev).

vat'la gezerken, Kostantin'deki Avrupaî caddelerde yapılan garip şeylerin genel karakterinin farkına varıyordum.. Gördüğüm lüks evler, halam Behiyye'nin evindeki çileyi gözümün önüne getiriyordu..

Gelecekte bu lüks evlerden hangisinde kalacağıma karar veriyordum... Arkadaşım da aynı şekilde kendisi için bir ev seçiyordu..

Özetle söylemek gerekirse, hayali evler düşüncesi yeni birşey değildi kafamda.. O sıralarda, Bokamiye'nin lokantasından nohut ya da başka birşey yemeye giden iki öğrencinin aklını çeldim. Doğal olarak tüm bunların, okul hayatımızda belli yankıları oluyordu; Kısa zamanda Müdür Dournon'un gözünde en tehlikeli «Jön Türk» oldum...

Tüm okuduklarım gözetleniyordu... Derse gittiğimde müdürle, hademe çavuşun, yatağımın altına gizlediğim «L'Humanite» gibi gazeteleri kontrol ettiklerini gayet iyi biliyordum...

Sonuç olarak, okulda yapılan tüm yaramazlıklardan ben sorumlu olmaya başladım... Herhangi bir şey, kaybolsa, kırılsa ya da başka bir terslik olsa, Müdürün ağzından hemen «Muhakkak, Sıddık yapmıştır» sözleri dökülüyordu... Bu düzenli kuşkular da peşinden, bazı kötü şeylerin meydana gelmesine yolaçtı.. Birgün Salih'le okulun havuzuna bir paket tütün döktük.. Havuzdaki, Müdürün beslediği kırmızı balıklar ölmüşlerdi... Müdürün yorumu zaten belliydi: «Sıddık yaptı bunu...» Tuzak, başarılı olmuştu... Salih'le ben, müdüre «artık yeter» dedik.

Müdürün canı sıkılmıştı... Zira tarafımızdan bilinen bazı açıkları vardı okul idaresinin. Ama bu adam aslında iyi bir insandı.. Babamı çağırdı ve problem halledildi.

Şeyh Bin el-Abid'in portresini çizip, Antinéa'ya ve Tembokto'ya gitme hayallerini kurmaya devam ediyordum.. Bobreiter'inkilerden başka hiçbir ders ilgimi çekmiyordu... Bu hocadan oldukça yararlandım...

Beni teşvik için her hafta sonu «Nouvelle Litteraire» dergisinin bir sayısını bana ödünç veriyordu... Tabiî ben de hemen okuyuveriyordum... Zannedersem «Conferencia» dergisini de veriyordu bana.. Birgün ikindi vaktinde, okurken Rabindranath Tagore adı ilgimi çekti... Uzaklardan gelen bu edebiyatçının üzerimde oldukça büyük etkisi oldu... Düşünce dünyama yeni boyutlar kazandırdı bu kişilik... Rabliye, Victor Hugo, İmru'l-Kays, Hafız İbrahim gibileri, düşünce dünyama Fransız ve Arap edebiyatlarının boyutlarını kazandırmışlardı. Tagore ise «Des Vèdas»la üçüncü bir boyut kazandırmıştı, düşünce dünyama...

Birşey daha var; Bu öğle sonunda, neslimin bilmeden araştırdıkları kaçış veya özgürlük sorununa Tagore benim açımdan bir çözüm getirmiş, ve kaçış kapısını aralamıştı önümde... Düşüncelerim artık sırf Tembokto'ya doğru yönelmiyordu... Rüzgârlar esrarengiz Hindistan'a sürüklüyordu beni... Bir İngiliz kolonisi olduğundan başka hakkında hiçbir şey bilmediğim ülkeye.

Hind'in bu büyük şairine olan tutkumun nedeni, aslında, içimdeki özgürlük arzusuydu. Dahiler çıkarmak yalnız Sen veya Thames nehirlerinin kıyılarına mahsus değildi. Ganj nehrinin kıyıları da dahiler doğurabilirdi. Tagore'la sömürülen bir adamında nasıl böylesine güçlü olabileceğini görmüştüm. Ağırlığını duyduğum kölelikten beni o kurtarmıştı. Arap aydınını batıya ve batının dahilerine kulluktan kurtarabilirdi o. Tagore'dan okuduğum bu ilk kitap hangisiy-

di pek iyi hatırlayamıyorum. Ancak bu şair bir nebze de olsa Afrikalılığımdan kurtarmıştı beni. Sömürgecilerin koyduğu bağların da bir kısmını çözmüştü.

Ruhumda, gördüğüm her olayı derin ve metodlu şekilde düşünme gücü oluşmuştu. Beni buna iten İslâmdı. Tagore'un bu hususta pek bir etkisi olmamıştı. Doğal olarak Tagore, birinci dünya savaşından önce Fransızların Cezayir'i işgali esnasında dedemin çektiği acıyı duymamıştı. Nesiller, birbirlerinden gizli bir mesaj alır; Bu mesaj her zaman tek bir yolla anlaşılmaz. Zira, tarihin her nesle verdiği mesajın rumuzları farklı farklıdır.

O dönemde öğrenciler Eugène Yung'u keşfetmişlerdi. Ben de bu şahsiyetin «L'Islam entre la baleine et L'aurs = Büyük Balıkla Ayı Arasında İslam» kitabını okumuştum. Yung, yirmi yıl sonra Paris'te, küçük bir odada unutulmuş şekilde öldü. Belki cenazesi de sahipsiz kalıp, belediye mezarlığına gömülmüştü.

Kitap; bizim nesildeki sömürge düşmanlığı akımının hararetini artırmıştı; Bugün kendime soruyorum, acaba gerek vatanseverler, gerekse milliyetçiler bir an, kafalarındaki görüş ve düşüncelerin uzak ufuklardan geldiğini görüp kuşkuya kapılmışlarmıydı?

Herşeye rağmen bu görüş ve düşünceler, kahvenin birkaç adım ötesinde doğanlarla karşılaşmak için gündeme geliyorlardı. Bununla Şeyh Bin Badîs'in küçük bürosunu kastediyorum. Onunla hala tanışmamıştım. Sadece, kahvenin önünden geçerken görüyordum.

Bin Yemine'nin kahvehanesinde konuşmalar ya Arapça ya da Fransızca olurdu. Tabii, Bin Badis'in bürosunda salt edebî Arapça'yla konuşulurdu. Şehirde ise ne Arapça ne de Fransızca konuşulurdu. Mahalli dil yürürlükteydi. Özellikle başkentte olmak üze-

re Cezayir'in tüm şehirlerinde durum böyleydi. Başkentteki halk, yöresel dili hoş olmayan bir lehçeyle konuşurlardı.

Tebisse ise yalnız Arapça'nın konuşulduğu tek şehirdi. Evet edebî değildi ama, gerek kuralı gerek telaffuzuyla iyi bir Arapçaydı bu.

Okul hayatının yanısıra şahsî problemlerim de vardı; Hasta annem zihnimi meşgul ediyor, sahra özlemi kafamdan çıkmıyordu.

«L'Humanitè» gazetesi bazan öfkelendiriyordu beni, bazan da yatıştırıyordu. Böylelikle, sonraları sömürgeci sistem diye adlandıracağımız durumdan da benim için hınç alıyordu. Farkında olmaksızın bu sisteme karşı büyük bir potansiyel oluşturuyorduk. Gelecekte bir kısmı Islahat hareketine bir kısmı da milliyetçi akıma kanalize olacaktı bu potansiyelin.

Kostantin belediye başkanı Morinaud'la Prens Halid arasında atışma başlamıştı. Her hafta, gelişmeleri izleyebilmek için «el-İkdâm» ve «Le Republicain» gazetelerini dört gözle bekliyorduk.

Kahramanımız Prens Halit'in kalemi çok güçlüydü. Kanımca hasmına galebe çalabilirdi. Ama kesin birşey varsa o da yazılarının bizi çok etkileyip, harekete geçirdiğiydi.

«el-İkdam» düşüncemde titiz siyasî çizgiler çizmiştir. O dönemde, Cezayir çiftçisinin içler acısı halini bu gazete dile getiriyordu. Sömürgeciler Kuzey'deki zeytin, tütün vs. çiftliklerinin büyük bölümüne el koymuş, Güney'deki hububat tarlalarına göz dikmeye başlamışlardı. Sömürgecilerin getirdikleri Fransızlar, Hansala, Batna, Ayn el-Beyda ve hatta Tebisse yakınlarındaki Miskina'da yerleşiyorlardı.

«el-İkdam» sömürgeci idarenin, yönetimi nasıl kötüye kullandığını gözler önüne seriyordu. Fransız göç-

menlere verilen topraklar ve okula gitme imkânı olmayan Cezayir'li gençler hakkında verdiği rakamlar bizi çileden çıkarıyor, birşeyler yapmaya itiyordu.

İlk defa bu gazete sayesinde Geneuoise şirketi, Guelna'daki Cezayir şirketi gibi isimleri duymuştum. Yeni yeni sesler yükselmeye «el-İkdam»'ın yankılarına katılmaya başladı. Yüzbaşı Dendan «er-Raye» gazetesini kurdu. Bu gelişmelerle Cezayir platformun da yapılan mücadele gittikçe şiddetleniyordu.

Avrupa'da Waymer Cumhuriyeti, azize «Sainte Wehn»in saldırıları altında inliyordu. Bu Alman Milliyetçisi illegal örgüt Almanya'yı kurtarmaya çalışıyordu. Zira Versay anlaşması Almanya'yı çok kötü bir idâreye bırakmıştı.

Hollanda'nın küçük bir köyünde yaşayan devrik İmparator II. Galyum, kereste ticaretiyle uğraşıyordu. Mustafa Kemal'in sürgün ettiği, Osmanoğullarının son Halifesi Abdülmecid de, Avrupa'nın bazı şehirlerindeki şifalı sularda romatizma tedavisi görüyordu. İmparatoriçe Zita ise, Liman gölünün kıyılarında, Habsburg hanedanının yaşadığı trajediyi düşünüyordu. Yine bu günlerde, Çarlık Rusyası'nın dükleri, arşidükleri, Paris'te taksicilik yapmaya başlamışlardı.

Lenin, Moskova'da rejimi iyice güçlendirmeye çalışıyordu. Vegan'sa Fransa'ya dönüyordu. Cenevre'de toplanan galip devletler, Cemiyeti Akvam örgütünün kuruluşunu kutluyorlardı. Bin Gıbrit'in İslâm ülkelerini dolaşarak finansını sağladığı, caminin temelleri Paris'te atılıyordu.

Bin Yemine'nin kahvehanesine uzak yerlerden de haberler geliyordu. «La Depêche de Constantine» gazetesi Çin'le ilgili haberler veriyordu. Aslında gazetede yeralan «Kanton, Şanghay, Komtang vd» gibi

isimlerden başka ne olup bittiği hususunda kimsenin fikri yoktu.

Konuşmalar, Mao Tse Tung hakkında değildi. Ancak herkes sarı tehlikeden bahsediyordu. En fazla da Amerika hakkında haberler geliyordu. Doğal olarak, savaşın akabinde Wilson'un koyduğu ilkelerle ilgili değildi bu haberler. Sömürgeci zihniyete sahip bir gazete, halkların gaspedilmiş haklarıyla ilgili haber verir miydi? Ancak, sinema filimleri, caz müziği, dolar ve Amerikan turistleri hakkındaydı. Biskaralı biri, kamıştan yapılmış iki üç kuruşluk zurnayı bir Amerikalıya altı dolara satmıştı.

Kostantin'deki Cirta Hoteli Amerikalı turistlerle doluydu. Bu adamlar, cepleri dolarla dolu Güney'deki vahalara giderler, çoğu zaman garip garip işler yaparlardı.

Avrupalılar nasıl Amerikan idaresi istiyorlarsa, Güney Cezayir esnafı da Cezayir'in Amerikan sömürgesi olmasını istiyordu. Kamış bir zurnaya altı dolar verenleri kim reddedebilirdiki?

O günlerde kafama takılan bir problem vardı; Papaz Zoymer. Anglikan kilisesine mensup bu papaz yeni bir düşünceyi aklıma getirmişti; Müslümanları hristiyanlaştırmak.

Bu konu, adını hatırlayamadığım bir kitapta ele alınıyordu. O sıralarda elimizde dolaşan kitap çerçevesinde ateşli tartışmalar yapıyorduk.

Bizim çevrede 1825 — 1892 yılları arasında yaşayan Fransız Kardinali Lavigerie hakkında bol bol konuşulmaya başlanmıştı. Beyaz babaların dostluğundan bahsetmişti bu adam. Ayrıca Biskara ve kabile çocuklarının hangi yöntemlerle hristiyanlaştırılabileceği hakkında bazı tezler öne sürmüştü.

Şurası var ki, Papaz Zoymer'le aramdaki sorun iyice çatallanmaya başlamıştı. Zihnimdeki çatışma yeni boyutlar kazanıyordu. Bu defa, meydan ve hasımlar iyice netleşmişlerdi. Meydan; Afrika ve Asya'ydı. Hasımlarsa; İslâm ve Hristiyanlık.

«Prens Halit, Morinaud'a yenildi» haberi «İslâm Hristiyanlık karşısında hezimete uğradı» sözü kadar etkileyemezdi beni.

Siyasi platformda yeraldığım konumun hatalımı yoksa doğru mu olduğunu tayin edemiyordum. Ama, her halükârda, aklım ve düşüncemin zaruri gördüğü bir konumdaydım. Bu, yapımda kök salmış, bir huydu. Bugün onun hata edemeyeceğini görüyorum; Akıl ve düşünce.

O günlerde düşüncemiz papaz Zoymerle birlikte yeni bir mecraya eğilim göstermeye başladı; Bu çatışmanın varacağı nokta ne olabilirdi?

Bu çerçevede yaptığımız araştırmalar sayesinde E. Dinet'i keşfettik. Bu büyük ressam özellikle çölün ressamıydı. Ancak hiçbir tablosu Luvr Müzesinde sergilenmezdi. Fırçasının yanısıra çok güçlü bir kalemi de vardı. İslâma sarıldıktan sonra kalemini onun hizmetine adamıştı. Paris'ten bir delil daha geldi. Jura vekili Grenier, büyük gürültü patırtıya yolaçmıştı; Borbon sarayının önüne gidip, Sen nehrinden abdest alıyor ardından sarayın kaldırımında namaz kılıyordu.

Başka bir yerden bir yankı daha ulaştı bize; Emir Ali'yi ve «Spirit of Islam = Islamın Ruhu» adındaki eserini ilk defa duymuştuk. Ama, «el-Necah» yayınevinden ne Arapça ne de Fransızca bir nüshasını elde edebilmiştik. Kısaca kültür gezimiz normal havasında sürüyordu. Papaz Zoymer biraz bekleyebilirdi. İşte Bin Yemine'nin kahvehanesinde kafa yorduğumuz şeyler bunlardı.

Her nekadar olaylara fiili katılımda bulunmuyorsakta onlardan çabuk etkileniyorduk. Zaten o dönemde sorumluluk ve sorumlulardan bahseden kavramları içeren bir edebiyat anlayışı da yoktu.

Ve çünkü bizler yine bir sınav dönemine girmiştik. Her öğrencinin bursunun kesilmemesi için çok çalışması lâzımdı. Ve okulda tekrar o sınav havası esmeye başladı. Öğrenciler yine burunlarının üzerindeki sarı yapraklı kitapları harıl harıl okumaya başladılar. Yakalar, yine birden, keçeye döndü, saçlar, sakal ve bıyıklar uzadı ve cübbelerin renkleri koyulaştı

Bobreiter'nin bu değişmeler karşısında takındığı tavrı belirleyebilmek hayli güçtü. Onun her zaman alaylı olduğunu biliyordum. Şeyh Abdülmecid ise sürekli tehditte bulunuyor, «Katrü'n-Nedâ..»yı ezberlemeyenleri bırakacağını söylüyordu. Bu, ikinci sınıf öğrencilerinin Arapça gramer kitabıydı. Şeyh Bin el-Abid de bize hoşgörülü davranıyordu. Doğal olarak bu kanılar öğrenciden öğrenciye değişiyordu.

Şeyh Mevlud, kendisinin öğrenciyle duygusal veya şahsî bir ilişkisi izlenimini uyandıracak en ufak bir söz dahi söylemezdi. Her zaman yukardan bakardı. Müdür Dournon daha bir aksileşmiş görünüyordu. Hademe Çavuş ise, alışkanlığı gereği alaylı alaylı mırıldanıyordu; Hi. hi. hi. Sınav sezonunda öğrencilerin aşağı yukarı tüm sorularına bu üç sözcükle cevap verirdi. Ama hayli, ürpertici, kuşkuluydu bu cevap. Zira, kanaate göre, Çavuş Müdürle, tembel öğrencilerin aleyhine komplolar kuruyordu. Dolayısıyla onun «Hi.. hi.. hi..»si öğrencinin ecel terleri dökmesine yetiyordu.

Bu sınavı da başarmıştık Huleymiye'yle. Doğrusu bu bir mucizeydi.

Zannederim bu sınav sezonun sonundaydı, şalvar tipli pantolonun yerine Avrupaî tip pantolon giymeyi kararlaştırmıştım. Şeyh Abdülmecid'le, Şeyh Mevludün bunu küfür elbisesi olarak nitelemelerinden dolayı, okul döneminde buna pek cesaret edememiştim. Okulda pantolon giymek; özenle seçilmiş bir Arapça sorusuyla, sınıfta kalıp, bursu yitirmek demekti. Bu yüzden kimse bu tehlikeyi göze alamıyordu. Ama, şimdi Tebisse'ye yolcuydum. Problemi sonra halledebilirdik.

★

«Hatufe» yokuşundayken «Le Pain de Sucre» tepesi görünmeye başladı. Manzara öncekinden daha bir yoksuldu.

Kostantin'den dönüşümün akabinde, Tebisse'de geçirdiğim ilk gecenin zevkine doyum olmazdı. Uzun bir ayrılıktan sonra, evimizin yemeklerini yemek ne kadar tatlı bir şeydi.

O gece özellikle daha fazla mutluydum. Zira, annemin pantolondan hoşlanması, korkumu gidermişti. Beni sokakta gelirken görmüş, ardından elini öperken şunları söylemişti: «O ağır şalvarı çıkarmakla iyi etmişsin. Ayaklarının arasında sallanıyordu. Bu çok yakışmış.»

Artık evli olan kızkardeşlerimde ses çıkarmadılar. Alnından öptüğüm ninem de, başını eğerek, tesbihini çekmeyi sürdürdü.

Babam zaten annemin düşüncelerine saygı duyardı. Annem, tamamen iyileşemeyecekti ama bu günlerde sağlığı iyice düzelmişti. O gece, sohbet koyu, sofra hayli zengindi.

Yemekten sonra, arkadaşlarımı görmek için dışarı çıktım. Eski arkadaşlarımdı bunlar; Halamın oğlu

Salih, terzi Şerif Senûsî ve Hamam Abbas'taki kahvehaneyi işleten Mahmut İzmirli.

Bunlar, Tebisse'deki topluluğumdu. Çıktığımda hepsiyle karşılaştım. Pantolon hakkında görüşler farklılık arzediyordu. Ancak, kahveyi işleten arkadaşım biraz fazla tutuculuk yaparak şöyle dedi: «Okulda böyle bir kafir elbisesiyle, ilim öğrenmene müsaade ediyorlar mı?» Kuşkusuz o, ilimle elbise arasında bir ayrım yapabilecek güçte değildi. Ona göre olay gayet basitti; Elbise insanı rahip yapardı.

Tebisse'nin büyüleyici gece gezintilerinde, ya eski Katedrale gitmek için Seyyidi Saîd kapısından ya da Nakus Vadisine gitmek için Kostantin Kapısı'ndan çıkardık.

Bizler, genellikle gezintilerimizde ilk yolu tercih ederdik; Zira bu yol diğeri gibi kalabalık olmazdı. Belki de Avrupalıların kaldığı semtin yanından geçen bu yolda birkaç güzel kız görmek için gençler kalabalıklaşırlardı. Yaşlılarsa eski alışkanlıkları gereği bu yolu izlerlerdi.

Ay, ondördüne gelmişse karşımızda kızıl bir top gibi dururdu; Güneyden ufku tutan «Borman»la, doğudaki «Dîr» arasında bir lamba gibi parlayarak dururdu.

İlk ışınlarının, Murabiti valisî Muhammed Bin Şerif'in beyaz makamının üzerine düştüğünü görürdük. Oradan da yansırdı sağa sola. Bu makam Magotu, kaynak suyunun hafif üzerindeydi. Pazarın kurulduğu günlerde, Tebisse'ye hayvan satmaya gelen köylüler, burada bir mola verip, kaynağın suyunu içerler ya da abdest alırlardı.

Yatsıya doğru sanki herşey yüzerdi burada. Bu portre insana eski hatıraları, oralarda geçen günleri tekrar hatırlatırdı. Bugün terkedilmiş şu bahçeleri kü-

çüklüğümüzde talan ederdik. Şimdi çoğunun üzerine evler dikilmiş, Katedral semti diye bir semt kurulmuştu.

Tarihî Katedralde oynamak çok hoşumuza giderdi; Koca koca taşların arasında fare kovalardık. Arasıra, orada çok olan kıvrımlarına takılırdık.

Ayın ufukta yükselmesiyle beraber, gökyüzünün rengide yavaş yavaş değişir sonunda tabiatın altında yüzdüğü gümüş bir kupaya dönüşürdü. Sütbeyaz ortamda eşyalar büyüleyici olurdu. Yürürken veya ayaklarımızı uzatarak otururken sohbetimizi sürdürürdük. Tebisse'de hayat henüz tanınmasıyla gelişip değişmediği için sohbetlere büyük zaman ayrılabilirdi. Ama birkaç yıl sonra, meydana gelen gelişmeler bu tip yarenliklere pek fırsat vermeyecekti.

Şeyh Süleyman Islahat mesajını ulaştırmaya, yaymaya devam ediyordu. Bu arada Şeyh Saduk Bin Halil'le, Şeyh Asûl, gençleri çekmek için rekabete girmişlerdi. Ama Şeyh Arabî el-Tebissi'nin Kahire'den Ezher tahsilini bitirdikten sonra dönmesiyle Onun vaaz ve öğütlerini halka aktarmaya başlayacaklardı.

Bense, Şeyh Bin Badis'le ilgili bildiklerimi aktarıyor, Seyyidî Bin Saîd dergahında Kur'anı ezberledikten sonra Protestan olan ardındanda Kostantin'deki İngiliz Ateşeliğinin Müdürlüğüne atanan Tavâvî'yi hikâye ediyordum.

Hepsi onu tanıyordu. Terzi arkadaşım Şerif Senusi ondan her bahsedilişinde çocuksu bir masumiyetle dehşetini gizleyemiyor ve «Aa!. O şimdi kafir mi yani!. Kim diyebilirdi ki: Bu öğrenci altmış Kur'an Sûresi ezberledikten sonra böyle olacaktı!» diye söyleniyordu.

Başka şeylerden de bahsediyorduk. Arkadaşım Şerif'e karşı böbürlenmek hoşuma gidiyordu. Tebis-

seli bir Yahudi kızına tutkun olduğunu biliyordum. Ama, zavallı, kıza tek bir kelime dahi söylemeye cüret edemiyordu. Sonuçta, her akşam sevgilisinin balkonunun altından geçerek, ona tatlı tatlı bakmakla yetiniyordu. Bu yahudi kızının ona pas verdiğini hiç zannetmiyordum. Ancak bizim ki duygularını sürekli zaman ve mekanın dışına taşıyordu.

Kahveci arkadaşımızın evinin önünden geçerken, havan almayı unutmazdık. Katedral'e harika bir romantik hava veren ayışığının altında otururduk.

Aşağı yukarı 2000 yıllık geçmişi olan bu taşların arasında otururken vaktimizi, şekerle fıstık, hurma, veya, yağlı çekirdek döğerek geçirirdik; Tebisseli oduncular bu yağlı çekirdekleri, hurmalardan çıkarır ve zayıf gelirlerine katkıda bulunmak için pazar yerinde satarlardı. Tıpkı çocukluğumuzdaki gibi bu güzel teselliler bizi, sevindiriyordu.

O sıralarda, Tebisse'nin Belediye semtindeki bir kahvehane sahibi, kahvehanesine Mısır plakları getirmişti. Bu Cezayir'de ilk defaydı.

Gerçekten de sonraları, bu plaklar yurdun siyasal ve sanatsal gelişiminde büyük rol oynayacaktı.

Cezayir gündemine bu yeniliği sokmak şerefini Tebisse elde etmişti. Kostantin'de halk, Malouf'la eylenmeye devam ediyordu. Başkent Cezayir'de ise, müzik adına belli birşey sözkonusu değildi. Selamet Hicazî'nin söz ve müziğiyle kaydedilmiş ilk plağı dinlediğimde fena çarpılmıştım.

Bu kahramanlık aşamasında, yeni nağmeler, gönüllerimizdeki Arap müziği susuzluğunu gidermişlerdi. Sanki bizim adımıza Caz müziğinden ve onun egemenliğinden intikam alıyordu bu nağmeler. Özellikle şehirde bu müziğin gündeme gelmesi, bir Yahudî gencinin Papaz Capolla'nın yerini almasına yolaçmıştı.

14 Temmuz gecesi düzenlenen partilerde müzik işlerini artık bu genç idare ediyordu.

Avrupa zevkinin Amerikalılaşmaya başladığı bu dönemde biz Cezayirlilerin zevki de Mısırlılaşmaya başlamıştı. Belki de bu dönemin en belirgin gelişmesi Mısır plaklarıydı. Ve henüz, sömürgeci idare için pek önemli bir problem oluşturmuyordu.

Diğer bir gelişmede şehirde, sayıları artan taksilerdi. Zaman, Buriali şirketinin ürettiği Corpédo Marka üstü açık, uzun taksileri piyasadan silmişti. Çocukken bu arabaların arkasından koşuşurduk. Arabanın sahibi arabasına biner, yüzünün yarısını örten bir gözlük takarak üstüne keçi derisinden yapılmış bir palto giyerdi.

Şimdi, Eyfel kulesinin tepesine ışıklı harflerle yazılan Citroen marka taksiler vardı heryerde. Tebisseyle çevre bölgeler arasındaki bağlantıları ve taşımacılığı B 12 Citroen marka kamyonetler yapıyordu. Eskiden, Şerîa, Kala ve Cerdâ pazarlarına yük taşıyan at arabaları artık yoktu. Zira araba sahipleri, taşımacılığı, Renault ve Citroen marka taksi kamyon şoförlerine bırakmışlardı.

Karmaşık bölgede yönetimi yeni bir idareci ele almıştı. Hükümet, işlerle ilgilenecek bir adam tayin etmek istemişti. Reygasse, idareci olmaktan çok, bilimadamıydı. Bu yüzden, Tarih öncesi dersleri vermesi için Cezayir Üniversitesi'ne çağrılmıştı. Onun edebî bir ifadesi, birgün basında ayrılığa yolaçtı; Libyco sözcüğü Bicot'la karıştırılmıştı.

Yeni dönem başlamıştı. Uçaklar Tebisse'nin üzerindende uçuyorlardı artık. Uçağı gören kadınlar, önlerindeki işleri bırakıyor onu izliyorlardı. Çocuklar ise var güçleriyle bağırıyorlardı: «Uçak. Uçak!! Uçak!!!».

Tebisse'de yapılan at yarışları tüm Kostantin çevresinde bilinirdi. Zira bu bölgede çok asil Arap atları yetiştirilirdi. Yarış günü Kostantin kapısının önünde bir sürü safkan at toplanırdı. Civardaki kabilelerden gelen kalabalıklar, Birinci Dünya Savaşından önce tatbikat sahası olarak kullanılan boş araziye giderlerdi. Çocukluğumuzda, okula giderken «Ferdan» cephesine gönderilmeden önce eğitilen askerleri görürdük orada.

Makinalı tüfeği de ilk defa o zaman görmüştüm. Tarağın dişleri gibi dizilen mermiler birbiri ardınca fırlıyordu namludan.

Yarışlar hasat mevsiminin hemen ardından düzenlenirdi. Ancak bir bölümünü izleyebilirdim zira, aynı günlerde yaz tatili sona erer, ders yılı başlardı.

Annem hala hastaydı ama, Doktor Figarella'nın bakımı ve Şeyh Süleyman'ın duaları sayesinde yavaş yavaş iyileşiyordu. Arasıra, köy doktoru olan amcam Salih Çavuş da annemi muayene ederdi. Bizimkiler durumu, Doktor Figarella'dan saklı tutmaya çalışıyorlardı. Figarella, annemin odasına giderken, Ahmet Çavuş'u görünce kızarak sorardı; «Senin ne işin var burada?»

Annem hemen araya girer, ziyaretine geldiğini söylerdi. Bir yandan doktor diğer yandan dua ve bitkisel tedavi derken annemin durumu iyice düzelmeye başlamıştı.

Eylül'ün son günlerinden birinin sabahında yine ablam «dönüş suyu»nu döktü arkamdan. Tekrar Kostantin yolundaydım.

★

Bin Yemine, kahvehanesinde bir sürü değişiklik yapmıştı. Alçak masalar bütün kaldırımı kaplamış,

hatta National Caddesinin karşı kaldırımına dek uzanmıştı... Böylece kahvehanenin oturma alanı oldukça genişlemişti.

Şehirde ilk Cezayir kahvehanesi haline gelmişti. Hasırları kaldırıp masa ve sandalyeler yerleştirmeye niyetlenen bütün kahvehane sahipleri, Bin Yemîne'ninkini örnek alıyordu. Domino oynamayı ve hasırların altına tükürmeyi özleyenler, eski tarz kahvehanelere gitsinlerdi.

Tüm bunlar, sonraları «Uyanış» diye adlandırılacak sosyal ve psikolojik değişikliklerin başlangıcıydı.

Bokamiye de öğrencilerden kazandığı paralar sayesinde lokantasını biraz güzelleştirmişti. Sandalyeleri ve tezgahı kaplayan yağ tabakası hafif inceltilmişti. Kızartmaları müşterilerine verdiği alçak masanın toz ve sineklerden koruyacak birşey yoktu. Şimdi, tenekeden bir saçla örtülüydü. Ciğer ve balık parçalarının olduğu kara tencereyi de örtüyordu bu teneke.

Bokamiye kendisine de bir çeki düzen vermişti. Yağlı önlüğünün yerine daha temiz bir gömlek giymişti. İşini bitirdikten sonra güzel cübbesini giyiyor, samimi arkadaşı, okulun hademesi Çavuş'la yarenlik ediyordu. Karşılıklı çıkarlar bu arkadaşlığı daha da güçlendirmişti.

Tatiller başlamadan önce bu dostluk daha bir belirginleşiyordu. Çavuş, Bokamiye'ye bir nevi yardımcı oluyordu. Bursların dağıtılacağı akşam bu iki adamı, ya okulun ya da lokantanın önünde sohbet ederken görüyorduk. Genelde, konu, Bokamiye'ye borçlarını ödemekte geciken öğrencilerdi. Bu açıdan öğrenciler, en güvensiz müşteri tabakasını oluşturuyorlardı.

Yediğinin ücretini peşin veren için pek sorun yoktu ama; ay sonunda ödeme sözkonusu olunca

önemli bir problem ortaya çıkıyordu. Bokamiye okur-yazarlığı olmayan bir adamdı. Dolayısıyla borç miktarını deftere, öğrenci kendisi yazıyordu. Doğal olarak öğrenci bazan eksik yazabiliyordu.

Herşey bundan ibaret değildi; Eksik yazması bir yana kravat, gömlek, ayakkabı gibi masraflarını da düşünüyordu.

Bu yüzden Bokamiye, son ayın borçlarının öğrencilerce kesinlikle ödenmeyeceğini biliyor tabiatiyla bu paraları toplamak için yardıma ihtiyaç duyuyordu. Peki bursları dağıtmakla görevli Çavuş'tan daha iyi yardımcı olabilecek biri bulunabilirmiydi? Ay sonunda burslar hep onun elinden geçiyordu. Konuya bu açıdan bakınca Bokamiye-Çavuş dostluğunun altında yatanları daha güzel görebiliriz.

Yeni bir Arapça gazete yayın hayatına girmişti. Suudi Arabistan'daki tek gazete «Ümmü'l-Kura»nın yayıncısı Şeyh Tayyib el-Akabî Cezayir'e dönmüştü. Zavallı Kral Şerif Hüseyn'in ülkesinde, bu gazete ve Lawrence'in savaş sonunda hediye ettiği teknesinden başka birşeyi yoktu. Şeyh Akabî arkadaşı el-Lemudi'yle Biskara şehrinde «Sada es-Sahrâ=Sahranın Yankısı» gazetesini kurmak için gelmişti.

Bir müddet sonra bu gazetenin sesi «eş-Şihâb»ın yanında yeraldı. Yalnızca bu kadar değil, aynı zamanda, Bin Yemine Caddesinde Bosnal'ın idare ettiği küçük matbaada basılıyordu.

Eskiden, arkadaşlarıyla dama oynamaya giden rahmetli dedemin yanısıra giderdim. Bir tarafında Bin Yemine'nin kahvehanesinin diğer tarafta da Şihap Matbaasının ve Şeyh Bin Badîs'in bürosunun bulunduğu bu cadde artık şehrin aydınlar caddesi olmuştu. Tabiî diğerleri ticaretin yoğunlaştığı caddelerdi.

Beyaz cübbeli ve sarıklarının uçlarını omuzlarının arkasına salmış çehreler caddede çoğalmaya başlamıştı; Bunlar Islahat Hareketi'nin bağlılarıydı. O dönemde hareketin belli bir akide anlayışı ve örgütlenmesi yoktu.

Şehrin pazarına mal almak için gelen tüccarlar gibiydi çoğu. Bin Şerif caddesine geliyor, yeni fikirlerle donanıp dönüyorlardı.

Bin Şerif caddesinde dolaşan fikirler bir testere gibiydi. Üstteki çevreyi belirsiz bir şekilde tabakalara ayırıyordu. Halbuki önceleri Cezayir'de bir insicam bütünlüğü vardı.

Bu ayırım şahıslar ve düşüncelerde bir defada meydana geliyordu. Alimi bilmemekten doğan kuruntular ve batıl inançlar kaybolmaya yüz tutmuştu. Aslında; cehalet yazılı olan herşeye karşı putperestçe bir kutsamayı beraberinde getirmekteydi. Sömürülmeye yatkın bir zemin olan Cezayir'de, yazılı kâğıda saygı göstermek gibi hurafeler yaygındı. Bu kâğıtların büyüleyici değerini ancak, nazar değmemesi için çocuklara hamaylılar, muskalar yazan ihtiyar kadınlar takdir edebilirdi. Bir de tasavvuf dergahlarında kutsanırdı yazılı kâğıtlar... Tartışmalarda bu kâğıtlar çıkarılınca akan sular dururdu.

Kendisini dinleyenin yüzünde kuşku emareleri gören biri, görüşünü teyid etmek için «Kitapta var!» deyiverirdi. Tabiî kitapta olunca bütün kuşkular gider yerine kör bir inanç hakim olurdu.

Her yerde «Kitapta var!» sözüyle önüne set çekilen eleştirel düşünce, neredeyse kaybolmuştu. Ve nesiller boyu aynı yolla önüne set çekildi. Ama şimdi, eski büyüleyici egemenliğini yitirmeye başlamıştı. Bu klasik düşünce sahipleri yavaş yavaş azalıyorlardı.

Düşüncelerde ayrım yapan testere şimdi bizzat şahıslar dünyasında ayırımlar yapıyordu.

Bin Yemîne'nin kahvehanesinde, öğrencilerle, Bin Badis'in taraftarları arasına yeni çehreler katılmaya başlamıştı. Ve bugün «İlerici» diye adlandırdığımız düşünceler gündeme gelir oldu. Tüm bunlar, fikir alışverişi ve tartışmalardan paylarını alabilmek için normal halk tabakalarından kahvehaneye gelenler sayesinde gerçekleşiyordu.

Kahvehane çevresinde boy göstermeye başlayan yeni çehrelerden biri gerçektende çekiciydi.

Şeyh Muhammed Tahir el-Anîzî, yıllar önce babası Hamdan efendiyle Cezayir'den ayrılmış klasik dünyanın güzel çehrelerinden biriydi. Zannederim, Kostantin'deki Şeyh Abdülkadir el-Mecavî ve Şeyh Bin Mehna'nın da çağdaşıydı. Belki, bu değerli alimin de bir müddet tarihi Sirta bölgesinde yapılan direniş hareketlerinde eli vardı. Bu alimler geçen asrın sonlarında —tabir caizse— «Mahallî Islahat» düşüncelerinin tohumlarını ilk atanlardı. Kostantin'in yaşlıları, o dönemlerde bu direniş hareketlerini bastırmak ve rejimlerini sağlamlaştırmak için sömürgecilerin ne gibi zorbalıklara başvurduklarını iyi hatırlarlar.

Hamdan efendi, Cezayir'i terketmiş ve Medine'ye hicret etmişti. Bu yolculuğunda o sıralar genç olan oğlu Muhammed Tahir'i de yanında götürmüştü.

Genç Muhammed'in babası, Mescid'i Nebevî'de bir müddet Hadis dersi verdikten sonra vefat etmişti. Muhammed, hicaz'ın adetlerine alışamamıştı, yaşlı annesiyle birlikte Cezayir'e döndü.

Ama, Kostantin'de de gelenek, göreneklerle uyuşamıyordu. Giydiği Hicaz giysisi halk tarafından çok garip karşılanıyordu. Herşeyiyle yadırganıyordu.

Bu değerli şahsiyet de Bin Yemine'nin müşterilerinden olmuştu. Arap yarımadasının edebî lehçesiyle konuşuyordu, kültürü Arapcaydı, başının üzerine örttüğü küfiye'nin üzerine çift kordon bağlı olurdu. Tüm bunlar, bizim ona çabuk ısınmamıza yolaçtı.

Bu garipliğine rağmen, bazı sapmalara ve hurafelere karşı öylesine radikal bir tavır takınıyorduki. Herşeye kızardı. Bir gün dahi onu birşeyi veya birini överken görmemişimdir. Herkesi, herşeyi eleştirirdi. Bu tavır, henüz kendine özgü bir inanç yapısı oluşmamış bir toplumda sorun çıkarmazdı. Ve o bu tutumuyla birçok meseleyi araştırma ve inceleme konusu haline getirdi. Ancak bazan, düşünceleriyle yapıcı sosyal sonuçlara varamıyordu.

Her halükarda öfkeli tutumuyla Bin Yemine'nin kahvehanesine gelip gidenlerin benliklerindeki közleri biraz daha ateşlendirdi. Fransızca konuşan veya düşünen kafalarda edebî Arapçasıyla büyük etkiler yaptı.

Büyük bölümünün, hayal ürünü olduğunu bildiğim hikâye ve maceralarını pür dikkat dinlerdik.

Çoğunlukla onu konuşturmak için kahve parasını biz öderdik. «el-Necah» yayınevine yaptığımız ziyaretlerde, Arap Edebiyatıyla ilgili yeni çıkan şeyleri araştırmaya alışmıştık. Bir defasında farkında olmaksızın düşüncelerimizi belli bir yöne kanalize edecek, bir şahsiyetle tanıştık.

Yunus el-Bahrî o sıralar yirmiyle otuz yaşları arasında bir gençti. Bağdat'tan Kostantin'e nasıl gelmiş ve «el-Necah» yayınevinin sahibi İsmail beyin konuğu olmuştu bilmiyorduk.

Yayınevi müdürü, konuğunun hayat hikâyesini belli belirsiz bir şekilde anlattı. Mağrip tarzında bir

cübbe giyiyordu. Şehirde polisin dikkatini çekmişti. Adamlar, bu mağrip giysisinden endişeleniyorlardı.

Ama o dönemde henüz şüpheliler yakın takibe uğratılmıyorlardı. Yalnız yöre halkından birinin şüpheli yabancıya kefil olması yetiyordu.

İsmail bey, Yunus Bahri'ye kefil olduğunu güvenlik güçlerine bildirdi. Böylece bu «istenmeyen adam» yaynevine alınmış oldu. Bizlerde onunla tanışma fırsatı elde ettik.

Onu gördüğümüzde artık cübbeyi bırakmış, ceket, pantolon, ve fes giyip, kravat takmaya başlamıştı. Sportif yapısı, güzel Arapçası'nın yanısıra çekici bir görünüm veriyordu ona. Sonraları, Gobles'in müdürlüğünü yaptığı Almanya'nın Sesi radyosunda Arapça spikeri olarak çalışacak olan bu şahıs güzel konuşma yeteneğiyle, tüm Kuzey Afrika halklarının sempatilerini toplayacaktı.

Bin Yemîne kahvehanesinde toplanan kafaların susuzluğunu çektiği şeylere de sahipti Yunus Bahrî. Herkes, haber, edebiyat siyaset ne olursa olsun yeni birşeyler duymak istiyordu.

Doğru mu uydurma mı olduğunu bilmediğim birçok anı anlatıyordu bize. Hepsi de bizi hayaller alemine taşıyordu. Özellikle bana bir gezgin ya da yeni ufuklar peşinde koşan bir araştırmacı gibi geliyordu. Hayal ürünü olduğunu bildiğim halde, Avustralya gezisini anlatırken içimde coşkun bir gezme aşkı canlanıverdi.

Tebisse'den dönüşümden sonra yeni elbiselerimle okula girmek bir sorun olmuştu. Şeyh Abdülmecid pantolonla sınıfa girmeme izin vermiyordu. Şeyh, Mevlûd'unsa öfkeli bakışı, görüşünü gayet güzel ifade ediyordu. Müdürle ilişkilerimiz de bozuktu. Yeni düşmanlar kazanmamaya karar verdim. Sınıfa arka-

daşım Abdulhamid Nesib'in şalvarıyla girmeye başladım. Bu arkadaş o sıralar ikinci sınıftaydı. Beden eğitimi derslerinin temel direği, Bobreiter hocanın övünç vesilesiydi.

Ama Nesib'in arkadaşları çok geri tiplerdi. Zannederim okul, bunlar kadar, pis ve tembel öğrenciler görmemişti. İçlerinde Bin Yemine'nin kahvehanesine gelen bir kişi dahi yoktu. Domino tutkunlukları ve boş konuşma istekleri hâlâ hasır sisteme devam eden eski kahvehanelere gitmelerini zorunlu kılıyordu. Yanlış hatırlamıyorsam bir tanesinin özelliği şuydu: «Durup dururken kahkahalarla gülmek.»

Hepsinin tek özelliği vardı; Hiçbir şey yapmamaları. Okul çevresinde de Echelle Caddesinin ahlâksız tipleriyle buluşuyorlardı. Onların sınıfına ders vermek için giren Bobreiter hoca şans eseri biraraya gelmiş bu kötüler zümresi içinde Abdulhamîd Nesip'ten başka «öğrenci» sıfatının yakışacağı bir diğerini bulamazdı.

Okul döneminde pek ender olarak Behiye Halam'ın yanına giderdim. Kostantin trajedisi aşamalarını yaşıyordu. Artık İseviyye dergahından pek söz edilmiyordu. Bu dergahın önünden geçerken içimde birşeylerin düğümlendiğini hissederdim.

Değişim yaşandığı dönemde insan, içte tutarsızlaşır. Bir yandan elleriyle geçmişi yıkmakta diğer yandan onun benliğindeki baskı ve tesirlerini duymaktadır. Bu doğru mu yanlış mı bilemem ama o dönemde benim için geçerli olan buydu.

Bin Yemine'nin kahvehanesinde ideolojik bir bölünmenin meydana geldiğini hissediyordum. Bir gurup daha iyi bir yol izlemek için araştırma yapıyor, diğer gurupsa hala Binbir Gece'yi okuma alışkınlık-

larını sürdürüyordu. Doğal olarak bunların arasında davranış biçimleri farklılaşıyordu.

Ama Kostantin caddelerinde, birinci dünya savaşı sonrasında başlayan ekonomik bir bölünme sınıflaşma gözüme çarpıyordu. Klasik sosyal sistemin çöküşü artık iyice belirginleşiyordu; İkindi pazarının yapıldığı meydanda ucuz elbise satanlar yavaş yavaş iyi bir burjuvazi tabakası oluşturuyorlardı.

Klasik burjuvazi ise elinde avucunda kalan son şeyleri satıyordu; Mücevherler, ziynet eşyaları. Hastalık vs. gibi beklenmeyen durumlarda mağdur düşmeleri işten değildi.

Kostantinli yahudilerin işleri tıkırındaydı. Klasik burjuvazinin zor şartlar nedeniyle elden çıkardığı altınlar yahudi kasasına akıyordu. Yıllık % 50, % 60 gibi fahiş oranlarda faizle mal satıyorlardı. Müslüman efendiler çoğu zaman, Fransa caddesindeki tüccarların senet ve bonoları altında eziliyordu.

1920-25 yılları arasında, eski Burjuva ailelerinin ellerinde kalan meyhaneler de tamamen icra yolu ile tasfiye edilmişti. Yine çiftçiler, bu meyhanelerde, hesaplarını ödemek için, Annaba, Suteyf veya Kalma'da ellerinde kalan son toprak parçasından vazgeçiyorlardı. İzlenen yol tekti; Beyaz senetlere bir imza.

Bu işlemler, Cezayir'in yerlilerinin mülkiyetlerini korkunç derecede sınırlandırmıştı. Yahudilerin meyhaneleri, Cezayirlilerden Fransız göçmenlere toprak mülkiyeti intikalinin yapıldığı mekanlara dönüşmüştü. Olay gayet basitti; Düğün yapmak isteyen Burjuvazi tip, ya da Echelle'de bir gece geçirmek için bir Citroen taksi almak isteyen çiftçinin paraya ihtiyacı vardı. Yahudî % 60 faizle kredi açmaya hazırdı. Tabi bir iki sene içerisinde faiz otomatik ola-

rak artıyor sonuçta kredi alan Cezayirli'nin gayri menkulüne el konuyordu.

Müslüman efendi faizi hiç hesaplamazdı. Yahudi bir naneli çay ya da güzel pişirilmiş bir Türk kahvesi içerken yalnız parayı düşünürdü. Senetleri imzalarken birgün icra memurunun kapısını çalacağı aklına hiçmi hiç gelmezdi.

Ekonomik sınıflaşma ikili sonuçlarıyla seyrine devam ediyordu; Mülkiyet Cezayirlilerden çıkıp Yahudî ve Avrupalılara geçiyordu. Diğer yönden de şeref ve varlıkla zengin olan klasik burjuvazi, yerini sonradan ticaretle zengin olan burjuvaziye bırakıyordu. Tüm bunlar bile o dönemde yaşanan insan trajedisini ifade etmekten acizdi.

Behiye Halamı ziyaret ettiğimde, trajediyi daha bir canlı görüyordum. Kardeşi Alave bir çocuk gibi ya da daha doğru bir ifadeyle insan sefaletinin bir portresi şeklinde kızkardeşinin yanında oturuyordu.

Trajediyi Tebisse'de daha güçlü bir şekilde hissediyordum. Özellikle son yaz tatilinde Eşraftan Bin Şerif ailesinden kalan son ferdin ailesinin Kilise meydanındaki eski evini terkettiğini gördüğümde çok üzülmüştüm. Pis bir semtte bir oda kiralamıştı. Kapısı caddeye bakan bu odanın bir bölümünde çocuklara Kuran öğretiyor bir bölümünde de kendisi kalıyordu. Kilise meydanındaki kapısı kilitli ev ise sanki gelip geçenlere bir halkın ve bir yurdun trajedisini anlatıyordu. Aynı şeyleri, Prison caddesinde Çavuş ailesinin eskiden oturdukları evin önünden her geçişimde duyuyordum.

Bu yıl küçük ama düşünce dünyamda yapacağı etkileri oldukça büyük olan bir gelişme oldu. Okul kütüphanesinin kitaplarını Müdür Dournon okumak için ödünç vermeye başlamıştı. Birgün İbni Haldun'un

Mukaddimesi'nin Silvester Solly tarafından yapılmış Fransızca tercümesini ve Mes'ûdî'nin yine Fransızcaya çevrilen Muruc ez-Zeheb isimli kitaplarını ödünç aldım.

Haftada yalnız birgün ödünç kitap veriliyordu. Bir seferinde tesadüf eseri, Fransız Psikoloji ekolünün önde gelen isimlerinden 18 yy.da yaşamış Condillae'nin bir kitabı elime geçti.

Benim çağımda bir öğrenci için ağır ve zor olmasına rağmen kitap beni büyülemişti.

Artık tenefüslerde Tembokto'ya gitme hayalleri kurmuyor, derste Bin el-Abid'in kafa portresini çizmekten zevk almıyordum. Condillae'nın kitabına tutulmuştum. Bokamiye'nin lokantasına giderken bile onu okudum.

Bazan yatakhanede bile okumaya devam ediyordum. Bazı bölümlerini halihazırda. Tebisse kadısı olan arkadaşım Şerif Zer'in'le okuduk. Salih Huleymiye ise bağırsak sancılarını çekip duruyordu. Abdulhamit Nesip ise kendini futbola kaptırmıştı. İspanyolların gelmesiyle futbol vebası bütün Cezayir'i sarıvermişti.

Bu vebâ Fransız müdürle başımı derde sokuyordu. Herif, ne pahasına olursa olsun öğrencilerle birlikte benimde top oynamamı istiyordu. Bense, kitap, okumayı tercih ediyordum. Condillae'nin kitabıyla öylesine arkadaş olmuştuk ki başucumdaki yastıktan bile ayrılmıyordu.

Felsefe acaba bu muydu? Yani fikri yönelişin, üretilmiş diğer fikirlere yönelmesi; ne olursa olsun, fikri yaşantım bu spora iyi alışmıştı.

Ondan sonra, Arap edebiyatındaki yeniliklerden haberdar olmak için falan «el-Necah» yayınevine uğramadım. «Selme» meydanından valiliğin önündeki

meydana kadar uzanan caddede küçük bir Fransız yayınevi vardı. Dikkatimi çeken, buraya bakan Fransızın, eşikten içeri giren Cezayirliye alaylı ve yüksekten bakmaması oldu.

Birgün rafların arasında gezinirken, John Dewey'in «Nasıl Düşünürüz?» diye bir kitabını keşfettim. Fransızca'ya çevrilmişti.

Amerika'nın doları, kovboyları, Douglas Fiebunk'ı ve cazı olduğunu biliyordum ama kültürel yapısı hakkında Edison'dan başka kimseyi tanımıyordum. Dolayısıyla John Dewey benim için Amerika'yı keşfetmek gibi bir şey oldu.

Doğal olarak çevremle bağlantıyı kesmiyordum. Arasıra Bin Yemîne'nin kahvehanesine gidiyor, «L'Humanite» ve «Lutte Social = Sosyal Mücadele» gazetelerini okuyordum. Bunların yanısıra «el-İkdam» «er-Raye» «Eugion Yung» «el-Akhbar el-Edebiyye» gibi gazeteleri de inceliyordum. O sıralar koyu bir vatanseverdim. Arkadaşım Şevvat'la, Fransızların gitmesinden sonra hangi eve oturacağımıza karar verememiştik. Ben, pencereleri Caraman caddesine bakan evle, Ferrando semtindeki harika bir ev arasında kararsızdım. Bu sonuncusunun sahibi Kostantin valiliğinin çeşitli bölgelerinde hırdavatçılık yapıyordu.

Kısaca o dönemde tüm bu şahsiyetler, kişiliğimi belirlemede bana yardımcı oldular; Yunus el-Bahrî, Muhammed Tahîr el-Anizi, Bokamiye, Bin Yemîne, Kandiyak John Dewey ve Condillae.

Hayat, her çeşitten ve renkten ipliklerle içerden ve dışardan bizi örmeye devam ediyordu.

Sınav dönemi yine yaklaşmaya başlamıştı. Burs kesilmesi korkusu yeniden her öğrenciyi kapladı. Herkes hayatta kalmak istiyordu. Hatta Abdulhamit Nesip'in arkadaşları bile, sağı solu bırakmış, derslere çalışıyorlardı.

Kopya çekmeyi planlayanlar bile çalışıyorlardı. Zor sınav günlerine kendilerini hazırlamak için ciddi ciddi gayret göstermeleri gerekiyordu. Acaba kitaptan mı kopya çekmeliydiler yoksa önemli konuların özetle yazıldığı küçük kâğıtlardan mı?

Abdulhamid'in arkadaşları arasında bu konuda ateşli münakaşalar yapılıyordu. Üstteki birinci yolu yeğleyenler, kitabı dizlerine koyabilmek için içeri nasıl sokacaklarını düşünüyorlardı. Sonra celatin eteklerinin arasından nasıl okuyabileceklerdi, zira ışık yetersizdi.

Diğerleri ise sınavda soru gelebilecek konuları araştırıyorlardı. Dolayısıyla, bekledikleri sorunun gelmemesi, burslarının kesilmesi demek oluyordu. Kısaca, sınav için zar atıyorlardı.

Çavuşun «Hi.. hi.. hi..» lâfı yine herkesin sinirlerini bozuyordu. Ve bir sabah Dournon, ecel terleri döken öğrencilerin, sınav için adlarını okumaya başladı.

Sınav günleri geçen yıllardaki hareketleri yaptım. Belli, belirsiz, bu hareketlerin büyüleyici güçleri olduğuna inanıyordum. Genelde basit şeylerdi bunlar. Örneğin geçen sene gömleğini yıkamıştım. Bu yılda aynı zamanda aşağı yukarı aynı şekilde yine gömleğimi yıkadım. Önemli olan pratik düşünme gücünü elden kaçırmamaktı.

Geçen yıl aynı şeyleri yapmış ve başarmıştım. Aslında bu çocuksu düşünceler, aklî güçlerime hakim olma arzusundan başka birşey ifade etmiyordu.

Yurdun kapısına yine sahte bir sınav sonuç kâğıdı asılmıştı. Müdür Dournon'un imzasını çok güzel taklid eden bir öğrenci yapmıştı bunu. Kendisi sahtekarlıkla diğerlerinin burslarını kesmişti ama gerçek sınav sonuç kâğıdında kendi bursu kesilmişti.

Sonuçların açıklanmasından sonra Bin Yemîne'nin kahvehanesi eski haline dönmüştü. Öğrencilerden bir bölümü yaz tatiline hazırlık için elbise falan almaya gidiyorlardı. Diğerleri ise sınavların kesintiye uğrattığı düşünce alışverişine ve ateşli tartışmalara yine başlamışlardı. Prens Halid'le, Belediye Başkanı Morinaud'nun mücadelesi sürüyordu.

Bazıları Prens Abdülkerim'in Melile'de general Silvester'e karşı kazandığı büyük zaferden bahsediyorlardı.

Almanya'da hükümet Mareşal Handenberg'e teslim edilmişti. Fransa'da uzlette olan Puankarie ülkenin endişe verici ekonomik durumunu düzeltmesi için çağrılmıştı.

İtalya'da ise halk Roma'ya doğru ilerleyen Doutch'nin lehinde sloganlar atıyordu. Rovman Rolandin «Genç Hindistan» kitabı Fransa'da yayınlanmış, Gandi adı dünya kamuoyunda duyulmaya başlamıştı.

O sıralar arkadaşım Salih Huleymiye, ayakkabıcıya sürekli en uzun topuğu yapması için baskıda bulunuyordu. Yazın uzun görünmeliydi. Boy kompleksi, bağırsak ağrıları kadar rahatsız ediyordu onu. Bağırsak sancılarının tedavisi için Doktor Mously'nin önerdiği bir ilâcı kullanıyordu. Doktor aynı zamanda okulda sağlık bilgisi dersini de veriyordu.

Tebisse'ye dönüşüm esnasında geçen seferki gibi pek bir gelişme olmadı. Yol boyunca, eski otobüs bizi sollayarak gitti. Otobüse «Car» denmiyordu. Yöredeki Amerikalılaşma bu sözcüğü yerleştirmeyi başaramamıştı. Fransız göçmenlerin toprakları bazan yeşil bazan kızıl gözümüzün önünde seriliyordu. Bu toprakları kullanan çiftçilerin çiftlikleri sanki trafik işaretleri gibi duruyorlardı.

Kharub'a yakın bir yerde yolun iki tarafını kaplayan binalarıyla büyük bir çiftlik gördüm. Kostantin'deki dükkânlara süt ve süt mamülleri sağlayan büyük inek sürülerinden bir kısmı yolu kesmişlerdi. Galiba, sütleri sağılmış, ahırlarına dönüyorlardı. Beyaz sömürgenin, Kanada ve Amerika'nın batı kesiminde yaptıkları hakkındaki gözlemlerim bende bir macera arzusu doğurmuştu. Bir kişi bu macerayla, doğanın kendine bahsettiği ya da sahip olmayı bilmeyen birinin elinden aldığı toprak parçasında küçük bir tarih yapabilirdi.

Tüm bunlar hafızamda, çocukluğumda aile büyüklerinden dinlediğim hikâyeleri canlandırıyordu. Kaybolan bir mazinin elem dolu hatıraları aklıma geliyordu. Söylenenlere bakılırsa rahmetli dedemin Kostantin çevresinde çok geniş toprakları varmış.

Benimde bir tarlam, ineklerim, kuzularım olsun, ahır kokusu burnumu doldursun istiyordum. O dönemde düşlerimi bunlar renklendiriyordu. Oysa Cezayir toprağı bu düşlerimi gerçekleştirmeyi kabul etmiyordu. Ama Tembokto ve Avustralya'ya karışan yoktu.

Fransız göçmenlerin topraklarını gördükçe aklıma şu soru geliyordu: «Peki dedelerimin toprakları nerede??»

Gerek Prens Halid'in «el-İkdam» gerekse Dendan'ın «er-Râye» gazetesi, zihnimi bu tip sorunlara karşı duyarlı hale getiriyordu.

Yol kenarlarında arasıra, eşeğini önüne katmış kulübesine giden Cezayirliler görüyorduk. Çok net olmasa da, Fransız göçmenin şu adamın toprağında yazılı olan tarihi mahvederek nasıl kendi tarihini koyduğunu kavrayabiliyordum.

Halufe bayırından inerken Tebisse'nin yoksul ovaları görünmeye başladı. «Le Pain de sucre = Yuvar-

lak Şeker» Tepesi uzaktan, kireç beyazı kayalarının çıplaklığıyla kendini gösterdi.

Burada eşeğiyle giden adam şu çevreyle ne kadar uygunluk arzediyordu. Şu gökyüzünün altında kendi tarihini yaşıyor ama başkalarına tarih yazmıyordu.

Bugün, ovalar bölgesindeki halkın sömürge döneminde dahi içlerinde ölmeyen kıvılcımı nasıl koruduklarını daha iyi anlayabiliyorum. Oysa yaylalarda yaşayanlarda bu kıvılcım sönmüş ve uzlaşmacı olmuşlardı. Doğal olarak sonunda sömürgecilerin aleti olarak kullanılmışlardı.

Burada, göze görünür tarihi bir taksim yapabiliriz: Güney Cezayir; Kuzey Cezayir; «Zenata» ve «Sanhace».

Kartacalılardan beri tüm direniş hareketleri Güney'den patlak veriyordu. Belki de toprağın zenginliği yöre halkında zayıflığa ve uzlaşmacılığa yolaçıyordu.

Sonunda otobüs, Tütün Nakliyat şirketi durağında beni bıraktı. Aynı yerde on yıl önce halk posta arabalarına binerdi.

Annem, Cezayir'den getirtilen koltuk deynekleriyle sürpriz yapmak için yolumu gözlüyordu. En üst basamakta gördüğüm bu güzel manzara, bana geçmişi hatırlatmıştı; Annem ayakları üzerinde duruyordu.

Babam gelişimden dolayı sevinçliydi. Ninem de bana «hoş geldin» demek için başını tesbihinden kaldırdı. Yaşlılara özgü anlamsız çehresinde bir tebessüm belirivermişti. Onu, herhangi bir şeyden dolayı gülerken yahut ağlarken görmemiştim. Bir gün olsun yüzü asık ve hüzünlü olmazdı. Ancak oğlu Yunus'un öldüğü gün yüzü oldukça mahzundu. O gece ablam,

yeğenlerim ve eşinin de katılmasıyla küçük bir aile bayramı yaşamıştı evimiz. Küçük ablamın kocası ise asla aileden biri olarak görmezdi kendini.

Yemekten sonra babam arkadaşlarıyla buluşmak için çıktı. Bağdadî, Tebisse'de başına ilk fes giyen adamdı. Yine yakalı gömleği de ilk defa o giymişti. Zaten Abbas Bin Hamane'nin günlerinden beri Cezayir'de Türkiye sevgisi iyice egemen olmuştu.

Mezarlık bekçisi el-Habîb çok matrak biriydi. Kurbanlarını genelde yazın kurulan pazarlara gelen sofilerden seçerdi.

Fırıncı Belkasım'ın, mesleğinin dışında tanındığı bir özelliği yoktu. İşte, babamın arkadaşlarıydı bunlar.

Bende arkadaşları görmek için evden çıktım. Tebisse'nin büyüleyici yaz geceleri, Kostantine ya da Krakla kapısında bekliyordu gezintiye çıkanları.

Tebisse'nin kendine özgü çehreleri de vardı.

Şehrin Avrupai stilde açık çay bahçelerinin bulunduğu kesiminde, bu akşam saatlerinde Cuma'yla karşılaşmak mümkündü; O, yüksek bir sesle Belediye başkanını satışa çıkarırdı. Cuma, Kabil'dendi, 1914 — 1918 yılları arasında savaşın getirdiği zorluklar onu Tebisse caddelerine düşürmüştü. Gündüzleri kullanılmış elbise satar, bu amaçla bağırırdı. Akşamları ise Vassalo'nun meyhanesinde kafayı bulduktan sonra, alışkanlığını sürdürerek: «Varmı? Belediye başkanını satın almak isteyen? Haydi 10 Franka belediye başkanı!» diye bağırırdı.

Belediye başkanı Belvisi, ona gülüp geçerdi. Cuma'nın şansı yaver gitmezse, yaşlı komiser Antonini'yle karşılaşır ve geceyi nezarethanenin demirleri arkasında bağırarak geçirirdi. Ancak yaşlı polisi en

fazla uğraştıran, evsiz barksız Benini adında bir diğer ayyaştı.

Benini gündüzleri hamallık yapar, işini bitiresiye hemen Vassalo'nun meyhanesinin yolunu tutardı. Çıkarken, yaşlı Antonini'yi karşısında bulur, ve geceyi daimi meskeni olan nezarethanede geçirirdi.

Tebisseliler bu tiplere alışmışlardı. Ama, Antonini ile Benini'nin dostlukları hakkında sorulan bir soruyu cevaplayamazlardı. Biri polis diğeri ayyaş olan bu iki adam dostmuydular, yoksa, şartlar mı onları karşı karşıya getiriyordu.

Şerîa'da Amîmî İsmail'in meyhanesinde çalışan Birella adında bir garson vardı. Tebisse'ye gelir gelmez, hemen pirzolacı arkadaşı «Efendi»nin meyhanesine giderdi. Meyhaneci, Kahire'de uzun müddet kaldığı için «Efendî» diye çağrılırdı. Adam, Kahire'deyken, Bağdadî gibi, fes ve yakalı gömlek giymeye alışmıştı.

Birella, meyhaneden çıkarken oldukça mahzun olurdu. Karno meydanındaki duvarlara yaslanarak gider ve meleklerle konuşurdu (!). Arkadaşı «Efendî» ise, o saatlerde meyhanesini kapatıp, Belediye meydanındaki bir kahvehaneye giderdi. Belki de Kahire'den kaptığı bir soruyu hergece kahvehanedekilere sorardı:

— Alışkanlık mı yoksa huy mu daha baskındır?

Ve her defasında da sorusuna verilen cevaba karşı bir görüş savunurdu. Eskiden bir öğretmen olan Tahir Hama'yla Tebisse'nin çehreleri tamamlanırdı. Bu adam, gündüzleri şehrin caddelerini gezerek, meleklerle (!) konuşur çocuklara sigara dağıtırdı. Doğrusu bu ya bende onun ikramından istifade etmiştim. Bazan da çocukları tekmelerdi. Bu nahoşların arasına Bin Neca'yı da katabiliriz; Bu adam da, Güney Veh-

ran'da deve çobanlarının giydikleri tipten bir aba giyerdi. Halk, onun deyneğini çalarak, küfrettirmeye bayılırdı.

Birinci dünya savaşının bitmesiyle zorunlu askerlik hizmetinden dönen askerler Tebisse'ye gelmişlerdi.

Bâhî trompet çalma hobisini de beraberinde getirmişti. Arkadaşı Saduk Şetuka ise büyük askeri parkesi ve dürbünüyle sokaklarda gezerdi.

— Yanlış, doğru bu iki arkadaş askerde başlarına gelen olayları anlatıp dururlardı. 14 Temmuz'da yapılan gösterilerde bunlar tekrar asker olur, şehrin caddelerinde yürürlerdi. Saduk Şetuka, sanki birliğinin başında yeni bir kuşatmaya gidiyordu. Bahî ise hiç duymayan bir sağır gibi trompetini öyle güçlü çalardı ki, kulaklar tırmalanırdı.

Saduk Şetuka şehirde kumandan mevkiine kurulmuştu. Ancak halka, asker gibi davranıp emirler yağdırması, bağırıp çağırması herkesin canına tak etmişti.

Bahi ise, hobisini Kadiriyye dergahında sürdürüyordu. En güzel def çalıcı şöhretini kazanmıştı. Ancak Tebisse'deki bu dergah da Kostantine'deki kardeşi İseviyye dergahı gibi çöküş dönemini yaşıyordu. Zira, Islahatın, kavram olarak kullanılmasından çok önce Islahat sayılabilecek birçok değişim yapılmıştı. Bu yüzden Bâhî Kadiriyye dergahındaki işine pek devam edemedi, bu arada ordudan da ayrılmış olduğu için işsiz kalmıştı.

Sonunda bir kahvehane açmaya karar verdi. Kendisinin ve arkadaşı Şetuka'nın hikâyeleri sayesinde kahvehane kısa zamanda iyi müşteri toplamaya başladı. Bir üçüncü arkadaşları ise düğün, nişan gibi özel durumlarda geliyordu. Yemek pişirmede üzeri-

ne yoktu. Kahvehane, tercihli ya da daha doğru bir deyimle Tebisse gençliğinin gece kulübü olmuştu. Zira gençler bu asker emeklilerinin anlattıklarının yanısıra Mısır plaklarını da dinleyebiliyorlardı. Biz de ben, Salih İzmirli ve Hammam Abbas'taki kahvehane sahibi arkadaşı tarihî surların dışında yaptığımız gece gezintilerinden döndükten sonra kalan vakti bu kahvehanede geçirirdik.

Arasıra köyden gelerek kahvehanede hikâye anlatan Şetuka'nın anlattıkları bizi kahkahalara boğardı.

Bu yaz, Mısır plaklarına susamış olarak dönmüştüm. Zira gönlümde bunları dinlemeye karşı bir özlem vardı. Hatta, Bin Yemîne'nin kahvehanesinde de bu müzikten arkadaşlara bahsetmiş ama onlardan beklediğim ilgiyi görememiştim. Bin Yemîne'de bu tip müziği kahveye sokmaya pek yanaşmamıştı.

Bahî'nin kahvehanesinde bu susuzluğumu giderebiliyordum. Arkadaşlarım, kahvecinin öykülerini dinlerken ben plak dinlerdim. O sıralar hızla yayılmaya başlayan Ümmü Gülsüm'ün şarkıları beni fena çarpıyordu.

O sıralarda, Şeyh el-Arabî et-Tebissî, Kahîre'den döndü. Ezher'de okuduk diye övünen ulemâya biri daha katılıyordu böylece.

Annemin de içinde olduğu nesilde, Ezher üniversitesinde öğrenim görmekliğiyle övünen bir kişi vardı: Mustafa Bin Kehule.

Ama Ezher'in ilmî bir nebze aklını kaçırmıştı. Onu tanıdığımda henüz bir çocuktum. Cuma sabahları şehrin kapıları önünden Kuran'dan süreler okuyarak geçerdi. Bazan da tutar etrafındaki çocuklara sövüp sayardı.

Ancak, İslâm dünyasına özgü olan bir hastalıkı nedenleri derin olduğu için burada girmiyoruz. Birlik ruhunu güçlendirmemiş aksine zayıflatmıştır.

Şeyh et Tebissî'nin gelişi de böyle bir sonucu beraberinde getirdi; Şehir iki guruba ayrılıvermişti: Bir yanda Şeyh Süleyman'ı diğer yanda Şeyh Tebissî'yi izleyenler. Şeyh Asûl ve Şeyh Saduk Bin Halil'se şahsî işlerine devam etmek için mücadele meydanından ayrılmışlardı.

Duruma bakılırsa o zamanın Tebisse'sinde geniş kapsamlı bir görüş ayrılığı sözkonusuydu. Ailem, Şeyh Süleyman'ın bereketinden, Şeyh Tebissî'nin de ilminden yararlanmayı yeğlemişti. Zira o dönemde Ezher'de okutulan ilimlerin halk nazarında oldukça büyük saygınlığı vardı. Yani Tebissî'yi bir kenara atmak mümkün değildi.

Bense, Şeyh Saduk Bin Halîl'in yanında yeralmıştım. Kendisi hat yazarak, geçimini sağlayan sade, mütevazi bir insandı. Arapça levhalar v.s. yazıyordu. Ama bir süre sonra işleri kesada gitti. Zira şehirde, paketlerin üzerine Arapça yazılar yazdıran iki veya üç tütün atelyesi kalmıştı. Sonuçta kendine yeni bir ekmek kapısı aramaya başladı: Duygusal krizlere düşen ve Venüs'le aralarının düzelmesini isteyen Avrupalı genç kızlara muska yazacaktı.

Yanılmıyorsam, Yahudî kızının aşkıyla tutuşan terzi arkadaşım Şerif Senûsî için de bir muska yazmıştı.

Genelde akşamları çıkıyordum. Gündüzleri ise annemle oturup, kitap, dergi vs. okuyorduk. «El-Asr el-Cedîd» gazetesini okuyarak hengame koparan halkın gürültüsünden, sokağa çıkmayarak uzak kalıyordum. Yine o günlerde babamın, küçük kütüphanesine ilâve

ettiği «İnsanlığın Sosyal Tarihi» kitabının son üç dört cildini okumuştum.

Şehirde hayat normal seyrini sürdürüyordu. Zikir toplantılarının yavaş yavaş azaldığını gözlemliyorduk. Madam Denoncin artık eskisi gibi gelini taşıyan devenin ardından vaveyla kopartarak giden kadınlar görmüyordu. Artık arkalarında çok güzel bir anber kokusu bırakarak yürüyordu kadınlar. Kadınların boyunlarında terkibine anber ve misk katılmış tanelerden oluşan zincirler olurdu. Bu zincir, Cezayir Kadınlarına özgün bir koku kazandırırdı.

Hatta cenaze alayları bile neredeyse tamamen sessizdiler. Artık halk, ölenin ardından Kasîde-i Bûrde'yi (1) okumuyor, okutmuyordu. Halkın bu tür davranışları bir yönden akidevi faktörlerin bir yönden de iki adamın etkisiyle kendini gösteriyordu.

Düğün ya da cenaze törenlerini eski geleneklere uygun düzenleyen aileler doğru veya yanlış Şeyh Süleyman'ın taraftarlarından sayılıyordu. Ama, yeni ve doğru şekle uygun hareket eden aileler kesin olarak Şeyh Arabî'nin taraftarlarından sayılıyorlardı.

Halk yavaş yavaş, belirsiz bir şekilde de olsa Şeyh'in temsil ettiği ve sonraları Islahat/Selefiyye adını alacak doğru yola kanalize oluyordu.

Şeyh Süleyman ise daha bir geniş görüşlüydü. Doğru yolla, eski adetlerin arasını buluyor, ama her halûkarda birincinin etkisini baskın çıkarıyordu.

Ve bir sabah, fikri mücadelelere batmış Tebisse'yi terkederek, Kostantine yolunu tuttum. Arkamdan «dönüş suyu» döküldü.

---

(1) Rasul (a.s)'ü Medh için yazılmış bizdeki Mevlid benzeri bir kasîde (çev).

Kostantin'de Cezayir'in gerçeğiyle —yani sömürgecilerin yoğun baskı ve etkisiyle— yeniden karşı karşıya geldim.

Avrupalıların oturduğu semtin nüfusu günbegün artıyordu. Halkın, giysileri, ana caddeler, parklar ve ilk troleybuslar sömürgeci yapının varlığını en açık şekilde insana hissettiren ögelerdi.

Diğer taraftan Tebisseli ruhum yeni bir hüzünle daha dolmuştu; «Bazar de globe» mağazasının Kostantine'de büyük şöhreti olan sahibinin Avrupalı bir yakınına bir imtiyaz tanınarak kendisine «Devvar el-Merîc»de yedi bin hektarlık araziyle, ihtiyati su deposunun dörtte üçünü kullanma hakkı verilmişti. Bu gelişme beni çok sarsmıştı.

Tarihi Sirta şehrinde sömürgeci yapı kendini daha somut bir şekilde gösteriyordu.

Bin Yemîne'nin kahvehanesinde oturanlar, Prens Halid'le başkan Mourinon'un mücadelesinin son şekline yorumlar getiriyorlardı. Halid'e Prenslik ünvanını vermeyen «Le Rèpublicain» gazetesindeki karşılıklı söz düellosu iyice kızgınlaşmıştı.

«Depêche de Constantine» gazetesinde ise konu, taşra direnişi hakkındaydı. Prens Abdulkerim isminden sık sık bahsediliyordu.

Fransız polisi, sabahın erken saatlerinde, gelenek gereği «Ya Kerîm» diye bağırarak ekmek, kahvaltılık vs. satan seyyar satıcılara baskı yapmaya başlamıştı. Sömürgeci idare Arap kabilelerinden askere almak için zorla genç topluyordu.

Taşra direnişi Bin Yemîne'nin kahvehanesindeki söyleşilerin ana konusu olmuştu. Bazıları gördükleri rüyaları anlatıyor, Prens Abdülkerim'in zaferine yoruyorlardı.

Benim de bazı düşlerim vardı. Bunları dînî ve ailevî terbiyemden aldığım esas doğrultusunda yorumluyordum. Yorumlarım Taşralıların aleyhindeydi.

Ama bana göre düşler, rüyalar gerçeği/vakıayı değiştiremezlerdi. Taşralılar esmer insanlardı ve yalnız başlarına çok dişli bir kavga veriyorlardı. Hepimiz hayrandık onlara. Taşralıların gösterdiği kahramanlık, sanki intikamını kendi alamayan bir halkın intikamını alıyordu.

Bu direniş hareketlerinin bitişinden yaklaşık bir yıl sonra Amerikalı bir gazeteci şu yorumu yapmıştı; «Fransızlar sözde zafer kazandılar ama gerçek zafer taşralılarda kaldı.» Dünya basını sürekli Taşra Cumhuriyeti hakkında yazılar yazıyordu. Tüm bunlar Fransa, Navarre ve özellikle Cezayir'deki «Louis Bertrant» ailesi taraftarlarını fena halde kızdırıyordu.

Ne olursa olsun taşra olayları, Bin Yemîne'nin müdavimleri olan bizleri çok etkilemişti. Fransızlara karşı hıncımız gittikçe daha bir bileniyordu.

«L'Humanité» gazetesi benim için tek sakinleştiriciydi. Cachin ve Vaillant Couturier'nin yazıları, Fransız rejiminin izlediği politikayı eleştiriyor, beni rahatlatıyordu.

Bu tip tepkilerde benle beraber olan arkadaşım Şevvat'la zihnimizde belli belirsiz bir düşünce doğmaya başlamıştı; Taşralıların saflarına katılmak. Kuzey'de Vehran yoluyla sınırı geçmek için planlar yapmaya başladık. Ama şu veya bu sebepten dolayı diğer projelerimiz gibi bu da fiyaskoyla son buldu.

Sömürgecilerin şanslarının mı yaver gittiğini bilmiyordum ama 1924-1925 yılları arasında işlerinin tıkır gittiği kesindi.

Taşra savaşı 1919'da Versay'da çelikleşen iradeleri oldukça sarsmıştı. Prens Abdülkerim, sömürge imparatorluğundan da birşeyler kopartılabileceğini ispatlamıştı. Bu yüzden, Taşralı Prensin, tattırdığı manevî acının giderilmesi ve sömürgecilerin heybetlerinin geri alınması gerekliydi. Paris'teki politikacılar —belki Londradakiler de— bu konuda fikir yürütüyorlardı.

Sömürgecilerin düşündüğü iki büyük gezi vardı; Sarı Gezi; Siyah Gezi. Her ikisinin de başlangıç noktası Paris'ti. Birincisi Asya üzerinden Şanghay'a varmak için Tahran'a yönelikti. Diğeri de Afrika'nın tümünü arşınlamak için Cezayir'e yönelikti.

Zannederim her ikisini de Citroen firması düzenlemişti. Ama herşeyin ardında Fransız Hükümetinin olduğu gayet açıktı. Zira ana gaye, direnişe geçen Kuzey Afrika halklarına, Asya ve Afrika'nın Fransa'nın eli altında olduğunu göstermekti.

Tabiî bu maceraların, matematiksel çalışmalar ve coğrafî keşifler yapmak gibi uzun vadeli amaçları da vardı.

Araba ilk defa böyle uzun ve çetrefilli bir yolda denenecekti. Siyah Gezi ilgimi çekiyordu. Belki de Sahraya ve Tembokto'ya olan özlemimden kaynaklanıyordu bu ilgi. Ama sevincim pek uzun sürmedi. İki şey düşünmeye başlamıştım: Önümde fevkalade bir olay vardı ama bu sömürgecilerin bir gövde gösterisiydi. Sonra güdülen gaye çok alçakça birşeydi.

O dönemde geleceğimle ilgili planlara kafa yormaya başladım. Zaten son sınıf öğrencileri başka bir şey düşünmezlerdi. «Okuldan çıktıktan sonra ne yapabilirdim?» Tercüman, kadı yardımcısı veya avukat yardımcısı olma imkânım vardı. Bir vasıta bulunursa yerel idarede de görev alabilirdim.

Ama, «yüksek öğretim» bölümünde iki yıl kaybetmek istemiyordum. Bunun iki nedeni vardı:

Okul derslerine gösterdiğim ilgi her zaman için azdı. Oysa Müdür Dournon'la sürekli tartışıyordum; Zira, L'Humanité gazetesi okuyor, pantolon giyiyor, beden eğitim derslerinde yapılan antremanlara katılmıyordum.

Ah bir çiftçi olabilseydim? Ama toprak nerede? Sömürgeciden başkasına verilmiyor ki. Tembokto?. Veya Avustralya?. Her ikisi de uzak olasılıklar.

Tüccâr?. Şeria köyünde küçük bir mağaza açsam?. Eh, olabilir.

Sürekli bu tip sorularla kafa yoruyordum. Kafamı iyice ağrıtan bu tasadan ancak Bin Yemîne'nin kahvehanesinde kurtulabiliyordum.

Bin Şerif caddesi gittikçe kalabalıklaşıyor, canlılık kazanıyordu. Beyazlara bürünmüş, sarıklarının uçlarını sırtlarına salmış, Islahat alimleri ya, «eş-Şihab»ın idare merkezine ya da Şeyh el-Akabî'nin kurduğu «Sada es-Sahra» gazetesine sık sık uğruyorlardı. Şeyh Akabî'nin gazetesine yazdığı Islahat şiarı bir Ayetti: «... Gücümün yettiği kadar (sizi) Islah etmekten (düzeltmekten) başka bir dileğim yoktur. Başarım ancak Allah(ın yardımı) iledir.» (1)

Kahvehanenin önünden geçerken gördüğümüz Şeyh Bin Badis ilgimizi çekiyordu. Birçok düşüncemiz ve görüşümüz, her ne kadar ilk defa Şeyh Bin Mevhûb tarafından ekilmiş olsa, bile çoğunlukla bu şahsiyetle bağlantı halindeydi. Belkide bu yüzden Şeyh Bin Badis'i sömürgecilere karşı tavır alan bir alim olarak görüyorduk. Ailesiyle özellikle de büyük bir tüccar olan babası, avukat kardeşi ve lüks bir

(1) Kur'an-ı Kerim 11/88

yaşantı süren eşiyle tüm ilişkilerini kesmişti. Galiba biraz da bundan dolayı ruhumuz ısınmıştı ona karşı.

O sıralar, Tembokto, Avustralya veya Şeria köyündeki mağazaya kafa yorarken bir de «Sürülen Kitap» diye bir eser yazmak aklıma geldi. Niçin böyle bir isim?. Nasıl bir içerik?.

Birisi sorsa bu soruları biraz zor cevaplardım galiba. Ama fikir bana oldukça cazip geliyordu. Okuldan Kalma'lı Meşay kardeşler gibi öğrenci arkadaşlarla bu konuda konuşuyordum. Hele bu ikisine düşünce gezintilerimden bahsetmek bana çok tatlı geliyordu. Zira öyle ciddi dinliyorlardı ki; sanki yeni bir dinin esasları belirleniyor, ben de onun davetçiliğini yapıyordum.

Bu düşünce, beni, Şeyh Bin Badîs'e daha bir yaklaştırıyordu. Bana göre ailesinden sürgün edilmiş bir adamdı o. Kahvehanenin önünden geçerken ya da, caddede biriyle konuşurken, içten bir sevgiyle onu izlerdim. Bu soylu ve müreffeh adam insanlarla çok güzel sosyal ilişkilere girebiliyordu. Çoğu zaman biri onu durdurup, yakınlardan birinin hastalandığını ya da yolculuğa çıkacağını kendisine haber verir, yardım isterdi.

Şeyh Süleyman'ın insanlığı, ve Şeyh Arabî'nin keskin bakışlarına sahipti. Birincisi, ikincinin baskın çıkmasını engellerdi. Böylece çağdaşlarının arasında en çok sevilen ve en fazla faaliyet gösteren kişilik oldu.

Onunla henüz oturup, sohbet etmemiştim. Zira, bana göre Islahatı o değil Şeyh Akabî temsil etmeye daha lâyıktı.

Bu hatamı ancak çeyrek asır sonra anladım. Konuyla ilgili duygu ve düşüncelerimi şöyle bir irdelemiştim. O zaman, bu tavrımın nedeninin birtakım

sosyal önyargılar ve İslâmî bilincimin gelişmesindeki yetersizlik olduğunu gördüm.

Belki de bu önyargılarımı Kostantin'de fakir bir ailenın içinde geçen çocukluğum kazandırmıştı bana. Bu yoksulluk, bende, gezgin ve soylu ailelere karşı bir çekememezlik ve kin doğurmuştu. Şeyh Bin Badis de bu ailelerden birindendi. Zannederim yargımdaki hatanın bir nedeni de, Tebisse çevresinin bende yarattığı etkilerdi. Zorlu hayat şartlarıyla Tebisse, müreffeh hayata karşı bir antipati beslememe yolaçmıştı.

Köylüye yakın kalarak İslâm'a daha yakın olabileceğime inanıyordum. Uygar bir ortamda yetişen şehirli adam asla köylü kadar İslâma samimi şekilde bağlanamazdı.

Bana göre Şeyh Akabî bir köylüydü, Şeyh Bin Badis ise bir şehirliydi. Hatta bir süre sonra, benimde bir taraftarı olduğum Islahat Hareketi çalışmaya başlayınca, liderin Şeyh Akabî olmamasından dolayı, Şeyh Bin Badis'e karşı biraz kızgınlık duymuştum.

1931'de Paris'te karşılaştığım arkadaşım Muhammed Bin Saîd'le bu nokta üzerinde hayli tartışmıştık.

Bu hatayı ancak 1939'da anlayabildim. Bunu kesin itiraf etmemse 1947'de oldu.

1925'de şehirlilere ateş püskürüyordum. «Sada es-Sahra» gazetesinin yayınlanmasındaki en ufak gecikme halinde yağdırdığım kötü sözler, tabiatıyla Şeyh Bin Badis'i hedef alıyordu.

Her neyse, Kostantin'de hayat tek bir konuya saplanıp kalmamızı engelliyordu. Hergün, bizi düşünmeye iten veya canımızı sıkan yeni bir gelişme meydana geliyordu.

Dampsey ile Carpentier arasında geçen ilk boks maçı dünya kamuoyunun dikkatlerini çekmişti. Biz de Bin Yemine'nin kahvehanesinde bu gelişmeyle ilgileniyorduk. Öğrencilerin çoğu baştan beri Dampsey'nin maçı almasını arzuluyordu. Bense olaya spor açısından değil siyasî açıdan bakıyordum. Carpentier'in yenilgisi, sömürgecilerin morallerini bozmuştu. Galiba ben de bu moral bozukluğunu görmek için, Amerikalı'nın maçı almasını temenni ediyordum.

Bizim çevreyi galeyana getiren iki gelişme daha oldu: Birgün, kahvehanede otururken, bir genç geldi; Yeşil gözlü, düzgün kılıklı, yakışıklı bir gençti. Saygın bir Fransız ailesindendi.

Bize, İslâm'a karşı bir sempati beslediğini ama henüz araştırma aşamasında olduğunu söyledi.

Adını unuttuğum bu genç, Kostantin'deki bir Fransız burjuva ailesindendi. Babası iş dünyasında tanınmış biriydi.

Genç adam, hayat hikâyesini anlattı: Batı Fransız Afrikası idaresinde bir memurdu. Siyah Gezi esnasında müslüman bir zenci kadınla evlenmişti. Doğal olarak bu davranışının, arkadaşları üzerinde ne gibi tepkilere yolaçtığını tahmin edebiliyorduk. Herkes onu terketmişti. Genç adam, zenci karısını ve ondan olan çocuğunu ailesinin yanına götürmeye cüret edememişti.

Ama, onlara daha tehlikeli bir konuyu arzetmişti. Zenci kadının, dînî inancına herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. Şimdi Kostantin'deydi ve İslâm'a tam anlamıyla bağlanmamışsa da ailesinin inançlarından tamamen kopmuştu.

Bu hikâye adamı daha bir yaklaştırmıştı bana. Zira Papaz Zoymer'in düşünceleri hâlâ zihnimdeydi. Afrika'yı İslâm'dan uzaklaştırmaya yönelik çalışma-

ları boştu. Afrika, topraklarını işgal edenlerin İslâm'a girmesine sebeb oluyordu.

Ama başka birşey, bizden biri olan bu genç adama yaklaştırdı beni. Pratik önerilerimi kabulleniyordu. Neye varmak istediğini bilmeyen, daha doğrusu önemsemeyen bir çevrede, bu tavır oldukça önemliydi. Zira kimse nedenler üzerinde durmayı denemezdi. Bir gece arkadaşlarla beraber Fransız gencin de katıldığı bir tartışma yaptık.

National Caddesinin kaldırımı üzerinde, sandalyelerimize kurulmuştuk. Nerden aklıma geldi bilmiyorum; bugün bile İslâm dünyasının eksikliğini duyduğu çalışkanlık ruhunu belirlemeye çalışıyordum. Bir ara, son derece kesin bir ifadeyle şunları söyledim: «Eğer şu anda aya çıkmaya karar vermişsek, hemen vakit geçirmeden merdiveni duvara dayayıp tırmanmaya başlamalıyız.» Fransız arkadaşım hemen destekledi beni: «Evet, evet! Yapılması gereken bu.»

Belki o zaman, onun bu tepkisinin nedenini derin boyutlarıyla anlayamamıştım ama bugün biliyorum ki, sözü geçen tepki, ancak uygar bir insanın gösterebileceği tepkidir.

Genç Fransız, kafasındaki tereddütlerin kaybolmasına dek Kostantin'de kaldı. İslâma girdi. Müslüman olduktan sonra aklına bir fikir gelmişti; Doğu'ya gitmek. Bilemiyorum, Şeyh Bin Badis'in yanına kimle gitmişti. Sonunda, Şeyh'ten, Reşid Rıza'ya iletilecek bir tavsiye mektubuyla Kahire'nin yolunu tuttu.

O zamandan beri, nerede olduğu, ne yaptığı hususunda hiçbir bilgimiz olmadı. Hatta otuz yıl sonra gittiğim Kahire'de hakkında en ufak bir ipucu dahi bulamadım.

O dönemde bizim çevreyi ilgilendiren bir gelişme daha meydana geldi; Edebî, siyasî etkisinin yanısıra bizdeki direniş ruhunu daha bir güçlendirecek bir olaydı bu.

Birgün, «el-Necah» yayınevinin sahibi İsmail bey, Tunus'tan uzaklaştırılan Tevfik el-Medenî'yi misafir etmişti. Tunus'ta Anayasa Partisi'nin çalışmaları yasaklanıp başkanı Sealibi sürgün edildikten sonra el-Medenî de Tunus'tan uzaklaştırılmıştı. Sealibî'nin Cezayir asıllı destekleyicilerinin arasında Abdurrahman Ya'lavî ve Tevfik'el-Medenî de vardı. Sonuçta Sealibî, Bin Alîve dergahının yoğun çalıştığı Annaba'ya gitmiş ve tarikatın tanınmış şeyhlerinden olmuştu. el-Medenî ise, başkent Cezayir'e hareket etmiş, bu arada Kostantin'de arkadaşı İsmail beye konuk olmak için bir müddet kalmıştı. Biz de bu fırsattan yararlanarak kendisiyle tanıştık.

Doğal olarak sürgündeki bir adamla tanışmak yaşam öyküsünü dinlemek ve onu izleyen polislerle yüz yüze gelmek demekti.

Hikâyesini pek iyi hatırlayamıyorum ama, ben, Şevvat ve iki arkadaşla kendisini, tren istasyonuna kadar uğurladığımızı hatırlıyorum.

Polis de istasyona gelmiş, bizi izliyordu. Ardından isimlerimizi aldı.

O dönemde pek baskı yoktu. Nitekim, polis geldi, sakin bir şekilde İsmail beye isimlerimizi sordu ve gözümüzün önünde defterine not etti.

İstasyondan dönerken hayli böbürleniyordum. Artık, «Sürülen Kitap = Le livre proserit» kitabını yazmalıydım.

Ama, okulda yaşadığımız sair olaylar, ana problemlerimizi çözmeye kadir değildi: «Okulu bitirince ne yapacağız?»

Zannederim, Salih Huleymiye dışında herkes, problemin çözümü için birkaç yol düşünüyordu. Zavallının mide ağrılarıyla, boy kompleksi bu tip kuruntuları düşünmesine engel oluyordu.

Öğretim yılı yine sınavlara yaklaşıyordu. Mesele artık daha bir hayatiyet kazanıyordu. Birçok çözümler getiriyordum; Şevvat'la, Taşraya kaçmaya karar verdim. Daha kötüsü, yolunu bile bilmediğim Kostantin'deki barut deposunu patlatmayı düşünüyordum.

Huleymiye'yle Tebisse'de yardımcı tercüman olarak çalışmayı da tasarlıyordum. Halbuki bu işi iki kişi birden üstlenemezdi.

Kavav'la Fransa'ya gitmeye karar verdik. Geçen yıl Şevvât Terzî, Marimiş ve Oktuf adında üç öğrenci Fransa'ya gitmişlerdi. Şimdi Paris'te ticarî firmalarda katiplik gibi işlerde çalışıyorlardı.

O dönem Paris şarkıcılarının dillerinden düşmeyen şarkılar şunlardı: «Güzel Paris», «Evrenin Kraliçesi Paris» ve Birçok Cezayirli gencin, Paris düşleri kurduğunu söylememiz gerek. Hatta, Bahi ve arkadaşı Saduk Şetuka bile orada geçen günlerini anlatırlarken, Tebisse'li gençler kendilerinden geçerlerdi.

Sonunda yine kendi projelerimi düşünmeye başladım: Tembokto ah, Avustralya, ah Harub yakınlarında bir çiftliğim olsa! Ya da Şeria köyünde bir mağazam, sonra büyüse, koca bir market olsa İsmail beyinki kadar büyük olursa, hikâyelerini dinlemek için bir Birilla da çalıştırabilirdim.

Bu kaset, okulun son günlerinde zihnimde çalıp duruyordu. Ama bekleyecektim. Atasözü der ki: «Elimizde olan peşinde koştuğumuzdan daha hayırlıdır.» «Le Depêche de Constantine» gazetesinde bir iş ilâ-

nı gözüme çarptı; «Verkala el-Askerî» kulübünde küçük bir iş vardı.

Verkala'nın Tembokto yolu üzerinde olduğunu düşündüm. Bu yüzden gerekli evraklarla başvuruda bulundum. Cevap gelmeden, iş için yapılan sınava girdim. Başarmam lâzımdı zira, bir yıl daha okulda kalmama Dournon tahammül edemezdi.

Sonuçlar açıklanınca içimi bir hüzün ve karamsarlık kapladı. Çelişkili bir yapıya sahiptim. O günden sonra kendimi, siyasî açıdan devrimci, psikolojik açıdan muhafazakar olarak tanımlama yoluna gittim. Devrimci-Muhfazakâr tanımı bile benim için yetersizdir, zira durumum bundan da karışıktır. Olaydan çabuk etkilenirim. Onun darbesini her yönümle içimde hisseder bazan göz yaşı dökerim.

1940 Haziran'ında, Dreux'ta bir mağaraya sığınmıştık. Alman ordusu, şehre girmişti. O gün gözyaşlarımı tutamadım. Fransız ordusunun hezimetine ağladım. Aynı gün kendimde yeni bir unsur daha keşfettim. Bütün karışıklığı çözen, müslüman vicdanıydı bu.

1925 Haziran'ında ise, Müdür Dournon sınav sonuçlarını açıkladığında ağlamadım. Ancak benliğim bir hüzün ve umutsuzluk kasırgasına tutuldu. Okulun kapısında dikili kaldım.

Evlenme, boşanmanın hükümlerini, hapiste yataklarını yapmayı öğrenen mahpuslar gibi öğrendiğim bu okulu zindanımmış gibi görüyordum. İşte beni salıvermişti.

Şimdi, beni terkettiğini ve caddeye attığını hissediyorum içimde. Önüme bir yığın soru işareti koyan hayatla yüz yüze bırakmıştı beni.

Okulun girişinde «Ne yapacağım» sorusuna bir türlü cevap bulamadım. O an aklıma bir fikir geldi,

kimse yokken uygulayayım diye yatakhaneye, girdim. Yatakhane, sınav sonuçlarının açıklanmasından sonra boşalmıştı; Kimileri sevinç, kimileri kederle ayrılmışlardı.

Bir an bu hal içinde engin ufuklara koyuldum. Bin Hallaf adında, Cicli'nin büyük işadamlarından birine mektup yazmaya koyuldum. Adam aynı zamanda şehrin başsavcısıydı.

Bin Hallâf, Doktor Musa'nın arkadaşıydı ve Prens Halid'i destekleyenlerdendi. Öğrencilerin hepsi ona karşı sempati beslerdi.

Burada değinmemiz gereken bir diğer gelişme de, Fransız idaresinin, Prens Halit'le Morinion'un mücadelesine müdahalesi; Prens sürülmüştü. Bu gelişme, o dönemi yaşıyan bizler de birçok hiyanet anıları bırakmıştır.

Bunlardan özellikle birisi hâlâ hatırımdadır; O dönemde, hükümette mevki kazanmak isteyen birçok Cezayir aydını, bir mevki karşılığında hainlik yapmışlardı.

Nitekim o günlerde Prens'in sürülmesinden birkaç gün önce Morinion «Le Républician» gazetesinde, Paris'te hukuk öğrenimi yapan Tebisseli bir öğrencinin kendisine gönderdiği teyid mektubunu yayınladı.

Üç dört yıl sonra bu alçak herif, Kostantin savcısının bürosunda müdürlüğe tayin edildi. Aynı şekilde mektup gönderen bir diğer öğrencide devletin spor işleriyle görevli genel sekreteri oldu.

O gün benim durumum hepsinden önemliydi; Aydın geçinenlerin ihanet ettikleri Prens Halit'den de, Murabitiye Tarikatının sattığı Prens Abdülkerim'den de.

Neyse, Bin Hallaf'a mektubu yazdım. Zannederim mektubu okuduğunda bir tuhaf olmuştu, Cicli'nin büyük tüccarı.

Ondan, Sudan'ın Zinder şehrindekine benzer bir ticarî şirket kurmak için yardım istemiştim.

Acaba Bin Hallâf ne düşünmüştü? Şimdi, tahmini de olsa, bir fikir yürütebiliyorum. Galiba, ayda bir şirket açmak için para istemek gibi gelmişti ona. Niçin para göndermediğini bugün daha iyi anlıyorum. Ama, neden bir sosyallik yapıp da mektubuma karşılık vermemişti. Evet belki dehşete kapılmıştı ama, cevap vermeliydi.

Bokamiye'nin artık ayyaşlardan başka müşterisi yoktu. Bin Yemîne'nin kahvehanesi ise semt sakinlerinden gelenlerin dışında boş sayılırdı. Hatta Muhammed Tahir el-Anizi bile gelmez olmuştu. Ona kulak verecek öğrenciler yoktu ki ne yapsındı adam.

Şevvat Mağrib'e gitmişti. Ben ve Kavav'dan başka kimse yoktu. O da kaçmasın diye sıkıca sarılıyordum yakasına.

Çavuş biran önce çıkmamızı istiyordu. Karılarının yatakhanede rahatça dolaşabilmesi için çıkmamız gerekliydi. Dournon ise bize karşı öfkesini zor zaptediyordu.

Verkala ve Cicli'ye yazdığım mektuplardan ümidimi kesmeye başlamıştım. Kavav'ı Fransa projesi hususunda ikna etmeye çalışıyordum.

Tebisse'ye ne pahasına olursa olsun dönmemeye kararlıydım. Orada ne yapabilirdim ki? Kendimi ikna etmek için sürekli bu soruyu aklıma getiriyordum. Ama Fransa'ya gitmek için, hadi Fransa'ya giriş izni verildi diyelim, para lâzımdı. Okuldan son olarak aldığımız burslar yolculuk masraflarına yetmezdi.

Yatak, yorganı satmaya karar verdik. Bokamiye düşük bir fiyata satınaldı. İşte dünyanın kapısı önümüzde açılıvermişti. Cezayir'in kapıları zaten ne zaman açılmıştı ki?

Esas düşüncemiz doğrudan Paris'e gidip bambaşka bir dünya keşfetmekti. Yeni yeni şeyler ve maceralarla dolu ufuklar gözümüzün önüne geliyordu. İkindi vakti, Reml Vadisinin dibine inmeye karar verdik. Hem de en bayır olan tarafından, yani, Kavav değirmeni tarafındaki kayalardan oyulmuş yoldan. Aslında bu zannettiğimizden de tehlikeli bir maceraydı. Taşlar ayağımızın altından kayıyor, her an düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorduk.

Vadinin dibine vardığımda nasıl haykırdığım bugün bile hatırımdan çıkmaz. Sonra oturduk, arkadaşıma, Paris'te süresi ne olursa olsun kalacağımız yere kendimizi hazırlamamız gerektiğini söyledim. En büyük macera oradaydı.

Yemek için şehre yollandık. Bokamiye'nin lokantasından daha iyi bir yerde yemeli ve çatal bıçak kullanmaya alışmalıydık. Yoksa Parisli kızlar bizle alay edebilirlerdi.

Giyim kuşam yönünden ben hazırdım, arkadaşımın da yalnız şapkası eksikti. «Le Petit Maltais» mağazasına gittik ve iki yeni şapka aldık.

Artık yolculuk için hazırdık.

★

Denizi ilk defa görüyordum ve yaşım yirmiydi. Gerçi renkli sinemanın keşfinden önce filmlerde görmüştüm ama Philippeville'den gördüğüm bambaşka birşeydi. İşte, deniz önümdeydi, caddenin sonunda. Düşlediğimden çok daha güzel geldi bana. Uzaklarda ufukta mavi bir taş vardı sanki. Ve sanki mücevheratçılar, milyonlarca değerli firuze taşları ondan kesmişlerdi.

Bilmiyorum, belki de ilk defa gördüğüm için bu kadar etkilenmiştim, denizin çarpıcı manzarasından.

Ama, tabiat hiçbir zaman bana bu derece güzel görünmemişti.

Gemiye binmede gerek, iskelede gerekse Trans Atlantique şirketinin ofisinde pek bir zorluk çekmemiştik. Halbuki önceleri böyle değildi. Tayfalar, liman görevlilerine göstermemek için Cezayirli kaçak işçileri ambarlara tıkarlardı. Onlar taşınması yasak mallardı. Ama biletler oldukça yüksek fiyatla satılırdı. Bazıları ambarda nefes alamaz ve ölürlerdi. Nitekim Seyyidî Said gemisinde onlarca Cezayirli hayatlarını yitirmişti.

Sonunda geminin güvertesine çıktık. Kaptanı gördüğümde, «Demir al!» emrini veriyordu. Bir an bütün dünya seriliverdi gözlerimin önüne.

Valizlerimizin yanında ambara yaslanarak dikili durdum. Denizin mürekkebimsi kokusu ciğerlerimi alabora ediyordu. Güzel yaz geminin güvertesi üzerinde hafif sıkıyordu insanı.

O an, gemi üzerinde daha nice yolculuklar yapacağımı bilmiyordum. Ancak sırf Akdeniz'i aşarak Fransa'ya giden bir yolcu da değildim. Bu büyük bir yolculuktu. Tıpkı Colomb'un, Yeni Dünyaya yaptığı yolculuk gibi.

İlk günü denizin nemini içimize çekerek geçirdik. Gemi sahili izleyerek Annabe'ye doğru gidiyordu. Bir gurup yolcuda oradan binecekti. Bu yüzden geceyi bu liman şehrinde geçirdik. Gemi ertesi gün öğle üzeri Marsilya'ya doğru hareket etti.

Azgın dalgaları üzerinde nice savaşçıları ve serüven meraklılarını taşımış olan deniz, şimdi yürekleri arzu, kuşku ve emelle dolu iki genci taşıyordu. Cezayir sahilleri uzaklaştıkça güvenimiz ve rahatlığımız azalıyordu. Ama yolculuk heyecanı gittikçe artıyordu.

Herşey ilgimizi çekiyordu. Hatta denizle veya gemiyle ilgili küçük ayrıntılar dahi. Denizciler canlı sözlüğümüz olmuştu. Her gördüğümüz tayfaya beklenen hava durumunu ya da gemideki hayat şeklini soruyorduk. Liyon körfezinde karşılaşabileceğimiz fırtınaları duydukça, sanki Portekizli gemicilerin Ra'su er-Recâ es-Salih çevresinde dönerken karşılaştıkları akibetle karşılaşacağımızı zannediyorduk.

Gece yarısı geminin Balyar adalarına vardığını öğrenince hemen kendimizi bu gelişmeye hazırlamaya koyulduk. Sanki, çok az kişiye nasip olan birşeydi bu. Sınırlı hayal gücümüz tıpkı, okuldan kaçan bir öğrencininki gibiydi. Herşeye gereğinden fazla ilgi gösteriyorduk. Aslında küçük çocuklar olmuştuk, her karşılaştığımız şeyden tedirginlik duyuyorduk. Cezayir'den ayrılırken Marsilya'ya iner inmez iş bulabileceğimizden emindik. Ama bu güvenimiz «ama-nasıl»lar çoğalmaya başladıkça tereddüde bırakıyordu yerini.

Güvertede Cezayirli bir Yahudiyle tanıştık; O da iş aramak için Fransa'ya gidiyordu. Yanında bir Fransız genci vardı, o da, Cezayir'de yaptığı elektrikçilik işinden ayrılmış, Fransa'ya yeni bir iş bulmak ümidiyle gidiyordu. Görünüşe bakılırsa onlar da güvertede tanışmışlardı. Sonra hep birlikte Liyon'daki Perliet fabrikalarına gitmeyi kararlaştırdık.

Kısa zamanda biz de onlara katıldık ve gurup oluşturduk. Tabiî başkanlığı Yahudi ele alıverdi.

Bir nevi işçi derneği oluşturacaktık. Herkes haftalık kazancını Yahudi'ye verecekti. O da Liyon pazarlarından birinde bir meyvacı dükkânı açacaktı.

Bu Yahudî'nin deneyim ve dürüstlüğüne güveniyordum. Ama beni en çok düşündüren Kavav'la benim, Liyon'da iş bulamayacağımız korkusuydu. Böy-

le olunca sınırlı sorumlu şirketimizi destekleyemezdik. Ama tüm bunlar, Kostantin'de kurduğumuz hayalleri aklımıza getirmeyi engellemedi.

Marsilya'ya inişte telaştan dolayı pek düşünemedik. Alexander Dumas'ın romanındaki if köşkünü hatırlıyordum. Biran çocukluğumda beni büyüleyen Conte de Monte Cristo'nun garip öyküsü aklımdan geçti.

Şimdi Kavav'la serüvenimizin gerçek yönüyle yüzyüzeydik. Yolda rastladığımız Cezayirli düşkünleri gördükçe fena halde canımız sıkılıyordu. Bilemiyorum kim birisi, Cezayirli göçmenlerin şehirde çoğalmalarından dolayı, bu düşkün hale düştüklerini ve bunun yalnız Marsilya'ya özgü olduğunu söylemişti, Cezayir de.

Böylece binlerce yıl önce Yunanlıların kurdukları Marsilya'da kalmak veya Yahudî arkadaşla beraber gitmek arasında tercih yapma durumunda kaldık. Doğal olarak ikinci yolu seçtik. Ama bizde Liyon'a gidecek kadar para da yoktu. Bu sorunu çözümlememiz gerekiyordu.

Yahudi ya bu, herşeyi bilir. Kendisi de bir zamanlar yoksul bir hayat sürdüğü için bu hayatın getirdiği şeyleri biliyordu.

Ve bizi eski eşyaların alınıp satıldığı bir pazara götürdü. Yeni paltomu, üçte bir fiyatıyla sattık yolculuk için bu kadarı yetiyordu.

Yola çıkmadan önceki saatleri Marsilya'da gezerek geçirdik. Ama ben ve arkadaşım şehrin Cezayir'den gelenlere bahşettiği fırsatları (!) gördükçe iyice bunalıyorduk.

Bu tip Cezayirliler için «Monzamı» sözcüğünün kullanıldığını da bu arada öğrendik. Halk hâlâ birin-

ci dünya savaşı esnasında egemen olan isimlerin azda olsa etkisi altındaydı. O günlerde Fransızlar Cezayirlileri «Sidi = Efendim» diye çağırıyorlardı. Ama savaşın bitişiyle beraber bu sözcük esas anlamını yitirmeye başlamıştı. Artık Fransızlar bir hafife alma havası içerisinde kullanıyorlardı bu ifadeyi.

Cezayirliler gayri meşru yollarla toplu halde gelmeye başlamışlardı. Şartların zorluğu onları daha kötü bir duruma sokuyordu. Onlara, pis iş ve mevsimlik işlerde kullanılabilecek ihtiyatî emek gücü olarak bakılıyordu.

Ama Cezayir'deki Fransızlar, Fransa'nın bu konuda izlediği siyasete müdahale gereğini duymuşlardı. Zira, çalışan emek gücünün, Fransa'ya göçü, onların Cezayir'deki çıkarlarının zedelenmesi demekti.

Bunlara ilaveten Fransız hükümetinin, Cezayirlileri sıkı takibe uğratma kararını etkileyen iki faktör daha vardı:

Herşeyden önce Taşra direnişi hâlâ sürüyordu. Fransız kamuoyu, Vaillan Couturier ve Cachan'ın partilerinin yayın organı olan «L'Humanité» gazetesinde yazdıklarıyla ve Fransa Parlementosu'nda verdikleri beyanlarla çalkalanıyordu.

Sonra, Paris'in semtlerinden birinde yaşayan Abdülkâdir adında bir Cezayirli neredeyse Fransa Parlementosu'na girecek ve kırk milyon Fransız adına kanun koyacaktı. Bu, Fransa için bir rezaletti.

Diğer yandan Prens Halid, yüzyıl önce sürülen dedesi gibi Şam yolunu tutmamıştı. Aksine Paris'e gitmiş ve mücadelesini sürdürmeye orada devam etmeyi yeğlemişti. O sıralar sayıları oldukça kabarık olan Paris'teki Cezayirlilere yönelik çalışmalar yapmaktaydı.

Sonradan ona ihanet edecek bazı Cezayirlilerle «Kuzey Afrika Yıldızı» derneğini kurmuş, ve «el-Ümmeh» adında bir derginin yayınına başlamıştı.

Dolayısıyla Fransızların canını sıkacak bir sürü gelişme sözkonusuydu. Bir de bu gelişmelere, ekonomik nedenler eklenince durum oldukça vahamet arzediyordu.

Bunları gördükten sonra, tüccar, işadamı ve sanayicilerin Cezayir emek gücüne karşı takındığı düşmanca tavrın nedenlerini daha net bir şekilde anlayabiliriz. Hatta dönemin tanınmış belediye başkanlarından biri Paris'in çevresine Cezayirlilerin sızmasını engelleyecek bir sur çekmeyi dahi önermişti. Basının özellikle sağ kesimi, «Yeni savaşçılar» diye adlandırdığı, Cezayirli işçiler aleyhinde yoğun kampanyalar düzenliyordu.

Hükümet, Paris Camisinin açılışından kısa bir süre sonra, ona birkaç adım uzaklıkta, Monge meydanında yabancılarla ilgili yeni bir idari birimin açılışını yapmıştı. Sonraları, yeraldığı caddenin adı olan «Rue Le Conte»la meşhur oldu bu devlet dairesi.

Böylece, sömürgecilerin düşünceleri, Akdeniz'i sömürge halklarından daha çabuk aşıvermiş oluyordu. O günden beri, sömürge halklarından Fransa'ya gelenler bu daireye tabi olmuşlardı.

Doğrusu bu ya, Fransa'ya geldiğimizde tüm bunlardan habersizdik. Ama şimdi, bu gelişmelerin hepsinin de Cezayir'den kaçan öğrenciler üzerinde fiilî olarak etkili olduklarını biliyorum.

«Bu bizim yazgımızdı.» Liyon'a varır varmaz, gurubumuzun başkanı olan Yahudî hemen Perliet fabrikasında bir iş ayarlamıştı. Elektrikçi olarak çalışan Fransız arkadaşı da kısa zamanda Zenith firmasında iş bulmuştu. Bizse sokakta kalmıştık.

Aramızda kullandığımız takma isimlere göre Kavav, André, bense Jules'düm. Bunu Yahudî danışmanımız önermişti. Herkesin başında yeni modaya uygun bir şapka vardı. Kavav'la ben, Fransızla Yahudî'den daha güzel Fransızca konuşuyorduk. Ama tüm bunlar kâr etmedi, iş bulamadık.

Evet, «Bu bizim yazgımızdı», ve kimliklerimize çıkmayacak bir şekilde kazınmıştı.

Böylelikle birkaç gün sonra Liyon'daki sınırlı sorumlu şirketle ilgili projelerimizde serap oldu. İş bürolarının önünde beklemekle geçen bir günün yorgunluğuyla geceye sığındık.

Dördüncü ya da beşinci gündü, hiçbir umudumuz kalmamıştı. Marsilya'da paltoyu satarak kazandığımız paralarda suyunu çekmişti.

Yahudi arkadaşımız bize kefil olmuştu. Hergün bir halk lokantasına götürüyordu bizi. İki üç kuruşla alınan kartla bu tip lokantalardan günlük belli bir miktarda yemek alınabiliyordu.

Gerek, maddî gerekse manevî konumumuz çekilmez olmuştu. Bu küçük çevrenin çalışanlardan mı yoksa işsizlerden mi oluştuğu belli değildi. Crevsot fabrikaları gurubuna bağlı Shinieder fabrikasının işçiye ihtiyacı olduğunu duyduk. Bu fabrika Saint Etiénne şehrine giden yol üzerindeki Notre dame de Lorette'deydi.

Bu fabrikaya gitmek için on franka ihtiyacımız vardı. Fesim dışında satacak birşeyimiz de yoktu. Çok güzeldi ama burada ona kim para verirdi?

Cezayirli «Sîdi»lerin bol olduğu bir caddede bir Cezayirlinin Cezayir'e döneceği kulağımıza çalındı. Doğrudan konuya girmedik. Sonra uygun bir şekilde kendisine, on franka gereksinimimiz olduğunu söyledim. Sonuçta benim fes onun kafasına onun on fran-

kı da benim cebe yerleşti. Avustralya veya Tembokto'daki müstakbel çiftliğimde okumak için Kostantinden beraberimde getirdiğim kitapları Yahudî arkadaşa bıraktım. Saat dört sularında, akşam 10'da kalkacak tren için bilet almaya gittik.

Ama yaklaşık bir haftalık kötü beslenmenin, ve üzüntülerin verdiği yorgunlukla, istasyonun sandalyelerinde altı saat oturmak öylesine güç oldu ki. Manevî bakımdan siyahtan beyaza geçmek gibi birşeydi bu. Ne de olsa sonunda bir iş umudu vardı.

İstasyon meydanına ışıklarını saçan güneş beni Tebisse'deki çocukluk günlerime taşıdı. Bu saatlerde Kur'an Kursundan çıkar, arkadaşlarla güneş ışıklarının altında oyun oynardık. Her hafta Çarşamba günü ikindi namazından önce güneşin bu altın rengini görürdüm.

Festen kazandığımız on franktan yalnızca elli sent kalmıştı. İki bilete dokuz buçuk frank ödemiştik. Kalan elli sentle bir parça ekmekle, peynir alabilirdik.

Sonunda hareket saati geldi. Ağır giden trende loş ve bizden başka kimse bulunmayan bir kompartımana yerleştik.

Önceleri uyumamaya kararlıydık ama, bir yandan zorlu bir haftanın yorgunluğu diğer yandan, koltukların boş olması bizde uyuma isteğini baskın çıkardı. Uyumadan önce birbirimize öğütledik:

— Beni «Notre Dame de Lorette'te uyandır!»

Sabaha karşı trenin durmasıyla uyandık. Saint Etiéne şehrine gelmiştik. Birbirimizi suçlamaya başladık. Çıkmaya çalışırken bilet kontrolcusu yolumuzu kesti. Zira bir kişi için bir defa gidiş hakkı vardı. «Ah, sizi tanıyorum, sizi güvercinler, firmayı soyarsınız ha, bekçiyi çağırayım da görün!»

Belki de babası bir bekçi olduğu için Kavav'ın yüzü kızarmaya başlamıştı. Bense aksine problemin çözüme kavuşabileceğini görüyordum.

Tabiî o an aklıma, ne Tembokto, ne Avustralya ne de Paris'in güzel kızları geldi. Kuşkusuz bekçiler şu içinde bulunduğumuz kötü durumdan daha fena şeyler yapamazlardı.

Ama başka bir memur, belki iyilik yapmak için belki de arkadaşımın yüzünde gördüğü korkudan üzüntü duyarak, bu emelimi boşa çıkarmıştı. Arkadaşına seslendi: «Bırak onları, Lorette'e dönsünler.»

Sonra hareket halindeki bir treni göstererek ona binmemizi öğütledi. Koşarak trene yetiştik. Sabah sekizde gideceğimiz yere vardık.

Bu temmuz sabahında hava serindi. Hava da oldukça sisliydi.

İçimizi ısıtacak bir kahve içmek için paramız yoktu. Ceplerimiz boştu. Doğru Schneider fabrikasının yolunu tuttuk.

Hafif çisi altında, adayların kuyruğuna girdik. Kuyrukta Fransız, İspanyol ve bizim gibi «Sîdîler» vardı.

Önce genç bir doktorun önüne gittik. Beyaz bir önlüğü vardı. Elbisem dikkatini çekmişti. «Kumaş oldukça güzel» dedi. Bu arada dinleme cihazıyla kalp atışlarımı dinliyordu.

Gerçekten bu elbiseyi Kostantin'in en meşhur terzisinde diktirmiştim.

İcraatların sonunda, netice benim için olumlu Kavav için kısmen olumsuzdu.

Kuşkusuz, yarım netice hiçbirşeyin olmamasından daha hayırlıydı. Ekmeği beraber yiyecektik midelerimiz boştu. Ama mideyi dolduracak birşeyimiz yoktu. En azından uyuyabilirdik. Ama nerde? Gökyü-

zü Temmuz güneşinin yakıcı ışıklarıyla dolmaya başlamıştı. Fabrikanın aşağısında, bir su arkının geçtiği küçük bir tarla gözümüze çarptı. Oraya gittik. Uzanırken bir genç daha doğrusu bir çocuk başucumuzda beliriverdi. Onu tanımıyorduk. Ama yüz hatlarına bakılırsa o bizi tanıyordu. Arapça sordu:

— Kostantin'densiniz galiba?

— Sen nerelisin?

— Ben «la Brêche» meydanında ayakkabı boyacılığı yapardım. Sonra Philippeville'den gemiye atladım ve Marsilya'ya geldim. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Liyon'a geçtim. Liyon'da da iş bulamayınca buraya geldim. Ama yaşım küçük olduğu için burada da iş vermiyorlar.

Gerçekten de karşımızda açık konuşmayı ve azmi seven Kostantin veya Cezayir çocuklarından biri vardı.

Sözünü kesmeden devam etti:

— Yanımda yedi frank var, gidip biraz ekmekle çukulata alayım.

— Hayır!. hayır! Bırak, paranı harcama.

Çocuk bizi dinlemeyerek yanımızdan ayrıldı. Az sonra koltuğunun altında bir somun ekmekle geldi. Bazıları Allah'ın hikmetine inanmazlar. Eğer ben de inanmayanlardan olsaydım, o gün tamamen inanırdım. Çocuk, ekmek ve çukulotasının yanısıra birçok yararlı bilgi de sundu bize.

Bir çimento fabrikasına eleman aranıyordu. Öğleden sonra oraya da başvurmaya karar verdik.

Benle Kavav ertesi günden itibaren çalışmaya kabul edildik. Çocuk da iş bulamadığı sürece yanımızda kalacaktı. İyi ama geceyi nerede geçirecektik?

Lorette caddelerinde bilinçsizce dolaşmaya başladık. Bir Cezayir kahvesinin önünden geçiyorduk. Önce girmeye cesaret edemedik, zira paramız yoktu. Ama en azından bir sandalyeye oturamazmıydık? İslâm ülkelerinin geleneği uyarınca «Selamün aleyküm» diyerek içeri girdik.

Tarabzanların kenarlarında oturmuş; bazısı sohbet eden, bazısı domino oynayan «Sidi»lerden birkaçı selâmımızı aldı; «Ve aleyküm selâm».

Birşey istemeden, bir köşeye oturduk. Birkaç dakika geçmeden kahvecinin çırağı üç bardak çay getirdi.

Uzun yıllardır çöküş devrini yaşayan İslâm toplumu, buna rağmen, insanî değerlere birçok «Uygar» toplumlardan daha fazla özen gösteriyordu.

— Kardeşler nereden acaba? Öyle samîmî bir şekilde sorduki soruyu sanki çayları o ısmarlıyordu.

Yavaş yavaş diğer masadakiler de konuşmalarımıza dikkat kesilmeye başladılar. Kahveci gelerek yanımıza oturdu. Dirseklerini masaya dayamış, kafasını ellerinin arasına almıştı. Sordu; «Taşrada neler olup bitiyor?» Ben bu konuyla ilgilenmiştim. Bu yüzden konuşmaya başlayınca diğer masalarda oturanlar oyunlarını ve konuşmalarını keserek beni dinlemeye başladılar.

Bugün kendi kendime soruyorum; Acaba, aynı nesilden yetiştiğimiz ve halkı, «görev yapmaya» çağıran Cezayirli liderler veya aydınlar, Cezayir halkını tam anlamıyla tanıyorlar mıydı. Onun duygularını, suskunluklarını tartabiliyorlar mıydı?

Kuşkusuz bu lider ve aydınlar, halklarını nasıl kullanacaklarını ve yaldızlı sözlerle nasıl kandıracaklarını iyi biliyorlardı. Onların bu komplolarını ise

Fransız Hükümeti şeytanî siyasetiyle sürekli desteklerdi ve bunu herkesten önce kendileri bilirlerdi.

Ama, çok azı, sorumluluk duygusu taşımış, halkının yaşadığı trajediye ortak olmuştur. Onlarla birlikte kara somun yemiş, tenekeden yapılmış evlerde yaşamıştır.

Ancak gerek o liderler gerekse sorumluluk duygusu taşıyan aydınlar, yabancı kavramlarla oluşturulmuş bir kuruntu yaşıyorlardı. Bazıları Voltaire'in vârisi olduğunu, bazıları da Troçki'nin varisi olduklarını söylüyorlardı. Onlara göre bu kuruntu; Cezayir ve Cezayir halkıydı.

Halbuki gerçek Cezayir ve halkı bu kuruntulardan tamamen uzaktı. Onlar, meyvanın aslından olmayıp sonradan özüne girerek asalak yaşamaya çalışan kurtcuklar gibiydiler.

O gece bunların hiçbiri aklıma gelmedi. Bütün gayretim taşra direniş mücadelesi hakkında bildiklerimi anlatabilmekti.

Allah razı olsun, kahveci problemimizi halletti. Kahvehane kapatıldıktan sonra da söyleşiyi sürdürmemiz için, kendisine misafir olmamızı istedi.

Ertesi sabah ben, Kavav ve çocuk çimento fabrikasına gittik. İşçileri idare eden çavuşun, yüzünde Fransız işçisinin samimiyeti vardı. Kısa sürede, işsiz yaşaması mümkün olmayan ve yaşı küçük olduğu için işe alınmayan bir çocuğu yalnız başına bırakmamamız hususunda onu ikna ettim. Böylece arkadaşımızın da bize göre hafif bir işi oluvermişti. Görünüşe bakılırsa çavuş her ikimize de gıptayla bakıyordu.

Çimento çuvallarını dört beş metre yüksekliğindeki bir merdivenden yukarı çıkarıyorduk. Yaklaşık elli kilo ağırlığındaki çuvalları taşırken dengemi korumam gerekliydi.

Çimentonun bazan çuvalın ağız tarafından elime dökülmesinden rahatsız olmuyor, aksine hoşuma gidiyordu. Ama aslında bu zararlı birşeydi, zira çimento, kireç gibi insanın derisini yakıyor, hücreleri öldürüyordu.

Akşam, ayakta duracak halim kalmamıştı. İşi değiştirmeliydim. Ertesi gün kireç torbalarını taşımaya başladım. Teki aşağı yukarı elli kilo olan bu torbalar dört beş tanesini küçük bir arabaya koyuyor ve gideceği yere götürüyordum. Ama bu tip arabalar için kötü bir sürücüydüm. Çinliler bu tip arabalara iki yerine bir kat koymayı çoktan unutmuşlardı. Benim araba ise tek katlı idi ve giderken sağa sola yalpalıyordu. İşçilerin akıllı çavuşu bu sorunu da halletti. Tıpkı hayvanlarınki gibi bir iple omuzlarımdan arabaya bağladı beni. Böylece arabanın dengesi kollarımın değil boynumun üzerine biniyordu.

Parayı aldıktan sonra, küçük bir oda aramaya başladık. Sonunda iki yataklı bir oda bulduk. Çocuksa, çavuşun sayesinde yatacak biryer bulmuştu.

Zorlu bir iş gününden sonra, kurşun gibi yatağa düşüverdik. Buna rağmen ikimizde gece yarısı uyandı. Hamam böcekleri her tarafımızı yemişlerdi. Tabiî sayıları oldukça fazla olduğu için bu haşerelerden kurtulmamız da oldukça zor görünüyordu. Kavav, gecenin kalan bölümünü, odaya serdiğim hasırın üzerinde uyuyarak geçirdi. Doğrusu tahammül edilmez birşeydi bu.

Sabahleyin Kavav'a sordum:

— Paris'e gitmek istiyor musun?

Elimizde bizi Paris'e götürecek kadar paramız yoktu. Bilet parasını biriktirinceye kadar beklememiz lâzımdı. Bu arada böcekler iyice yiyip hazmettiler bizi.

Biryıl önce, Fransa'ya gelen Tebisse'li bir arkadaşım vardı. Bana borçluydu. Adresini hatırladım ve bir telgraf çekerek iki bilet alacak kadar bir meblağ göndermesini istedim. Arkadaş tek bilet parası göndermişti ve Paris'e yalnız gitmemi istiyordu. Paris'te para biriktirip, Kavav'a gönderebilirdim.

Paris'te sanki herşey önceden hazırlanmıştı. Tebisseli arkadaşım hemen, beni çavuşa takdim etti. Ve Nicolas Bira fabrikasında boş şişeler bölümünde çalışmaya başladım.

Bira fabrikasının işleyişi hakkında pek bilgim olmadığı için biraz endişeliydim. Bu tip fabrikalarda boş şişeler bölümü cehennem gibiydi. Doldurma bölümü ise cennetti. Yeni işe girenler, —Tebisseli arkadaşım gibi— hatalarının cezasını çekmek için önce bu cehennemde işe başlatılıyor, ardından cennete alınıyorlardı.

Yeni iş oldukça yorucuydu. Parislilerin içmesi için doldurulup gönderilen şişeler, koca arabalarla boş olarak dönüyorlardı. Onbinlerce kasa önümüze yığılıveriyordu. Şişeleri iç bölümlere taşıyan makinanın hızıyla yarışmak için şişeleri boşaltıp istifliyor ve makinanın bandına veriyorduk.

Çeyrek saatlik mola esnasında makina duruyordu hele şükür. O ara, doldurma servisinde çalışanlara gıptayla bakıyordum. Orada iş, tabiatıyla, şişeleri kırmamak için yavaş gidiyordu. Ama ben ne zaman oraya kabul edilecektim. Tebisseli arkadaşım bu soruyu her soruşumda kaçamak cevaplar veriyordu.

Bu beklenti içerisinde, Paris'in Ağustos sıcağını bütün gücüyle üzerimde hissediyordum.

Molalarda Nicollas elle çalışan makinasını siyah ya da kızıl birayla dolduruyordu. Ama beni herşeyden çok düşündüren, dolum bölümüne ne zaman ka-

bul edileceğimdi. Molalarda hep zihnime takılan soru buydu.

Galiba bu fabrikada bir hafta çalışabildim. Artık sabrım taşmıştı, «S.O.S» — İmdat çağrısını gönderdim:

— Dönüş parasını gönderin.

Kostantin'den ayrılalı, aileme gönderdiğim ilk mektup buydu.

Paris'te Nicolas'nın fabrikasından başka bir yer görmemiştim. Yalnız uzakta, üzerinde ışıklandırılmış harflerle «Citroên» yazısı bulunan Eyfel kulesi gözüme çarpıyordu. Hatta yeni açılan Paris Camiisini dahi ziyaret edememiştim. Tebisse'de arkadaşlarıma birşeyler anlatabilmek için yolculuk gecesi, metroyla Opera Meydanı'na gittim.

Kafamda «Ne yapacağım?» sorusuyla Cezayir'e döndüm. Kavav'la yaşadığımız, üzücü serüvenin de sebebiydi bu soru.

Dönüşten korkuyordum ama ailem beni «Üstün Çocuk» havasıyla karşılayınca tüm endişelerim kayboldu. Arkadaşlarımda bir destan kahramanı gibi karşıladılar beni. Ancak, canlarını sıkmamak için, serüvenimizin ayrıntılarına pek girmedim.

Bahi'nin kahvehanesine gidip, arkadaşlarla sohbet ede ede, meşhur Odise destanına benzeyen maceramı kısa zamanda unuttum.

Taşra savaşı, gerek basın gerekse benliklerde had safhaya gelmişti. Hükümet, askere alma işlemlerine devam ediyordu. Taşralı Şakilere (!) karşı, savaşmak için cami minberlerini bile kullanmaktan çekinmiyordu. Bu gelişmeleri arkadaşlarla gayet titiz bir şekilde izliyorduk.

Zannederim 1925 yılı Ağustos ayının sonlarındaydı, Tebisse Camisinden de savaş çağrısı yapıldı.

Kendimizi tutamıyorduk. Ben, Salih, Mahmut İzmirli, Mahmut el-Galalî ve ayakkabıcı arkadaşımızla beraber Nakus Vadisi Köprüsünün üzerinde toplandık. Sudan fıstığı yerken, sömürgeci idâreye karşılıkta bulunmaya karar verdik. Zannederim şimdi de bu beş arkadaştan yalnızca biri Mahmut el-Galalî hayatta.

Arkadaşlar bana, ertesi gece Caminin kapısına asacağımız bildiriyi yazma görevini verdiler.

Bildiriyi zayıf Arapçam'la, güzel bir şekilde yazmak için gün boyu çalıştım.

Gerek şekil bakımından gerekse içerik bakımından arkadaşlarımın hoşuna gitti. Şehrin dışındaki gezintimizi sürdürürken bildiriyi defalarca okuduk. Ertesi gece yine eski alışkanlıklarımız gereği, önce Nakus Vadisine gittik, ardından Bahi'nin kahvehanesine gelip Mısır plakları dinledik. Kahvehane kapanıncaya kadar oturduk.

Siyasî çalışmalar pek olmadığı için, Tebisse Polisi gece kontrollerine pek önem vermezdi. Kahvehaneler kapandıktan sonra şehir tamamen ıssızlaşırdı.

Amcamın oğlu Salih, kardeşinin tütün atelyesinden bir şişe zamk almış ve evlerinin kapısının bir kenarına koymuştu. Gece yarısını yarım saat geçiyordu, hep beraber camiye gittik. Bildiriyi, ana kapıya yapıştırdık ve evlerimize dağıldık.

Ertesi gün alışkanlığım gereği evden çıkmadım. Ayakkabıcı arkadaşla, Salih, gündüz meydana gelen gelişmeleri bana haber verdiler. Bildiri, Tebisselilerden çok, Fransız idare üzerinde, etkili olmuştu.

İdareye göre Tebisse Polisi bu suçun faillerini bulmak için yetersizdi. Kalma'dan general çağrıldı.

O sıralar, içlerinde yalnız benim Arapça bildiğim gurubtan şüphelenilmesi imkânsızdı. Buna ilâveten

Liyon'da sattığım festen sonra yeni bir fes almamıştım. Başım açık geziyordum.

Belki de bütün kuşkuların dergaha yöneltilmesi bizi kurtarmıştı. Bütün öğrenciler, alimler, hocalar sorguya çekildi.

En çok kuşku duyulan adam da, belki bu işten en uzak sayılabilecek bir kişiydi. Yirmi yıl sonra camiye imam ve polise ajan olacak adamdı bu. Ama o gün en çok baskıya uğratılan ve dayak yiyen o oldu.

Kısa bir süre sonra olay unutuldu. O geceyi «Tas der ki» oyunu oynayarak geçirdik. Tebisse'de iyi bilinen bu oyun bize oldukça cazip gelirdi. Kural, oyuncunun 11 bardaktan içinde para olan bir tanesini bulmasıydı.

«Hammam Abbas» kahvehanesinin hasırı üzerinde iki takım yarışıyordu. Oyunculardan bir kısmı sabah, «Zeytune Üniversitesi» mezunu hocayı fena halde hırpalayan polislerdi.

Günlerimiz genelde güzel geçiyordu. Ama sürekli zihnime takılan bir soru vardı:

— Ne yapacağım?

Bazı amaçlarımı bugünkü deyimiyle en azından «taktiki» açıdan belirlemeliydim. Şerî Mahkeme'de kadı yardımcılığı görevi için başvurmaya karar verdim. Sudan'daki büyük ticaret işlerim (!) ya da Avustralya'daki çiftliğim (!) kuruluncaya dek bu görevde çalışabilirdim. Ama göreve girmek için biraz gayret göstermem lâzımdı. İslâmî Hukuk Müesseselerinin de kendine tabi olduğu Başsavcı bu emelimin gerçekleşmesine engel oldu. Verilen cevapta, mahkemede kadı yardımcısı olabilmek için 22 yaşını geçmiş olmanın gerekli olduğu vurgulandı.

Can sıkıntımı çoğaltan bir diğer olay, askerî hizmetten muaf tutulmamdı. Askerlik için müracaatta

bulunanlar kuraya tabi tutuluyorlardı. Çektiğim rakam sonucu kurayı kaybetmiştim.

Askerler her sabah, kahvaltılarını, ve öğle yemeklerini ordunun kesesinden yerlerdi. Bu benim için aileme bağlı kalmaktan daha iyiydi. Yirmi yaşını geçiyordum ve hâlâ babamın kesesinden geçiniyordum. Durum benim çok ağrıma gidiyordu.

Sonuçta zihnim yine serüven tutkusuyla sarhoş olmaya başladı. Postacılar her sabah, ticaret rehberinden birşeyler yazarken görüyorlardı beni. Dertlerimi, düşüncelerimi açtığım amcamın oğlu Salih'le Güney ve Kuzey Fransa'da eleman arayan firmaları tanıyorduk.

Afrika'da iş yapan ticarî adreslerin çoğundan mektuplarımıza cevap alamadık.

O sıralarda Verkala'dan, işe alınmadığımı bildiren bir mektup geldi. İçine fotoğrafımı da koymuşlardı.

Dolayısıyla, ailenin sofrasına oturmaya, aynı çatının altında yaşamaya ve akşamları Bahi'nin kahvehanesinde plak dinleyerek vakit geçirmeye mahkum olmuştum. Taşra direniş mücadelesi devam ediyordu.

Tebisse sürekli Yahudilerin başarılarına tanık oluyordu. Citroên arabalarının acentası büyük hububat ihracat şirketleri, bankalar, hasılı herşey onların eline geçmişti. Hatta şehirdeki Fransızların büyük kahvehaneleri bile onlara devrolunuyordu.

Müslümanlarca Tebisse'nin Karunu olarak bilinen Fransız zengin Canbon'un pabucu bile dama atılmıştı.

Tüm bu başarılar o dönemde, ilk defa evrensel boyutları olan siyasal bir sorunu kafamda canlandırdı. Bu kanımı arkadaşlarıma şöyle açıklıyordum:

«Yirminci yüzyıl eşittir; Kadın, Yahudi ve Dolar.»

Belki o sıralar bu; sırf bir kanıydı. Ama bugün, onun düşüncemi yönlendirmede ana faktör olduğunu hatta belli belirsiz, diğer bozuklukların altında yeraldığı, uygarlık sorunu olduğunu söyleyebilirim.

Bugün; kadın, Yahudî ve Doların 20. yy'ı oluşturan üç temel öğe olduğunu daha bilinçli bir şekilde görüyorum.

Tabîî o zamanlar sorunu evrensel boyutlarıyla görmüyordum. Ama bu belli bir şahsî yapıdan kaynaklanıyordu. Yaşım küçük diye işe alınmayan bir gençtim. Halbuki, benden küçük nice Yahudîlerin çarşıda dükkân vs.leri vardı.

Hem Afrika'daki Fransız şirketlerine iş istekleri yazıyor hem de arasıra Başsavcının yanına gidiyordum. Belki, geçen haftalar veya aylar beni göreve yeterli hale getirmiştir diye.

Ama Başsavcı, gayet net tavrında ısrarlıydı. Yirmi iki yaşından gün almamış bir Cezayirli görev alamazdı.

Görev alabileceğim zamana kadar geçecek süreyi gündüzleri evde, akşamları Bahi'nin kahvehanesinde ya da «Taş der ki» oynadığımız, Hammam Abbas'ın kahvehanesinde geçirmek canımı sıkıyordu.

Tebisse mahkemesinde Kadı yardımcısı olarak çalışan bir arkadaşım vardı. Bu işi ücretli yapacağım zamana kadar onun yanında ücretsiz çalışabilirdim. Arkadaşımla ona karşılıksız yardım etmem hususunda anlaştık. Böylece vaktimin bir bölümünü değerlendiriyor, en azından Fransa dönüşümden beri içimi kaplayan hiçlik duygusunu köreltiyordum.

Sonunda mahkeme beni acemî olarak göreve almaya razı oldu. Bunda kendi çıkarlarını güdüyorlardı. Benim çıkarım ise daha büyüktü. Mesleki dene-

yime ek olarak, hüküm terfisine giden mahkeme heyetine refakat ediyordum. Hele yaz mevsiminde Tebisse'nin köylerini dolaşmak öyle hoştu ki, mahkeme heyetine refakat etmesem, para verir gelirdim buralara.

Tebisse mahkemesinin görev sahasına giren bölge Seyyidi Yahya Oğullarının misafirhanelerinden Küveyf ve el-Venze'ye kadar uzanıyordu.

Misafirhaneler kesiminde yaptığım gezintilerde tabiat ve sade köylüyle tanışma fırsatı elde ediyordum.

Ama Tebisse çevresinde yapılan kısa metrajlı geziler pek ilginç değildi. Zira hemen şehre dönüyorduk. Ancak iş gereği daha uzak yerlere gittiğimizde geceyi orada geçirmemiz zorunlu oluyordu. Mahkemenin Baş katibi'nin evde, benimse bir çadırda yatmama rağmen bu gecelerde sanki büyüleniyordum.

Ne olursa olsun yolculuk çok tatlı bir olaydı. Zannederim İslâm ülkeleri ve özellikle de Cezayir bu konuda diğerlerinden oldukça farklıdır. Zira Cezayir çiftçisinin yaşantısı asırlar boyu nice gelişmelere, zorluklara rağmen aynen kalmıştır.

Hakkında hüküm vereceğimiz adam/köylü uzaktan farkederdi bizi. Niçin geldiğimizi de iyi bilirdi. Ama hemen eşinden «misafirlere» kahve yapmasını isterdi. Bizler onun misafirleri, konuklarıydık. Vardığımızda sabahın sisi heryeri kaplamış olurdu. Mevsim sıcak da olsa bu saatlerde hava soğuk olurdu. Her halûkarda dışarda kalmayı yeğlerdik.

Ama adam ısrarla evine ya da çadırına girmemizi isterdi.

Başkatip el-Cûdî köylü kadının o saatlerde işinin başından aşkın olduğunu bilir ve kocasına temiz havada kalmayı yeğlediğini söylerdi.

Ciğer dolusu oksijeni içime alabora ettim. Nefesi öylesine çekip şişmiştim ki bay el-Cûdî gülmeye başladı. Tıpkı, kravat bağlarken bana gülen, Zeliha ninem gibiydi. Zeliha ninem o zaman bana demişti ki: «Boynunu niçin hayvan gibi bağlıyorsun?» Eski nesil, geniş ve rahat giyinmeyi sever, yapmacık şeylerden hoşlanmazdı.

Köylü, kahveyi getirdi. Yavaş yavaş hayvanların fiyatları hakkında konuşmaya başladık. Kahveyi içtikten sonra hükmün tenfiziyle ilgili konuya geçtik.

Köylü adam ne ağzını ne de muamelesini değiştirdi. Şimdi biliyorum ki müslüman en zor şartlarda bile değerlerini yitirmeyen insandır. Zira, en kötü şartlarda yaşayan Tebisse çevresindeki köylülerde bile İslâm'ın onlara verdiği değerler yaşamaktadır.

Başkatib el-Cûdî, deri çantasından hükümle ilgili resmî evrakları çıkarırken bile köylü adam şehir sütlerinden çok daha güzel bir süt getirmeyi ihmal etmezdi. Hükmün verilmesi kısa sürede olabilecek birşeydi. İş bittikten sonra hukukî işlerden hiç bahsedilmez, daha değişik konularda sohbete devam edilirdi.

Bu tutum, yüzeysel araştırma yapan batılılardı: «Sömürge halkı - özellikle Cezayir çiftçisi eylemsiz ve uyuşuktur, başına gelenlere pek kafa yormaz» gibi düşünceler uyandırır. Bilim adamları ve konuyla ilgilenenler ise bu tavrı tek bir kelimeyle yorumlama yoluna giderler: «Yazgı» Yani, bu Allah'ın bizim için yazdığı kader. Onlara göre sömürülen Cezayirli, yoksulluk içerisinde yaşayan bir cahil ve zavallıdır, zira o «kadercidir» ve «yazgısına» mutlak şekilde boyun eğer.

Sohbetimiz, taşrada olup bitenlerle, havadan sudan konularda sürüyordu. Zira köylü, henüz şehirler-

deki kamuoyunu etkileyen hatta sarsan birçok gelişmeden habersizdi. Tebisse'yi kasıp kavurmaya başlayan Islahat ve Siyaset dalgası daha buralara ulaşmamıştı.

Misafirhanelerde eski gelenek ve görenekler hâlâ diriliğini koruyordu. Buralardaki halk, hükümete verdikleri yıllık verginin yanısıra, şehirdeki dergahlara da zekatlarını veriyorlardı.

Köylünün yaşadığı çevre hakkında söyleşimize devam ederdik. Arasıra önemli olaylarla tarihi kesitlere işaret ederdi. Bu onu diğerlerinden ayıran en güzel özellikti.

Köylü, aşiretinde veya köyünde meydana gelen önemli olayları tarihlemek için şu ifadeleri kullanırdı: Pirinç yılı, Buz yılı, Çekirge yılı, falanın öldüğü veya evlendiği yıl ya da filan Şeyhin köye konuk olduğu yıl. Ama Fransız göçmenler daha değişik ifadeler kullanırlardı: İşgal yılı, 1881'de Tunus'a gönderilen ilk sömürge ordusunun Tunus'u işgale başlaması. Machine yılı, İlk trenin Tebisse'ye geliş yılı.

Böylelikle, hükmün uygulanması da kültürel bir gelişme olurdu bu çevrede. Söyleşi, hatıralar, öyküler, sorular, cevaplar derken uzar giderdi. Temiz havada evsahibinin evinin kahvaltı tepsisinin üzerine koyduğu ekmeğin kokusu iştahımızı kabartırdı.

Bay el-Cudi, uyguladığı hükümlerin dışında yanında evlenme, boşanma, zekât, hac gibi fıkhî konulara temas eden, Rasul (a.s.)un Müekked sünnetinden bir bölümüne yer veren kitaplar bulundururdu. Köylüler, bu tip ziyaretlerde büyüklerin okuyup anlattıklarını dinlemeyi ve bunlar doğrultusunda kendilerine çeki düzen vermeyi pek severlerdi. Birçoğu daha önce gelenlerden duyduklarını teker teker anlatabilirdi.

Kendilerinden daha çok bilen ve güvenilir bir kimse gördüklerinde kesinlikle ondan yararlanma yoluna giderlerdi. Bu meyanda, el-Cudi'ye akıllarına takılan herşeyi sorarlardı. Zaten o da bu konularda oldukça kültürlüydü, herbirine cevap yetiştirirdi.

Çoğu zaman işimiz icabı geceyi Tebisse dışında geçirirdik. Bazı sıkıntıları olmasına rağmen bu geceler benim için bayram gibiydi. Sıkıntılar genelde iyi bir binici olmamamdan kaynaklanıyordu. Ben, Başkâtip el-Cudî bey, Kadı yardımcısı arkadaşım ve mahkeme memurundan oluşan gurubumuz bazan güneş batmadan, bir yerleşim yerine ulaşmak için hayvanları hızlı sürüyordu.

Hayvana binmek gerçekten de bir eğitim, deneyim ister. Bu konuda oldukça kötü sayılırdım. Bir defasında, deveyle giden arkadaşımın yardımıyla ata binmeye çalışırken yanlışlıkla atın böğrünü topuklamıştım. Galiba safkan bir attı. Tabîî benim topuklamamı dörtnala gitmek anladı ve başladı süratle gitmeye. Ne yapacağımı şaşırmıştım, belki durur diye daha bir sert topukladım. Hele ki bir mucize eseri vadinin bayırında durdu. At da ben de, sanki fırtınanın önündeki bir kâğıt parçası gibi titriyorduk.

Geleneklere göre, güneş batımından önce konuk olacağımız haneye haber salmanız gerekiyordu. Bu yüzden Bay el-Cudî,yarı yolda iken birimizin daha süratli gidip haber vermesini isterdi. Tabîî bu da oldukça yorucu birşeydi ama, sürülerin ahırlarına döndüğü o vakitlerde obaya ya da köye girmek o kadar tatlıydı ki.

Bizi konuk edecek köylü hemen yemekleri hazırlatmaya başlardı. Evindeki en güzel yatakları evininin ya da kulübesinin önüne sererdi. Genelde, Bay el-Cudî otururdu bu sergiye. Bizde hoşumuza giden bir ye-

re otururduk. Mevsim ilkbaharsa tabiat kendine özgü güzel kokulu yaygısını sererdi altımıza. Baharın güzel kokusu, yemek tabaklarının yapıldığı hurma ağacının kokusuyla karışır, insan bir ferahlık duyardı.

Köpekler havlayarak karşılardı bizi. Bu havlamalar, taşramızın ayrı düşünülmeyen bir parçasını oluştururlar. Köpekler, obaların bekçileriydi. Ama, soğuk kış gecelerinde yolda kalmış yolcular onların havlamaları sayesinde köyün yolunu bulurlardı.

Öyleyse bu sesler Cezayir çiftçisinin konukseverlik geleneğinin bir göstergesidir.

Köy halkı da bizi karşılamak için ortaya çıkmazlardı. Bu, geleneklerin kazandırdığı bir ahlâk anlayışından ileri geliyordu. Bizi konuk eden köy büyüğü şerefimize verdiği ziyafete diğer köylüleri de çağırırdı.

Akşam yemeğinden sonra, köylüler yıldızların altında Bay el-Cûdî'nin çevresinde halkalaşırlardı. Herbiri ya bir soru sorar ya da bir öykü anlatırdı.

Bu gezilerden döndüğümde, annem yüzümdeki, parıltıyı görürdü. Bu, sağlığımın garantisi demekti. Ama, zor durumum için bir garanti değildi; «Ne yapacağım» sorusu hâlâ kafamı kurcalıyor, canımı sıkıyordu.

Tembokto, Avustralya yine kafama takılmaya başlamıştı. Sahra özlemimi bir türlü bastıramıyordum. O günlerde Cezayir Üniversite'sinden bir bilim heyetinin «el-Hicare» (1) gideceği duyuruldu. Gerçi tarih öncesi çöl geçmişi hakkında bir uzmanlığım yoktu

(1) Güney Cezayir'de Tarikîlerin yerleştiği kayalık bir yerleşim birimi. (yaz.)

ama, bir ümit belirdi içimde; Belki, heyete Arapça tercüman olarak katılabilirdim.

O dönem de, bir Cezayirli'nin bilim heyetine katılması, göğe yükselmesi demekti. Dolayısıyla bir basamağa ihtiyaç vardı. Ama kime?

Dournon'un bu basamak olabileceğini düşünerek alelacele bir mektup yazdım. Ücretsiz çalışabilirdim. Her ne kadar Dournon'la aramız pek iyi değilse de denemekte yarar vardı. Ve cevap olumsuz geldi. Heyet tamamen hazırdı, yalnız iki sürücüye ihtiyacı vardı. Böylece koşmama rağmen treni kaçırmış oldum.

Ama işler iyi gidiyordu. Düşünce fırtınası Tebisse'ye de hakim olmaya başlamıştı. Zannederim Tebisse'de ilk kulüp o zaman açılmıştı. Mahkemede çalışan arkadaşımın bunda oldukça katkısı olmuştu. Şehir meydanındaki geniş Fransız kahvehanesinin bir bölümü çalışma yeri olarak tutulmuştu.

Bu kulüp belli bir ihtiyaca binaen kurulmuştu. Şeyh el-Arabî et-Tebissî'nin etrafında toplanan ulemanın, gidip konuşacakları, dedikoduya yolaçmayacak bir mekanları yoktu. Bahi'nin kahvehanesi bu açıdan hiçte iç açıcı değildi.

Burada değinmemiz gerekir; İlmimiz, cehaletin yayıldığı yerleri aydınlatmaya gitmek için hazırlıksızdı. Dolayısıyla, cahillerin birşeyler öğrenmek için ilim kaynağına gelmesi gerekliydi. Mahkemede çalışan arkadaşım bu kulübün açılmasına vesile olarak, ilimle cehaletin ortalanmasını sağlamıştı.

Bense o dönemde bu gelişmeye çok sevinmiştim. Zira kulüp, önceleri Güneş Tanrısı Bacchus'a özgü kılınan bir mekanda kurulmuştu.

Sonra, genelde Avrupalıların yerleştiği şehir merkezinde kurulmasıyla sömürülen = İndigéne Cezayir-

li'ye ve Avrupalılara kendisininde bir toplantı yerinin olabileceğini hatta bunun Avrupalıların semtinde kurulabileceğini ispatlama fırsatı vermişti. Bu, benim için de bir övünç kaynağıydı doğrusu.

İdarenin tutumu nasıldı bilmiyorum ama gelişme beni çok ilgilendiriyordu. Zira düşüncelerim bu bilince henüz varmamıştı. Farkına vardığım tekşey, Madam Denoncin'in mağazasındaki kadın müşteriyle beraber bu gelişmeyi eleştirmesiydi.

Tebisse gençliği yavaş yavaş birşeylerden kaygı duymaya başlamıştı. En fazla da sömürgecilerin yerleşik halkı = Désindigénisation tabi tuttuğu sınıflama işlemini düşünüyor, canı sıkılıyordu.

Dikkate değer gelişmeler bu değişim sürecini tarihliyordu. Dans partilerini izlemeye toplananların sayısı gittikçe azalıyordu. Halbuki eskiden Cezayirliler, dans pistinin çevresinde yığılır, arasıra da Avrupalı kadın ve erkeklerin dansettikleri piste dalarlardı. Şimdilerde Carno meydanındaki pistin çevresine çocuklardan başka toplanan pek olmuyordu. Özellikle çocukları gönderiyor, Fransızların morallerini bozuyorduk.

İçkiyle mücadele sahasında azımsınamayacak değişmeler, gelişmeler söz konusuydu.

Planımız basitti. Prens Abdülkerim ve Taşralıları destekleyecek afişleri caminin kapısına asıyorduk. Artık caminin kapısını bu gibi etkinlikler için kullanabiliyorduk. Ramazan orucu esnasında şarap içen pestevarların isimlerinin yeraldığı bir liste iliştirdik. Oldukça köklü bir çözüm oldu bu. Artık Madam Denoncin, hergün akşam üzeri görmeye alıştığı Polis Antoniniyle ayyaş Benini manzarasını göremiyordu. Hatta Benîni, kısa da olsa bir süre şarap içmekten vazgeçmişti.

Sosyal ruh, Tebisse'de kendini göstermeye başlamıştı. İşte, yeni Cezayir Toplumu doğuyordu. «Toplum» soyut olarak söylenen bir sözcükten ibâret değildir. Aksine belirli özelliklere sahip bir gerçektir «toplum». Varlığını bu özelliklere borçludur. Sömürgecilerin Cezayir Pazarına sürdükleri Aydın bozuntuları her zaman «toplum»u araç olarak kullanarak gayet net ve aydınlık olan düşünceleri bulandırmışlardır.

Cezayir; bu aydın bozuntuları yüzünden otuz yıl zarfında, «Yüzbaşının» idare ettiği ve onun aracılığıyla da valinin sultası altında bulunan dergahlara liderin başını çektiği yönelişi ve tavrı belirsiz kitlelere, kendilerine göre, «Örgütlü işçilere», —halbuki birkaç hırsız sendikacının yönettiği çetelere— ve herhangi bir yabancı sefaretin ince hesapları uğruna gösteriler düzenleyen öğrenci temsilcilerinin başını çektiği öğrenci guruplarına şahit olmaya başlamıştı.

Konu üzerinde biraz daha kapsamlı ve iyi düşünürsek, bir toplumu diğerlerinden ayırteden özelliklerin, o toplumun kitlesel bilinci ve zati iradesinde kendini bulduğunu söyleyebiliriz.

Bu iki faktör, Cezayir'de bugün, dünden daha net bir şekilde karşımıza çıkıyordu.

1925 yılından itibaren Tebisse'deki kitlesel ruh, sınırlı gelişmelerle kendini göstermeye başlamıştı. Kulübün açılması, bu çerçevede liderin ya da valinin katıldığı on seçimden daha etkin bir işlev gördü.

Kulüp ilk kurulduğu yerde uzun süre kalmadı. Halk, yeni bir merkezin kurulup, döşenmesine ve kulübün daha özerk bir havada çalışmasına karar verdi.

İşte Tebisseliler ilk defa, idarenin gözetimi altında olmayacak bir caminin inşasına başlamışlardı. Bunlar gerçekten de bir toplumun doğuşunun göstergeleriydi. Söylenenler, halkı gerçek direnişten ve uyanıştan saptırmak, akıllarını, düşüncelerini köreltmek için dile getirilen yaldızlı sözcükler değildi. O dönem Tebisse'si, liderlerle, seçimlerle falan değil halkın işleriyle ve yeni bir Cezayir Toplumu'nun çekirdeğini oluşturacak yönelişle ilgileniyordu.

Artık, kulüplerini, camilerini, okullarını halk kendisi kuruyordu.

Mahkemede çalışan arkadaşım, Tebisse'de meydana gelen her türlü sosyal gelişmeye imzasını atıyordu. Fransa dönüşümde yapılan, mevlid bayramı törenlerinde onun etkileri ve önemi çok bariz şekilde kendini göstermişti.

Şehre elektrik gelince, caminin minaresini ışıklandırmak için bağış toplamaya başladık. Şeyh Saduk Bin Halîl, bu münasebetle bütün sanatkârlığını ve çabasını göstererek, dört tane levha yazdı. Bu levhaların herbiri, minarenin bir yönüne asıldı. Kanımca, o akşam, Madam Denoncin o geri kalmış Cezayirliler de birşeylerin değişmeye yüz tuttuğunu farketmeye başlamıştı.

Tüm kararlar Kulüp'te alınıyordu. Çalışmalar, gelişmeler birbirini izliyordu. Kulüp kısa zamanda şehirdeki sosyal hayatın enerjisini aldığı bir kaynak haline geldi. Yeni cami ve okul açma düşüncesi gibi projeler hep oradan doğuyordu.

Aylar geçiyor, sorunlarım artıyordu: «Ne yapacağım?»

Başsavcılığa daha etkili mektuplar yazmaya başladım. Sorunum uzun vadeli bir çözüme kavuşsun diye hayli kararlı ifadeler kullanıyordum. Sonunda, üç

mahkemeden birini seçmem doğrultusunda bir cevap geldi. Seçtiğim Aflo mahkemesinden başka hangi mahkemeler vardı, hatırlamıyorum.

Diğer iki mahkemenin verdiği maaş, gerçi Avrupalıların aylıklarına göre oldukça düşüktü ama biz Cezayirliler için önemli bir meblağ oluşturuyordu.

Hemen Kadı yardımcılığı görevine başlamayı istiyordum. Aflo'daki mahkemenin aylık olarak verdiği altmış Frankla birşeyler yapılabilirdi.

Bu tip bir memurluk görevinin pek yorucu olmayacağından emindim. Bokamiye'nin bizi alıştırdığı üslup uyarınca bir aparatif alarak yemek sorununu da çözümleyebilirdik. Öte yandan Aflo'nun Güney Vehran'da olduğunu söylemişlerdi. Dolayısıyla el-Ağvat'tan pek uzak sayılmazdı. Hatırlanacağı üzere ikinci sınıfta öğrenciyken Tembokto'ya giden yolların haritalarını çizerdim ve bu yolların bir bölümü el-Ağvat'tan geçmekteydi.

Aflo benim için Tembokto'ya giden yolun bir merhalesiydi.

Kısaca bu nedenlerden dolayı, kadı yardımcılığı gibi orta halli bir görevi kabul ettim. Ama, idare atamada pek te acele etmiyordu. Göreve atanıncaya kadar birkaç ay daha geçti.

Sonunda, birgün Tebisse Kadısı beni çağırarak göreve atandığımı haber verdi. Neredeyse sevinçten uçuyordum.

Aflo'ya vardığımda tarih, 1927 yılının Mart ayını gösteriyordu. Vehran bölgesine daha önce yolculuk etmemiştim. Teyarat'a gidecek trene aktarma yapmak için İgıl Eyzan'da durduğumuzda, halkın lehçesinin iyice farklılaşmaya başlamasından dolayı biraz yabancılık hissetmeye başladım.

Üçüncü sınıf bir kompartımanda yolculuk ettiğim halk «Neam - Evet» yerine «Wâh» diyordu. Oysa Tebissede kültür derecesine göre ya «Neam» ya da «Hîh» kullanılırdı. Bu «Wâh» sözcüğü biraz da «Berberîce»den etkilenmişe benziyordu. Tıpkı onuncu yüzyıl Fransa'sında «oll» diyen adama «Oui» demek gibi bir farklılaşmaya benzetilebilirdi bu.

Ama Aflo'da beni karşılayan halkın güzel ve samîmî davranışları beni hem rahatlattı hem de biraz şaşkınlık yarattı.

İlk geceden itibaren, Aflo'da yadırgadığım tek şey, konuğu olduğum Kadı'nın evinde bana sunulan Keskûsî idi.

Ortadaki yemekten yemesi için herkesin önüne bir kaşık konmuştu. Bir de balla karışık taze yoğurt dolu tabaklar yerleştirilmişti önümüze. Şeref konuğu olduğum için olsa gerek önümdeki tabak diğerlerine oranla daha büyüktü.

Balı dilimle tatmamak için tüm çabamı harcıyordum ama sonunda tatmaya ve hoşlanmaya başladım. Bugün, Aflolu'ların yaptığı usülde bir Keskusî yemeyi ne kadar isterim. Ancak herşeyden çok beni büyüleyen şehrin insanlarının simasıydı; yüz hatlarından asalet ve soyluluk okunuyordu. Kadı gerçekten de güzel yüzlü bir insandı; yuvarlak bir yüzü vardı, başındaki sarık onun düzgün alnını hafifçe belli ediyordu. Beyaz ve gür kaşlarının altındaki bakışlar oldukça sertti. Sağlam yapısına uygun düşecek geniş elleri vardı. Elbiseleri oldukça güzeldi; İnce ve sık dokunmuş bir kumaştan yapılmış güzel bir cübbe giymişti.

Ziyafet esnasında, Kadı konuklarından uzak kaldı. Nesiller boyu süren geleneğe göre; evsahibi, ko-

nuklar doyduktan sonra aynı tabaklarda kalanları yerdi.

Yemeği yediğimiz odada serili olan halı Cezayir'deki en değerli cins halılardandı. Bunları Amor dağında yaşayan kabileler dokurlar, halılar da bu bölgenin adıyla tanınırdı.

Salonun bir kenarındaki sandalyenin üzerinde petrolla çalışan bir lamba vardı. Basit bir şeydi ama onun basitliği asalet ve soyluluk izlenimi uyandırıyordu.

O geceden sonra birçok duygu içimi kaplamaya başladı; bu havada kaybolan Cezayir'i bulmuştum. Gelecek günler bu duygumu daha da güçlendireceklerdi. İşte, henüz sömürgecilerin el atmadığı asil Cezayir buydu. Heryerinde iyilik, misafirperverlik, sevgi, samimiyet hazineleri yatıyordu.

O ilk geceden itibaren düşler alemine düşen ben, sağımda solumda söylenen «Wâh» kelimesini falan unutmuş bu sevgi dünyasına dalmıştım.

Başımın açık, ve şalvarımın farklı olmasına rağmen kanımca bu yeni dünya beni sevmişti. Onların başlarında sarıklar, üzerlerinde cüppeler vardı. Benim giysimse kimsede yoktu.

Tebisse'den ayrılırken, yatak yorgan almayı ihmal etmemiştim. Altmış Frank aylıkla otelde kalmak tabii ki düşünülemezdi.

Ama Aflo'da otel yoktu. Misafir genelde kısa süreler için gelir ve bu esnada tanıdıklarının birinde kalırdı. el-Ağvat veya Teyarata giden yolcularsa bir iki geceliğine herhangi birinde misafir olurdu.

Kuşkusuz Şeyh Bin Azuz'un evi en fazla revaç bulan oteldi. Geniş misafir odası; gündüzleri yemek için geceleri de yatı için kullanılırdı. Geniş halının

üzerinde yenen yemeğe ailenin bekâr gençleri de iştirak ederlerdi.

İlk gece mahkemedeki boş bir odaya yatağımı serdim ve orada yattım. Ertesi geceler de sırayla mahkeme üyelerine konuk oldum. Davetler bitince Kadı'nın oğlu Ömer, öğleleri beni yemeğe götürüyordu. Otel, lokanta olmayan bir kasabada nasıl yemek yiyecektim.

Böylece Şeyh Bin Azuz'un sofrasındaki bir birey de ben olmuştum. Bu değerli insan gerçekten de ziyafet ve konukseverlik geleneklerine çok sıkı bağlıydı.

Öte taraftan oğlu Ömer'in, yanından ayrılmadığı bir arkadaşı olmuştum. Yemek vakti gelince onunla beraber sanki Tebisse'deki evimize gidiyormuşcasına evlerine gidiyorduk. Bu çok önemli birşey değildi ama en ufak bir yapmacıklık falanda yoktu. Ne öğünme, ne de minnet bekleme izlenimleri sözkonusu değildi. Şehirliler, köylülerin damarlarında tabiatın koruduğu bu damarların verdiği soyluluğu veya onlardaki akılcılığı asla anlayamazlar.

Aflo, benim için, el değmemiş Cezayir halkının değerlerini öğrendiğim bir okul olmuştu. Diğer bölgelerde sömürgenin etkilerinden dolayı bunları gözlemlemek sözkonusu olamazdı. Aşağıdaki ayeti o günlerde anladığım şekliyle hiçbir zaman akledememiştim: «... Hükümdarlar bir ülkeye girdiler mi, orayı bozarlar, halkının şereflilerini zelil ve perişan ederler. Evet böyle yaparlar.» (Neml: 34)

Daha önceleri bu ayeti o günlerde anladığım kadar güzel anlayabilmiş miydim; Ama kısa zamanda içimi bir endişe kapladı; evet bu değerler vardı ama acaba Aflolular, bunların kendilerine emanet edilmiş

gelenekler olduklarının bilincindemiydiler? Ya, bu bilinci taşımıyorlarsa...

Şükürler olsun onları daha iyi tanımaya başladıkça bu endişelerim zayıflamaya başladı. Bölge hâlâ yeşil ve verimli topraklar sahibiydi. Böyle olduğu ve yoksulluğa düşmediği sürece, sömürgecilerin çıkarlarına karşı durabilir, onu kovabilirdi.

Ama sömürgeciler fiili olarak kasabaya gelmeye başlarsa durum değişebilirdi. Çağların kazandırdığı gelenek ve göreneklerle bir müze olan Aflo, diğer Cezayir şehirlerinin uğradığı akibete uğrayarak değerli eserlerini yitirebilirdi.

Bu düşünce oldukça canımı sıkıyordu. Güzel bir eşi olan adamın hanımına karşı duyduğu kıskançlık duyguları ben de bu güzel kasabaya karşı uyanıyordu. Birtakım işler için Aflo'ya uğrayan yabancılardan çekiniyordum. Her yeni çehre kafamı bozuyor, acaba niye geldi diye beni düşündürüyordu.

Kabilelerde yaptığım gezilerde de bu sıkıntım artıyordu; ya değişirlerse..

Kostantin, Tebisse ve son olarak da Fransa'da yaşanan bir gerçeğin farkına varmıştım; sömürge tehdidi. Bu yüzden, ninem Hacı Baya'nın da yaşadığı, ahlâki değerler ve ekonomik dayanışmanın altın çağını yaşayan bu insanlara da sömürgenin zararının dokunacağı endişesini kafamdan atamıyordum.

Aflo'ya vardığımda halk henüz tarım aşamasına başlamamıştı. Hayvancılıkla uğraşıyor, büyüklü küçüklü sürüler besliyorlardı.

Örneğin Abba adında birinin otuz bin baş koyun, kuzusu vardı. Ama deve, at ve inek sayısı birkaç binin üzerine çıkmıyordu. Bu bir dengesizlikti.

Bu çevrede kurulan çadırlar, kuranın sürüsünün veya evini olmadığını göstermezdi. Aksine, kumaş-

keçe vs'den yapılan bu çadırlar, sürekli otlamayan sürülerin korunması için zarûrî birşeydi. Çadırların büyüklüğü sürü sahibinin hayvan servetiyle orantılı olurdu.

Aflo yöresindeki çadırlar uzaktan atla gelen onlarca yolcuyu sivri kubbesinin altında konuk edebilirdi. Bu yolcular, sürü sahibinin çadırında değil misafirlere özgü çadırda kalırlardı. Bunlar, bineğini çadırın kenarına bağlayan her yolcuya açık olurdu ve oraya izin istemeden girip yemek yer dinlenirlerdi. Bu arada hayvanı da dışarda yulaflanırdı.

Aflo yöresinde yaşayan ve önceleri daha değişik bölgelerde yaşamış, ekonomik sahada sömürgecilerin darbesini yemiş biri; hayvancılıkla yaşayanlarla, tarımla geçinenler arasındaki derin farklılaşmayı kolayca idrak edebilir.

Hayvancılık ve tarımın yanyana varolduğu heryerde Habil'le Kabil'in yaşadıkları olay tekrar gündeme gelebilir. Tıpkı 1927 yılında Cezayir'de olduğu gibi.

Herhangi bir toprağa sahip olan insanda çeşitli sosyal arzular kendini gösterir. Oysa hayvancılıkla geçinenlerde bu söz konusu değildi. Tam net olmasa da bu gerçeği Aflo'da gözlemeye başlamışımdır.

Tebisse'deki herhangi bir mahkeme duruşmasında gerek davacı gerekse davalı onlarca yalancı tanık gösterebilir. Bu yalancılar da gerçeği bile bile, çıkar uğruna, yemin üzerine yemin etmekten çekinmezler.

Halbuki Aflo'da, tercümanlık yaptığım bir duruşmada, halk genelde yemin etmeye yanaşmaz. Haklı bile olsa yeminden çekinir.

Öte yandan Aflo'da geçirdiğim biryıl boyunca herhangi bir suç işlenmedi. Ama beni etkileyen çok

önemli bir olay oldu; beşyüz altıyüz deveden oluşan bir sürünün sahibi, sürüyü kaybetmiş bir daha da bulamamıştı.

İki yıl sonra sürüsünü iki misli olarak çadırların bulunduğu yerde görmüştü. Sürüyü otlatmakla görevli olan çoban, ot aramak için sahraya çıkmış, sonra yolunu kaybederek Sudan sınırlarına kadar gitmişti. Gidiş dönüş süresinde sürüye iyi bakmış ve tüm bu süre zarfında sütten başka hiçbirşeyi kendine almamıştı.

Aflolu çobanların çok garip huyları vardı. Geceyi, sürünün arasında dikilerek geçirirler, görenler de onu uyumuyor zannederlerdi. Halbuki o, ayakta uyumaktadır ama, sürünün en ufak dalgalanmasında uyanıvermektedir. Tüm Aflolu çobanlar nesiller boyu bu şekilde uyumaya alışmışlardı.

Ama bunların hiç tartışma götürmez yanları konukseverlikleriydi. Çiftçi toprağını eker ve mahsülü depolar. Oysa çoban hem uyanık hem de sürünün ortasında ayakta uyurken hep konuk gözler. Bu bazılarında hastalık haline bile gelmiştir.

Mahkeme heyeti Kadı'yla birlikte bazan Aflo dışına çıkarlardı; kafile yeşil tarlalardan ve Kındıra bitkileriyle örtülü ovalardan geçerdi; bazan bir yerde mola verir yemeği yer, geceleri de başka bir yerde uyurduk. Her yerde yemek için kızartılmış et ikram edilirdi. Öğle, akşam yemeklerinde kuru kındıra dallarının üzerinde kızartılmış bu etleri yemek öylesine tatlı olurduki.

Akşamları, konakladığımız yerin ahalisinin yanısıra bizimle sohbet için uykusuz kalmayı göze alanlar etrafımızda halkalaşırlardı.

Akşam yemeklerini yemiş çobanla bizle birlikte kızartılmış etle keskusi yerlerdi.. Sonra sürülerinin

yanına gitmek için bizden izin ister, yerlerini konak yerinin ahalisine bırakırlardı. Yaşlılar ve gençler, çeşitli hikâyeler anlatarak bize hoş vakitler geçirtirlerdi.

Gerçekten de herbiri iyi bir hikâyeciydi. Belki, kurallarına bağlanmadan konuşuyordu Arapça'yı ama Cezayir'in en temiz Arapçasını konuştukları kuşkusuzdu.

Böylece, mahkemenin Aflo dışına yaptığı iş gezileri benim için bayram havası estiriyordu. Gezilerden birinde karşılaştığım olay beni o kadar çok etkiledi ki anlatamam.

Kafilemizin bir konağı atlaması için Kadı sapa bir yola girmemizi emretti. Nedenini anlamamıştım. Ansızın, o konaktan süratle gelen bir atlı gördük. Bize yetişerek selâm verdi ve Kadıya dönerek:

— Aşkolsun Şeyh Bin Azuz! Bizim konağımız mezarlık mı da ondan kaçıyorsun?! dedi.

Adam kırk yaşlarındaydı. Soylu bir siması vardı. Ata eğer koymadan binmişti. Yüz hatlarında herhangi bir öfke veya sinir emaresi yoktu. Ama görünüşe bakılırsa oldukça kırgındı. Kadı oldukça zorlanarak cevap vermeye çalıştı:

— Asla! İşimiz acele olduğu için, konağa uğramamaya karar verdik, yoksa konağına konuk olmayı istememizden dolayı değil. Bizi bırakmayacağını bildiğimiz için sana uğramadık.

Adam gayet kararlı bir ifadeyle karşılık verdi.

— Geceyi konağımda geçirmenizi rica ediyorum.

Şeyh kabullendi, biz de onu izledik. Yolda, mahkeme yardımcısı Hacı Muhammed'e, olanların sebebini sordum. Öyle ya yanımdaki adam yöreyi ve insanları belki de en iyi tanıyan kaynaktı:

— Bu adamın yaklaşık beşbin baş hayvanı vardı ama sürüsü bir hastalıktan dolayı kırıldı, bu yüzden Kadı onu zor duruma düşürmemek için uğramamayı yeğledi.

Sahibinin eski zerginliğini sergileyen çadırında adam bir prens tavrıyla karşıladı bizi. Herkes sohbette birşeyler söyledi. O sıralar ömrümü mahkemelerde geçirmemeye iyice karar vermiştim. Avustralya'ya gitme projesi yine zihnimi kurcalamaya başlamıştı. Ben de bu hayali projelerimden bahsettim. Geceyi hikâyeler hatıralar anlatarak geçirdik.

Sabahleyin, herzamanki gibi Kadı Bin Azuz atının terkisine sarıldı. Yol hazırlığı yapıyordu.

Evsahibimiz müdahale etti:

— Öğle yemeğini bende yemeden gitmenize asla izin vermem!

İtiraz edemedik. Sabah güneşi her tarafı kaplıyordu. Canım biraz dolaşmak istedi. Sömürgecinin elinin değmediği toprakları gezmek istiyordum. Bu topraklara henüz saban da girmemişti.

Gelenek gereği ev sahibi, gezintisinde konuğuna refakat ederdi. Bu yüzden bizimkide benimle çıktı. Kındıraların arasında yürürken, sohbete devam ediyorduk. Ansızın :

— Avustralya'ya giderken beni de yanına alırmısın? diye sordu.

Galiba o da yeni bir ufuk arıyordu. İşte kuruntularıma inanmıştı. Hacı Muhammed adamın elinde yalnızca on koçun kaldığını, ikisini de bizim için kestiğini söyledi bana.

Adamın yaşadığı trajediyi o zaman anladım. Şerri şerle karşılamayı bilmeyen bu garip milletin hepsinin yaşadığı trajediydi bu..

Ancak, Aflo da çok kötü bir afet daha vardı; Zina. Halk bunu folklorundan ayrı düşünülmeyen bir parça olarak görüyordu. Öyle normal sayılıyordu ki kadın pazarlayan kavatlardan biri, Şeyh Bin Azuz'un önüne koyması için kahveciye buzlu bir çay verebiliyordu.

Amor dağlarının kızlarının en bariz özellikleri bademe çalan gözleriydi. Kasabanın pazarına gelen bu Amor güzelleri gençleri çileden çıkartırlardı.

Ama bunların ahlâksızlığı belli sınırlardan öteye gitmezdi; arızi birşey olup, şehirlerdeki gibi düzenli ve köklü bir olgu değildi. Oralarda bu işin ticareti yapılır, beyaz kadın alım-satımı revaç bulurdu.

Aflo'da durum şuydu; ipsiz sapsız kocasından ayrılan genç bir dul, ya da ailesi olmayan bir kız veya kötü bir örneğe uymuş bir genç kız bazan kötü yola düşebilirdi.

Ama bu durum bile belli ahlâkî ve sosyal sınırları aşmaz, kız tevbe edip eski şeref ve namusunu eline alabilirdi. Diğer yerlerdeki gibi düzenli bir zina müessesesi falan sözkonu olamazdı. Örneğin başkent Cezayir gibi büyük şehirlerde bu işin belli bir piyasası olurdu. Ancak Aflo oldukça farklı bir konuma sahipti.

Halk saf ve duruydu, köklü bir pisliğe bulaşmış değildi. Sonra Kostantin'de kafaları meşgul etmeye başlayan dalga henüz Vehran bölgesine ulaşmamıştı. Buralarda ne Islahattan ne de Mısır plaklarından bahsedilirdi.

Şeyh İbrahimi henüz Tilmisan'a varmamıştı. Galiba Aflo'ya «eş-Şihap» dergisini ilk sokan bendim. Kadı'nın oğlu Ömer'le birlikte bu dergiyi okurduk. O bile tüm içeriğini kabul etmezdi.

Halk hâlâ Murabitiyye ruhuna boyun eğiyordu. Bu yüzden, her yıl senelik paylarını almak için gelen Murabitiyye temsilcileri için çok görkemli törenler yapılırdı.

Murabitiler, hem konukseverliği hem de zenginliğiyle bilinen bu yörenin yıllık zekâtlarını toplarlardı.

Doğal olarak insanların saflığının istismar edilmesi, bugün çocukların bile güleceği birçok hilelerin boy göstermesine imkân sağlıyordu. Ama o günlerde bu basit insanlara iyice benimsetilmişti bu alçakça hileler..

Halk her yıl Aflo'ya gelen Kadirîleri karşılamak için merasimler düzenlerdi. Dalgalanan bir sancak; kafilenin başında, tarikat şeyhinin oğlu, baştan aşağı yeşil elbiseler içinde; bu cennet ehlinin elbisesi (!) Şeyhin oğlunun şeytanî bir zekâsı vardı ve halkın saflığını istediği şekilde kötüye kullanırdı.

O sıralarda Şûf vadisinde bir hurmalığı vardı; yaklaşık bin hurma ağacından oluşan bu bahçeyi, kendisine cennet karşılığı bağışta bulunan şu zavallı halkın bağışlarıyla kurmuştu.

Bir de kendine makam olarak seçtiği el-Ağlat'tan gelen bir Murabitî vardı; büyük kadımızın da intisaplı olduğu Rahmaniye Tarikatını temsil ederdi. Öylesine cin fikirliydiki, oldukça basit metodlarla müritlerinin kafalarını nasıl yıkayacağını gayet iyi bilirdi.

Bir Fransız subayının elbiselerini yanında taşırdı. Birkaç dakika gözden kaybolur bu arada elbiseleri sırtına geçirirdi. Halkın gözünde bu elbiseler güç ve kudretin şiarıydı. Hayranlıkla izlerlerdi onu. Müritleri ona Fransız subayının gücünden daha fazla güç veriyorlar, onu en kudretli kabul ediyorlardı.

Söylenenlere bakılırsa adam el-Ağvat'ta oturduğu yerde, sofilerinin arasında şehre uzaktan gelen kafileleri görür ve onları karşılamaları için elçiler gönderirdi.

Tabiî, denizcilerin kullandığı tipten bir dürbün, balkonun şerefesine güzelce yerleştirilince bu tip mucizeleri göstermek işten bile değildi. Ama bir de bunun o saf halk üzerindeki etkilerini düşünelim!..

Murabitî şeyhi Tebisse'de, kahvehaneye oturur Anisétte şarabı içerdi. Kahveciyle anlaşarak, müridlerine de badem şarabı dağıtırdı; Beyaz renkli bu içkinin rengini Anisétte şarabı içine su katılınca kazanırdı.

Yorumcu hemen:

— Görmüyor musun Anisétte şarabı şeyh efendimizin destisinde badem şarabı oluyor? derdi.

Sömürgecilerin, sömürülen halkı daha fazla kullanabilmeleri için bu tip aptallıklarında onlara ses çıkarmamaları kendi çıkarları için gerekliydi. Özellikle o dönemde hükümet bir Murabiti halifesine araçlarını ödünç vermeyi reddeden bir sömürgeci Avrupalının buğdaylarını yaktırmıştı.

Yorumcu:

— Bak, falan halîfemiz nasıl keramet gösterdi; ona araçlarını ödünç vermeyen Avrupalı'nın bütün ekini yandı?!

Nereyse ben bile bir Murabitî şeyhi muamelesine tabi tutulacaktım; gezilerimizin birinde adamın biri gelip —belki de giysimin garipliğinden dolayı,— dizlerime sarılıp, öpmeye başladı.

Tüm bunlar benliğimde yerini alıyor, hepsini ayrı düşünüyor. kafa yoruyordum..

Sömürgecinin, saflıklarına rağmen birçok değerlere sahip olan bu zavallı insanların yaşantı stillerini değiştirmek için gelmesinden korkuyordum.

İçinde değerli eserlerin bulunduğu müzeye gece yarısı girmeyi yasaklayan kanun gibi, sömürgecilerin Amor dağlarına girmesini engelleyecek bir yasa koymaya gücüm yetmiyordu.

Ama belli bir siyasî ve sosyal deneyimim vardı; mahkeme gezileriyle gittiğim her yerde korku tohumlarını saçmaya karar verdim.

Bizi karşılayan ev sahibine görüşümü açıklıyordum:

Toprakta hakkın olabilmesi için ekebildiğin kadarını ekmeye çalışmalısın. Zira bu topraklarda yerin sürüleriniz için bitirdiği ottan başka birşey yok.

Evsahibine şunları da söylüyordum:

— Toprakta sosyal bir hakkın olmalı. Eğer onu ekip sahiplenirsen o nesiller boyu senin olacak.

Karşılaştığım ve konuştuğum kişiler genelde dehşete düşüyor ve şaşırıyorlardı; dedelerinin nesiller boyu ekip biçip uğraşmadığı toprak demekki onun tabiî malıymış. Bu şekilde görüşlerimi giderek derinleştirdim. Artık istediğimi söyleyebilirdim:

— Aksi takdirde, sömürgeci gelip, çadırının, konağının olduğu şu toprağı işgal edecek, ona sahip çıkacak; dolayısıyla sen de buradan göçetmek zorunda kalacaksın. Zira Fransız kanunlarına göre; şu halinle sen bu toprağın sahibi değilsin.

Medenî kanunda söylediklerimin yeri neydi pek bilmiyordum. Ama temelde beni ilgilendiren dinleyiciler üzerinde bıraktığı etkilerdi. Yüzündeki endişe ifadelerini görmem beni sevindiriyordu.

Bu şekilde giderken endişe tohumları ekiyor dönüşte de sonuçlarını gözlemliyordum.

Gidişte görüşümü açıklıyor, üçdört gün sonraki dönüşümde onu toprakla uğraşırken görüyordum.

Tüm bunlara rağmen gönlüm Tebisse'yi arzulamaya başlamıştı. Ailemi, özellikle de annemi görmek zorundaydım.

Sonra, Mısır plaklarını, Bahi'yi ve plaklarını da özlemiştim.

★

Kanımca 1928 yılı Mart ayındaydık.

Tebisse arabasına binmeden önce Kostantinde durdum. Şeyh Bin Badis'le görüşmek istiyordum. Aflo hayatım boyunca «eş-Şihâb» dergisi, kafamda yeni yeni düşüncelerin doğmasına yolaçmıştı.

Önce Bin Yemine'nin kahvehanesine uğradım. Orada görmeye alıştığım çalışmalar aynen devam ediyordu. Arkadaşlar bir abi gibi karşıladılar beni. Kalmalı Meşay kardeşler sanki mürşitleriyle buluşmuşcasına etrafımı sardılar. Daha okulda öğrenciyken onlarla Fransızca, Arapça metin inceleme ve eleştirileri yapardık.

Şeyh Bin Badis bürosuna gidiyordu, ardına takıldım. Yanında birkaç kişi vardı. Belki de bu gözlüklü ve açık başlı genci ilk defa görüyordu; bu yüzden beni oturmaya çağırmadı. Ayakta ona birçok şeyden bahsettim; yanılmıyorsam özellikle Amor dağındaki toprak meselesinden bahsetmiştim. Görünüşe bakılırsa Şeyh pek ilgi göstermemişti ama edebli bir şekilde dinlemişti.

Hayal kırıklığıyla yanından çıktım. Tebisse'de Bahi'yi görmek, plaklarını, hikâyelerini dinlemek için acele ettim.

Tebisse Islahat havasıyla çalkalanıyordu. Yeni cami ve okul inşa edilmişti. Yapı için bütün halktan bağışlar toplanmıştı.

Hatta yaşlı bir hanımefendi, başka birşeyi olmadığını söyleyerek bir horoz bağışlamıştı. Herkes gücü yettiği kadar yardımda bulunmuştu. Bazıları gelecekte görmek için yardım etmişti. Gelecekse, şu ana kadar halkın iradesi doğrultusundaydı. Kişi, halkına hizmet yada onu kullanmak için Islahat yolunda bir mücadeleci olabilirdi.

Kadıriyye Tarikatı'nın Şeyhi Şerîf bile Tebisse'deki dergahını sırf kendi iradesiyle kilitlemiş, okulda Kur'an dersleri vermek için anahtarı da kapının altına atmıştı.

Bahi artık, pehlivanca sokağa vazo fırlatamıyordu. Kızdığı zaman, sakinleşmek, için ona sadece eliyle vuruyordu, tıpkı orduda trompetlere vurduğu gibi.

Yaşlı avcı koyu bir ıslahatçı olmuş kahvehanesini de Islahat propagandasının en yoğun yapıldığı bir yer haline getirmişti. Artık aileler bile yeni fikirler hakkında konuşuyordu. Annem babam ıslahatçı görüşe sahip olmuşlardı. Ninem Zelîha hanım da tartışmalara kulak veriyor sonra birşey demeksizin tesbihini çekmeye devam ediyordu. Ablamın kocası, Murabitiliğini terke hiçmi hiç yanaşmıyordu. Böylece aramızda epeyce soğukluk meydana geldi. Küçük kızkardeşimin kocasınınsa bu taraklarda zaten bezi yoktu.

Kulüp, fikirlerin dolaşım ve akımında nabız atışlarını dinleyen bir kalp haline gelmişti. Tebisseliler, şehri ilgilendiren önemli durumlar olduğunda orada toplanıyorlardı. Şehrin pazarına geldiklerinde Yahyaviye ve Lemusiyye kabilelerinin fertleri de kulübe uğruyorlardı. Sonra oradan aldıkları düşünce ve görüşleri konaklarında, çadırlarında yapılan uzun gece sohbetlerinde dile getirip kökleşmelerini sağlıyorlardı.

O yıl Tebisse'de ilk defa Cezayir tiyatrosu bir oyun sergilemişti. Annaba'da avukatlık yapan el-Cün-

di beyin kurduğu el-Mizher el-Bonî gurubu şehre davet edilmişti.

Bu gurubun şehre uğraması bugünkü deyimiyle kültürel bir olaydı. Ama aynı zamanda siyasî bir olaydı da. Zira, el-Cündi bey, tiyatrodan başka herşeyi düşünen bir insandı. Ama, Arapça'yı canlandırmak ve geçmişleri anmak için tiyatroyu iyi bir araç olarak görmüştü. Bu gurubun ziyareti, gençlerin kafasında, Tebisse Tiyatro gurubunu kurma düşüncesini ilham etmişti.

Madam Denoncin, yerli halkın yaşadığı değişimin farkındaydı ama nedenleri ve sonuçları hakkında pek fikri yoktu. İdare de pek ondan fazla birşey biliyor sayılmazdı. Bu gelişmeleri kontrol ederken sözde halkın yaptığı çocuksu işleri (!) gözetliyordu.

O günlerde Kostantin'e ilk Mısır filmi gelmişti. «Beyaz Gül» adındaki bu film gerçekten çocuksu birşeydi.

George Ebyad, çabalarını çocuksu sahnelerde sarfediyordu. Mısırlı yapımcı bir sürü para yatırmıştı ama, İtalyan rejisörün, kamerayla oynayarak filmi mahvedeceğini aklına getirmemişti.

Buna rağmen, Tebisse'nin gençleri hep birlikte filmi seyretmeye gittiler. Tabiatıyla ben de bu fırsatı kaçırmayacak Tebisseli gençlerden biriydim.

Ama sömürgeci rejim sultasını hem toprak hem de halk üzerinde yaymaya devam ediyordu.

Tebisse'yi çeviren büyük ormanların yanmasından sonra, ovalar çöl görüntüsü almaya başlamışlardı. Citroên ve Reno taksiler halkın zaten zayıf olan gelirlerini yakıt parasıyla tamamen tüketiyorlardı. Taşra taşımacılığı bu taksilerle yapılıyordu.

Yeni taşıma araçları, şehirle köyler arasındaki ilişkilere belli sınırlar koymaya başlamıştı; Önceleri,

pazar günlerinde şehre gelen taşralı, şehirli bir arkadaşında birkaç gün konuk olurdu. Yine şehirli de yaz aylarında taşraya gider arkadaşında misafir olurdu.

Hızlı taşıtlar bütün dünya üzerinde etkili olmuşlardır; Bağlar, ilişkiler çoğalıyor ama yüzeysel kalıyordu. Madam de Savigné'nin mektuplarının ya da İbni Battuta ve el-Mes'ûdî'nin gezilerinin patlamalı motorların çıktığı bir çağda varolabilmeleri imkânsızdır.

Benim açımdan sorun devamı ediyordu: «Ne yapacağım?»

Evet, Aflo iyi bir merhaleydi ve oradan hoşlanıyordum ama ömür boyu orada kalamazdım.

Tembokto ve Avustralya projeleri de oldukça uzak görünüyordu, ben yine ticârete yöneldim.

Aflo'da bir ticaret fırsatı elime geçmişti; pyréthre Tebissa ve Kostantin'de oldukça pahalıya satılıyordu. Ve buralardan, haşereler için ilâç yapımında kullanılmak üzere Fransa'ya ihraç ediliyordu. O vakitler henüz «D.D.T» bulunamamıştı.

Kadı'nın oğlu Ömer'le bu maddeyi Amor dağlarından kilosuna on frank vererek satınalıyor Tebisse'de yirmi frank civarında satıyordum.

Burada şu küçük itirafı yapmalıyım; o günlerde Cezayir'de insanın insanı kullanmasından bahsediliyordu, hatta bu gelenek haline gelmişti.

İşte size komik bir ayrıntı; Kostantin'e uğradığımda Dournon'la karşılaştım. Aflo'da kalmayı düşünmüyorsam ne yapmayı tasarladığımı sordu. Ona safça cevap verdim:

— Pyréthre ticareti yapacağım. Dehşet içerisinde :

— Silâh ticareti mi yapacaksın? diye sordu.

Hemen anladım, pyréthre ile pyrites'i birbirine karıştırmıştı. Sömürgecilere zararı dokunmayan bir ilâç hammaddesi ticareti yapmayı tasarladığımı kendisine açıkladım. 1928'te değilmiydik henüz? Daha direniş yıllarına çok vardı.

Dournon rahatladı. Galiba kızlarının çeyizlerini nasıl hazırlayacağını düşünüyordu. Sigara satmak için beraber bir büfe açmayı önerdi. Bense ona:

— Müdür bey, kuzu, koç yetiştiriciliği yaparız daha kazançlı birşey.

Fikir hoşuna gitmişti. Ama beni daha fazla düşündürüyordu zira müdür sonunda Tebisseli bir öğretmen arkadaşıyla projeyi uygulamaya sokmuştu. Bu herif, eğer işi kendi idare ederse benden daha iyi yapabileceği ve kızlarının rahatlıkla evlenebileceği hususunda müdürü ikna etmişti.

Böylece yine bir gelecek aramaya koyuldum. Vaktimin büyük bölümünü sohbetinden hoşlandığım annemin yanında, ve yeni düşünceler ürettiğimiz kulüpte veya Bahi'nin kahvehanesinde Mısır plağı dinleyerek geçiriyordum. Ama soru kafamdan çıkmıyordu: «Ne yapacağım?»

Hükümetin yayınına izin verdiği «el-Asr el-Cedîd» dergisinin sayılarının okuyordum. Bu dergi, çok merak ettiğim İslâm dünyasının haberleri konusunda beni doyuruyordu. Ulusal basın o dönemde parti vs'yle dolu değildi.

Arasıra «La Voix des humbles» gazetesini de okuyor, en fazla ismine «Yoksulların Sesi» tükürüyordum.

Islahat cephesinde yeni gelişmeler vardı; Cezayir'deki zengin ailelerden bir bölümü, şehirlerinde çalışma yapması için Şeyh el-Akabî'ye davet yollamışlardı.

el-Akabî, Cezayir'de «İlerleme Kulübü»nü kurdu; Murabîtîlerle Islahat savunucuları arasındaki çatışma had safhaya varmıştı. Sonunda Murabîtîler de kendi propagandalarını yapmak amacıyla «es-Sünnet» adında bir gazete kurdular.

Şeyh Mübarek el-Mîlî ile Ebu Ya'lâ ez-Zevâvî çatışmanın seçkin kahramanlarıydı. İlkinde zorla inandırma ikincisinde ise düşünce netliği vardı.

Islahat'ın sıcaklığı Vehran'a da vurmaya başlamıştı. St. Denis -du-Sig'te yaşayanlar bir okul kurmuş ve idaresi için de Şeyh el-Arabî et-Tebissî'ye çağrıda bulunmuşlardı. Şehrin Başağası Boşiha, okulun idare ve masraflarını üzerine aldığı için bu daveti kendisi yapmıştı.

Bunlar o dönemin genel özellikleri. Halk, hükümetin görüşünü falan almaksızın kendi iradeleriyle birşeyler yapmaya çalışıyordu.

Tatilim bitmek üzereydi.

Tebisse mahkemesinde kurduğum ilişkileri kesmemiştim; Chateaudun'da kadı yardımcılığı görevinin boşaldığını bana haber verdiler. Müracaatımı yaptım. Ama tatil Cezayir Başsavcısının cevabı gelmeden bitmişti.

Ertesi sabah Aflo'ya gitmek için Tebisse'den ayrıldım. Annem, koltuk deyneklerine dayanarak arkamdan «dönüş suyu»nu döktü. Zavallı, kapıya kadar gelemediği için en üst basamakta durmuş, oradan uğurlamıştı beni.

Başsavcının olumlu cevabı geldiğinde Aflo'da çok üzüldüler; Kadı Bin Azuz, bir yıl sofrasından ücretsiz yemek yiyen konuğunu yitirmenin üzüntü içerisinde gözyaşları döküyordu. Ömer ise tamamen çöktü ve başka yere naklimi istediğim için beni suçladı. Ba-

sit ve soylu hayatlarında onlarla birlikte olmak gerçekten benim için de biçilmiş kaftandı.

Ama Aflo'nun hafifletemediği bir azap çekiyordum ben. Dolayısıyla gitmem zorunluydu.

Ama, şöyle bir düşününüz; her tarafından güneş ışıklarının girdiği, gökyüzünü ve kuşları seyrettiğiniz güzel bir evde yaşarken ansızın bir mağaraya bırakılıveriyorsunuz.

İşte ben tamamen bunu yaşadım Chateaudun'a vardığımda. Burası sömürgecilerin yoğun oldukları bir yerleşim merkeziydi; herşey sömürge yasalarına boyun eğiyordu.

Yerlilerse/Cezayirliler sanki yabancı bir ülkede yaşıyorlarmış gibiydiler. Kendi yapısında ve anlayışında varolan hiçbirşey yoktu. Birşeymiş gibi görünen, ancak, gerçekte aslı olmayan, yapmacık bir topluluğu oluşturuyorlardı. Hiçkimse nerede yatacağını bile bilmeyen bu genç memuru davet etmedi. Allah'a şükür, yatağım bir kere daha imdadıma koştu. Mahkemenin arşivinde bir tahtanın üzerine serdim onu. Şehirdeki yaşlı bir Yahudî kadın sürekli sarhoş olan eşiyle yaşadıkları evin bir bölümü büfeye çevirmiş, küçük çaplı memurlara oradan yemek satıyordu. Sömürgecinin bu küçük bekçileri, parasal durumları iyi olmadığı için Avrupalıların lokantalarına giremezlerdi.

Kadın oldukça becerikli bir aşçı olduğu için kısa bir süre sonra ben de müşterilerinden biri oldum. Mahkemede baş yardımcılık yapan herif hiç ayık gezmezdi. Diğer yardımcı ise zirveye ulaşmak için soluk sayıyordu; kadı olacaktı.

Her sohbetinde bundan bahsederdi.

Kadı ise, her yıl memleketi olan Kalma'daki arazilerini genişletmekten başka birşey düşünmezdi. Ma-

aşı yetmediği için rüşvetler sayesinde alıyordu bu tarlaları.

Fransız idaresi bir defasında adama şeref madalyası takmak için bir tören düzenlemişti. Tören sonunda herif o kadar sarhoştuki evine kadar arabayla zor götürmüşlerdi.

İşin dışında, Kostantin asıllı bir avukatla tanışmıştım; çocukları benden yaşlıydı. Tanıştığım diğer kişilerse bir doktor yardımcısıyla bir banka memuruydu.

Akşamları Maltalı bir çiftin işlettiği bir kahvehanede onlarla buluşurdum. Kadın oldukça güzeldi. Ona vurgun gençler, gözlerinin hatırı için saat dokuza dek Anisetté şarabı içerler sonra kusarak evlerine dönerlerdi.

Orada kendimi nasıl korudum bir ben bir de Allah bilir. Bazan hasırlı eski Arap kahvehanelerine gider oradan kaçardım.

Burada da kâğıt = La ronda oynayan arkadaşlarım olmuştu. Gece, yarısına kadar oynarlardı. Bir postacı vardı; İngiliz romancısı Conan Doyle'i aratmayacak şekilde hayal ürünü olduğu belli olan hikâyeler anlatırdı. Bu adam gerçekten de hikâye sanatını çok iyi biliyordu.

Chateaudun'deki kültürel hayat; Anisetté kusmukları, kâğıt oyuncularının yeminleri ve hayalî hikâyelerden ibaretti.

Galiba, bu insanlık dışı ortamda yegane insanlıktan anlıyan yaşlı aşcımdı; derinlerimde dönen sıkıntı ve kırgınlıktan haberdar gibiydi. Sık sık ne yemek istediğimi sorardı. Kanımca yemeklerin renkleri ve tatlarıyla fazla uğraşmamam onu üzüyordu. Ona:

— Aa, harika pişiriyorsun, senin yemeklerine karşı söyleyecek bir sözüm yok, derdim. Sonuçta burada kalamayacağımdan emindim. Sulh mahkemesinde sekreter olarak çalışan Korsika asıllı bir memurla terslik çıktı; bardağı taşıran son damla bu olmuştu.

Yolda karşılaştığı sömürülen = Indigéne Cezayirlinin onu selamlamamasına çok bozuluyordu. Gerçekten ben de onun selâmını almadığını farkettikten sonra selâm vermemeye başlamıştım.

Böylece mahkemenin diğer üyelerini ayağına getirtmek için bir vesile bulmuştu. Sırayla herkes önüne gitti, sonunda ben gittim. Bürosuna girdiğimde Kadı ve Baş yardımcısının herifin masasının önünde dikili durduklarını gördüm; hemen kararımı verdim: İstifa ediyorum ama bu şahsa bir ders verdikten sonra. Bu olay ulusal egemenliği zedeleme şeklinde gösterildi. Kostantin Başsavcısı devreye girdi. İstifa dilekçemi sundum.

Bu şekilde hayatımın bir dönemi daha bitmiş oldu.

★

Ablamın kocası Tebisse yöresinde bir değirmen kurmak için çalışıyordu. «Devvar» köyünün ileri gelenlerinden «Kassas»da, değirmen işinde ona ortak olmuştu.

Kafamda «Ne yapacağım?» sorusuyla Tebîsse'ye dönen ben de ortaklığa katıldım. Böylece müessese daha düzenli çalışabilirdi.

Değirmenin ihtiyaçları için taksitle küçük bir Citroên marka pikap almaya karar verdik. Bununla dışarıda da taşıma işleri yapacak dolayısıyla biraz kâr da edecektik.

Gerek pikap gerekse değirmen bize oldukça iyi,

para kazandırmış, senetlerimizi vadelerinde ödemiştik. Gerçekten de yıl; hayır ve bereket yılıydı.

Ama Cezayirlilerin ticaret anlayışlarından az bir deneyimi olan bir kişi yaygın hastalıklarını görür; adamın biri kahve açıp para kazanırsa herkes kahveciliğe başlar. Eğer kuaför salonu açıp para kazanırsa herkes berberliği öğrenir.

Nitekim, pikap ve değirmen hastalığı da kısa zamanda Tebisse'de yayıldı. Rakiplerimizde belli bir ticarî deneyim de vardı; benzinle çalışan değirmen yerine mazotla çalışan dizel değirmenler almışlardı.

1929 yılı dünya ticaretinin belki de en karanlık yıllarındandı. Özellikle sömürgelerin ürettiklerine verilen fiyatlar iyice düşmüştü; pamuk, deri, hububat vs. ucuza gidiyordu. Tabiatıyla biz de bu gidişattan etkilenecektik ve etkilendik.

Benzinin fiyatı aynı kalmıştı ama arpanın fiyatı düşüyordu. Dolayısıyla, ücret karşılığı olarak dövülen malın onda birini alan bizlerde benzinle aldığımız malların arasında artan dengesizlikten korkmaya başlamıştık.

Sorunun iki çözüm yolu vardı; ya müşteriyi soyacaktık; yani bilinen miktardan fazla malına el koyacaktık —ki değirmencilerin çoğu bu yola başvuruyordu;— ya da bu şartlara dayanabilecek başka birine devredecektik.

Arpa çuvallarının üzerinde otururken yaptığımız o söyleşiyi bugünmüş gibi hatırlarım:

— Ben soygunculuk yapamam...

— Ben de asla yapamam...

Değirmeni üçüncü ortağımıza devretmeyi kararlaştırdık. Enistem, zamanla sürmeyi iyi öğrendiği pikapla taşımacılık yapıyordu. O şartlarda kendimden çok onu düşünüyordum zira onun ailesi ve çocukları vardı.

Tebisse sıkıcıydı. Kulüpten, hatta Bahî'nin kahvehanesinden, hatta hatta kendimden bile sıkıntı duyuyordum. Bazan birkaç günlüğüne Devvar köyündeki eski ortağımız Ekhel'in yanına gidiyor, hava alıyordum.

Bu kısa gezintiler bende oldukça iyi etkiler yapıyordu. Ama problemimi bir türlü çözemiyordu. Haftalar, aylar geçti; arkadaşım Ekhel ile Tebisse'nin çölle sınır olan uzak kesimlerine uzun süren geziler yapıyorduk; döndüğümde yüzüm kömür gibi kararmış olurdu. Bunlar 1930 yılının yazındaydı.

Fransız idaresi, Cezayir'i işgallerinin yüzüncü yıl törenlerini yapmaya hazırlanıyordu. Maliyeciler arasında bayramlar için ayrılan bütçeden bu törenlere ödenek ayrılması meselesi tartışma konusu olmuştu.

Halk bu bütçenin okul vs. yapılması için harcanmasını istiyor, sömürgecilerse bunu reddediyorlardı. Vali Bordes, dedikodulara bakılırsa, bu paraların önemsiz bir kısmını da kendi şahsî harcamaları için almıştı. Diğer bölümünün de yüzüncü yıl töreninde geçit yapacak askerlere 1830 yılı üniformalarının hazırlanması için harcanmasını kararlaştırmıştı.

O gün evden çıkmamaya karar verdim. Bando geceleyin marşlar çalarak şehri dolaşıyordu. Ninem Zeliha hanım tesbihini çekmeye devam ediyordu. Annemse hastalığı yüzünden kalkamadığı yatağından semaya, Tebisse'nin saf yıldızlarına bakıyordu. O gece kasaba meydanından atılan havaî fişeklerinin ışıklarını seyredip durdum.

Cezayir; sömürülüşünün ikinci asrına girmişti. Bense yazarının adını hatırlamadığım «Un homme se penche sur son passé = İnsan geçmişi üzere yaşar» kitabını okuyordum.

Kitap, yılın «Gon court» ödülünü kazanmıştı. Yine o günlerde «Partir, C'est mourir un peu = Yolculuk bir nevi ölümdür» kitabını da okudum. Yolculuğa karar vermiştim. Bu defa öyle hayali değil oldukça gerçekçi bir karardı bu. Projemi annemden gizledim. Ama anne kalbine hiçbir şey gizli kalmazdı ki.

Akşam eve döndüğümde annem odasına çağırdı. Yatağına uzanmıştı; uykudan ve koltuk deynekleri üzerinde yürümekten başka birşeye gücü yetmiyordu.

Babam da yanında bir sandalyeye oturmuştu. Annem:

— Sıddık, gitmek istiyormusun? diye sordu. Sustum, o devam etti:

— Öyleyse, Paris'e git ve öğrenimini orada tamamla; Bin Setîti'yi tanıyorsundur; o, okulu bitirdikten sonra Paris'te bir yıl «Doğu Bilimleri»nde okuyarak lise mezunu sayıldı ve Hukuk Fakültesine kaydoldu. Ardından babam söz aldı ve:

— Her ay sana gerekli parayı göndereceğiz, dedi.

Üç gün sonra Paris'e gitmek üzere Annaba Limanı'ndan ayrıldım...

II. BÖLÜM

ÖĞRENCİ (1930 — 1939)

Gün doğuyordu, 1930 yılı Eylül ayında, Lion istasyonuna indiğimde... Düşüncelerim, bu yeni konumumla henüz uyum sağlamamıştı. Bir hafta öncesi, Tebisse'den beni uğurlayan ailem ve arkadaşlarımdan ayrılalı, belleğimde olaylar hâlâ bocalayıp duruyordu. İçimdeki dengesizliklerin arasında yalnız bir istisnâ vardı; 1925 yılı yazında, arkadaşım Kavav'la beraber uğradığımız sektedeki gibi geriye dönmeme.

Dönmemeye kararlıydım. Kafamda netlik kazanan yegane şeydi, bu kararlılık. Öylesine güçlü idi ki, Paris'e inişimin ertesinde yapacaklarımı tasarlamama bile engel oluyordu. Ve, metro beni istasyonun kaldırımlarından birine bıraktığında, Paris'e gelen her öğrencinin durağı olan «Latin» semtine uğramadım. Yazlarını, ailelerinin yanında geçiren öğrenciler, hep doluşurlardı bu semte.

Ancak okul arkadaşımı hatırlayabildim o an. Benim gibi engin ufuklara ulaşma düşüne kendini kaptırmış arkadaşımı. Ne yazık ki, şimdi Süq Ehrâs şeh-

rinin mezarlığında yatıyor. 1923 Yılı'nda Paris'te geçirdiği akciğer rahatsızlığının ertesinde, döndüğü yurdunda ona kollarını açan mezarlıkta. Belleğim beni yanıltmıyorsa, Paris'te yaşarken, Korsil semtinde kalmıştı O. Yanında ismini bütün bir semte ve yakındaki metro durağına vermiş olan güzel bir bahçenin bulunduğu Korsil'de. Yanılmıyorsam, mektupları da genelde bu semtten gönderiyordu. Korsil'e gitmeye karar verdim. Ve başladım, otel, otel dolaşmaya. Uygun bir oda bulma umuduyla. Kader çekti uzaklaştırdı beni Korsil'den. Şimdi Paris'in 10. bölgesindeyim, arkadaşımın semtinden bir hayli uzakta. Neyse, Sainth Donis Kapısı'nın yanında orta halli bir otelde kendime uygun bir oda bulabilmiştim. Otelin yeraldığı caddeyi istila etmiş olan hayat kadınları, paralı olduğunu ümit ettikleri herkese sesleniyorlardı:

— Hey bayım! Gelirmisin?

Kuşkusuz; rengi açık ve zevksiz giysimle, onlara göre; Brezilyalı veya Arjantin'li turistlerden biriydim. Yani cepleri dolarla dolu biri. Otelden her çıkışımda ve dönüşümde, yaptıkları davetler, neredeyse kulaklarımı sağır edecek gibiydi.

İşte böyle karşıladı beni Paris. Hiçbir vicdânî duyguya sahip olmaksızın, güzelliklerini ve namuslarını, satma amacıyla sergileyen edepsiz hayat kadınlarıyla.

Ama Paris'in, görmedikçe farkına varamayacağınız yönleri de vardır. İlk gezintilerim, içine girdiğim bu yeni dünyayı tanımak için yaptığım basit girişimlerden ibâretti.

İşte bunlardan birindeydi. Adımlarım beni «Doğu Araştırmaları Enstitüsü»ne yakın bir yere sürüklemişti. Ekim'in ortasında veya Kasım'ın başlarında

yapılacak kabul sınavına adımı kaydettirmek için bu fırsatı ganimet bildim.

O sıralar, Paris'i iyice tanıyabilmek için yeterince zamanım vardı. İnsan; bazı anlar, içindekilerle çevresinde olup bitenler arasında şaşırtıcı bir beraberlik hisseder. Sırf şahsi bir kanı da olabilir bu. Ama, benim Paris'in sonbaharında hissettiklerim tümüyle gerçekti. Tıpkı huzur veren bir balsam gibiydi o. Bu duygum hâlâ devam eder. Paris'in sonbaharını çok severdim. Şehrin tembelce kalkıp üzerindeki yoğun sisi dağıttığı, sonra düşüşen yapraklar arasında işine koyulduğu mevsimi.

Mevsimlerin özgün psikolojileri vardır. Sonbahar veda ve şevkatten bahseder. Belki de bu duygu; bilinmez geleceğimle yakın geçmişim arasındaki geçiş devresiyle çok güzel bir uyum içerisindedir, bilemiyorum.

Günlük hayatıma başlamıştım. Enstitüye giriş sınavlarının yapılacağı güne dek geçecek olan süreyi bu şekilde güzel bir günlük programla değerlendirecektim. Öğle yemeklerini, metro durağının yanındaki küçük lokantada yiyordum. Genelde işçilerin devam ettiği bir yerdi burası. Bazıları ulusal karakterleri gereği, iş elbiseleriyle gelirler, İngiliz tarzı bir biftek yer, ardından Fransız zevkini de ekleyerek, patates kızartmasıyla bira içerlerdi.

İşte böyle bir işçi ortamında başladım, Fransız hayatının bazı yönlerini öğrenmeye. 1925 yazındaki, kaçamak yaşantımda böyle bir ortam hazırlanmamıştı bana. «Doğu Araştırmaları» giriş sınavı en ufak bir hazırlığı dahi gerektirmiyordu benim için. Bu da bol vakit kazandırıyor, bazı şeyleri inceleyip ayrıntılarına girmemi kolaylaştırıyordu.

Ortam, bu ilgilerimi ve keşif gezintilerimi sürdürebilmem için çok uygundu. Bir seferinde gezintim beni «Güzel Sanatlar ve Sanayi Kolları Müzesi»ne sürükledi. Sainth Donis Kapısı'nın yakınlarındaydı bu Müze. İşte bu akşam vaktinde, ilk defa uygarlığın teknolojik yönleriyle tanıştım. Müzenin harika eserleri arasında, buharla çalışan ilk lokomotifi, ardından «Deliroyo»nun binip, Manş Denizi'ni aştığı uçağı gördüm.

Arasıra aynı taraflardaki «Herşey yolunda» Kafe'ye uğruyor ve akşamı orada ediyordum. Gözlerim kaldırımların üzerinden nereye gideceğini bilmeksizin akıp duran Paris'li kalabalıkları izliyordu. Son günlerindeki yaza, vedâ eder gibiydiler. Birkaç hafta sonra yağmurluklarını giyip, sağanak yağmurların altında koşuşacaklardı.

Bu kalabalıkları, çevreleriyle bağlayan ilgileri/ilişkileri, doğrusu bu ya, hâlâ görmemiştim. Ama ne şekilde olursa olsun, mutluluklarını, en azından gönül rahatlıklarını hissediyordum. Bense hayatımı dolduran özel sorunlar ve onlardan hiçbirinin aklına gelmeyeceğini bildiğim hatıralarla bu çevrenin bir yabancısıydım. Öğle yemekleri için hâlâ bahsettiğim lokantaya gidiyordum. Akşamı ise, tutumlu olma açısından otel odamda bir parça ekmek ve peynirle geçiştiriyordum.

Günlük gezintilerim için çizdiğim daire, günbegün genişliyordu. Şimdi daha bir cüretli dolaşıyordum. Doğal olarak şehre yeni gelen bir taşralı gibi birçok olumsuzluklarla da yüzyüze geliyordum bu tavrımla.

Birgün metroya binmek için durağa gelmiştim. Ancak, hangi hattı izlemem gerektiğinden emin değildim. Gişede bilet kontrolü yapan bayana sordum. Eliyle işaret ederek:

— Hayır, bayım. Karşı kaldırımdan binmelisiniz, dedi.

Gözlerim onun gayet net işaretini görmüştü. Öyleyse, kaldırımların arasına inip elektrikli hatları geçmeliydim. Sonra yine karşı taraftaki kaldırıma çıkmalıydım, metroya binebilmek için. Bir an Parislilerin pratikte böyle yapmadıkları hatırımdan geçti. Tehlikeli demesekte, hatalı davranışta bulunanların zor bir vücut sporu yaptıklarını varsayıyorlardı, Parisliler. Ama tereddüte hiç gerek yoktu, zira kontrolörün işareti gayet netti. Kaldırımların arasına inmek için ayağımı uzatmış, aşağıya iniyordum ki, aniden arkamdan kuvvetli bir ses duydum:

— Hey bayım, durun!

Görünüşe bakılırsa, kontrolör bayan, açık elbiseli bu garip adamı kendi haline bırakmak istememişti. Belki de yüzündeki masum ifâde onu buna itmişti. Yanına gittim, başladı açıklamaya:

— Bayım, eğer kaldırımların arasına bu şekilde inerseniz 600 Voltluk bir elektrik akımıyla karşılaşabilirsiniz. Lütfen geldiğiniz yerden dışarı çıkın, sonra diğer yöne giden tünelden geçip, oranın giriş kapısından kaldırıma çıkınız.

O zamana kadar, bazı yerlerin kendilerine mahsus kapılarının olduğunu bilmiyordum. Ama hikâyemiz bunu anlatmak istiyordu besbelli.

Yine Concord meydanında başıma böyle bir olay gelmişti. Akşam üzeri, meydanı daha iyi tanıyabilmek için gelmiştim. İşten çıkış saatlerine tesâdüf ettiği için bu vakitlerde trafik, araba kalabalığından geçilmiyordu. Meydanda yanan lambalar çevreyi ışığa boğuyor ama, ortada karanlık hüküm sürüyordu. Karşıya geçmeye karar verdim, lâkin yayalara mahsus geçiş yerinden bir hayli uzaktaydım. Araba seli-

nin durulmasını bekledim ve sel kesilesiye geniş meydana atıldım. 6 bilemediniz 7 metre gitmemiştim ki sel geri döndü. Arabalar her yandan sıkıştırıyor, önümden arkamdan süratle geçiyorlardı. Aralarında iki adım uzaklık ya var ya yoktu. Çoklarına göre bu adam, intihâr etmek istiyor gibiydi. Parisli şoförler de bu şekilde kendini, lâstiklerinin altına atmayı planlayan kimseleri sevmezlerdi. Her taksi mümkün olduğu kadarıyla benden uzaklaşıyor ve içeriden şoförü suratıma haykırıyordu.

— Hey aptal!. Manyak!.

Böylelikle bu açık giysili (aptal, manyak) herifte hıncını almış oluyordu.

★

Paris'in sonbaharında yoğun sis tabakaları gün doğarken bütün şehri kaplar. Çatılar, hatta duvarlar bile sislere gömülür. Apartman kapıcılarının odalarında ve işe gidenlere bir sabah kahvesi veren kafelerde ışıklar geç saatlere dek yanar.

İşte yine bu sabahların birindeydi, sabahçılarla beraber kahve içiyordum. Bu Parisliler'in hoşuma giden tarafları, konuşmada tatlı bir kısaltmaya ve mecazlara gitmeleriydi. Örneğin «Siyah» dediklerinde «kahve» istediklerini, «Beyaz» veya «Kızıl» dediklerinde rengiyle bilinen bir şarap istediklerini anlıyorlardı garsonlar. Lafı uzatmayı ve sıkıcılığı sevmeyen Parislilerin bu güzel alışkanlıklarına ben de aşina olmak istiyordum. Doğrusu kolaylık ve basitliğinden ötürü zevk aldığım bir şeydi de bu. Bakın Parisliler'in pratikliğine güzel bir örnek; 20. yy'ın başlarında «yeraltı taşıma şebekesi» ilk defa kurulduğunda, resmî makamlar buna «Metropolitan» adını vermişlerdi. Ama görüyoruz ki, Parisliler bu uzun ve sıkıcı keli-

meyi hemen terketmişler ve bu yeni icada, kısaca «Metro» demekle yetinivermişler.

Şahsım açısından, ben de; sağlıklı ölçülerde olduğu sürece bu tip konuşma tarzından ilginç bir tad alıyordum.

Bu sabah Terifis caddesine gitmeliydim. Zira Cezayir'deyken, İbrahim Halidi, bu semtte oturan ve Medresenin eskilerinden olan bir arkadaşını, aralarındaki birşeyden dolayı muhakkak görmemi istemişti.

Terifis, kaldığım otelden pek uzak sayılmazdı. Yayalardan biri, bana yolu gösterdi. Başladım, ev numaralarını dikkatlice takip etmeye. Olur ya dalgınlıkla aradığım yeri atlayabilirdim. Ansızın gözüm, gösterişli bir yapının girişindeki tabelaya takıldı: «Yemek: 4 Frank 75 santim» yazısını okuyabildim ve iyice dikkat kesildim. Kaldırımda da başımın üstüne gelen yerde, girişten daha yüksek bir yerde bir lamba yanıyordu. Camının üzerinde, beş siyah harf vardı. Geceleri, gelen gidenin dikkatini çekmesi için lambanın ön ve arka yüzüne yazılmıştı bu harfler. Işık yanınca kendini belli ediyordu. Onlara da içeriğini anlamadan bir göz gezdirdim. Mekan bir restauranta benzemiyordu. Lâkin girmeye karar verdim. Zira fiat benim için oldukça önemliydi. Binayı dışarıdan ayıran büyük cam kapıyı itip, içeri girdim. Ön tarafını bir lambanın aydınlattığı geniş bir salondaydım şimdi. Sabahın sisleri yüzünden, salonun diğer bölümleri karanlık içindeydi.

Önce kimseyi göremedim. Salonun giriş bölümünde şaşkınca duruyordum. Bu arada açtığım kapı arkamdan yumuşak bir şekilde tekrar kapandı.

O an, salonun karanlık bölümünde bir yüz belirdi:

— Ne istiyorsunuz, bayım?

Sözün sahibinin yüzündeki tatlı tebessüm, sanki etrafımı saran karanlığı aydınlığa boğmuştu:

— Şey. Kapının üstündeki tabelayı ve fiyatı gördümde.

Sıkılarak, heyecanla söylemiştim bunları. Tatlıca gülümseyen adam benim bu heyecanımı yokedecek biçimde:

— Evet, bayım. Yalnız, burada yemek yemek istiyorsanız, öncelikle üye olmalısınız.

— Aa. Öyleyse burası nedir?

Karşılıklı konuşmamız süresinde gülümsemeye devam eden genç, soruma şöyle cevap verdi:

— Burası «Parisli Hristiyan Gençler Birliği»dir.

Girişteki lamba üzerinde yazılı harflerin anlamını şimdi öğrenmiştim. O ise cevaba devam ediyordu:

— Birliğimize üye olmak istersen, sana yardımcı olabilirim.

Sonra beni bir gişenin önüne getirdi. O anda gişenin camla ayrılmış arka bölümündeki bürodan biri çıktı. Genç, beni adamla tanıştırdı. Gişedeki, istenen bilgileri yazmam için bir form verdi bana. Öncelikle dinimi ve ahlâkî açıdan bana kefil olacak birini yazmam gerekiyordu.

Bu; içinde yaşamaya başladığım, yeni dünyada karşıma çıkan ilk ahlâk denemesiydi. 5 yıl önce Fransa'ya yaptığım ilk gezi esnasında «Julious» diye tanınıyordum, Kostantini'li Yahûdî'nin oluşturduğu gurupta. Ama onda ne bir rıza ne de bir tercih/seçenek sözkonusu değildi. Şimdi ise durum başlıbaşına farklıydı. İrademe müdâhele edecek, vicdanımı istediği gibi yönlendirecek biri yoktu. Sadece kendi vicdanımla başbaşaydım. Gayet açık ve net biçimde dinimin ne olduğunu ifade ettim.

«Hristiyan Birliği»nin müslüman bir üyesi oldum böylece. Bu tip bir durumun, dernek sicillerinde normal birşey olması imkânsızdı kanımca.

Adımı yazan memurun tepkisi ne oldu bilemiyorum ama bana yol gösteren güler yüzlü gencin ilgisinin daha da arttığını hissettim bir an. Sevgi ve fuzûlilikle karışık bir ilgiydi bu. Derneğin çeşitli birimlerini tanıtmak için önüme düştü.

Tatlı tatlı konuşarak dolaşıyorduk. O bana Cezayir ve İslâm ben de ona bu derneğin faaliyetleri hakkında sorular soruyordum.

Birlik; öğrenim veya çalışma gayesiyle ailelerinden ayrılmış gençlerin gereksinimlerini karşılamak üzere kurulmuş ve örgütlenmişti. Nazik rehberimle önce alt kata indik. Burada gençlerin sabahları veya öğleden sonraları kahvelerini içtikleri bir salon vardı. Misafir, ara kapıları kullanarak bu salondan etüt salonuna geçebilirdi. Etüd gayesiyle oluşturulan bu salonda, ayrıca, filim ve tiyatro gösterileri de sergilenebiliyordu.

Sonra en alt kata indik. Burası bütün aletlerin eksiksiz bulunduğu geniş bir spor salonuydu. Hatta bazı spor gösterileri dahi yapılabilecek kadar geniş. Ardından ikinci kata çıktık. Görevliler, öğrencilerin incelemesi için gazeteleri hazırlıyorlardı. Birlik üyeleri, yemekten sonraları bu gazetelere göz atıyorlardı, kalabalık yemek salonunda. Üçüncü katta, yemek servisinde çalışan görevlileri gördük. Gurup, gurup gelen öğrencilerin yemek ihtiyaçlarını bunlar karşılıyorlardı.

Üyelerinin tabiriyle bu küçük Cumhuriyette sürekli bir kültürel uğraş vardı. Etüd salonunun yanısı-

ra normal karşılaşmaların ve görüşmelerin yapıldığı ikinci kattaki salon sürekli dolu oluyordu. Bunlara ek olarak büyük salon; Cumhuriyet'in tarihinde önemli izler bırakan kültür olaylarına tanıklık ediyordu. Pazar akşamları ifâ edilen dînî ayinlerin yapıldığı yer de bu salondu.

Tüm bu ayrıntıları bana veren güleryüzlü rehberimin karşısında, tıpkı vird/tesbih çekmenin sırrını şeyhinden ilk defa dinleyen yeni bir mürid gibiydim gâliba.

Şimdi, yani kırk yıl sonra görüyorum ki; 1930'un eylülünde, beni çeken rüzgâr, ne uzak gelecekte bir kötülüğe ne de bana sosyal bir seviye kazandıracak «Doğu Araştırmaları Enstitüsü» diplomasına çekmişti beni. Ancak bu «Birliğe» sürüklemişti. Ruhsal oluşumumu tamamladığım yere. Gerçeği söylemek gerekirse, bugün bile kafama takılan bir sürü problem kafama tâ o gün dank etmişti.

Hayatımda yeni bir sayfa açıldı o gün. Hiçbirinin beni tanımadığı «Birlik» gençleri arasında yemeğimi yedim. Sonra yine kimsenin beni tanımadığı kafede kahvemi yudumladım.

Böylesine kalabalık olmasına rağmen, bile, bu topluluktaki olağan dışı gelişmeler sorumluların gözünden kaçmazdı. 2. belki 3. gündü. Yemekten sonra kahvemi içerken, gülümseyerek bir genç geldi yanıma:

— Yalnızsın galiba. Hâlâ arkadaş bulamadın mı?

Bu genç adam Henri Nasil idi. «Terifis Cumhuriyeti»nin işlerini, maddî ve manevî yönden, ince ruhlu hanımıyla beraber çekip çeviriyordu.

Evet, bu yeni ortamda, hâlâ bir arkadaşlık ilişkisine girememiştim. Durum gayet açıktı; —30'lı yıl-

larda— Avrupa toplumuna giren her Cezayirli, kısa zamanda kabuğuna çekilirdi. Tabii, gerek ondaki ve gerekse çevresindekilerde önceden oluşmuş yargılar bu tutumunda büyük rol oynardı. Benimse kabuğuma çekiliş tarihim çok eskilere dayanıyordu. Çocukluk yıllarındaydım. Tebisse'de kaldırımın üzerinde oynarken bir Avrupalı ayağıyla itmişti beni o gün. Ama bugün, Nasil konuşurken, tıpkı tehlikenin geçtiğini hisseden bir kaplumbağa gibi, başımı kabuğumdan dışarı yavaş yavaş çıkarıyordum. Ertesi gün beni arkadaşlarıyla tanıştırma sözü vererek işine döndü.

«Doğu Aratırmaları Enstitüsü» giriş sınavlarının yapılacağı gün iyice yaklaşmıştı. Sonbahar, Paris kaldırımlarına, kuru ağaç yapraklarını saçmaya devam ediyordu. Yaşadığım mıntıkada artık âşina bir çehre olmuştum. Ne hayat kadınları bana lâf atıyor, ne de ben onlara otelden çıkarken kötü nazarlarla bakıyordum. Galiba tüm bunlardaki en önemli faktör, sosyal yaşantı tarzımı düzeltmeye başlayan «Birlik» ruhuydu.

Gerçekten de ertesi gün, Nasil beni, sonradan değerli arkadaşlarımdan olacak Birlikliler ile tanıştırdı. Öyle samîmî bir hava oluşturduk ki, hiç ayrılmıyorduk birbirimizden. Diğerleri bizim topluluğa «Gurup» adını taktılar.

Gurup, farklı bir yapıya ve değişik ırklara sahipti. Hanus; Berberi ırkından, Cezayirli bir gençti. Kabîlesinin konduğu dağlarda yaşıtlarıyla oynarken, Hristiyanlığı benimsemişti. Marsolîn, Normandiya'dandı. Irkdaşları gibi açık sözlü ve cesurdu. Paris'e gelmeden, çocukluğunu bir yetim olarak geçirmişti, mem-

leketinde. Paris'teyse şimdi beraber yaşadıkları bir bayan onu evlatlık edinmişti. Bayanın hobileri arasında, müzik ve yükümlülüklerini edâ aşkı vardı. Kocası Markiz Dovranliu, ölümünden sonra evi ve Sainth German bölgesinin sayılı aileleri arasında anılan bu lakabı, eşine bırakmıştı.

Bu asîl kadın, arkadışımız Marsolin gibi bizim gurubu da evlatlığına kabul etti. Aramızda, Rimon da vardı. Fransa'nın doğu kesiminde yaşayan annesi, babasının ölümünden sonra başka biriyle evlenmişti, Rimon'un. Bu arkadaşımız, Paris'in tanınmış eski vesika uzmanlarından birinin yanında yardımcı olarak çalışıyordu. Diğer meslekdaşlarının olduğu gibi onunda en büyük özelliği sessizliğiydi. Ama, terbiyeli bir ailenin çocuğu olduğu için oldukça duygusaldı, arkadaşımız. Gurubumuzun bir diğer üyesi de «Can Şanşis»di. Bu arkadaşımızda; tanrı Baal'a şiirler yazıp hediye eden yaşlı, şair ninesiyle övünüp dururdu. Belki de, İspanyalı bir soya sahip olduğu için övünürdü, bilemiyorum. Sonra German asıllı «Benîgen» ve diğerleri.

Guruba eklenen yeni üye, belki de en garipleriydi. Zira Cezayirliliği bir tarafa, dini de İslâm'dı bu yeni üyenin. Bütün üyeler, (Birliğin) saçtığı ruh sayesinde birbirleriyle kaynaşıyorlardı. Nasil'den alında, annesinin Pazar gecesine kolundan tutup getirdiği küçüğe kadar. Her haftasonu gerçekleşen bu törende, Terifis Cumhuriyetinin bütün üyeleri hazır oluyordu. Yemekten sonra, her zaman aynı istekle sona eriyordu tören:

— Bay Nasil bir konuşma! Bir konuşma bay Nasil!

Bütün yüreklerden aynı ton ve ruhla geliyordu bu istek. Nasil de, daima çıkıyor, topluluğa selâm veri-

yor ve Cumhuriyet'in hayatı hakkında bir konuşma yapıyordu.

Bu toplumsal görüntüler gerek samimi havası gerekse sadeliği açısından bana çok garip geliyordu. Daha önceleri, ne ulemamızdan ne de liderlerimizden birinin etrafında böyle bir duruma tanık olmamıştım.

Bazan, Pazar yemeğini, sinema gösterisi veya tiyatro sahnelenmesi izliyordu. Bunlarsa büyük salonda yapılıyordu, genellikle. Salonda bulunan herkesin yanında, İncil'den bir parça bulunuyordu. Ve gösteriden önce yapılan dini ayinde, bu parça okunuyordu. İşte o an, Nasil huşû içerisinde ayini yönetmek üzere ahşap sahneye tırmanıyordu.

Bu arada, genç bir yağlı boya ressamı ile tanışmıştım. Yakında evleneceği için sık sık, nişanlısı kızın evine gidip gelen Runiye adında bir arkadaştı bu. Bir seferinde bu ziyaretlerin birisinde beni de yanına aldı. İster övülecek, ister yerilecek yönleri olsun, kelimenin tam anlamıyla Burjuva bir aileydi nişanlısının ailesi. O dönem burjuvazisi hem Fransız toplumunun geleneklerine hemde yeniliklerine sıkı sıkıya bağlı idi.

Ziyaretim oldukça ilginç geçti. Dul anne ve kızlarıyla aramızda gerçekleşen sohbet esnasında, onlardaki garipsemeyi hissettim. Çünkü etim ve kanımla, onlara, romanlarda veya basında kendilerine tasvir edilenden çok farklı bir Cezayirli tipi çizmiştim. Değerli aile, elbisemin açık rengini bile unutmak ister gibiydi. Herne kadar anneleri, girişte baştan ayağa bir süzmüşse de beni. Edebiyat hakkında konuşulurken, tesadüf eseri (Rabin Dranath Tagor)'un adı geçti. Ben de kısaca bahsettim ondan. Dikkatimi çeken olay, en küçük kızın tepkisiydi:

— Aa! Tagor'u tanıyormusunuz?!

Annesi terslercesine bir bakış attı küçüğe. Bende onu görmemiş gibi yaptım. Arkadaşım Roniye ile yaptığım bu aile ziyaretleri, Avrupa hayatının aile çevresini birazda olsa tanımama yardımcı oluyordu. Oysa Cezayir'de iken bu çevreyi dıştan/yüzeysel tanıyordum. Birlik içerisindeki ilişkilerimde, Avrupa toplumunun ruhî oluşumunu iyice tanıdım. Tabii bir sömürge olan Cezayir'de bundan tamamen yoksundum. Aynı, Marsilya'dan, Cezayir'e giden gemi kaptanının, Cezayir'in uygarlık özelliklerinden yana hiçbir bilgisinin olmaması gibi.

Latin semtini hâlâ öğrenememiştim. Gezintilerimden birinde şans eseri, Sîn mıntıkasına uğradım. Akşam üzeriydi. Bu semtte kullanılmış kitapların pazarlandığı bir çarşı vardı. Dalgın müşteriler, çarşının garip dükkanlarının önünde gezeler dururlardı. Gerçekten de garipti bu dükkanlar; her birinin önünde kocaman demir sandıklar vardı. Satıcı, müşteriye kitap göstermek için kapağı açar ve teker teker çıkarırdı kitapları. Akşam üzeri de kilitler giderdi sandığını. Çünkü aydınlatma yoktu bu garip yerde. Ben de başladım gezinmeye, diğerleri gibi. Arasıra, bir sandığın önünde duruyor zaten herkesi kendi halinde bırakan satıcıyı bile unutuyordum. Sessiz saatler gelip geçerken, bazan müşterilerin arasından bir kadının bağırtısı duyuluyordu:

— Allah Allah!...

Kuşkusuz, ya saçına ya da güzel yağmurluğuna ağaçların üstündeki güvercinlerden birinin pisliği düşmüştür. Paris'in güvercinleri gerçekten de şehir sakinlerinin en pisleriydiler. Midelerindekinin işini bitirince, dolduruveriyorlardı, şehrin kaldırımlarını,

bahçelerini ve özellikle hanımefendilerin kafalarını pislikleriyle.

«Doğu Araştırmaları»'na girişime dek geçirdiğim bu sonbahar akşam üzerileri, gerçekten de yeni yeni kanaatler kazanmama vesîle olmuştu. İşte bunlar da, bu yeni konumumda öncelikli bilgileri oluşturmuştu benim için.

Birgün Roniyo ile nişanlısının ailesinin tertip ettiği bir karşılama törenine gittik. O zamana kadar görmediğim bir geleneğe uyarak, arkadaşım bir demet çiçek almıştı yanına. Çünkü bizler gerek Tebisse'de gerekse Aflo'da, davete çağrıldığımızda, evin hanımına çiçek götürmeyi falan düşünmeksizin, Keskusî yiyip, süt içmeye giderdik davet evine. Ama yeni ortamdaki bu geleneğin güzelliği ve inceliği de terkedilebilir değildi benim için. Eve vardığımızda, bir sürü oturan kadınla, ayakta, ya sigara içen ya da davet için özel yapılmış keklerden atıştıran bir erkek kalabalığıyla karşılaştık. Bazıları ayaküstü sohbet ediyorlardı. Arkadaşım şekilciliğe çok önem veriyordu. Tıpkı fotoğrafçılıkla uğraşan profosyeneller gibi. Davetlilerden birisi çok ilgimi çekti. Gayet oturaklı ve zeki biri izlemini uyandırıyordu.

Beyaz Ruslar'ın göçü dalga dalga sürüyordu. Birinin ardından diğeri geliyordu Paris'e. Bazan da uzun aralıklarla. Arkadaşımın gösterdiği adam da bu göçmenlerdendi. Devrim (Bolşevik Devrimi) onu vatanından oldukça uzağa atmıştı. Birçok asil yurttaşıda onun gibi Paris'e geliyor, ya bir taksi şoförü oluyor ya da bir Rus Lokantası açıyordu şehirde. O dönem Paris'i Havyar yemeyi, votka içmeyi ve Rus müziği dinlemeyi çok seviyordu. İşte şu göçmen Rus, Fransız sömürgelerinden göçetmiş yakınlarımdan daha çabuk ve güzel ısınmıştı bu yeni topluma.

«Doğu Araştırmaları Enstitüsü»ne giriş sınavının yapılacağı gün gelip çatmıştı. Bense o sıralar, oteli değiştirmiş ve Enstitüye daha yakın bir otele taşınmıştım. San Donis Kapısı yakınlarında Ay caddesinde bir otele. Yeni yerimin yakınlarında bir de telsiz okulu vardı. Bilmiyordum ki, yazgım, benim için yeni bir hayatın iplerini dokuyordu.

O gün erkenden kalktım. Doğrusu sınav açısından hiçbir endişem yoktu. Gönül ferahlığı ve kendime güven içerisinde Enstitüye vardım. Daha sınava epey vakit vardı. Bazı aday kardeşlerle tanışma fırsatı elde ettim. Bask bölgesinden, benimle aynı bölüme (Arap Dili) aday bir arkadaşla iyice tanıştık.

Adlarımız okunarak, sınava çağrıldık. İçeride yapılan testlerde hiçbir zorluk çekmedim. Ama sonuç, hayli, hayal kırıcıydı: Başaramamıştım!?.

Bu kadarla da kalmadı. Enstitü müdürü beni odasına çağırdı. Başladı, sakince konuşmaya; Enstitüsüne girmem gayri ciddî bir olaymış, bunda ısrar etmemeliymişim vs. Yavaş yavaş gerçek gözümün önüne gelmeye bşladı: «Doğu Araştırmaları Enstitüsü»ne giriş —Cezayirli bir müslüman için— ilmî bir ölçüye değil yalnız siyasî bir ölçüye bağlıydı.

Müdürün sözleri kafama, idam edilecek kişinin boynuna inen keskin kılıç gibi inmişti. Bu olay düş kırıklığının ve tek başıma çalışmanın faydasızlığını görüşümün ilk devriydi. O gün yalnızca emellerimin değil, anne, babamın da umutlarının yıkıldığını hissettim. Yüksek sömürge çıkarlarının uğrunda çalışan dairelerdeki, çelik irâdeyle çarpışmıştık.

Hiç irdelemeye gerek duymadan, Müdür'ün ağzından çıkan sözlerin ne gibi pratik sonuçlar doğuracağını ta o gün anlamıştım. Tabii o zamanlar irdeleme için ne gücüm ne de tecrübem vardı. Bu günse

bu sözlerle 1929 yılında, Tebisse'nin Yol İşleri Müdürü'nün sözleri arasındaki yakınlığı gayet net biçimde görebiliyordum. O yıl, Müdür'ün gözetimi altında yapılan açık artırmaya katılmayı planlamıştım, kafamda. Bende bir kamyon vardı, bununla taş vs. taşıyabilirdim.

Fakat, o, gerekli bilgileri vermekten kaçınıp, bir beyefendi tavrıyla öğüte başladı: En iyisi, sendeki taşıma araçlarını Mösyö Kanbon veya Mösyö Sebitri'ye satman. Zira, açık artırma onların elinde.

Bugün —kırk yıl sonra— bu iki adamında; Gerek Yol İşlerinin Mütevazi Müdürünün, gerekse «Doğu Araştırmaları Enstitüsü»nün saygıdeğer müdürünün aynı dille konuştuklarını görebiliyorum. Sömürü diliyle. Bu dil değilmiydi bana, Tebisse'de Yol İşlerinde bir müteahhit olma fırsatını vermeyen ve benim Paris'teki öğrencilik yıllarımdan sonra —Enstitüde—, Tebisse'de bir avukatlık bürosu açma düşlerimi yıkan. Evet, o dildi; Sömürü dili.

Bilmiyordum ki, yazgılar gelişmeleri kendi bildikleri şekilde örerler. Hatırlamıyorum, o zamanlar, ne tarafa gideceğimi bilmeden yaşadığım günler ne kadar çoktu. Kararsızlık, ressam arkadaşım bana uğrayıncaya dek sürdü. Roniyo yine herzamanki gibi başladı, ilginç öykülerini anlatmaya. Neyse bende, başımdan geçenleri ona anlattım. Ay caddesine bakan pencereye yaslı oturuyorduk. Gözümüzün önünde yığın yığın öğrenciler girip, çıkıyorlardı, Telsiz Okuluna. Dalgın ve düşünceli geçen dakikalardan sonra Roniyo aklına birşey gelmişcesine:

— Sıddık, niçin yolu değiştirmiyorsun? Şu okula kayıd olsana.

Bu, hiç mi hiç hatırımdan geçmemişti. Fakat arkadaşın önerisinin önemini hemen anladım:

— Roniyo! Kayıt şartlarını öğrenmek için benimle Okul'un bürosuna gelir misin?

Hemen indik aşağıya. Bürodaki görevli hanım, bütün bilgileri verdi bana. Unutmamam için bir de okulun tanıtıcı bir broşürünü uzattı. O gece sayfası sayfasına, satırı satırına inceledim bu broşürü. Kayıt muhtelif seviyelere göre yapılıyordu. Telsiz mühendisinden tutun tamirciye kadar. Tabii tüm bu seviyelerde öğrencinin/adayın matematik bilgi seviyesi gözönünde bulunduruluyordu. Ayrıca istediği öğrenim süresi de önemli rol oynuyordu kayıtta. Kostantine Okulu'nda, birinci sınıftayken bırakmıştım matematiği, dolayısıyla oldukça zayıftım bu dalda. 10 yıldır, bakmadığım için temel esaslarını bile unutmuştum matematiğin. Ve sonunda Yardımcı Mühendisliğe kayıt olmaya karar verdim. Okulun nizamına göre ikinci dönem bir süre sonra öğretim yılına başlayacaktı. Bu sınıfa katılabilmem için en azından temel matematik esaslarını gözden geçirmem gerekiyordu. İlk dönem, öğretime başlayalı bir ay geçmişti.

Önümüzdeki Mayıs ayındaki döneme katılabilmem için biraz acele etmem lâzımdı. Eski gezintilerim esnasında şans bana yardım etmişti. Bir gün Baba Moro'nun kitaplarının sergilendiği bir kitapçının önündurmuştum. O dönem O'nun (Anlaman için) serisi çok tanınmıştı.

Herşeyi anlamak istiyordum. Cebir, fizik, elektrik, tabiat, Mekanik vd. Gerçekten de tüm bu maddeler, Baba Moro'nun serisinde derin veya yüzeysel güzel bir şekilde anlatılıyordu. Ama hepsi de açık ve kolaylaştırıcı idi. Okul çevrelerinde büyük bir şöhret kazanan yeşil kapaklı bu serinin sahibi Bergson Rasathanesinde Müdür olarak görev yapıyordu. Seri gerçekten de sıkıcılıktan uzaktı ve çekiciydi.

Ve başladım çalışmaya. Sanki bu yeni dîne olan imanım sürekli itiyordu beni. Bu yeni dönem benim için Telsiz Okulu'na hazırlıktan ibâret olmadı hiçbir zaman. Aksine düşünsel yönelişlerimi de kökünden değiştirdi. Herşeyden önce içime bilim «şeytanını» yerleştirmişti o dönem. Baba Moro önümde Telsiz Okulu'nun kapısını açmamıştı sadece, öyle bir dünyanın kapısını açmıştı ki orada herşey gayet ince nicelik ve nitelik ölçülerine vuruluyordu. Orada birey, gözlem ve kurallarla değerlendiriliyordu.

Bu şekilde, Batı Uygarlığı'na değişik bir kapıdan giriyordum. Parisli Hristiyan Gençler Birliği'nin kapısından sonra.

Güzel sanatlar ve sanayi dalları müzesine sık sık gidip gelmeye başlamıştım. Ama bu sefer eşyaya daha değişik bir nazarla bakıyordum. Dolayısıyla artık müze, garip ve acayip nesnelerin toplandığı biryer olmaktan çok, batı uygarlığının yadigarlarının bırakıldığı kutsal bir emanet yeriydi gözümde. Batı dehasının ürettiği, tarihin farklı dönemlerine tanık olacak nitelikteki bilimsel ve teknolojik harikaların korunduğu yerdi orası.

Telsiz Okulu'na girdiğimde artık ben, üç ay önce bir Eylül sabahı Paris'e inen adam değildim.

Engin ufuklar düşü, artık o kadar çekici gelmiyordu bana. Büyük bir sosyal konum da öyleydi. İlim öğrenmekten başka hiçbir arzu veya emel kalmamıştı bende. Sanki derdinden kurtulmak isteyen bir toplumun bütün günahları bana yüklenmişti. Öyle bir duygu vardı içimde. Öğrenimi sayesinde, acılarını, çilelerini, sorumluluklarını hissettiği toplumu kurtaracak, kurbanlık bir koç gibiydim.

Yurdunda ve İslâm Toplumundaki cehaleti ve çöküşü gören herkes gibi üzüntüyle başladım ilim öğ-

renmeye. Kimse, herne şekilde olursa olsun kurtarmayı tasarlamadığı bir toplum uğruna kurbanlık koç olmamalıydı. Olamazdı.

İşte böyle bir ruh halindeydim, okula başladığım gün.

★

O zamanlar, telsiz okulu belli bir ücret karşılığında öğrenciye, mesleki uygulama derslerinde gerekli olacak cihazları sağlıyordu. Okul tüm cihazları bir kutu içerisinde veriyor, öğrenci de kutunun üzerine ismini yazarak çalışma salonuna bırakıyordu.

Aynı şekilde ben de cihazları endindim. Hayatım tam bir düzene girmişti, okulla, oteldeki odam arasında. Artık zamana önem veren, ihmalkarlığı sevmeyen bir adamdım. Okulda derslerimi izliyor, Birlik'te arkadaşlarla yemeklerimi yiyor, ve sohbet ediyordum.

Her halûkarda hayatım bu üç yerden birinde kendini gösteriyordu. Otel odamda, ailemle yaşar gibiydim. Tebisse'de çektiğim fotoğrafta, annemi ve babamı gördüğümde, sanki annemin o, onurlu güzelliğini ilk defa keşfeder gibi oluyordum her seferinde. Parisli arkadaşlarım da onu gördüklerinde, onurluluğuna değinmeden geçmiyorlardı. Sanki annem yanımda gibiydi. Oğluna, başarılarla dönmesini, kendinin onu beklediğini hatırlatıyordu. Ona üstün bir makam sağlayacak diplomaları almış olarak. Tabii bu ortamda, gayretim daha bir artıyor, ve yardımcı mühendis diplomasını almaya olan kararlılığım daha bir artıyordu. O günlerde benliğimi garip duygular sarmaya başlamıştı. Bana daha yüksek bir diploma almaktan bahsediyor, doğal yeteneklerim hakkında beni kuşkuya itiyordu:

— Acaba zeki miyim?

Bu soru kafama takılmaya başladı. Kostantine Okulu'ndakinden daha fazla ve yorucu bir şekildeydi bu sefer. O zamanlar da sık sık, kendime sorardım :

— Ne yapıyorum?

Önümdeki kitapların kapağında Baba Moro'nun resmi vardı. Onun zekâsına göre kendi zekâmı ölçmek için bir araç olarak kullanamaz mıydım resmini? Öyle ya bana göre ideal tip oydu. Başlardım, tavandaki ışığın duvarda yaptığı gölgeden faydalanarak alnımın genişliğini ölçmeye. Sonra resimdeki büyük astroloğun alın ölçüsüyle karşılaştırırdım bunu. Ben zeki miyim sorusunun cevabı o gün şartlarına göre oluşurdu kafamda. Bir de cebirden, teknikten ve üçgenlerden öğrenebildiklerime göre.

Okuldaysa, mesleki uygulama cihazlarının bulunduğu kutum, sanki düşler kutusuydu. Önceki oyuncağından daha harikasını eline geçirmiş bir çocuğun hazzını duyardım içimde. Masamın üzerindeki kutuyu açıp, tel lehimlemek veya monte etmek için aletleri çıkardığımda.

Çalışma salonundaki saatlerim sadece oyun değildi. Aksine yeni bir dine girmiş kişinin hissettikleriyle doluydu sanki. Bu elektronik uygarlığının mabedinde dini âyinini edâ eden birinin duygularıyla salonda geçen saatlerimde, aklıma takılmaya başlayan sosyal düşüncelerden de uzak kalmazdım. O basit aletler elimdeyken, bunların sırf oyuncak olabileceğini düşünmezdim, aksine onlar toplumun gelişme sürecinin en sağlıklı göstergeleriydi bana göre. İlkel toplumun aletleri, el ve parmakları değilmiydi sadece?

Fransız toplumu için, bazan mizah gücünün üstünlüğünden bahsedilir. Hobileri arasında yaratıcılık ve eşyayı güzelleştirme vardır. Evinde eline geçen her aleti kullanır bu hobilerini uygulamak için Fransız; Gerçekten de, bürosundan veya bankasından çıkan herhangi bir Fransız, bakarsınız evde, bir demirci, bir marangoz veya bir elektrikçi oluvermiş, ya da bir kilit tamircisi. Bakarsın duvara bir delik açıyor veya varolanı kapatıyor. Belki, yenisini alsa yahut işin ehlini çağırsa daha az masrafı olacak ama o bu davranışıyla kendisinin bir teknoloji uygarlığı üyesi olduğunu ispatlıyor. Atomu inceleyen, füzeler fırlatan bir uygarlığın üyesi. Çocuklarında küçüklükten itibâren bu düşünceyle büyütüldükleri de kuşkusuz bir gerçek. Bakın ailenin yavruya ilk hediyesine; Mekanik oyuncağı.

Buna karşılık, örneğin o dönem Cezayir'inde, köylü sabanını onarmak için evinde, ne bir çekiç, ne bir çivi ne de bir parça tel bulamaz. Şehirli ise Domino ve kâğıt oynayarak avutur kendini.

Aslında o dönemde bu tip değerlendirmelerden uzak durmaya çalışıyordum. Sadece ateşi ve demiri kullanan uygarlığın yaptığı bu aletleri sevinçle elime alıyor ve işim esnasında geçen her dakikadan tarifsiz bir mutluluk duyuyordum.

Hayatımın ikinci odağı olan Birlik ise ruhi yönden besliyordu beni. Değişik konular ve düşüncelerle karşılaşıyordum orada. Kendine özgü havası içinde, sosyal ve teknik değerler arasında doğrudan bağlar kuruyordum Birlik'te. Tüm bunlar okulda, caddede düşünmekten zevk aldığım değerlerdi. Ama orada gördüğüm değerler daha bir başkaydı. Birlik üyesi genç, Henri Nasil'in yönettiği ayin esnasında, kendini hristiyan ruhuna kaptırıyordu. Bense o anlarda, Hris-

tiyan ruhunda iman sıcaklığını ve aydınlatma gücünü keşfediyordum.

Belki de bu izlenimlerdi, bendeki İslâmî ruhun çeşitli açılarını ortaya çıkartan. Daha önceleri böyle şeyleri hiç mi hiç hissetmezdim benliğimde. Tevhidçi ruhumda, Birlikli arkadaşlarımın taşıdıkları üçleme/teslis kavramını koyacak bir yer yoktu. Böylece başladı, arkadaşlarımın kafalarına soru işaretleri ve Birliğin havasına yeni gündemleri sokacak tartışmalar.

Sanırım Marsolin'di, fikirlerimden ilk etkilenen. Zira küçük yaşlarda Hristiyan olmuş Cezayirli genç arkadaşımız Hanus'la bazı noktalarda karşıt tutum içine girmeye başlamıştı. İşte bu havada, günlerden birgün aralarında bir ağız dalaşı patlak verdi. Marsolin, gurubumuzun ruhsal oluşumundan bahsediyor ve üyeleri parmağıyla sayıyordu:

— Beni göstererek Sıddık müslüman, Rimon Katolik, ben; bilemiyorum ben neyim?. Ve Hanus, Protestan. O anda Hanus atıldı ve Marsolin'in sözünü kesti. Yüzünden öfke okunuyordu.

— Sana kim söyledi, benim Protestan olduğumu?!. Bilinçsizce bir tepki gösterdiğini hissettim Hanus'un. Eğilimi, dedelerinin dinine dönüşe doğruydu, biliyordum. Bu olay esnasında küçük bir odadaydık hepimiz. Zannediyorum, Rimon'un odasıydı. Çünkü o, bu olay esnasında hâlâ Birlik'te kalıyordu.

Birlik'teki bu tip tartışmaların ilgiliye ulaşması gayet doğaldı. Kuşkusuz Nasil, gözetimi altındaki, ruhların korunması hakkında birşeyler düşünmüştü. O'nu gördüğümde, hemen aynı arkadaşlarım önünde bir konuşmaya çağırdı beni. Aklıyla, elindeki kanıtlarla (!), İslâmi görüşlerimi çürütecek, ve arkadaşlara bunların ne derece tutarsız olduklarını gösterecekti.

Konuşma onunla aramızda geçti. Sonuç beklentilerin dışındaydı ve Nasil için hiçde içaçıcı değildi. Çünkü birçok sakatlıklarıyla Hristiyan mantığı, sağlıklı İslâm mantığına boyun eğmişti: Üçlü bir inanç, nasıl tevhidi İslâm inancıyla mücadele edebilirdi ki??.

O sıralar, mayınlı tarlada dolaşmaya çalıştığımın farkında değildim. Öyle ya, sömürgeciler o dönemde Kuzey Afrika'nın Hristiyanlaştırılması için ne ince planlar yapıyorlardı. Bense Nasil'le yaptığım tartışmayla, sanki bu planların hepsini yalanlıyordum. Küçük bir boyutta olsa dahi.

Hâlâ, bazı deneyimlerden yoksun bir gençtim. Sömürülenin ne düşüncelerini ne de akidesini tanımak istemeyen bir sömürü ülkesinde, bulunduğum konumun tehlikesini idrak edememiştim bir türlü.

★

Bu arada okulda bazı arkadaşlar edinmiştim. Aralarında bir de Yahûdî vardı. Bu genç Yahûdî, I. Dünya savaşından sonra Romanya'dan göçetmiş bir aileden di. Savaş esnasında Sovyetler, Besarıba bölgesini ve arkadaşın doğum yeri olan Ketşinif şehrini işgal etmişler, onlarda kurtuluşu kaçmakta bulmuşlardı.

Her Cumartesi akşamı onunla Barğos (1) pazarına giderdik. Keliniyankor Kapısı'nın yakınlarındaydı bu pazar. Heveslileri orada dolaşır ve işlerine yarayan parçaları ucuz bir ücretle satınalırlardı. Bu eski parçalar ya bir cihaz yapımında ya da bizim yaptığımız gibi söküp takmada kullanılarak mesleki deneyimin artırılmasında kullanılırdı.

Bazan evlerine davet ederdi beni, Yahudî arkadaşım. Halası ve kızları güzelce karşılar ve genelde li-

(1) Eski eşyaların satıldığı bir yer

monlu çay ikram ederlerdi bana. Bu ziyaretler esnasında dünya Yahûdî sorunu hakkında az da olsa gerçeğe yakın bilgilerin belleğimde oluşumu için bir ortam hazırlanmıştı benim için.

Bu ailenin her bireyi ekmek parasını kendi alın teriyle ve elinin emeğiyle kazanıyordu. O sıralar Paris ve tüm dünya hanımları arasında, bağlı ayakkabılar çok yaygındı. Arkadaşım Karlik'in ailesi de, evin odalarından birinde gün boyu çalışarak bu ayakkabıları üretiyorlardı. Bu oda artık, Paris'in tanınmış mağazalarından birine çalışan kadınlardan bir bölümü için atelye görevi yapıyordu. Yaşlı anne ise, evin işleriyle uğraşıyordu.

Arkadaşım da haftada birgün mağazaya gidiyor; oradan deri vs. ile yakınlarının hakettikleri ücreti alıp geliyordu.

Evin bir köşesinde radyoyu ya söküyor ya da onarıyordum, düşüncemse bir ırkın nasıl dünyaya egemen olmaya çalıştığına takılıyordu. Kızlar iyi bir kültüre sahiptiler ama şartları, ekmek paralarını ellerinin emeğiyle elde etmeye itmişti onları. Konuşma sırasında az da olsa belirttikleri görüşleri, iyi tartılmış bakış açılarının ürünüydü. Din ve siyaset konularında, konuşulurken kızlar açık konuşmaya özen göstermiyor değillerdi, ama Cahiliyye dönemi şairlerinden Züheyr ne kadar doğru söylemişti şiirinde:

Kişinin bir tabiatı olmaya dursun; O, tabiatına yüz çevirse bile, tabiatı bildiklerini halktan gizler;

Yine birgün Freud'un rüya hakkındaki teorisinden bahsediyorduk. Herkes görüşlerini açıkladı, sıra bana geldi:

— Rüyamda yıldızlara tırmandığımı görmüştüm.

Büyük kız hemen kesti sözümü:

— Gerçekten mi? Sahiden gördün mü bunu?

İki, üç kerre sordu aynı soruyu. Cevaplamama fırsat vermeden:

— Eğer bu doğruysa, tanınmış bir adam olacaksın, dedi bana.

Tevrat'a Freud'dan daha fazla inandığını anlamıştım. Sonra kalktı, Tevrat'tan Yusuf'un kıssasını ayrıntılı ve net biçimde aktardı bana. Sonra rüyamı tabir etti güzelce. Ama çocukluğunda Ketsinif'te din namına birşey öğrenmediğini söyleyen de bu genç Yahudi kızı değilmiydi?

Bir dil sürçmesi, asla Tevrat'tan peygamberlik tarihini okumadığını ve benim Kur'an'a inandığım gibi Kutsal Kitap'a inandığını iddia eden hanımefendinin gerçek yüzünü açığa çıkarmıştı.

Yahudi, niçin kendini tanıtmak istemiyordu?

Ne olursa olsun, bu soru, aynı ailede başımdan geçen bir başka olayı hatırlattı bana. Çalışma odasında/atelyede oturuyorduk, kapının zili çalındı. Yaşlı kadın kapıya gitti. O an dışarıdan gelen kadın ve erkek misafirlerin sesi kızları da annelerinin ardından gitmeye itti. Atelyede, ailenin yakını küçük bir çocukla yalnız başımıza kalmıştık. Çocuk gülümsüyordu. Onunla oynaşarak sordum:

— Niçin gülümsüyorsun?

— Çünkü annem her zaman der ki; sevmesen bile insanlara gülümsemelisin.

Üç bilemediniz dört yaşındaki bir çocuğun bu safiyane itirafı ve yakınının geçen günkü bilmeden yaptığı itiraf belleğimde bazı kuşkuların doğmasına yolaçtı: Yahudi sorunu kafamda şekillenmeye başlamıştı artık.

Cezayir aklımdan hiç çıkmamıştır, Paris'teyken. Yurdumla aramdaki manevi bağ heran güçlü olarak kalmıştır içimde. O günlerde, hâlâ milliyetçi ve isla-

hatçı düşüncelerimi dile getiriyor, sömürgeciliğe karşı varolan tavrımı açıkça ortaya koyuyordum. Hatta Baskîl arkadaşımla, yıl boyunca yaptığımız, Pazar gezintilerinde dahi. İlkbaharın kapılarındaydık, kışın sonu yaklaşıyordu. Ağaçlar, son buz kalıntılarını da döküyorlardı üzerlerinden. Güvercinlerse, kaldırımlarda, yayaların ayaklarının dibinde başlamışlardı hızlı çatışmalarına.

O günlerdeydi, Tebisse'den Abdul Mecîd Halidî gelmişti Paris'e. —İyi mi kötümü desem bilmiyorum— şansım onu benimle Latin semti arasındaki bağ yapacaktı. Tabii; Latin semti demek, Cezayir'in ve İslâm Dünyası'nın sorunlarına tekrar dönmekti benim için.

Bu semtle ilk tanışma dönemimde, orası kısır bir çatışma meydanıydı. Bir yanda Salih b. Yusuf, Samir ve Süleyman b. Süleyman'ın yönettiği Tunuslular'la. Belfrig ve Muhammed el-Fasî'nin yönettiği Faslılar vardı. Bu iki yöneliş, Tunuslularla beraber, Kuzey Afrikalı Müslüman öğrencilerin saflarını birleştirmeyi amaçlıyordu. Nitekim bu çerçevede, Lodro Rolan caddesinde aynı adla (1) anılan bir merkez oluşturmuşlardı.

Doğal olarak, Sömürgeci İdare tüm bu gelişmeleri takip ediyordu. Amacı, tasarlanan birlik projesini çıkmaza sokmaktı. Bu çerçevede, Berberiliğe sıkıca bağlanan Cezayir kökenli ayrılıkçı öğrencileri kullanmaya başladı. Bunlardan bir bölümüde, gerek ucuz çıkarlar gerekse fırsatçılık uğruna kokmuş Hristiyanlığa bağlanmışlardı. Öğrenci çevrelerindeki çatışma, işte bu ayrılıkçılarla, birlikçiler arasında sürüyordu. Ayrılıkçıların çoğu genelde Cezayir'dendi ve Bölge-

(1) Kuzey Afrika Müslüman Öğrenciler Birliği

sel Cezayir Birliği'ne üyeydiler. Aralarında, Cezayirli sömürgecilerin çocukları da vardı.

Ayrılıkçıların lideri olan Ammar Naron, sürekli idareyi uyarıyor, Paris Şehri Belediye Başkanı Mösyö Kolin'in gözetimi altında çalışıyordu. Zaten içleri arzularla dolu olan Cezayirli öğrencilerden ayrılıkçı olanların tüm isteklerini karşılamaya hazırdı Naron'un ilişkide olduğu yüksek sömürge çıkarlarının savunucusu daireler.

O dönem Latin semtindeki öğrencilerin şiddetli çatışmaları kısaca bundan ibaretti. Ben de oraya adımlarımı attığımda ayrılıkçılara karşı bir tavır aldım. Bu gelişmenin, Cezayir'in küçük bir kasabasındaki babamın yazgısını değiştirebileceği hiç mi hiç aklımdan geçmiyordu.

Latin semtindeki Cezayirli öğrencilerin sayısı hâlâ azdı. Çünkü, arkadaşlarımız Bin Sâî, Ali b. Ahmet, Bin Şiko, Ömer Ayyaş'ın bulunduğu gurup Paris'e henüz gelmemişti. Bin Abdullah'tan başka hiç kimse benim peşimden gelmiyordu. O sıralar Hukuk öğrencisi olan bu arkadaş da, düşünsel ve siyasal bir beraberlikten dolayı değil daha çok dostluk ve yakınlık sebebiyle bana uyuyordu.

Birliğe katıldığımı açıkladım. Ama içimde kararlaştırdığım bir şeyi gizledim. Birleşme fikri galip çıkarsa, onunla, Parisli Hristiyan Gençler Birliği arasında bağlantı görevini üstlenecektim. Böylelikle yurttaşlarım, adını bile bilmedikleri birçok şeyden haberdar olacak, ders alacaklardı. Bugün onu, faaliyet dersleri, Metod dersleri olarak tanımlıyorum. Ya da tek kelimeyle «Uygarlık» dersleri olarak ifâde ediyorum.

O günki dileğim buydu ama, olaylar hiçbir zaman onu gerçekleştirmeme fırsat vermedi. Zaten bu

Hristiyan ortamındaki serüvende yalnızca iki kişi takılmıştı peşime; (Muhammed b. Sâî ve —halen Tunus Maliye Bakanı olan—(1) Hâdi Nuveyre; Bu ikisi de sonraları isteksizce gelmişlerdi peşimden.

Bilemiyorum, gözüme çarpmışmıydı? —Ama bu olaydan sonra gözlemlememe imkân vardı.— Seçkin müslümanlarda, siyasî makamlarda kendini ispat etme aşkı hakimdi. Bugünde, İslâm Dünya'sının başlıca sorunlarının geçiştirilmesinde bu tutumun büyük etkisi vardır. Eğer bu seçkin kişiler, alçak gönüllük, bilinç ve saflıktan biraz olsun nasiplerini almış olsalardı, tüm bu sorunlar otuz şu kadar yıldır çoktan çözümlenirdi kanımca. Ama gelin görün ki, müslümanlar, seçim kavgalarının kahramanları, liderleri olmak uğruna çarpışıyorlardı. Halklarını da yolu kısalttıkları iddiasıyla, politikalarının çarpıklıklarına dolayıveriyorlardı. Halbuki yolu uzaltıyorlardı onlar, bilerek-bilmeyerek.

Bugün olayı daha net görebiliyorum. Ama o uzun dönemde yalnızca davetle yetiniyordum. Latin semtinde, çevremi, ıslahata, vehhabiliğe ve Kuzey Afrika Birliğine çağırıyordum. Yani, sadece tek anlama —İslâm— gelen birçok slogana çağırıyordum onları.

Bu davetin yankıları, Terîfîs Cumhuriyeti'ne kadar ulaşıyordu. Normandiya ırkının verdiği karakterle, arkadaşım Marsolin fazla zaman yitirmeden, düşünceleri eyleme dönüştürmeyi teklif etti bana. Latin semtindeki birlik savunucularına ve Cumhuriyet'teki arkadaşlara dağıtılmak üzere aylık bir derginin çıkarılabileceği üzerinde durmaya başladık. Marsolin'in analığı bayan Dovranliyö de her hayır projesini destekleme noktasından hareketle, dergiye

(1) Yazarın kitabı kaleme aldığı dönemde (Çev.)

mali yardımda bulunmayı kabul etti. Yaptığım bir takdimle ilk sayısı çıktı, dergimizin. Cezayir'de dahi dağıtıldı bu sayı.

O sıralar Paris yoğun bir hazırlık içerisindeydi. Sömürgeler Fuarını gezmek üzere gelen konuklarını karşılamak için yüzünü güzelleştiriyordu habire. Vensin Kapısı'nın yakınlarındaydı fuar yeri. Sömürge döneminin ve zirveye varmasının anısına düzenlenecekti bu fuar. Kutlama gününe hazırlık olarak yeni bir metro hattı çekildi, kapıları altın yaldızlıydı metronun.

1931 ilkbaharında, müteahhitler bütün güçleriyle çalışıyorlardı, fuar yerini açılış gününe hazırlayabilmek için.

Fuarı en büyük yapacak herşey toplanmıştı içine. Sömürge karakterine, metodlarına uygun herşey. Arada, sömürge ülkelerinin ürettiği basit eşyalar, Nijer bölgesinde görülen küçük Afrika kulübeleri. Hatta en şahane mimari örnekleri. Örneğin gösterişli fuar meydanının ortasına dikilen gözalıcı Ankor tapınağı. Ziyaretçiler fuarın ne tarafından baksalar, görülecek kadar büyüktü bu yapı. Halbuki esasının sadece dörtte biri boyutunda yapılmıştı bu örnek tapınak.

Fransa'nın içinde ve dışında büyük bir reklam hamlesi başlatılmıştı. Paris'te ticaretle uğraşan herkes, gücü yettiği ölçüde bu fırsatı değerlendirmek için kendini hazırlıyordu.

Birgün Basklı arkadaşım, Birlikte yemek yerken yanıma geldi ve şunları söyledi:

— Ba'nın yerine uğradın mı?

Ba hazır giysi satan büyük mağazalardan biriydi. Terifis caddesinin yakınlarında Mont Marter ve San Donis caddelerinin kesiştiği yerdeydi. O gün ar-

kadaşın bahsettiği tarafa uğramamıştım. O devam etti:

— Biliyor musun? Ba mağazası, önünde yeni yapılan bir binayı, Peygamber Muhammed (SAV)'in adının koca harflerle yazıldığı bir bezle sardı. Hem de O'nunla alay niyetiyle.

Anlamamıştım. Hz. Muhammed'le, hazır giysilerin, Ba mağazasının hatta fuarın arasında ne gibi bir ilişki olabilirdi ki?. Gerçekten anlamamıştım.

Yemeklerimizi bitirir bitirmez, dışarı çıktık. Yeni yapılan binaların önüne ihtiyaten konulan tahtalara bir bez asılmıştı. Şiir biçiminde büyük bir ilân vardı, bezin üzerinde. Şimdi ne veznini ne de mısralarını tam manasıyla hatırlayabiliyorum, ama son beyti çok iyi hatırlıyorum: «Muhammet Ba'dan başka ilâh olmadığını itiraf ettikten sonra ölmüştür.» Belleğimde büyük bir yara açmıştı bu ifâde. Öyle bir yaraydı ki bu, o gün acısına dayanamamıştım, nasıl tedavi edebileceğimi de bilmiyordum. Kimden alacaktım hırsımı, fikrim yoktu?. Not defterime bu aşağılık şiiri yazdıktan sonra, garib bir duygu Latin semtine çekti beni. Hırsımı, Cezayirli öğrenci kardeşlerimden almak istiyordum, ancak başaramadım. Deli bir köpeğinki kadar azgın olan öfkemi yine içime çektim ve Paris Camisi'ne gitmeye karar verdim. İslâmî işlere bakan müdürü belki bulabilirdim orada, ama bulamadım. Ba'nın şiirini, Caminin imamına bırakmaktan başka birşey gelmedi elimden, Müdür Seyyit b. Gabrit gelince ona vermesini rica ederek.

Gecenin geç saatlerinde odama döndüm. Acı kemiklerimi sızlatıyordu. Hüzün içerisinde kendimi yatağa attım. Işığı söndürürken, dudaklarımdan, Rasul'e bu kör cürette bulunan kimseye lanetler yağdırıyordum. Lanet, yakarışla sona erdi:

— Ey Rabbim. Rasul'ün şerefi böyle lekeleniyor da arz nasıl sarsılmıyor??.

Kafamda hâlâ bu sözler yankılanırken, yatağımın kıpırdadığını hissettim biran. Ansızın, Ba'yı, İsa'nı, öğrencileri, hasılı herşeyi unutmuştum, yalnız birşey vardı zihnimde:

— Yatağın altında biri var?.

Hemen ışığı yaktım. Yatağın altında tabii ki hiç kimse yoktu. Hiçbir yoruma gerek duymaksızın, yataktaki kıpırtıyı hissettiğim hakkında en ufak bir kuşkum yoktu.

Ertesi sabah, emin olmak için başladım araştırmaya. Aynı kattaki komşularım hiçbir şey duymamışlardı. Ama ben, Pazar günü gazeteyi karıştırırken, kahvede, küçük puntoyla verilmiş bir haber gördüm: Grinviç rasathanesinin bildirdiğine göre, o gece küçük bir sarsıntı kaydedilmişti.

Sarsıntının meydana geliş saati, yatağımdaki sallantıyla çakışıyordu. Bu olayı; düşünmek, ibret almak isteyen herkese bugün bile anlatabilirim.

Fuar kargaşasıyla birlikte bu hatıra da zihnimde derin izler bırakmıştır.

Birkaç hafta sonra açıldı fuar. Ana kapıdan giren her ziyaretçi direkt sol tarafdaki Beyaz Babaların pavyonuyla karşılaşıyordu. Tevrat ve İncil nüshaları sergileniyordu burada. Bir de, Cezayir Mektupları diye bir kitap tutuşturuluyordu, gelip geçenin eline. Yazarı, o zamanın Paris Mahkemelerinde görevli, Cezayirli bir avukattı. Kitap, bir sürü yalan ve yanlış olaydan bahsediyordu; hem de İslâmi gelenek ve görenekleri çarpıtarak. Bu Cezayirli avukat, kitabıyla, sanki İslâm aleyhine bir dava açmış gibiydi. Beyaz Babaların yanında bir yer tutmuştu kendine. Onların sayesinde çekebiliyordu müşterileri. Yoksa

ne bir edebiyat ne de sanat yeteneğine sahip değildi zavallı!

Kapılarını ilkbaharın başlarında açmıştı fuar. Ta, sonbahara dek sürdü. İşte aradan geçen bu süre zarfında, Moda Kadınının emriyle —yani Paris'in,— dünyanın birçok başkentlerinde konu edildi, Cezayirli, Faslı, Hindistanlı, Senegalli, Sudanlı sömürülen adam, diğer bütün sömürülenlerle.

Ama, fuarda ençok ilgi toplayan kişi kuşkusuz Tavârıq kabilesinden (1) bir adamdı. Yakınlarında bir gurupla, develerin üzerinde ve yöresel giysileri içindeydi. Onların ardındanda her Cumartesi gecesi fuarı dolaşan folklor toplulukları yürüyorlardı. Ziyaretçilerin oldukça ilgisini çekiyordu bu cümbüş. Diğer günlerde ise, konukları develerin üzerinde gezdiriyordu bu adam. Tarıkî, taşralı tipten gördüklerimin içerisinde belki de en yakışıklısıydı. Müşterileri de genelde hanımlardı. Hayranlıkları deveye değil adamaydı kanımca.

Ankor tapınağı büyük; Tarıklı, küçük; gözbebekleriydi fuarın. Ama Cezayirli konuklar için en önemli şey kuşkusuz Cezayir Mektupları'ydı. Çünkü bu kitap sömürge idaresinin hazırladığı planlar içerisinde, Kuzey Afrika'nın Hristiyanlaştırılması için ilk adım olarak düşünülen, Berberî Yardımı'nın kendini göstermesi için zemin oluşturuyordu.

Tebisse'den gelen heyetteki bazı tanışlar, ailemden haber getirdiler bana. Yaz tatilini Paris'te geçirmeye karar vermiştim. Bu kararımın, telsiz okulunun kendine özgü nizamıyla falan bir alâkası yoktu. Sadece fuardan daha iyi yararlanabilmek için düşün-

(1) Cezayir'in çöl kabilelerinden biri

müştüm bunu. Gerçekten de orada Bağlantılı Halklar'la ilgili birçok gözlemlerde ve düşünsel etkinliklerde bulunuyordum. Özellikle de fuarın İslâm ülkelerinden, karikatürvâri çizdiği portreler bana çok yarıyordu.

İlgimi en çok çekende; Arap renkleri ve giysileriyle kendini «Arap» diye lanse etmeye çalışan Yahûdiydi. Bu şekilde, konukların gözünde Arab'ın şerefini ayaklar altına alıyordu. Arasıra, Kuzey Afrika kahvelerinin birinde müzik dinlerken veya tiyatro seyrederken görürsünüz. Yahudî'yi, sesini yükselterek:

— Bu, güzel! Araplara göre güzel! derdi.

Bu çabaların önemini tamamen kavrıyordum. Yahûdî, acayip bir beceriyle, Arab'ı alçak göstermek için her fırsatı değerlendiriyordu. Gerek, Avrupalıların, gerekse müslümanların; içlerinde titizlikle dokunan bu kumaşın ne idüğünü hiç mi hiç anlayamadıklarını da net bir şekilde görebiliyordum.

Paris iyi kötü bütün maharetini modaya döken bir şehirdir. Şimdi ise moda; sömürülen adamdı. Artık herkes herşeyde bu modayı izlemeye çalışırdı. Evliliklerde dahi. Fransız ailelerinin sürekli takip ettikleri Resimli Dergi vardı. Kafe Herşey yolunda da bu derginin sayılarından birine göz atıyordum. Bir ilana takılmıştı gözüm: «Fransız Şair hanım, doğulu bir prensle evlenmek istiyor.»

Bu garip ilanın ardından, ateşle oynayan bu kadının başına gelebilecekleri düşündüm. Haber, macera düşkünlerinden birinin kulağına gidiverirdi Doğu'da ve sonra. Müslümanlar namına, atıldığı tehlikenin sonucunu yaşamasına fırsat vermeden uyarmaya karar verdim kadıncağızı. Ve dergideki gibi bende bir mektup yazdım.

Birkaç gün sonraydı. Okuldan geliyordum. Otelin resepsiyonuna bakan kadın, bürosundan seslendi bana:

— Hey Sıddık! Salonda bir hanım bekliyor seni.

Doğu'yu belki de 1001 gece masallarından tanıyan şair hanımla karşılaşıverdim. Halihazırdaki Doğu'dan hiçbir haberi yoktu galiba garibin. Belki de mektubumdaki öğüt ifadelerine sevinmiş ve teşekkürlerini iletmeye gelmişti. Birkaç lakırdıdan sonra, kendisine ulaşan evlenme isteklerinden bahsetti; 1001 gecenin Mihracelerinden biri, Libya'lı bir prens, vd. Kuşkusuz gerçek bir prensti o (!). Sonra, sürükleyici mektupları okudu bana. Artık iyice inanmıştım. Bu zavallı şu fırsat düşkünlerinden birinin kurbanı olmaya iyice niyetliydi. Yüzümdeki hoşnutsuz ifâdenin belki de farkına varmıştı. Birkaç gün sonra yine gelmez mi, otele:

— Sana ilginç bir haber getirdim. Prens Şerif'i muhakkak tanıyorsundur değil mi? Çünkü sen Tebisse'densin.

Tebisse'de Prens Şerif'i kim tanımazdı ki? Bu zor durumdan kendimi nasıl kurtaracağımı bilemiyordum? Dedim ki:

— Hanımefendi! Evet ben Tebisse'denim, yani oralıyım. Ama benim orta halli ailemin, prenslik sıfatını taşıyanlarla en ufak bir alakası yoktur. Şurası var ki; Tebisse'nin valisiliyle ilişkiye geçebilirsin. Kuşkusuz o, prensi benden daha iyi tanıtacaktır size.

Tüm bunları gayet açıksözlülük içerisinde söylemiştim. Ancak Allah dilediğine doğru yolu gösterirdi, kuşkusuz. Ve bizim güzel Fransız şairinin sözde Prensle (!) bir yıllık beraberliği rızkını yitirmesiyle sona erdi.

Fuar da kapılarını kapatmıştı. Bense yeniden Latin semtine dönüyordum. Öğrenimimle uzaktan yakından hiçbir ilişkisi bulunmayan problemlerin yattığı semte. Birlikçi Öğrenciler Derneği çalışmalarına başlamıştı, ama, ayrılıkçılar sorunu hâlâ çözümlenememişti. Aksine yeni öğretim yılının başlamasıyla çekişmeler daha bir sertlik kazanmaya yönelmişti. Sömürgeci idare de Cezayirli Birlikçi öğrencileri avlamak için ağını tekrar atmıştı Latin semtine. Bense küçük ama yırtıcı bir balık gibi, çelimsiz yüzgeçlerimle gücümün yettiğince parçalamaya çalışıyordum bu ağı. Ama bilmiyordum ki, yırtmaya çalıştığım bu iplerin aslında benim ve günahsız ailemin geleceğinde onulmaz yaralar açacağını.

O günler de Hamude b. Sâî geldi Paris'e. Birlikçi öğrencilerin bir toplantısında gördüm onu. Lodro Rolan caddesindeki merkezde yapılıyordu toplantı. Sanki benden kaçar gibi bir hali vardı, açıktan tanımamazlıktan geliyordu. Cezayirli seçkin arkadaşların arasında yaygın olan bu hastalığı sonradan keşfedecektim. Tanımamazlıktan gelme hastalığı. Sonraları da çok kafama takılmıştı, bu; sosyal hayatın arkadaşlarımız için vazgeçilmez unsuru.

Bu şartlarda, onunla kaybedecek vaktim yoktu. Zira kendimi çok mutlu hissediyordum. Allah'a hamdolsun, arkadaşım şimdi aramızdaydı. Onunla, birlikte, diğerleriyle yapamayacağım birçok şey yapabilirdik.

Oturumdan sonra Bantion meydanındaki odasına beraber gittik. Yolda o bana, ben ona düşüncelerimizi açtık. Genelde öğrenci çevrelerindeki sorunlarla ilgiliydi bunlar. Herşeyden önemlisi ikimizin de olaylara bakışı arasında benzerlikler vardı. Ancak arkadaşımdaki, Islâhata ve Vehhabiliğe karşı kayıtsızlık

gözümden kaçmamıştı. Ben bu ikisini mucize olarak görüyordum, o ise böyle bir beklentiden uzaktı. Ama bu ayrılığımız o kadar da sert bir ayrılık değildi, ne de olsa sonunda, İslâm halklarının uyanışında, İslâm'ın oynayacağı rol ve öğrencinin bu uyanıştaki etkinliği hakkında hemfikirdik.

Ama uyanışta etkinlik gösterecek öğrencinin, öncelikle sağlıklı bir yol çizmesi gerekliydi kendine. Gece boyunca, bu yolun ilkelerini tasarladık kafamızda.

Bu amaç doğrultusunda aldığımız kararlara göre, arkadaşım, bilgi ve vesika toplama görevini üstlenmişti. Çünkü, felsefe öğrencisi olduğu için sık sık kütüphanelere uğruyordu.

O sıralar, kollektif çalışmanın ne gibi sonuçlar doğurabileceği hakkında pek de fikir sahibi değildim. Ancak onun, İslâm Toplumu'nun bir kere kaybedip daha ele geçiremediği yapı taşlarından biri olduğu kesindi. Özellikle de aydınları arasında. Arkadaşımın karakterindeki dengesizliğide görmezlikten geliyordum. Yoğun bir kültür ama zayıf bir iradesi vardı onun. Kültürü, iki iradeye boyun eğen ortak çalışma havasını bazan hazmedemiyordu ama, iradesinin zayıflığı da, sürekli bireysel çalışma ortamına katlanamıyordu.

Ne olursa olsun, Cezayirli yaşıtlarımın arasında düşünsel uğraşı verebileceğim tek insandı o. Zira küçüklüğünden beri öğrenme şeytanı kene gibi yapışmıştı benliğine. O gece inandım ki; Birlikte, Cezayir Toplumu üzerinde iz bırakacak işler yapabilirdik biz.

Geceyi siyasal ve düşünsel projelerimizden bahsederek geçirdik. Bize göre, onların gün ışığına çıkma yazgıları elimizde olan bir şeydi.

Ama, kırk yıl sonra bugün, o dönemin hatıraları kafamda canlanınca Hamûde b. Sâi'ye çok şeyler borçlu olduğumu görebiliyorum; Örneğin şu anki İslâm Dünyası'nın problemlerine bakan Uzman yazar kişiliğimle. Her ne kadar uzun vadeli bir takım işler yapmadıksa da onunla, Latin semtindeki Kuzey Afrikalı öğrencilere yönelik birçok güncel işler yaptığımızı belirtmem gerekir. Hemde öğrencilerin Milliyetçi hareketlerin doğuşunu izleyen olağandışı tutumlarının egemen olduğu zor bir dönemde.

Diğer bir yönden, şunu da söylemem gerekir; Özellikle fuar zamanı, telsiz okuluna pek uğramayışım, onunla arkadaşlığım sırasında daha da artmıştı. Artık, telsiz derslerinden çok, felsefe, sosyoloji ve tarihle ilgileniyordum.

Uzak gelecek bundan sonraki yönelişimde pek bir etkiye sahip olamazdı. Ama ben, henüz kapalı olan yeni ufukları hissetmeye başlamıştım. Sözcüklerle açıklayamıyordum onları. Ancak onlar, verdikleri sancıyla beraber genel yönelişimi etkilemeye başlamışlardı bile.

Paris, beklenmeyen belalarından korkulan bir şehirdir. Onun aldatmacalarından kendimi nasıl koruyabilirim diye kafa yormaya başlamıştım. Birgün —odamda pencerenin önündeyken— içimden Allah'a bir çağrı ve yakarış koptu.

1931 yılının cumalarından biriydi. Yüce Allah, beni korumayı üzerine almış ve eşimi göstermişti bana. O da kendi kendine görmüştü doğru yolu ve Hatice ismini almıştı. Ve, evdeki ekonomik hayatımın gemlerini eline aldı hemen. Ama öğrenim hayatım, gerek Latin semtinin sorunları, gerekse Hristiyan Gençler Birliği'yle olan ilişkilerim nedeniyle karmakarışık ve dağınıktı. Bu arada, içimde yeni bir he-

ves hissediyordum. Beni, telsiz okulundan uzaklaştırıyor, daha farklı bir ilime çekiyordu. Belki de Baba Moro'nun serisinin ve Güzel Sanatlar ve Sanayi Dalları Müzesine yaptığım ziyaretlerin etkisiyle gelişmişti bu heves, bilemiyorum. Okula arasıra gitmeye başlamış ve Yahudî arkadaşımın evine hiç uğramaz olmuştum. O dönemde tüm yaptığım, Hamude b. Sâi'yle evimizin çatısı altında yaptığımız ilmî tartışmalardı. Eşim de Mağrip tarzında çaylarımızı demliyor ve bize ikram da bulunuyordu. Sonra yerine oturup, elişine devam ediyor ve dikkatlice kulak kesiliyordu bize. Arkadaşımın gidişinden sonra bazı noktalarda görüşlerini açıyordu bana.

Latin semtinde yeni çehreler boy göstermeye başlamıştı. Sahli, Bomengel ve diğerleri ardıardına geliyorlardı Paris'e. Öğrenme Şeytanı sanki vesveselendirmeye başlamıştı Cezayirli aydınları. Alıp getiriyordu onları, yeni ufuklara, ya bir makam veya ilim öğrenme aşkıyla. Kesus da gelenler arasındaydı ve gelişinin çevrede ağza alınır bir yankı bırakmasını istiyordu. Görebildiğim kadarıyla siyasî bir makam peşindeydi bu adam,.. Ve, Mağripli Öğrenciler Kulübü'nde bir konferans verdi. Bununla yeni bir şey getirmeyi falan değil şöhret kazanmayı arzuladığı besbelliydi. Bütün bunlar bir yana, ayrılıkçıların dümen suyunda gidiyordu. Ama konferansı sayesinde Cezayirli öğrenciler arasındaki hava şöyle bir durulmuş ve herkesin maskeleri düşmüştü o gece. Herkes birbirini tanıyıvermişti: Bir yanda Günübirlikçiler, Ammar Naron —ayrılıkçıların başı— ve onun gibileri; Bir yanda İdealistler, Hamude b. Sâi ve benim gibiler vardı

Yalnız bu iki terimi iyice netleştirmemiz gerekir: Günübirlikçi; Sömürgeci idarelerle her zaman

uzlaşmaya hazır öğrenci; İdealist; Her türlü uzlaşma önerisini reddeden öğrenci.

Konferans bizim için bulunmaz fırsat olmuştu. Hamûde b. Sâi'yle birlikte, konferans verenle gurubunun arasındaki anlamlı el kol işaretleri, ve idealistleri gösteren kafa hareketlerini hep gözlemlemiştik. Tunuslu öğrenciler de onlara hayli destek olmuşlardı bu konuda.

Tabii bizim gurupta da, anlamlı el kol hareketleri, göz işaretleri yapılmıştı, Konferans verenle gurubuna karşı. Salona egemen olan hava içerisinde arkadaşımla bir bakıştık ve ben gelecek seferki konferansı hazırlayacağımı ilân ettim. Ortam sanki tepkiyi gerektiriyordu. «Bizler niçin Müslümanız?» adını seçtim konferansıma. Şimdi, bile o ismin salonda ne kadar güzel bir etki bıraktığını hatırlıyabiliyorum.

★

Konferans 1931 yılı Ekim ayının sonlarındaydı. Konuyu Kuzey Afrika'nın tarihine dayanarak ele aldım. Günü birlikçiler tepki gösterebilmek için böyle bir fırsat daha ele geçiremezlerdi. Gerçekten de konuşmamı bitirir bitirmez bir ses yükseldi:

— Niçin geçmişe bakıyorsun? Şu anda bizi gelecek ilgilendiriyor?.

Onlardaki bu tip çirkin davranışlar sık sık kendini gösterirdi. Bugün bile, mirasları olarak ya dilleriyle ya da kalemleriyle sürdürürler bu terbiyesizliği. Ama bu sefer, çirkinliğin susulacak/katlanılacak bir yanı kalmamıştı. Günübirlikçilere sesimi yükselterek başladım ateşli konuşmama. Artık Naron'la Kesus'un İmalı bakışları falan ilgilendirmiyordu beni. Sürdürüyordum ateşi. Sanki fırtına itiyor ve ruhum sözcüklerle yetişiyordu imdadıma. Kahraman bir mantık ve akıl çelici bir şiir semasında kanat çırpıyor, sanıyor-

dum kendimi. Bugün bile unutmam, söylediklerimden bazılarını:

— Kuşkusuz maddeyi yapan manadır!.

O anda söylediklerimi bugün gibi anlayıp anlamadığımı bilmiyorum. Yalnız Hamude'nin, söylediğim her cümlede Günübirlikçilere doğru yönelttiği şimşek gibi, yıldırımvâri bakışları hâlâ belleğimden çıkmaz.

Salonda ve havada egemen olan o dehşetli anları bugün bile tasvir etmeme imkân yok. Konuşmamı bitirdiğimde, Salih b. Yusuf'u gördüm, beni kucaklamış şunları söylüyordu:

— Seni konferansın için değil, devamında söylediklerin için kucaklıyorum, kardeşim.

Galiba bu Tunuslu öğrenciydi, en son İdealistler'e katılan? Kırk yıl sonra soruyorum bunu çünkü birkaç sene sonra O'nun da bir Günübirlikçi olduğunu görmüştüm.

İslâm Ülkelerindeki siyasal çatışmalar gerçektende olağanüstü değişme mucizeleri göstermiştir bizlere! Ne olursa olsun, o gece salondan çıkarken Günübirlikçiler'de bize bakacak cesaret dahi kalmamıştı.

Ve huzurla uyudum.

Üçgün sonra, gazetelere göz atmak amacıyla Terifis Cumhuriyet'inin kafesine gitmiştim. Salona oturur oturmaz, yanımda bir adam bitiverdi. Başındaki ilginç şapkasıyla bugün gelse, tanıyabilirim onu:

— Günaydın, Bay Sıddık, değil mi?

Bunları söylerken, bir yandan kimliğini çıkartıyordu; Polis.

Aklıma pek bir şey gelmemişti o an., Adamı dinlemeye koyuldum:

— Paris'te ne yapıyorsunuz?

— Öğrenciyim.

Soruları ve cevablarım birbirini izledi. Sürekli not alıyordu. Ve son sorusunu sordu:

— Geçiminizi kim karşılıyor?

— Babam...

İlginç şapkalı adam çekti gitti. O an, öğrencilere verdiğim konferansla bu polis arasında hiçbir bağ kuramamıştım kafamda. Hele hele, Cezayir'deki orta halli memur babamla ve geleceğimle bir bağ asla hatırımdan geçmemişti.

Birkaç gün sonra Hamude b. Sâi beni arayarak, Cezayirli bir öğrencinin Profosör Massignon'un benimle görüşmek isteğini kendisine ulaştırdığını haber verdi. Bu öğrenci, arkadaşım kanalıyla ilişkiye geçerek, Profosörle olan ilişkisini öğrenmememi istiyordu galiba. Her halükarda bayağı gurur vericiydi benim için bu dolaylı davet. Gitmemezlik yapmadım. Ardından neye yönelik olduğunu anladım.

Facialar böyle başlar; basit olaylarla. Ama ben farkında değildim tüm bunların. Hâlâ, öğrencilerin kulübünde yaptığım konuşmadan haz duyuyordum. Hele Muhammed Fâsî'nin konuşmadan sonra bana lâyık gördüğü lâkap çok hoşuma gidiyordu: Kuzey Afrika Birliği Lideri. Gerçekten de bu Birliğin tanınan çehrelerinden olmuştum. Heyet üyelerinin çoğunluğu beni tutmuştu seçimde, ama Muhammed Fasi nasıl başkan oldu bilemiyorum? Ancak Belfirig ve rahmetli Samir'in yardımcılığa nasıl ikna ettiklerini hatırlayabiliyorum. Bense arkadaşım Hamûde b. Sâi'yi kendime tercih etmiş ve yerimi ona bırakmıştım.

Bilemiyorum, o dönem, psikolojik bir kriz geçiriyordum sanki; Massignon'a gitmeyi böbürlenerek istemiyor, bir yandan da Hamude b. Sâi'ye karşı oldukça alçakgönüllü davranıyordum.

Olay gayet açıktı; küçük yırtıcı balık, sömürge ağının bazı iplerini koparıyor, bu iplerde onun can damarlarını parçalıyordu ama küçük hissetmiyordu bunu.

Hamûde b. Sâi'yle felsefî tartışmalarımız sürüp gidiyordu. Değerli eşimse evin içerisinde beni rahata kavuşturacak herşeyi yapıyordu. Hatta bu yeni dünyamda düşünsel açıdan beni tatmin edecek birçok şey getiriyordu eve, ben de içini tanıyan bir kişilikle seyrediyordum onları. Bunlarda, Uygarlık değerlerini gözlemliyordum. Zira teorik açıdan ilgimi artık böyleleri çekiyordu. Ama hanımım, onlara öyle bir insanlık giysisi takıştırıyordu ki, önümde elle tutulur, gözle görülür şeyler oluveriyorlardı.

Gerçekten de yeni dünyamdan edindiklerimi, pratik olarak incelemeye tabi tuttuğum bir deney odasında yaşamaya başlamıştım. Ve beklentilerimi, kanılarımı ekliyordum bu edinilere odamda. Düşünce ve davranışıyla kabul/red ölçüsüne vurulabilecek her türlü güzellik ve aşağılık giriyordu edinilerim arasına.

Bu okuldan, beraber hayat sürme okulundan ne kadar faydalandım bilemezsiniz!. İnsanın; bazan hoca, bazan da öğrenci olduğu okul.

Fakat basit ve sade hayatımızdan burnumuza çektiğimiz mutluluk havası çok uzun ömürlü olmadı. Tebisse'den bir haber, çaldı kapımızı. Babam, Belediye başkanının kendisini başka bir yere atadığını bildiriyordu. Ve, Profosör Massignon'un durumunu düzeltip düzeltemeyeceğini soruyordu.

Profosör nasıl yapamazdıki bu önemsiz işi? Fransız Hükümeti'nin İslâmî İşler Uzman Müsteşarı değil miydi? Ama kapısını çalmam gerekliydi. Bense o sıralar, gurur içerisinde, kapıların kendi kendine açıl-

masını istiyordum önümde. Ne olursa olsun, bu büyük oryantalist'ten randevu almak için telefonu açmak zorundaydım. Belki kendi işlerine uygun bir zaman, belkide tabii bir istek olduğu için bir randevu verdi bana. Mesio caddesindeki evine ilk defa gidiyordum. Adam zamanının büyük bölümünü bu evde, ya eskiliğinden sararmış ya da rengi sarı olan Arap yazmalarının arasında geçiriyordu. Çalışma masasının üzerinde yığınla kitap vardı. Evinin yakınındaki San Solbis kilisesinin çanları sabah ve akşam dua vakitlerinde çalıyordu.

Oturalı az oluyordu, kapının zili çaldı. Büyük profosör bir an kalktı yerinden sonra tekrar gelerek sordu:

— Bay Husnî Ahmak, büroda birlikte oturmamızda sakınca varmı?

Cezayir Mektupları eserinin yazarını hatırlamıştım. Gayet sade ve sert sayılabilecek bir şekilde:

— Hayır efendim. Onu görmek istemiyorum, dedim.

Bu tavrımın ne kadar tutarsız ve zevksiz olduğunu sonradan anlayacaktım. Ayrıca siyasî bir hataydı da bu. Massignon'un yüzünde hiçbir değişiklik olmadı. Birşey olmamış gibi konuşmasını sürdürdü.

Bugün kırk yıl sonra o portreyi tekrar gözümde canlandırıyorumda, gerçekten de yanlışlık yaptığımı anlayabiliyorum. Nice küçük yırtıcı balığın tehlikeden hatta taktikten habersiz olduğunu görüyorum şimdi.

Herşeyden önce o gün, o an ailemin ve benim geleceğimi berbat edecek korkunç fırtınanın ilk dalgasının yerinden fırladığını idrak edememiştim. Güzel sözlerle beni uğurlayan Massignon'un dudaklarındaki yumuşaklık apansız sarsılmıştı, biliyordum.

Ve babam başka bir yere tayin edildi. Zavallı hasta annemin onunla gitmesi imkânsızdı. Kararı daire müdürü vermişti. Babamsa —bugüne dek süren— bir tatil istemek zorunda kalmıştı daireden. 80'ini aşmış yaşlı bir insandı babam ve o yaşından sonra memur olarak hiçbir hakkı kalmamış şekilde yaşadı.

Benim yüzümden suçsuz ailemin başına gelen bu sıkıntılardan çok üzüntü duyuyordum. Ama davranışlarımı değiştirmeye gücü yetmiyordu bu üzüntülerin. Aksine tüm bunlar, sömürgeci idareye karşı tavrımı daha bir sertleştiriyor, katılaştırıyordu. İdare ise özellikle o yılın aynı ayında (Şubat) Cezayir valisinin Ulema Cemiyeti'ni Mescidlerde görev yapmaktan menetmesi üzerine çıkan olayların etkisiyle öğrenci çevrelerini artık daha sıkı kontrol etmeye başlamıştı.

Versay Kapısı'nın yakınlarında bir dulun evinde döşeli bir odaya taşınmıştık o sıralar. Cezayir'den içi bildiri dolu bir zarf geldi. Sonraları İslâma giren ve Muhammed Şerif ismini alan Fransız arkadaşım Roniye Coclari'dendi.

Gençlik yıllarını geçirdiği Paris'te, Fransız Kral Partisi'nin lideri Charles Morsan'ın bildirilerini dağıtırdı latin semtinde. Şimdi ise tüm enerjisini ve inançlılığını Cezayir'in islahı davasına adamıştı. Halk kahvelerinde, okuma-yazması olmayanların mektuplarını yazıveriyordu. Zarfta büyük bir olasılıkla kendisinin kaleme aldığı bildiriler vardı. Ama Ulema Cemiyeti'nin imzasını taşıyordu hepside. Sömürge idaresinin, mescitlerdeki islâhat çalışmalarını yasaklamasına tepki olarak hararetli bir protestoyu içeriyorlardı. Muhammed Şerif zarfla beraber yolladığı özel mektubunda, bu bildirileri Paris'te dağıtmamı rica ediyordu.

Hecar kahvehanesinde, Hamude b. Sâi ve Bin Abdullah'la bir toplantı yaptık. İyi niyetli birkaç Cezayirli öğrenci de gelmişti toplantıya. Herkes dağıtım için kendi payına düşeni aldı. Başladık, yürüyerek Paris'in caddelerini dolaşmaya. Zira o sıralar başka bir ulaşım aracımız yoktu. Bildirileri genelde ilişkiye geçilmesi gerekli şahsiyetlerin posta kutularına bırakıyorduk. Gazeteciler, milletvekilleri, senatörler ve San German semtinde tanınmış herkes.

Parisliler'in erkeğiyle kadınıyla, Ulema Cemiyeti, İslâm, veya İslahat —Cezayir'de— hakkında hiçbir bilgileri olmadığı kesindi. Ve posta kutularında o sabah gördükleri bildiriler sürpriz oluyordu onlar için.

O sabahki dehşetlerini tasavvur edebiliyordum. Ama bildirimize gerçek bir tepki gösterilmemişti. Sadece sağ kanatlı ve kralcı bir gazetede yankısı duyuldu. O da Muhammed Şerif Coclari'nin sayesindeydi. —Başlığını veya kimin kaleme aldığını hatırlamadığım— bir yazı yayınlandı o gazetede. Müslümanlarda bazı kıpırdanmalara değiniyordu.

Ancak gerek sol ve gerekse ilerici demokrat basın susmayı yeğlemişti. Acaba yankıların hepsi bundan mı ibaretti? Hayır, aksine gözlerden uzak ve önemli bir tepki göstermişti, Lö kont caddesinde, sömürge odaklarınca bu tip gelişmeleri izleme göreviyle kurulmuş özel bölüm. Gizli ve karanlık işler çeviren bu bölüme, lö kont Caddesi adını vermiştik bizler. Kuşkusuz o, bu dönemde attığımız tüm adımları başından sonuna izlemişti. Kendine özgü defterine atılan her adımın pahasını kaydederek.

Nasılsa benim hiçbir bilgim yoktu bu defter hakkında. Bu olayla hesabıma neler eklenmişti acaba?

Her halûkarda, latin semtinde, Paris'te hatta dünyada meydana gelen gelişmeler bu hesaplardan daha çok ilgilendiriyordu beni hamdolsun.

Şark Nasruddîn, semada, mutlak terör dâisi Hitlerin yıldızını yakmaya başlamıştı. Paris'in kaldırımlarında büyüğüyle küçüğüyle herkesin oynamaya başladığı Yoyo oyununun yayılmaya başladığı sıralar.

O yılın kışında Hind'in problemleriyle ilgili bir yuvarlak masa toplantısından sonra Paris'e uğramıştı Gandi ve sütünü içtiği keçisi.

Derneğimizin gayretleriyle organize edilen bir konferansta konuşmak için yolculuk değneğini eline almayı geciktirmişti Mahatma. Seçkin Parisli erkekler ve hanımefendiler katıldı, konferansa. Kadınlar sütlü keçiyi daha yakından tanımışlar, erkeklerse ya hobileri veya bazı çıkarlarını sağlamak amacıyla dinlemişlerdi. Doğu'nun anti-terör dâisini.

Konferansa katılan tiplerden biri de Daniel Halıgî idi. Oradan kaptığı bazı ifadelerle, Henrî Masis'in sonraları büyük şöhret kazanan kitabına takdim yazmıştı. Adı Batının Savunması olan bu kitaba, kanımca Doğu'ya ve Doğululara Saldırı adı verilseydi daha güzel olurdu. Zira üstteki Yahûdî, yaptığı takdimle, yazarın Batı Ruhu'nun üstünlüğünden daha fazla Doğu Ruhunun kirlenmesini hedef almıştı.

Heykeltraşlarsa, bol bol bronz ve topraktan heykeller yapmışlardı Gandi için. Bazan ayakta bazan da oturuyordu Gandi. Uzun süre büyüklü, küçüklü mağazaların vitrinlerini süsledi bu heykelcikler.

Paris'in herşeyi aktüalleştirme gibi bir özelliği vardır. O günlerin aktüalitesi ise, keçisiyle Gandi ve Loyo oyunuydu.

Latin semtinde yeni bir gelişme kendini gösteriyordu. Bu; o yıl ki öğrenim hayatımı da oldukça etki-

leyecek gibiydi. Musali el-Hacc'ın yıldızı parlamaya başlamıştı. Bu yeni lider rahmetli Prens Halit'in Doğu'ya göçünden sonra Paris'te etkinliğini yitiren Kuzey Afrika Yıldızı örgütünü yeniden canlandırmayı tasarlıyordu. —Hatırladığım kadarıyla— Doktor Bin Milâd'ın aracılığıyla, öğrenci derneğiyle iletişim kurmuştu. Hegar Otelinin bir odasında dernek temsilcileri ile biraraya geldi. Otelin sahibi, Prens Halit'le akraba olduklarını söylüyor ve O'nun siyasi görüşlerini hararetle savunuyordu. Arkadaşım Hamude b. Sâi toplantıya gelmemişti. Örgütlü siyasî çalışmalara hiçmi hiç sempatisi yoktu onun. O odada, liderle bazı öğrenciler arasında iletişim kuruldu. Sanki geniş bir spor salonu gibiydi oda. Pehlivan (1) Sokrat'tan, Aristo'dan bahsetmiş ve herbirimiz kesesesindeki herşeyi dökmüştü ortaya.

Sonra, ikinci bir buluşma konusunda anlaştık liderle. San Jak caddesinde bakkallık yapan bir müridinin odasında toplanacaktık. İçinde bir yığın patates, yatak ve terazinin bulunduğu bir odada buluştuk liderle. Canlandırılması düşünülen Kuzey Afrika Yıldızı örgütünün geleceği hakkında kararımızı verecektik. Lider, mümkün olanında üstünde bir şafşata ve gözalıcılıkla diriltilmesini istiyordu örgütün. O sıralar, bu saf isteğin, Cezayir'in başına ne belalar getirebilecek bir hastalığın ilk devresi olduğunu farkedememiştim. Hareketin bütün enerjisini —sanki hiç yokmuş gibi— gösterilerde, mitinglerde ve dikkat çekme istekleri arasında harcayan hastalık. Lider'e göreyse başka bir yolu yoktu siyasal çalışmanın. Yurdu çeyrek asır boyunca istila eden siyasal çekişmenin.

---

(1) Musali el-Hacc. Sonraları Tunus Gençlik Bakanı oldu. (Yaz).

Bazıları bu hastalığın bir takım açılardan şifa olduğunu söyleyebilir. Öyle ya Cezayir, yokluk/hiçlik döneminden onun sayesinde kendini gösterme dönemine ulaşmıştır. Hem bu gösteriler, sömürgeci idarenin gözetiminde birçok seçim gelişmelerini sekteye uğratmıştır. Herşey bir yana, bazı sorunlara karşı yine onun sayesinde bilinç kazanmıştır Cezayir halkı vs. Fakat tüm bu değerlendirmeler hatalıdır. Çünkü Cezayir, bu işe sıfırdan başlamamıştır. Aksine, İslâhat ve İslâm Konferansı'nın (1) bayrakları altında verdiği kanlı savaşlarla bu noktaya gelmiştir halk. Bu yüzden ben bu tip parti hareketlerini halkı sonuçta devrime itecek bir etken olarak görmüyorum. Bilakis II. Dünya Savaşından sonra Cezayir Halkı'nın kaybettiği vakitlerin sorumlusu olarak nitelendiriyorum onları.

Tarihin gösterdiği bir gerçektir bu; Eğer Musâlî Hacc devreye girmeseydi, halkımız 1962 Bağımsızlık döneminden sonra çektiği birçok sıkıntılarla yüzyüze gelmeyecekti kuşkusuz.

Biz bırakalım tarihi, yolunda devam etsin. Tekrar odadaki toplantımıza dönelim. Halk Partisi'nin gösterilerine temel teşkil eden hazırlıkların çekirdeği konumundaki San Jack Caddesinin bir bakkal dükkânında yapılan toplantıya. Sonunda, canlanışın bir tiyatro gösterisi şeklinde başlamasına karar verildi. Yer; Fransız Mason Örgütünün (Büyük Doğu-Le Grand orient) sahip olduğu büyük yapılardan birinin salonuydu.

Halk Partisinin böyle bir beşikten çıkması yazgısıydı. Kırk yıl sonra günlerin ve olayların eğittiği ben,

(1) Bu örgütün bahsi seçim çalışmaları kendini göstermeye başlayınca geçecektir.

böyle birşeyden dolayı şaşkınlığa düşmekten kendimi alamıyorum doğrusu;

Ne olursa olsun, işte bizler bakkal dükkanında ikinci toplantımızı yapıyorduk. Beklenen günün hazırlığı içerisinde iki guruptuk; İşçiler; bu gurubun lideri, bakkalın sahibi arkadaşımız, çok doğru bir kardeş Si Celâlî ve Eymaş = Öküz baş; Kafasının büyüklüğü yüzünden ona bu ismi takmıştık. Belki de çocukluğun izlerini taşıyordu yüzünde. Diğer gurup olan Öğrenciler'i ise ben, Bin Mîlad ve Eczacılık fakültesinde öğrenci Tunuslu arkadaşımız temsil ediyorduk. Hafifçe kanburdu bu arkadaş. Ve sürekli Victor Hugo'nun «Notradamus'un Kanburu» eserini çağrıştırırdı bende.

Müzik ve oryental dansla karışık bir program üzerinde hemfikre vardık. Doğal olarak, lider'in konuşması da dahildi buna. Ama birde küçük bir tiyatro sahnelenmesini önermez mi. Kimsenin görüş bildirmesine fırsat vermeden, başladı tiyatro senaryosunu okumaya. Aman Allahım çok ağır ve sığ bir edebiyat vardı yazdıklarında. Şayet Eshilos duysaydı bunları sinir krizleri geçirirdi mezarında, sonra kalkar Kuzey Afrika Yıldızı'nın liderinden alırdı öcünü trajedi sanatının.

Bu önerininde yarardan uzak olmadığı kararına varıldı sonunda. Ne de olsa edebî mucidi (!) kabul görüyordu aramızda. Gurup bununda programa eklenmesini kararlaştırdı bu minval üzere. Ve görev bana verildi.

Beklenen gün gelmişti. Salon, konuklarla doluydu. Hatta Hristiyan Gençler Birliği'nden dahi gelen arkadaşlar olmuştu. Bunlardan biri de Marsolin'di. Gösterinin, Prens Halit'in gözetimi altında gerçekleşmesi kararlaştırılmıştı. Ve o gece bu münasebetle yayınla-

nan Ümmet gazetesi de bunu destekleme mahiyeti taşıyordu. Prens'in doğuya gidişiyle duran yayına; bu gece tekrar başlanmıştı. Törenin organizasyonu görevini Cellab adında Cezayirli bir öğrenci kardeşimiz üzerine almıştı. Her bölümde elindeki asasıyla sahnenin ahşap zeminini dövüyor ve yeni bölümü duyuruyordu.

Perde aralandı. Arkadaşların Parisli kızların arasından seçtiği bir dansöz göründü sahnede. Parisli diyorum, zira o dönem Fransa'sında bu tip işleri yapacak Cezayirli kızlar yoktu. Parisli geniş göbeğini attırıyor, habire poposunu oynatıyordu.

Başladı beyaz, semiz ve haşin göbek etrafında daireler çizmeye. Geniş bahçesiyle Konkord meydanını düşünün, ortasındaki büyük dikili taşın etrafında dönü dönüveriyor. Napolyon'un yıllar önce Mısır'dan getirdiği dikilitaşın etrafında.

Bu çirkin dansın hiçbir zaman o günki kadar tiksindirici olamayacağını düşünüyorum bir an. Havayı dürtüsel bir deprasyona sokmuştu. En önde oturan Paris Cami imamı da bu değişikliği hissetmiş, gibi görünüyordu bana. Zavallı tam da ahşap sahnenin önündeydi. Salondan bazı protesto sesleri yükselmeye başlamıştı ki perde kapandı.

Lider Musali Hacc'ın ağırbaşlı hanımı bizimkiyle birlikte özel bir odadan izliyorlardı sahneyi. Odanın camı içerinin görülmesini engelliyordu. Perde inerken hanımların rahat bir nefes aldıklarından emindim.

Cellab ahşap zemine vurduğu asasıyla tiyatroyu sahneleme vaktinin geldiğini duyurdu. Bense adını unutmuştum oyunun. O ise bir an bile geçmeden ismi takdim etti:

— İyi Adaletli Hakim (1) (!) Tek perdeli bir oyun!.

Bin Milad hakim, bense onun tercümanı rolündeydim. Tunuslu eczacılık öğrencisi arkadaş hangi roldeydi bilemiyorum. Sanık tabii ki Cezayirliydi. Rolünde Cezayir dağ kabilelerinden bir genci canlandırıyordu. Kurbanlık kuzu rolünü o kadar güzel ortaya koymuştu ki, daha iyisi olamazdı.

Sonra asa tekrar dövdü, ahşap sahneyi. Liderin konuşma vakti gelmişti. Cellab onu nasıl takdim etmişti, bilemiyorum ama hayli uzun bir konuşmada bulunacaktı. Fakat, o kadar hoşuma gitmişti ki, biz aydınların titizliğini bile unutturmayı başarmıştı. Hatta «Bireyler arasında farklılaşma olabilir ama halklar arasında asla!» derken nerdeyse hayranlıktan bağıracaktım. O ara, dinleyicilerin izlenimlerini görmek için salonu şöyle bir dolaşmaya başladım. Özel odada hanımımın yanındaydım. Lider konuşmasını sürdürerek sömürgecilerin suçlarından bahsetmeye başlamıştı. Tesâdüfen, Madam Musali'nin yanında, bir azman gördüm. Büyük olasılıkla, hanımefendinin koruma görevlisiydi. Sağlam yapılı, uzun boyluydu. Sömürgeden bahsedilirken tepki olarak başını sallıyor ve sanki düşmanı, önünde dikiliyormuş gibi:

— Vallahi. Sömürüye öyle bir kafa atacağım ki!. diye söyleniyordu.

Bu mandanın kafasının, demircilerdeki koca balyozlar gibi ineceğinde kuşku yoktu düşmanına. Ama bu davada bir kafa darbesi yeterlimiydi acaba? Kesinlikle hayır tabii. Ne yazık ki bu basit hadise ülkemizdeki Milliyetçi hareketin geleceği hakkında kötü bir kanı uyandırmıştı bende. Yurdunun sorunlarının

(1) Fransız edebiyatında tariz sanatı. Maksad Zalim hakimdir aslında.

büyük bölümünü bu tavrıyla çözümlemesi onun yazgısıydı. O gece meydana gelen başka bir olay benim kötümserliğimi daha da artırmaya yetmişti. Lider, konuşmasını bitirdi ve o azmanla bir odaya kapandı. Ahşap sahnenin üzerine uzanan şeref balkonuna bitişikti burası. Sonra elbiselerini değiştirdi. Kaşabiye adı verilen gayet şık bir aba, Balga türünden beyaz bir ayakkabı ve başında kızıl renkli bir serpuş. Bu şekilde göründü konuklara. Aralarında değildi ama, şeref balkonundaydı. O an, gördüm ki, kullarla arasına bir tampon koymuştu kendi hesabına. Onu yükselten ve kullardan ayıran.

Tören değişik bölümleriyle sürdü. Fakat gözüm şeref balkonuna her takılışında, içimde bir düğümlenme, bir burukluk hissediyordum. Belki de bilinçaltındaki uzaklaşma/kopma o gece başlamıştı, benle Halk partisi arasında. Ancak ilişkilerimiz her zaman varolacaktı; bazan acı bazan tatlı.

O sıralar Şekip Arslan Cenevre'de mülteci olarak yaşıyordu. Kahramanca mücadelesini usanıp bıkmadan, canla başla sürdürerek. Mısırlı bir kötügün dostuyla Arap Ümmeti gazetesini yayınlıyordu. Cezayir'de iken elime geçen bazı sayılarını okumuştum bu gazetenin. Latin semtindeki dernek merkezimize de geliyordu, ve sürekli okuyordum onu. Ve dernekte yeni bir çehre kendini göstermeye başlamıştı.

Ferid Zeynûddin'le böyle tanıştım. Daha sonraları Mısır-Suriye birleşmesiyle gündeme gelen Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dışişleri bakanı olarak görev yapacak arkadaşımla. O günler Hukuk doktorasını hazırlamakla meşgul temiz bir öğrenci arkadaşımızdı o. Doktoradan sonra ise hemen Dürzi dağlarındaki memleketine gitmeyi tasarlıyordu. 1925 yılında çetin savaşların olduğu yere. O zamanlar bizdeki

taşra çatışmalarınında etkisiyle bayağı sarsmıştı bizi o savaşlar. Şekip Arslan'ın elinin olduğunu biliyordum bu savaşlarda.

Ferid Zeynüddin Cenevre'deki Şekip Arslan'la ilişki halindeydi. Arslan, ona Fransa başkentindeki mevcut Arap öğrencilerini Arap Birliği derneğini kurmaya çağırma görevi vermişti. Okuyucunun da gördüğü gibi, tıpkı bugünki Arap Birliği Örgütü'nün bir basamağıydı, kurulması tasarlanan bu dernek. O da Kuzey Afrikalı öğrencilerle ilişki kurmaya başlamıştı projenin gerçekleşmesi için. Sonunda Muhammed Fasi, Belfirg ve Toris Fas'ın, Bin Milad bazı arkadaşlarıyla Tunus'un, ben de Cezayir'in delegesi olduk Birlik'te.

Suriye ve Lübnan'ıysa Ferid Zeyahûddin temsil ediyordu. Beraberinde, şiirle uğraşan bazı arkadaşlarıyla. Her toplantının ya baş veya sonunda Arap'ları öven yeni bir kasideleriyle kulaklarımızın pasını siliyorlardı bunlar.

Gizli oturumlar bir Fransız kahvehanesinde yapılıyordu. Orada çalışan kız veya erkeklerden birinin duyup görebileceği şekilde. Önce içimize bir cesaret dalgası salan kaside veya şiirlerden bir parça okunuyordu. Tüylerimiz diken diken oluyordu. Aynı 1967 yılı (1) Haziranı'ndan Sawt el-Arab (2) radyosunun ruhları titreten heyecanlı kahramanlık dalgaları gibiydi bu. Ama öyle kötü etkileri olmuştu ki bunların, bırakın dinleyiciyi bazan spiker bile bilincini kaybedebiliyordu. Bizim arkadaşlardan Tolis'e de bir keresinde bu kötü duruma düşmüş, heyecanlı konuşmasının ardından bizle alkış tutmuştu.

---

(1) Mısır'ın hezimetiyle biten «6 Gün Savaşı»nın olduğu yıl. (Çev.)

(2) Mısır Radyosu.

Doğal olarak bu aldatıcı canlılık yüzünden, gizli örgütümüze girmek için kendine fırsat verilmeyen her Kuzey Afrikalı öğrencinin nefesi daralıyor, canı sıkılıyordu. Unutmam, birgün, şu anki Tunus Maliye Bakanı (3) Hadi Nüveyra gelmişti yanıma. Gözlerinden yaş ve acı damlıyor, hıçkırıkları sesini boğuyordu. Kendisini Ferid Zeynüddin'le tanıştırmamı rica ediyordu benden.

Bu çalışmalar, öğrenim hayatımı oldukça aksatıyordu. Ancak, Hamude b. Sai'yle yaptığımız bilimsel tartışmaları aynen sürdürüyorduk. Her cuma akşamı eve geliyordu. Bazan, okuma için Paris'e gelen kardeşi Salih'i de getiriyordu yanında. Önce akşam yemeğini yiyorduk. Vefakar eşim bu haftalık ziyafeti hazırlamak için diğer günlerde ekonomi muçizeleri gösteriyordu. Önce mercimek ardından koyun dili yiyorduk. Eşim, konuklar hoşnut olacak derecede en az masraflısı neyse onu tercih ediyordu ama bizler gerçeği söylemek gerekirse silip süpürüyorduk, ne gelirse.

Ardından çalışma oturumu başlar, hanımım kahvelerimizi ikram ettikten sonra yerine otururdu. Küçük kedimiz luize hemen koşar uyku için, elişine devam eden hanımının kucağına uzanırdı. Tartışma konusu genelde önceden belirlenmez, her seferinde. Hamude cebinden küçük bir kâğıt parçası çıkarırdı. Bazan hafta arası çalışmalarında gözüne çarpan bir değerlendirme, bazan da bir gazeteden kesilmiş bir makale olurdu bu. Konu üzerinde başlayan söyleşimiz uzar, uzardı, hatta saat bire kadar sürdüğü bile olmuştur. Arkadaşımın bir adeti vardı. Ben konuşurken şekerlikten, şeker alır, fincana atar ve başlardı

(3) Yazarın kitabı kaleme aldığı dönemde görev almıştır.

karıştırmaya. Sonra konuşmaya başlayınca kaşığı bir kenara koyardı. Her seferinde aynı şeyi yapmaktan bıkmaz, yine bir parça şeker alırdı, beni dinlerken, ardından karıştırırdı. Çoğunlukla kahvesini içmeden giderdi. Bu arada beni düşündüren tutumlu hanımımın içten içe çektiği ahlar olurdu. Ne yapsındı arkadaşım: Hep farkına varmadan yapardı bunu.

Tartışmaların içerikleri farklı olurdu. Bazan, ilmî, bazan siyasî, bazan da sosyal. Ya da Cezayir'deki ıslahat mücadelesi ve Halk Partisinin sorumluları hakkındaki eleştirilerimizden ibâret olurdu konuşmamız. Ama hepsi de İslâmî bir çerçeve içerisinde gerçekleşirdi. Arkadaşımın geniş kültürü ve tecrübesinden çok yararlanıyordum. Zira Sorbon «İslâmî Araştırmalar Enstitüsü»nde olup bitenler hiçbir zaman pençesinden kurtulamıyordu. «Meydan» adını verdiği bu yere arasıra yeni başlayan bir mürit sıfatıyla beni de sokuyordu. Bense ona, bilgileri düzenleme ve düşüncelerin programize edilmesi konusunda yardımcı oluyordum. Bunda da önemli rol oynayan faktör, matematiksel bilimlerdeki yoğun birikimimdi. Bu metod bile bazan hararetli tartışma alanlarımızdan biri oluveriyordu. Arkadaşım, matematiksel düşüncedeki donukluğu eleştiriyor, bunun yanında kendi tabiriyle paskâli ve vicdânî metoda, toz kondurmuyordu. Zira kendisi, düşüncede Paskal ve Gazzalî'nin yolunu izliyordu.

Hava uygun olduğu zamanlar, yemekten sonra çıkar, tartışmamızı yolda sürdürürdük. Evimle (Lâtin) semti arasındaki Paris'in en uzun caddelerinden (Fogirar) Caddesi boyunca hem yürür, hem de konuşurduk. Yine böyle bir geceydi. Zenginlerimizin davranış biçimlerini eleştiriyorduk. Bu adamlar, dünyanın her çeşit nimetlerini tadıyorlarken, fakir kardeş-

llerini de her çeşit zorluklarla karşı karşıya bırakıyorlardı.

Konuşma arasında bir öneri ortaya çıktı; Niçin Cezayir sağduyusuna açık bir mektup yazmıyorduk? İçinde deriz ki... Sözcükler dilimden akıyordu. oturaklı, eleştirici, yumuşak, şefkatli, etkileyeci, ricacı, zorlayıcı şiddetli, kanaatkâr.

Düşüncemin ilk aklına yattığı kişi arkadaşım Hamude idi :

— Niçin kahvehaneye gidip şu sözleri yazmıyoruz? dedi.

Kuluçkaya yatıp yumurtasından civcivin çıkmasını bekleyen tavuk gibiydik. Kahveye girdik. Ancak, yumurtayı kâğıda döktüğümüzde, düşüncemiz büyük bir sıcaklık kaybına uğramıştı. Önce arkadaşımı harekete geçiren hatta beni bile sözcükleri döküştürürken etkileyen sıcak düşüncemizden eser yoktu şimdi.

Her ne olursa olsun, bazı nüshalarını göndermeye karar vermiştik. Arkadaşım iki, üç tane yazdı. Ben de aynen. Ve hemen gönderdik; Bir nüsha Amudî'nin yayınladığı Difâ gazetesine, bir nüsha Şihâb dergisine, bir nüsha es-Sawt el-Ehli gazetesine ve bir özel nüshayı da başkentin zengin bir ailesine gönderdik.

Paris'te bir yankı bekledik Cezayir'den. Ama dünya artık «günübirlikçi» olmuştu ve bize hiçbir tepki ulaşmadı.

Fakat bizatihi olaylar bizi hayal kırıklığında çok tutmuyordu. Faslı öğrenci kardeşlerimiz Mağrib adında bir derginin yayınına başlamışlardı. Yayın heyetinde Marx'ın torunu Ogin Longi, İbni Ümeyye diye garip bir isim —görüldüğü kadarıyla İspanya'nın köklü Arap ailelerindendi— ve hatta o zamanın İspanya Cumhurbaşkanı Mösyö Zimor dahi vardı.

Belki de İspanya Hükümetinin yeni bir siyasî komplosuydu bu. Çünkü o dönemde, Madrid yetkilileri, Kurtuba veya Gırnata'da bir Arap Enstitüsü kurmaya karar vermişler ve derneğimize Eylül ya da Ekim ayında yapılacak açılışa katılma için davetiye göndermişlerdi. Bununla da kalmamış ve derneğimizden, istediği kadar İslâmî Şahsiyeti de kendi namlarına çağırmasını istemişlerdi.

Davetin sorumluluğu bazı öğrenciler arasında paylaştırıldı. Ben Kostantine bölgesine özel davetiyeler gönderecektim. Bin Abdullah da aynı şekilde Cezayir bölgesine gönderecekti.

Öğretim yılı son demlerindeydi. Bense Toris'in hitabelerine ayırdığım zamanın sadece onda biri kadarını bile harcamıyordum dersler için. Tabii onunla beraber, Suriyeli şair arkadaşlarımızın güzel kasidelerine ve Arap Birliği Derneğinin gizli oturumlarına ayırdığım zaman cabası.

Aslında ilmi ihtisas yönümü değiştirmek istiyordum. Telsiz okulundaki matematik profosörü de bendeki —teorik araştırmalara karşı yeteneği— görmüş, Elektrik ve Mekanikle ilgili başka bir okula kaydolmamı tavsiye etmişti. Ona göre ilmi oluşumum, bu dallara daha yatkındı. Ve daha yüksek bir seviyeydi benim için. Tüm bunlar okulun müdürü Mösyö Sodriye sayesindeydi. Bu şahsiyet sonraları, bazı üzüntü verici gelişmelere rağmen gözümde örnek bir Fransız Bilimadamı olarak kalmıştır.

Artık yolculuğa hazırlanmaya başlamıştık. Bu arada Hamude b. Sâi Birlikçi öğrencilerin derneğinde verdiği Kur'an ve Siyaset adlı konferansıyla hayli ilgi toplamıştı. Şimdi aynı konferansı, kısa bir zaman önce Cezayir'de kurulan İlerleme Kulübü'nde yeniden

sunmaya hazırlanıyor. Ona göre, başkent; Islahat aşamasından, Uyanış aşamasına gelmişti.

Bu yoğun hazırlığı ortak ilgimizden elde etmişti. Bizse o zamanlar, arkadaşlarımızın gözünde her ikimizin konferansından sonra başımıza geçirilen defne yapraklarından zafer halkasını o kadar sıkı tutuyorduk ki. Öyleki yarın her ikimizinde içinden liderlik kokusunu çekme arzusu geçecekti mutlaka.

Bugün; kırk yıl sonra içimizde liderlik kokusunu çekmek isteyen üçüncünün Lö kont caddesindeki sömürgeci idare olduğundan hiç kuşku duymuyorum.

Ama; küçük, gururlu balık içinde zıplayarak zayıf adalelerle orasını burasını parçaladığı ağın aslında kendisini parçaladığından nasıl habersizdi??

Bu imkânsızdı. Zira deneyim yalnız ve yalnız tecrübelerden sonra oluşurdu.

Her neyse, Latin semtindeki öğrencilerin sayısı gitgide azalıyordu. Ailemi iki yıldır görmediğimi hatırladım biran ve, yolculuk hazırlıklarına başladım. Elektrik ve mekanik okuluna gidip, gelecek dönem için adımı yazdırdım. Görevli çok güzel karşılamıştı beni, hatta yaz tatilinde, biraz karıştırmamın gerekli olduğu derslere bile değindi. Bu büyük bilginle ilk karşılaşmamızdı. Hayatımda hiçbir kitaptan öğrenmediklerimi öğrenecektim bu şahsiyetten. Özellikle de asil ve alçakgönüllü karşılayışını hiç unutamam. Bence, bu gerçek ilim adamında bulunması gerekli en birinci hasletti. Nitekim yine aynı alçakgönüllülüğü içerisinde şu sözlerini dinlemiştim o gün:

— Okulumuzda öğrencileri soru sormaya alıştırdık. Ya sınıfta veya bu gayeyle tuttukları bir defterle sorularını bize aktarırlar. Bazan cevabı anında vermemiz güç olabilir. Böyle bir durumda, problemi incelemek için vakit isteriz ve belki bazı kaynaklara başvururuz.

Bu büyük şahsiyetten duyduğum şu sözler; ondan aldığım ilk ve en önemli dersti kuşkusuz.

★

1932 yılının yazında, başkent Cezayir'in çehresini bildiğimden daha farklı buldum. Gerçi daha önceleri de çok iyi tanımazdım ya onu. Çünkü Güney Kostantini halkının, I. Dünya Savaşı'ndan önce başkentle pek ilişkisi yoktu. Özellikle de Tebisselilerin. İdari işlerini Kostantini'de hallederlerdi. Okumak içinse, eğer şartları, Tunus'taki Zeytuniyye Üniversitesine kaydolmaya elvermemişse ya Nefta, ya Tuzur'a (1) giderlerdi. Zorlu bir hastalığı olanlarsa, İtalyan doktorların elinde tedavi görmek için Kostantine'ye koşarlardı.

Barbaros Hayreddin'in üssünün nasıl olduğunu bilmiyordum. Gerçi 1927 yılında Aflo'ya giderken görmüştüm onu ama, incelememiştim. Cezayir'li, başkente geldiğinde, kendisini evinde ya da avlusunda hissedemez. Zira taşra mahallelerinde, Arapça/İspanyolca/Fransızca sözcüklerin karışık olduğu bir dil konuşulur, diğer semtlerde ise yalnızca Fransızca.

Cezayirli, şehirde ne kadar az dolaşırsa dolaşsın adımlarıyla muhakkak belli bir çizgiyi çiğner. İşte, Fransız hayatıyla, Cezayir hayatı arasındaki bu çizgi Posta idaresidir.

Başkent Cezayir'e bu defa eşimle geliyordum. Ülkemi tanımasına karar vermiştik. Şehrin çehresini değişmiş buldum. Bunu, gemiden indikten sonra valizlerimizi taşımamıza yardım eden hammalla konuşurken hissettim. Adam, kurallarına uymadan konuşuyordu Arapça'yı. Tebisse yöresindeki Darice dili gibiydi konuşmaları. Sözcükleri ve lehçesi fena değildi ama kural yoktu.

---

(1) Her iki şehirde Güney Tunus'tadır. (Yaz)

Bizi Güvercinler Oteli'ne götürürken, bu adamdan daha çok hoşlanmıştım. İnsanda olgun ve asil bir kişilik izlenimi uyandırıyordu. İlerleme Kulübü tabelasının altından geçerken, belki de başkentteki tek Arapça levhanın bu olduğunu düşünüyordum. Rehberimiz:

— Ben Şeyh Aqabî'nin müritlerindenim. Her gece bu kulüpte bize ders verir o. dedi.

Bu sokak adamının çehresindeki, kişiliğindeki ve konuşmasındaki değişiklikle şu derin çizgilerle yazılmış tabela tek bir şeyi gösteriyordu; Islahat dalgası buraya kadar ulaşmıştı. Kuşkusuz bu yüzeysel değişimleri, köklü değişiklikler izleyecekti. Halbuki ben bugüne dek aklıma hayalime bile getiremiyordum bunu. 20 yıl sonra sabit olduğu üzere o yılların sömürgeci idaresi de bunu tasavvur edememişti. Gerçekten de yetkililer, gözlerinin önünde meydana gelen bu gelişmelerin tam manasıyla farkında değillerdi.

Ama olay birgün bile düşlerin ve meçhulun içinde bırakmayacaktı bizi. Eşimin, müslüman bir aile içerisinde tatil süresini nasıl geçirebileceği hakkında bazı problemler oluşmuştu kafamda. Evliliğimle annemi büyük bir şaşkınlığa düşürmemeli, Tebisse'den dönüşümden önce yavaş yavaş alıştırmalıydım onu bu gelişmeye. Ne yapacağım hususunda, Şeyh Aqabî'den yardım istemek geldi aklıma. Otelde hanımımın gereksinimlerini gördükten sonra çıktım dışarı. Gördüğümde bir halkanın ortasında günlük dersini veriyordu. Genelde liman işçileri, küçük çaplı balıkçılar ve Islahat bayrağı altında yeralmış, bazı ailelerden çehreler oluşturmuştu halkayı. Şeyhse gerçekten idârenin sürekli öfkesini çekiyordu üstüne. Özellikle de büyük Cezayirli Şair Humme İyd'in kurduğu ve yönettiği Erkekler okuluna bağış toplaması kinlerini da-

ha da artırıyordu idarecilerin. Babaları, Şeyh Aqabî'nin halkasında ders görürken çocukları da bu okulda eğitiliyorlardı.

İşte; 1932 yazında gördüğüm Cezayir şehrinin yeni çehresi buydu. Ama, ancak eşimle ilgili sorunları çözüme kavuşturuncaya dek kalabilirdim burada. Gerçektende Şeyh A'qabî'nin sayesinde Kubbe semtinde değerli bir ailenin yanında uygun bir yer buldum ona. Tilmisan'da Kuzey Afrikalı Öğrenciler konferansında Hamude kardeşimin sunacağı bildiri için de zemini ben hazırlayacaktım.

Ve Tebisse yolunu tuttum. Yolculuk günü, benimle aynı trene binen yakınlarına göz kulak olma konusunda bir Fransızla anlaşmıştım. Vadî Rahmân köyünde aktarma yapıldığı için bu hatta yolculuk yapanlar oldukça zorluklarla karşılaşıyorlardı. Tebisse'ye giden trene o köyde biniyorduk. Gerçekten de varışımız esnasında birçok zorluk geldi başımıza. Valizlerimi aldıktan sonra o ailenin Valizlerini almak için dönmüştüm ki tren hareket ediverdi. Eğer Fransızların bindiği vagona koşuştursaydım elimdekilerle yetişemeyeceğim kesindi. Önüme çıkan ilk vagona attım kendimi. Sirkte eğitilmiş bir maymun bile olsam daha iyisini yapamazdım.

Ancak; yüklerini hanımlara götürdüğümde, genç kız annesine dönerek:

— Çok zeki biri, dedi. Bana teşekkür falan etmeksizin.

Kuşkusuz maymunu zeki bulmuştu. Zekâma iltifatı için ben teşekkür ettim kendisine. Ama o an, iki yıl önce bıraktığım özel yargılara tekrar döndüğümü hisseder gibi olmuştum.

Küçük tren raylara vura vura gidiyordu. Tabiat,

portrelerini gözümüzün önüne sermeye başlamıştı. Güney Kostantine'ye özgü portrelerdi bunlar.

Şurası Seyyidina Abdullah dağının zirvesiydi. Halufe dağlarının bitişiğinde bir dağ. Fransızlar, helezonî şeklinden dolayı Şeker diski adını vermişlerdi ona. İşte bir dönüşümde daha kendini gösteriyordu bana.

Tebisse toprakları içerisinde tren sürdürüyor aynı hareketi. Çiftçi hemşehrilerim ekin biçiyorlar. Eşekler ve katırlarla taşımak için biçtiklerini, heybelere dolduruyorlardı. Bu arada hasat kalkmış tarlalarda sürüler otlanıyordu. Ve bu değişmeyen manzaraya sessizlik ve durgunluk kol kanat germişti.

Annemi öyle çok görmek istiyorum ki; Bazı arkadaşlarıyla babam istasyonda bekliyordu beni. Diğerleri gibi şehre yöneldiğimizde yanımda, Cassas yöresinde birlikte bir değirmen (1) kurduğumuz ortağım vardı. Ben gideli beri kendi hayatında ve ailesinde meydana gelen değişikleri ayrıntıları ile anlatıyordu bana. Arkadaşım konuşmasını sürdürürken düşüncelerim mutlulukla doluydu. Zira herşey yolundaydı hamdolsun.

Aynı zamanda ailemizden olan bu yakınım 1930'daki ekonomik krizimizden sonra, şehirdeki yosun ihraç şirketiyle beraber çalışarak geçimin büyük kısmını karşılamıştı. Belki de ailesinin geleceği için daha sağlam garanti istiyordu. Bu arada Şeyhi Seyyidî Tîcâniye de çok bağlıydı. Rızkının bolluğunu buna yoruyordu. Bense Fransa'da kalış sürem içinde, tasavvuf hareketlerine tamamen zıt ıslâhat hareketini benimsemiştim. Aramızda düşünsel alanlarda bir soğukluk ve uzaklık hissettim ama, ailevî ilişkilerimiz

(1) Geçmişteki olayları I. bölümde bulması mümkündür okuyucunun (Çev.)

hep aynı kalmıştır. Nitekim aileden bazı önemli haberleri verirken bunu farketmiştim. Bunların arasında evimizin değiştiği haberi de vardı. İki sene önce bıraktığım sokak Rasul caddesine dönüşmüştü. Bu isim değişikliği, Belediye Meclisinin Müslüman üyelerinden Hasişi Muhtar'ın sayesinde meydana gelmişti. Bu, şehir; Cezayir şehirleri arasında tekti bu açıdan. Islahatçı bir şehirdi Tebisse. Ya da siyasi tabiriyle; Mücadeleci şehirdi. Sömürgeciler de bunu gayet iyi biliyorlar ve özel bir ilgi gösteriyorlardı bu şehir halkına.

Rasul caddesinin sakinlerinden biri olarak yürüdüm. Hele, projesini annemin yaptığı, yeni evimizin tıpkı benim istediğim şekilde olduğunu öğrenince öyle sevindim ki. Böylece, babamın başkanla arasında geçenleri haber verdiği zaman üzerime inen kabus da kaybolup gitmişti.

Doğrusu çok mutluydum eve vardığımda. Annem o şefkatli kollarıyla kucakladı beni. En üst merdivende ve koltuk değneklerine yaslıydı. Ve hemen gerdek odamı gösterdi bana:

— lâ havle velâ kuvvete illâ billâh. Eğer evlendiğimi bilseydi.

Ve ansızın bu düşünce uzaklaştı içimden. Herkesten mutlu bakışların yayıldığı odaya egemen olan sevinç uzaklaştırmıştı onu. Ama ben, Paris'teki yaptıklarımın, ailemin konumunda yaptığı kötü etkiyi bir türlü unutamıyordum. O günahı bugün bile ukde olarak taşırım içimde.

Annemin sağlığı yerindeydi. Ayağındaki aksaklık dışında herşey yolundaydı. Sevincimizse bunu unutturuyor, en azından acısını yumuşatıyordu. Yalnız ben Tebisse'deki o gecemde tahmin bankasından daha çok çalıştırmıştım belleğimi.

İçimdeki hiçbir gizli şey annemden kaçamazdı. Babam akşam gezintisi yapmak için çıkmıştı. Arkadaşlarıyla, Tebisselilerin bu mevsim adeti gereği Kostantine kapısından çıkar Nakus vadisinin köprüsüne doğru uzanırlardı. Arkadaşlarımı görmek isteyipte ailesinden kurtulma yolunu arayan kişinin düştüğü zorluğu bana göstermemek için benim de çıkmamı istedi annem.

Nitekim, yakınlarım Ammar Sünnî ve Salih Havvas, Rasul caddesinin üzerindeki Karno şarkında beni bekliyorlardı. Tebisse'yi oldukça güzel bulmuştum. Özellikle Tebisse'nin semasındaki yıldızlardan ve onların sihirli güzelliklerinden zevk almak için yaratılmıştım sanki. Zira onların parıltıları benliğin derinliklerinde, ölümlülerin diliyle ifâde edilemeyecek sonsuz etkiler bırakırlar. Tebisse'nin portresi sanki Tebisselîler'de bu sessiz söyleşinin manasını canlandırıyordu. Allah göstermesin, şehir etrafındaki şu eski taşları kaybetse onlarla birlikte ruhunu da kaybederdi.

O dönemde, bilinmez bir arzu doğmuştu genç nesillerde. Babalarının yetindikleri bu basit ve mutlu hayat onları doyurmuyordu. Ruhunun derinliklerinde yeni bir duygu yeşermeye yüz tutmuştu. Facia duygusu. Ancak büyük felâketlerin ve köklü değişimlerin doyurabildiği bir duygu. Tarihin yolculuk saatinde yaşadığı duygu.

10 yıl önce ben de yürümüştüm o sancıyı çekerek. Arkadaşım Şevat'la Kostantine'nin caddelerinde gezelerken, düşünürdük; sömürgecilerin köşklerinden birini nasıl işgal edebiliriz? Veya —yerini bile bilmediğimiz— cephane deposunu nasıl patlatabiliriz? vs.

Derinliklerinde bu sancıyı duyan yalnız benimde bulunduğum nesil değildi kuşkusuz!. Aksine II. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği çağın her bireyi duyuyordu onu.

Genelde gençliğin tutarsızlıkları hakkında konuşuyordum arkadaşlarla. O gece, Paris izlenimlerimden ve değerlendirmelerimden bahsettim. Hristiyan Gençler Birliğine ve sömürgeci idarenin, Kuzey Afrikalı Öğrencilerin saflarında açmaya çalıştığı gedikler ve kopmalara, sonra ayrılıkçılara değindim biraz.

Dokumacı arkadaşım Şerif Senûsî herzamanki gibi hayranlıkla doluydu bana karşı. Salih Havvas ve Ammar Sünnî ise, Marsolin'le beraber çıkardığımız ve tek sayısının Tebisse'ye ulaştığı derginin niye sekteye uğradığını açıklamamı istiyorlardı benden. Şeyh Sadık'sa habire Ezherli kişiliğinden bahsediyordu. 20 yıl sonra, battal bir kuyudan kovayla su çeker gibi, hatırlayabildiği ya da kafasında kaldığı kadar bilgiyle, Hristiyan Gençler hakkında benimle tartışmaya çalışıyordu.

Kahvenin sahibi arkadaşımsa, susmayı yeğledi. Dedemizin oğlu diye isimlendirdiğimiz bu arkadaşın bir ayağı Kadiriye Tekkesine iyice yapıştığı için, benim Birlikçi, Vahhabî ve Islahatcı görüşlerimle tartışma ortamı açılmasını istememişti anlaşılan.

Tebisseli arkadaşlarımın arasına yeni biri daha katılmıştı. Kültürel hareketlerin koyu savunucusu olan bu arkadaş, marangoz Muhammed Mekkî idi. En göze çarpan özelliği yeni olan herşeye gösterdiği ilgiydi. Dikkatimi çeken o geceki konuşmamda, sosyal durumumuzu ve eylemsizliğimizi eleştirirken gösterdiği ilgiydi. Eleştirimde, kendimin bile inandığı Islahat hareketindeki bazı hastalıkların kökenlerini ir-

delemiştim. Aydınlarımız arasında kabul görmeyeceği kesin olan bu eleştirinin Muhammed Mekkî'den büyük ilgi gördüğüne tanık olmuştum. O aydınlarımız ki, gözlerimizle görmediğimiz bazı karanlık dümenlerin sarsılmaması için ellerinden geleni yaparlar. Dış görünüşünü temiz gösterdikleri bazı kirli oyunların bilinmesini istemezler. Öyleki, düşünsel, ahlâki ve her türlü sapmamızda yegane tasarruf sahibi onlar olabilsinler. Ama sözde vatanın şerefini savunan bu alçakların, verdikleri zararları tamamlamalarının henüz vakti gelmemişti. 30 yıl çekecekti bu. Bizse daha başındaydık işin. İçte çelişkili bir yapıya sahip olmasına rağmen bu arkadaş temiz kalpliliği yüzünden benim en açık sözlü arkadaşım olacaktı sonraları. Çelişkisinin kaynağı ise; eleştirilerimin tümünü akli açıdan kabullenmesi ama siyasal açıdan geçerli görmemesiydi. İçimizdeki bu hastalıkta geçici hükümet dönemine kadar sürecekti. O dönemde idareciler, —iddialarına göre— konuşmasından sömürgecilerin yararlanmasına zemin hazırlamamak için, kötülük bile görse Cezayirli'nin susmasını emrederlerdi. Allah bilir susmamızdan ne kadar yararlandığını!!.

Ama verimlilik dönemiydi o. Islahat okulu ve mescid yapılmış, herkes gücü yettiğince yardım etmişti. Kimi işçilik yapmıştı. Arkadaşım Mekkî de, bütün marangozluk işlerini ücretsiz üstlenmişti. Kuşkusuz kolay bir şey de değildi bu. Hatta unutmam, yaşlı bir hanım, tek rızkı olan horozunu getirmişti bağış niyetiyle.

Siq şehrindeki Şeyh Arabî Tebîsî'nin gelmesi bekleniyordu açılış töreni için. Islâhat sancağının altında Tebisse'nin iyi bilinmeyen tipleri ve sarhoşları dahi yeralmıştı. Benînî, Fendrodi ve Birila gibileri bunlardandı. Onların yanısıra birçok sahtekârlar, hatta

sömürge güçlerinin dümen suyunda yaşayan bazıları bile katılmıştı saflarımıza.

İslâmcı Gençlik Kulübünün tabelası 1925 yılında kurulduğu küçük binadan şehrin merkezindeki büyük bürosuna taşınmıştı. Avrupai stilde büyük kafelerin sayısı artıyordu. Şehrin bütün sosyal çizgileri değişiyordu. İki yıl önce bıraktığı yerden başlamıştı Tebisse, Islâhat yürüyüşüne. Şeyh Süleyman'la geçirdiği on yıl zarfında Islâhat düşüncesi kaybolmuştu bazı savunucularında. Bir takım aydınlık ya da ilerici düşünceleri birbirinden ayıran nitelik —bugün söylediğimiz gibi— şehrin caddelerini işgal etmeye başlamıştı. Madam Donstan bu manzarayı görmeye hazır bulmuyordu kendini. Halbuki gerçekti işte; Kadiriyye Tarikatının tekkesinden hareket eden gürültülü kalabalık, damadı gerdek odasına taşıyorlardı. Zira, son olarak bu tarikatın şeyhi Seydi Şafiî Islâhat bayrağının altında yerini almıştı. Oturaklı şeyhe saygısı yüzünden bir daha kimsenin açmaya cesaret edemeyeceği tekke kapısını kilitlemişti bizatihi kendisi.

Şeyh İbrahimi de, geleceği söylendiği için beklenenler arasındaydı. Ve geldi de. Öyle bir ders verdiki aylarca halkın kafalarından silinmedi etkisi. Özellikle Seydî Şâfii'nin sorduğu soruya cevap olarak verilmişti bu ders. Madam Donstan ve bazı hanımlar onun dükkânında toplanmışlardı. Bu dükkân, sanki yöre halkının sosyal hayatını inceleyen bir kulüp ya da gözlemevi gibiydi. Kuşkusuz onlarda son değişikliklerin farkına varmışlardı. Dolayısıyla, yöre halkıyla sömürgecilerin ilişkilerinde hemen yeni değişikliklere gidilmesi zorunluydu. Birinci gurup semanın kendilerinin olduğuna diğerleri ise yerin kendilerinde olduğuna inanıyorlardı önceleri. Ve başladı sömürgeciler, güçlerini hazırlamaya. Semayı elde etmek için

onlarla beraber olmak hiç de zor değildi. Onlarsa Cennete ücretsiz ve yalın duayla giremeyeceklerini kuşkusuz biliyorlardı.

İşte Tebisse'deki günlerim bu mutlu havada birbirini izledi. Yalnız bir haber bulandırdı midemi. Dışından bakılınca hiçbir şey ifâde etmeyen bir haber ama.

Kostantine gazetesi hergün saat 11'de Tebisse'ye geliyor, şehirliler günlük olayları inceliyorlardı ondan. Herzamanki gibi bende gözatıyordum gazeteye, kahvelerden birinde. Küçük bir haber gözüme çarptı; Fransa Cumhurbaşkanı mösyö Hiryo dinlenmek için İspanya sınırındaki San Sebestiyan'a gitmişti. Böyle birkaç satırlık bir haberdi bu.

Fakat o günlerde olaylar arasındaki kurduğum bağlantılar haberi daha önemli görmeye itti beni. Özellikle de Gırnata veya Kurtuba'da bir Arap Enstitüsü kuracağını açıklayan İspanya Hükümetine karşı sömürgeci basının —Kostantine bunlardandır— başlattığı güçlü hamle beni düşündürüyordu. Hem Hiryo'nun tatil haberi, aynı günün ya da evvelsi günün gazetesinde yayınlanan bir haberle çok yakın bir bağlantı izlenimi uyandırmıştı kafamda. Fransız ve İspanyol hükümetleri bir ticârî protokol üzerinde anlaşmaya varmışlardı. Yoksa?. Madrid, Arap Enstitüsü projesini üstteki ekonomik çıkarına bir kâğıt olarak mı göstermişti. Öyle ya bir sürü mal satacaktı Fransaya. Ve Hiryo da bu amaçla gitmişti tatile. Doğal olarak elimde kesin kanıt yoktu bu gelişme hakkında ama arkadaşım Bin Abdullah'a bir mektub yazdığımı iyi hatırlıyorum. Şakayla karışık, enstitünün açılışıyla ilgili davetiyeleri göndermemesini istedim arkadaştan. Tahmin ettiğim gibi hiçbir zaman yaşanmadı böyle bir açılış töreni.

Ancak bundan da önemlisi bilahare Paris'te karşılaştığım arkadaşın, mektupla ilgili soruma «ulaşmadı» şeklinde verdiği cevabı olmuştu. Bu basit olayı ne kadar önemsediğimi bilmiyorum, ogün ama bugün; yani kırk yıl sonra tamamen kavrayabiliyorum önemini; Yine o dönemki düşünsel çatışma meydanındaki deneyimsizliğimi de gözlemleyebiliyorum şimdi. Görüyorumki küçük yırtıcı balık hala olayların sonuçlarını düşünmeden, kendinin ve şefkatli ailesinin geleceğinde açacağı yaraları akletmeden sürdürüyordu dengesizliğini.

Annem gerçekten de şefkatliydi. Bana farkettirmeksizin sağlığıma öyle özen gösteriyordu ki. Aslında benim için olduğunu söylemeksizin, Tunus yakınlarındaki Karbos'a gitmemizi kararlaştırmışlardı. Gerek çeşitli şifalı sular bulunduğu gerekse az bir masrafa patladığı için Tebisseli aileler sık sık gidip gelirlerdi oraya. Hem müslüman bir aile uygun bir ücretle içinde yatağı banyosu hasılı tüm eşyası bulunan bir ev kiralıyabilirdi orada. Herkes ihtiyacı olan eşyaları yanında götürür ve tatil süresini az bir ücretle geçirirdi.

Karbos'a gittik. Beraberimizde su için gerekli bir güğüm getirmiştik. Çünkü burada her sabah yeterince Aktar kaynak suyu satın alırdı, konuklar. Gözlerimle bir mucizesine tanık oldum bu suyun. Annem her sabah kalaylı güğümümüze, o gün yetecek kadar su koyuyordu. Bu göğümü annem yıllardır kullanıyordu aynı amaçla. Dibinde normal temizlemeyle çıkmayacak bir kireç tabakası oluşmuştu. Bıçakla bile oldukça zor temizlenirdi.

Bu güğümden her sabah Aktar kaynağının suyunu alıyordu, gerektiği kadar. Ama su bulanıktı. Her seferinde de su koyduğu kabı temizlemek zorunda ka-

lıyordu yeniden su koymak için. Geleli bu olay kafasını kurcalıyordu annemin. Hatta bir sabah, yine su koyarken güğümdeki kireç tabakası aynen dökülüverdi kabın içine. O günden sonra Aktar suyunun böbrek taşlarını düşürmek için ne kadar etkili olduğundan bahsetmişizdir sık sık.

Bu harika tabiat manzaraları içerisinde günlerimiz mutluluk içinde geçti. Zira Karbos gerçekten şahane bir yerde kurulmuştu. Dağın eteklerinde ve deniz kıyısında. İnsanın burnunu bitkilerin kokuları ve denizin iyot kokusu dolduruyordu.

Bazan dağda, bazan da deniz kıyısında dolaşıyordum. Bu arada Mösyö Sodriye'nin değindiği teknik derslere de göz atıyordum. Özellikle de Elektrodinamik'le çok uğraşıyordum. Bazanda bu sessiz ve sakin yerde düşüncelere dalıyordum. Ancak haftada birgün bu sessizlik bozuluyordu. Tunus'un köylerinden gelen aileler, adak kurbanları vs için, bölgenin ermişinin türbesini ziyaret ediyorlardı. İşte o sıra, konukların sesleri özellikle de kadınlarınki habire yükseliyordu türbeden. Geleneğe uygun olarak türbenin kubbesinin ortasında def çalınıyordu.

Neşeyle geçen bu süre yirmibir gün sürdü. Gerçi annem tatilin süresini uzatmayı istemişti ama ben yolculuğu düşünüyordum. Ve bir sabah babamla vedalaştım, annemse arkamdan su serpiyordu dönüş suyu.

Yolculuğumun sonunda eşimi giysisinde bile değişmiş olarak buldum. Zira, müslüman hanımların giysilerinde bir çeşit incelik keşfetmişti. Hatta tesettürde bile tamdı. Kedimiz Luize bile değişmiş Paris'teki daireden uzaklığa alışmıştı. Gerçekten konuksever ve cana yakın olan bu ailenin bahçesinde oradan oraya atlayıp, zıplayıp duruyordu.

Başkent Cezayir'se hâlâ Müslüman Öğrenciler Konferansına gelip gidenlerin yankılarıyla çalkalanıyordu. Tilmisan'da yapılan bu konferans nevinden ilk ve sonuncuydu.

Niçin sonuncu olacaktı? Bizim çalışmalarımızdan genelde hepsinde egemen olan gel-git kanunuydu neden; Niçin? Bırakalım günler kendisi cevaplasın bu soruyu. Şimdi şehir, bu olayın, ve İslâma girdiğini özel bir törenle duyuran Ityan Deniye'nin koyduğu tavırla çalkalanıyordu. Birkaç ay önce İlerleme Kulübü'nde yapılmıştı bu tören.

Daha farklı bir ifâdeyle, karşıt iki tarafın arasına net bir çizgi çekecek tasfiye işlemi bütün canlılığıyla sürüyordu: Bir yanda, merkezi İlerleme Kulübü olan ve ülkenin ıslahatını savunan küçük balıkçılar, liman işçileri ve şehirden bazı çehreler; bir yanda ise Allah'ın hidayetine ancak 1954 yılında cihat tüfekleri üzerlerine çevrilince erecek olan fırsatçılar;

Arkadaşım Hamude b. Sâi'nin sunduğu bildirinin yankılarıyla da karşılaştım İlerleme Kulübü'nde. Sanki bu döneme ait bir duyguyu dile getirmişti bu bildiri. Zira hızlı gelişme ortamında yeni bir olaydı. Cezayir'in yeni nesli artık Arapça yazıyor ve konuşuyordu. Çok başarılı olsa da olmasada farketmezdi. Halbuki geçen nesiller, çok iyi bilseler dahi kullanmazlardı bu dili. Örneğin, Ferhat Abbas Cezayir halkına babalarının diliyle hitap etmemiştir. Ama II. Dünya Savaşı'ndan sonraki politik çatışma ve demogoji döneminde oldukça güzel kullanmış bu dili!.

Hamude «Kur'an ve Siyaset» isimli bildirisinde gerçektende güzel tesbitlerde bulunmuştu. Kulüpte tanıştığım genç arkadaşlarda hep aynı görüşteydi. Ama küçük bir darbe sevincimi gölgelemişti bir an-

da. Şeyh Aqabî'ye bildiri hakkında sorduğumda, cevabı gerçekten de darbeydi benim için:

— Bu bildirinin Hamûde b. Sâi tarafından kaleme alınmış olduğunu zannetmiyorum. Düşünceler de ona ait olamaz. Bazı ifâdeleri kulağımda sanki önceden doğu dergilerinden birinde okumuşum gibi bir çağrışım yaptı.

Bizdeki aydınların genelde tutuldukları bu hastalığı henüz tanıyamamıştım o zamanlar. Kültürleri, klasik, veya doğuda tanınmış ya da Fransa'dan çağdaş renkli olsun hepsinde vardı bu hastalık.

Ne yazık ki bu hastalığın İslâm Dünyası'ndaki bütün aydınlara musallat olduğu da görülen bir gerçekti. Bakarsın, batı kültürüne karşı bir eksiklik duyarlar kendilerinde. Ancak bizde ikilem şeklini alıyordu hastalık; Cezayir gençliği bir yandan Taha Hüseyn bir yandan da Frantz Fanon'un görüşlerinden etkileniyorlardı. Zira düşünsel oluşum genelde edebî olarak başlıyordu.

Diğer taraftan bu olayla ilgili şöyle bir genelleme de yapılabilir. Uygarlığını kaybeden her toplum, başkalarının karşısında kendi düşünce ve davranışlarındaki özgünlüğü de kaybeder bununla.

★

Paris'te yine sonbahar esir almıştı beni. Lyon istasyonuna iner inmez hissettim onun sihrini. O sabah yoğun bir sis kaplamıştı istasyonu. Kuzey Sen nehri bölgesinde bir otelde geçici bir oda kiraladık. Yani Latin semti okyanusunda. İlk işim olarak Terifis cumhuriyetindeki arkadaşları ziyarete gittim. Bu arada eşim, uzun süre kalacağımız okuluma yakın bir yerlerde kiralık ev aramaya başlamıştı.

Kararlaştırdığımız şekilde akşam buluştuk. Eşimin Versay Kapısı ve Kenfinsiyon Meydanına yakın bir yerde kiraladığı döşeli odaya taşınmaya karar verdik. Odanın bulunduğu evin sahibi müteahhit, hanımıysa günboyunca evin altındaki koku dükkânını çekip çeviren bir kadındı. Görüldüğü üzere ev boş gibiydi. Dolayısıyla eşim rahat ediyor, gün boyunca mutfağı istediği şekilde kullanıyordu.

Ertesi gün taşındık. Kat temiz olduğu için yeni meskenimiz hoşuma gitmişti. Caddeyse oldukça sakindi. Luize de evden hoşlanmış, ve mutfak tarafındaki pencerenin önündeki yeri işgal etmişti hemen. Orası Frederik Mastral Caddesinden arasıra geçen yayaların kafalarını gözetleme yeri olacaktı kedimiz için.

Eşim, okul açılıncaya dek geçecek süreyi, beni annesiyle tanıştırmak için bir fırsat olarak düşünmüştü. Annesi, savaş yıllarında Verdan çatışmasında kocasını kaybettiği için dul olarak yaşamıştı önceleri. Sonra Duroks şehrinden biriyle evlenmişti. Paris'ten yaklaşık seksen kilometre uzaktaydı bu şehir.

Bu fırsat benim içinde kaçırılmazdı doğrusu. Çünkü Paris'ten başka bir yere gitmeyen kimse Fransanın, ancak ışıklandırılmış, renklendirilmiş tek yüzünü görmüş demektir. Bütün güzelleştirme çabaları harcanarak düzeltilmiş caddelerin bulunduğu yüzü. Gece, gündüz kalabalıkların eksik olmadığı kahvehanelerin yaşadığı yüzü. Kimsenin birbirini tanımadığı insan topluluklarını oradan buraya taşıyan metronun, satıcının müşteriyi tanımadığı büyük mağazaların ve sanki gelip geçene meydan okurcasına gezen şımarık kızların yaşadığı yüzü.

Kuşkusuz bu yapmacık ve zorlayıcı hayat Fransız Uygarlığı hakkında sağlıklı bir portre çizemez size. Bu portreyi, köklü örnekleri ve temel çizgileriyle ancak taşrada görebilirsiniz. Yüzyıllar boyu insanla toprağın içiçe girdiği tabiatta.

Duroks'a gidiyoruz, tabii luize de yanıbaşımızda. Versay Kapısı'nda bindiğimiz otobüsde hemen alışılmışın dışında çehrelerle karşılaşıyoruz. Paris'teki işlerini hallettikten sonra, kasabalarına dönen Normandi ya da Lapos bölgesinin köylü kadın ve erkekleriydi bunlar. Üzerlerinde şıklıktan çok rahatlığa dikkat ederek seçilmiş giysiler. İnsan daha ilk bakışta; dış görünüşten çok faydanın onları ilgilendirdiğini farkediyor.

Yüzlerini özgür bir havanın dalamış olduğu bu insanlarda sanki sağlıklı hayat belirtilerini bırakmıştı o hava. Otobüs Versay durağını geçtiğinde, başladı Fransız taşrası yemyeşil halısını önümüze sermeye. Ve her bir durakta payına düşen köylü yolcuları kapıyordu elimizden.

Doğal olarak Fransız hayatının bu gerçek yüzünü Paris'te görebilmek imkânsızdı. Bu benim Fransız hayatıyla ilk tanışmamdı. Ve büyük ölçüde edinilerimi daha da artıracaktı. 17. yy'ın başlarında IV. Henri'nin bakanı olan Soli'ye izlediği siyasetin temelini oluşturan sloganı ilham eden çizgileri şimdi gözümle görüyordum: «Ziraat ve otlak, Fransa'nın sütünü emdiği iki memedir.»

Bugün tam anlamıyla kavrıyorum ki; Uyanış döneminin, özelliklede Fransız Uyanışı'nın beslendiği kaynaktır bu memeler. Uyanışsa, onların kızıdır.

Şimdi, kırk yıl sonra —şu hatıralar belleğimde canlandığında— yazgının bana sağladığı araçla, İslâmı bulan Hatice'yle beni tanıştırdığını tasavvur ediyo-

rum. Bende ondan, aracılığı sayesinde Fransız Uygarlığının bu gerçek yüzünü görerek yararlanmıştım. İşte bu taşra havasında, aramızdaki tüm düğümleri çözen bir şekilde karşıladı beni Hatice'nin annesi. Ve oranın adeti gereği hiç sıkılmaksızın, ona «anne» diye seslenmeye başladım.

Annem, beni kocası Mornas'la tanıştırdı. Kelimenin tam anlamıyla bir köylüydü. Bölgede bir değirmene sahipti. Sonraları ise annemle beraber emeklilik maaşıyla (Rent) yaşamaya başlamışlardı. Bu maaşa da, satılan değirmenin ve kendi biriktirdikleri paranın yardımıyla borsadan aldıkları hisse senetleriyle sahip olmuşlardı.

Bu şekil emeklilerin sayısı milyonları buluyordu; Büyük küçük ticaret adamları, fabrika, atelye sahipleri ve çiftçiler o zamanın Avrupasındaki bu yaygın geleneğe uyarak belli bir yaşta emekli oluyorlardı. Özellikle Fransa'da çoktu bu tip emekliler. Bunlar son iki asırda, ekonominin gelişmesi çerçevesinde önemli bir sınıfı oluşturuyorlardı.

Taşrada yün keseli diye isimlendirilen emeklilik adayları biriktirdiği parayı notere veriyordu. Noter bu meblağı en güzel şekilde kullanıyor, yöresel ekonomik çalışmalarda değerlendiriyordu. Böylece Keseli'ye, mümkün olduğunca kâr sağlıyor ve ona aylık ya da yıllık bir maaş bağlanıyordu. Adayda buna bağlı olarak belli bir süre sonra emekli oluyordu.

Nitekim Belgras —kuşkusuz geçen asrın Fransız hayatını en güzel yorumlayan yazardır— hikâyelerinde genellikle köylü ve şehirli çehreleri biraraya getiriyor ve toplu olarak şu üç kişiliği teşhis ediyordu; Ruhlarda tasarruf sahibi papaz; Cesetlerde tasarruf sahibi doktor;, Paralarda tasarruf sahibiyse Noterdi;

Ancak geçen asrın ortalarında sanayi düdüğü ötmeye başlayınca, noterin görevi elinden çıktı. Artık, bu görevi, daha büyük ekonomi projeleri gerçekleştiren banka sahibi üstlenecekti. Zira, üretim, elle çalışan atölyelerden, dev mekanik fabrikalara taşınmıştı. Ve bireysel mevduatlar böylece, yöresel alandan çıkıp mekan ve şahıs tanımayan dağ gibi anamallara katıldı.

Annem de, sanayinin hareketlendirdiği yeni ekonomi döneminin refah ortamını tadan sınıftandı. Ama onu gördüğümde, refahın kendini yaratanları öğüttüğü dönemdeydi. Bu dönem özellikle emekliler sınıfı için oldukça zorluydu. Zira Fransa, 1929 yılında dünyayı saran büyük ekonomi krizlerini yaşıyordu. Cezayir'de bile etkileri olmuştu bu krizlerin. Nitekim ben ve ortağım ne zorluklarla kurduğumuz altın yumurtlayan değirmenimizden kurtulma yoluna gitmiştik. Çünkü o bizi öğütmeye başlamıştı sonunda.

O zamanın Fransız emeklisi, sabit geliriyle enflasyon arasını bir türlü kapatamaz olmuştu. Ekonomik kriz enflasyonu sürekli körüklüyordu. Artık artan fiatlar karşısında gelirinin eksik kalan kısmını nasıl karşılayabileceğini kara kara düşünmeye başlamıştı.

Annemse kocasıyla beraber yaşlarına uygun bazı köy işlerini yapmaya karar vermişlerdi. Tavşan ve evcil hayvanlar besleyebilirlerdi ve ilk önce, altyapısı iyi olmayan evlerini değiştirip yeni bir eve taşınmışlardı. Hayvan bakımı için bütün altyapının mevcud olduğu hatta bazı besi otlaklarının da bulunduğu bir çiftlik parçası eve.

Beni işte bu evde karşıladı annem, eşim ve hemen afacan bir kedi halini alan luize'mizle. Küçük kedimiz bütün vakitlerini geniş çiflikte geçiriyor, civ-

civlerin üzerlerine atlıyor ama hemen analarının gagalarıyla karşılaşıyordu.

Tarlaların etrafındaki yeşillikler arasında oraya-buraya gidiyordum yürüyerek. Droks şehrinin çevresindeki kırları geziyordum. Şeyh Belgûdî'yle gezdiğimiz Tebisse, ya da Şeyh Bin Azuz'la Aflo'da yaptığımız taşra gezintilerinde içime çektiğim köy kokusunun aynısını bulmuştum burada da. Yemek vakitlerinde aile Madam Mornas'ın asası altında toplanıyordu. Sofrayı hazırlarken, o herkesin yerini belirliyor, ve yemek esnasındaki konuşmaları idâreyi üstleniyordu.

İlk andan beri, hemen Anne diye seslendiğim bu kadın özel standartlara sahipti; Bir erkek olarak dünyaya gelseydi büyük ticârî işler başarır ya da mükemmel sirk gösterileri yapardı. Güzel nükte beceren Paris kökenlilerdendi. Ama çiftçi olarak Fransız yarımadasında yaşamış olan babası ona çok şeyini miras olarak bırakmıştı besbelli. Örneğin çalışma aşkı ve kendi kendine didinmesi. —Evini ziyaret ettiğim o dönemde bile— hâlâ gülüyor ve güldürüyordu. Hem kendini hem de diğerlerini avutuyordu işte. Şurası var ki, ekonomik krizin nedenlerinden biri olan İsveçli işadamı Kruger'in intiharı Fransız emeklilerden çoğunun özellikle de analığımın sarsılmasına yolaçmıştı. Zira Kruger'in şirketinde epey hisse senedî vardı. Ama görüldüğü gibi, hafif canlılığını ve her fırsatı ganimet bilme yetisini pek de sarsmamıştı bu olay.

Bu ziyaret sayesinde, annemle eşim Hatice arasındaki farkları da gözlemleyebilmiştim. Eşim Burcunî asıllıydı ve bu yüzden yalnızlığı, düşünmeyi ve sessizliği seviyordu. Bu durumsa iki kadın arasında bazan yanlış anlamlara bile yolaçıyordu.

Bunlar Parisli, köylü annemle geçirdiğim günlerde Fransız hayatında keşfettiğim yeni taraftı Evcil hayvan besliyor, ve yer bitkilerini bir doktor ya da eczacıdan daha iyi isimlendiriyordu. Diğer yandan Balzac'ı okuyordu. Yemek dolabının üzerinde kendisinin oluşturduğu kütüphanesinde hayli kitab vardı Balzac'tan.

Onun sayesinde gözün başkentte göremeyeceği birçok gizli yönleri tanıdım. Artık, tabiatı göründüğü gibi Fransız hayatını tam manasıyla öğrenmiştim. Paris'te kalırsanız yapmanız gerekli olan damıtma işlevine gereksinim duymadan.

Dönüş günümüz gelmişti. Luize, Fredrik Mıstral caddesi üzerindeki gözleme yerine döndü. Mekan değişikliğini sanki hissetmiyordu. Eşim evsahibi Madam Biri'yi sık sık ziyâret ediyordu dükkânında. Onunla ben dönene dek akşamlıyordu. Belki de Burguni ırkı çekiyordu iki kadını birbirine.

Hatice gibi bir kadın daha olamazdı ev işlerinde harikalar yaratan ve titizlik gösteren; Temizlik, estetik herşey tamamdı. Özellikle eşyaların düzenlenmesi onun özgün bir niteliğiydi. Cezayir ve Fransa yolculuklarımızdan birinde çantasının açılması istenmişti. Gümrük memuru kontrol edecekti. Hatice çantayı açıpta memur ondaki düzgünlüğü ve zevki görünce, kontrol için karıştırmayı gereksiz görmüştü; Ve şunları söyledi:

— Kapatınız madam. O titiz yapıya elimi sürmek istemiyorum; Gerçekten de doğruydu. Tabii, evde de görüyordum aynı düzenliliği. Hatta eve doğrudan girmeme izin vermiyor, kapının yanına bıraktığı bezle ayakkabılarımı silmemi istiyordu. Zira ayakkabının sert köselesi, zemindeki cilalı parkeyi çizebilirdi. Halbuki o, parkenin ayna gibi durmasını istiyordu.

Yemeği bitirdiğimizde masa odanın ortasına getirilir ve üzerine güzel çiçeklerin yeraldığı bir vazo bırakılırdı. Eşim bu çiçekleri, hergün gittiği Versay kapısı pazarından satınalırdı. Hatta kedimiz bile, gözleme yerini bırakıp odada dolaşmaya başlayınca konuk bu yeni evlilerin evindeki o güzel inciyi seyrederdi. «Eğer annem, bir erkek olarak doğsaydı, büyük ticari işler başarır veya harika sirk gösterileri yapardı» diyen ben; şimdi içimden şunu geçiriyordum: Eğer kızı erkek olarak dünyaya gelseydi, güzel sanatlarda olağanüstü yetenekli bir sanatçı olurdu. Belki de, birkaç tahta parçası ve ucuz kumaşları kullanacak eliyle yaptığı işlerle onu da aşardı.

Bu ayrıntılara niçin giriyorum; Zira onları, daha sonraları beni estetiği bozacak şeyleri kötü gören en şiddetli kişi haline getirecek şahsiyet gelişmesinin kanıtları olarak kabul ediyorum. Çünkü onlar, bazı Batı dergilerinde alay konusu yapılan geri kalmışlık alametlerine karşı duyduğu kini iyi açıklamaktadır. Her seferinde doğrudan veya dolaylı olarak bu alametlerin hayatiyetlerini sürdürmelerini sağlamaya çalışan çevrelerin önüne çıkmışımdır. Biz gelişme bayrağı altında bunları değiştirme girişimlerinde bulunurken, onlar gelenekleree bağlı kalmaları gerektiğini savunurlardı. Yalnız bu yetiler bende köylüydü ve bu konuma itiyorlardı beni. Sonradan elde etmemiştim onları. Bu yetilerim sayesinde ta Kostantine Okulu'ndayken başlamıştım bazı tavırlarımı değiştirme girişimlerine. Fransa'da yaşamam ve bu hayatı eşimle paylaşmam sadece geliştirmişti o irsi özellikleri, net sosyal düşünceler doğrultusunda.

Ev hayatı, benim için, akşam okuldan dönüşümle başlıyordu. Çayımı içerken hafif bir dinleniyordum. Sonra Hatice'yle Cezayir Davası hakkında ya da dini

konularda konuşuyorduk. Akşamı kıldıktan sonra, anlamadığı halde benden Kur'an dinlemekten çok hoşlanıyordu. Yalnız, tilavetin kendisinden zevk alıyordu o; Bazan da yeni başlayan bir mürit gibi soru soruyor ya da İslâm'la Hristiyanlık arasındaki dengeden bahisle kendi görüşlerini açıklıyordu bana. Arasıra yararlı oluyordu bana bu görüşler. Bazan da basitliği yüzünden basit şeyleri hor görmeyen bir kişi için önemsiz sayılamayacak şeylere çekiyordu dikkatimi. Birgün luize masaya sıçramıştı. Kucağımdaki yerini almak istiyordu zavallı. Kur'an ise önümüzde açıktı. Baktıkki sağa sola kayarak sanki yolu üstündeki Kur'an'ı çiğnemek istemiyordu, ayaklarıyla.

Bu dinlenme, akşam yemeğiyle sona erer, sofradaki eşyalar kaldırılarak masa eski görevine dönerdi.

İlk haftalarda, gösterdiğim çalışma grafiğinden dolayı çok mutluydu. Zira o, bu süreyi geçen senenin kaybedilmiş vakitlerine sayıyordu. Ancak, günler sonra grafiğin hiç değişmediğini gördüğünde, beni aşırı bulduğunu söyledi, hatta sessizliğimde bile. Gerçektende ona çok az vakit ayırıyordum ve sanki Luize ile yaşar gibi oluyordu tek başına. Arasıra gece ikiye kadar çalışıyordum. Hele, matematiksel bir sorun çıkınca bu kısır çatışma hatta ağlama seviyesine kadar gidiyordu.

Çevremdeki hava ise işte böyle sıcaklık ve düşkünlükle doluydu. Eşim dini konularda, bense matematiksel konularla da uğraşıyorduk bu sıcak havada. Eşimse yine beni düşünerek ve bana şefkat besleyerek şu öneride bulundu; Biraz açılmak için cumartesi gecelerini arkadaşlara ayırmalıydım. Ya Terifis Cumhuriyetine ya da arasıra Latin semtine gidebilirdim. Latin semtine gitmeyişimin nedeni, arkadaşım

Hamude b. Sâi'yle aramızdaki fetret dönemiydi; O'na göre, İlerleme Kulübü'nde verdiği konferanstan sonra, Şeyh Aqabi'nin onu bazı yerlerden alıntı yaptı diyerek eleştirisine karşı arkadaşımın şerefini ciddî şekilde savunmamıştım. Kardeşi Salih de aynı görüşteydi.

Fakat mevcut çatışmalar zorunlu olarak bu dönemi pek uzatmadı. Aynı saflarda birleşmemiz yine biraraya getirdi bizi. Hatırlamıyorum önce hangimiz gururunu yenebilmişti. Her neyse, arkadaşımın; haftalık değerlendirme ve gözlemlerini yazdığı küçük kâğıtları bana okumasına ihtiyacı vardı. Ben de Nietzsche hakkında fikir alış-verişi için ona gereksinim duyuyordum. Nietzsche'yi Haligi'nin bir çevirisinde keşfetmiştim. Yine Sipinoza hakkında da bilgiye ihtiyacım vardı. Zira gerek çağındaki İslâm Medresesi gerekse İbni Meymun'un bir öğrencisi olarak geçirdiği hayatının hikâyesi beni epey uğraştırıyordu. Gerçekten de o dönemde Nietzsche'nin şimşekleriyle fırtınaları ve Sipinoza'nın karışık, düğümlü düşünceleri kafamı hayli meşgul ediyordu.

Nietzsche özel ilgimdi. Zira O'nun kopardığı fırtınalar, o dönem patlamaya hazırlanan II. Dünya Savaşı olayını besliyordu. Almanya'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini Mareşal Handenburg'un kazanması sadece Avrupa'ya tanınmış bir mühletti; Nitekim bizatihi Alman Basını, bu genel seçimlerin gerçeğini dile getiriyorlardı: «Handenburg 10 milyon oy topladı ama, Hitler henüz 40 yaşında.»

Ayrıca, Tanenberg savaşlarının kahramanı yaşlı Mareşalin kaderine yazılmıştı, 1933 ocağında Hitler'i, bizatihi kendisinin müsteşâr olarak göreve çağırması.

Einstein, İsviçre'ye yolculuk için valizlerini hazırlamaya başlamıştı. Bekliyordu. Ve dünya, II. Dünya

Savaşının patlak vermesine yolaçacak siyasi krizlerden birine girmişti.

Ferid Zeynüddin'in gidişinden sonra birleştirici Arap fikirleri Latin semtinde zayıflamaya başladı.

Arap ülkelerinin ulusal müziği artık Milliyetçilik notasını çalıyordu. Musali el-Hac da, bu tip müziği nekadar güzel çalabildiği kanıtladı. Gerçekten de, Paris'te çalışan işçilerimize, bir müzik aleti olarak kullandığı Kuzef Afrika Yıldızı derneğiyle, bu tip parçaları dinletiyordu. Sömürgeci idâreler, eskisinden daha fazla ilgilenmeye başladı onlarla. Cezayirli öğrenciler ise, rüzgârların sürüklediği yönde ayarlıyorlardı stratejilerini.

Evet o yıldı, Latin semtinde, öğrenci arkadaşlarımız arasında milliyetçi yönelişlerin ilk ortaya çıktığı yıl. Birisi çıkıp: «Geçen dönemin ayrılıkçılar başkanı Ammar Nâron niçin milliyetçiliğe yönelmedi?» diye sorabilir.

Belki de Milliyetçilik notasını iyi vuramıyordu. Zira koklama duyusunu kaybetmişti o. Bu sürükleyici rüzgârların nereden geldiğini hissedemiyordu. Ne olursa olsun, Cezayir'de, Milliyetçiliğin yeni bir şekli oluşmaya başlamıştı. Bu portre, Ferhat Abbas, doktor Bomali ve Kostantine Adayları Birliği'nin kurucusunda kendini gösteriyordu. Tabii peşlerine takılanlarla beraber. Ne yazıkki temiz bir insan olan doktor Sa'dan da girmişti bu portrenin içine. Kötü şansının günün birinde kurtların avlandığı şu ormana sürüklediği adam;

İşte böylelikle, Cezayir Milliyetçiliği portresi iki kanadıyla boy göstermeye başladı; Fransız sol hareketleriyle uzlaşan ve bizzat yönetim kadrosunda burjuvaziyi iyi bilen ve uğruna çalışanların bulunduğu kanat; Sömürgeci güçlerle uzlaşmış, burjuvazi kanat;

Islâhat hareketi ise bu iki kanat arasında kalmaya devam ediyordu. Ama bilmiyordu ki, manevi istifasını verdiği gün, milliyetçi burjuvazi kanadına kendini kaptıracaktı. Burjuvazi kanatsa bu istifayı büyük bir mutluluk içerisinde kabul edecekti. Sonra ise kendini, solcu kanadın önüne yem olarak atacaktı. Solcularsa, bütün sorumluluklarını kendine bırakan bu hareketi ayaklarıyla çiğneyecek ve öğütecekti.

Hamûde b. Sâi ve kardeşi bu iki kanattan herhangi birine bağlı değillerdi. Bense Islahatçı kanada meyletiyordum. Zira bana göre. Cezayir'in Vehhâbi portresini o canlandırıyordu. Vehhâbilikse, İslâm Dünyasının yegane kurtarıcısı olacak bir hareketti nazarımda.

Hatice de benimle aynı görüşü paylaşıyor, kitapçılardan Abdülaziz b. Suud'un kitaplarını edinip okuyordu. Yine, İngiliz Kaptanı Armıstrong'un, ölen kral Abdülaziz Âli Suud'un hayatı hakkındaki kitabını onunla inceledik.

Dünyadan açılan bu pencereler, özel hayatımı pek etkilemiyordu. Okuldaki derslerime aksatmaksızın devam ediyordum. Okul hayatımdaki gözlemlerim, psikolojik gelişimimle yan yana sürüyordu. Hem arkadaşlarımı hem de kendimi sürekli izliyordum. Belki de onların karşısındaki eksik yapım itiyordu beni buna. Bu; yaşımın onlara göre büyük olmasından ileri geliyordu galiba. Zira beş yıl uzak kalmıştım öğrenim hayatından. Cezayir'de bazan tüccâr, bazanda memur olarak geçirmiştim bu süreyi. Tabii bu; herkese göre iki misli çalışmamı zorunlu kılıyordu. Ancak böyle giderebilirdim eksikliğimi. Bugüne kadar yakamı bırakmayan eksiklikten kurtulduğumu şu olayla anladım. Sodriye her zamanki gibi, okulundaki öğrenci yetiştirme geleneğine uyarak bir soru sordu. Bu hile-

li soruyu benden başka cevaplayan çıkmamıştı sınıfta.

Ogün çok sevinmiştim gerçekten. Ama müdürün yüzünde görememiştim sevinç emareleri. Sanki hayal kırıklığına uğramıştı.

Sömürgenin, bir çehresiyle daha psikolojik açıdan karşılaşmıştım bu sefer. Halbuki Sodriye'nin ahlâki açıdan çok olgun olduğundan emindim. Ama o zamanlar kişinin benliğinde kendisinin bile farketmediği bir takım bilinçaltı tutumların ne olduğunu bilmiyordum. Ancak arkadaşlara karşı herhangi bir psikolojik sıkıntı hissetmiyordum. Aksine karşılıklı ilişkilerimiz çok sağlıklıydı. Hatta bazı doğulu arkadaşlardan bile daha sağlıklı ilişki kurabiliyordum okuldakilerle. Arasıra bazı sürpriz sayılabilecek gelişmelere tanık olurdum; Örneğin adını Jim olarak veren bir genç arkadaş vardı okulda. Fransızca'yı iyi konuşamadığı için Amerikalı olabileceğini tahmin ediyordum ama çok zekiydi doğrusu. Nasıl olduğunu bilmiyorum, onun Lübnan'lı bir genç olduğunu öğrenivermezmiyim? Ömer Acem'di adı. Fakat o, aslını gizleyebilmek için ismini Amerikanlaştırmıştı. Aynı şekilde başka biri de, Araplarla ve Araplıkla ilişkisini göstermemek için, uyruğunu soranlara «Finikeliyim» diyordu.

Burada değinmem gerekir ki; tanıdığım en sağlam kişilik sahibi öğrenciler, genelde sömürge ya da yarı sömürge ülkelerdendi; Sarı ırktandı bunlar. Çin'den, Hindistan'dan. Ve böylece okulun içinde hemen bir sömürü karşıtı cephe oluşuverdi; Bense Ünvansız lideriydim aşağı yukarı bu cephenin.

Çinli bir gençle özel bir arkadaşlık ilişkimiz vardı. Hernekadar çok farklı siyasi bakışaçılarına sahip olsakta sıkıydı dostluğumuz. Benim bakışaçıma göre, Japonların izlediği siyaset iyiydi ve yalnız onlar, Do-

ğu halklarının kurtarıcısı olabilirlerdi. Hatta Batı sömürgesine son vermeleri için Cezayir'i bile işgal etmelerine izin veriyordum. Arkadaşımsa, bizzat Japon sömürüsünden şikâyetçiydi.

Ama tüm bu farklılığa rağmen çok sıkıfıkı arkadaştık. Galiba her iki tarafında barış ruhuna sahip olmasından ileri geliyordu bu; O bana Sarı benizli sömürüyü şikâyet ediyor, bense ona beyaz sömürüyü şikâyet ediyordum. Özellikle konuşmalarımız esnasında arkadaşımın tetikte olduğunu görüyordum. Endişesinde aşırı gidiyor gibi geliyordu bana. Sağında solunda binaların, çevresinde duvarların olmadığı bir bahçede konuşmayı tercih ediyordu. Genelde, siyasî konuşmalar yapacağımız zaman uçsuz bucaksız Pantiön meydanına götürürdü beni. Zira bu şekilde gelip geçenlerin bizi duymamalarından emin oluyorduk. Ancak 20 yıl sonra birgün aklıma geldi, bu davranışın mantıkî yönü; Arkadaşım Salih b. Sâi ve Cezayirli öğrencilerden bir gurupla Kahire'de bir evin odasındaydık. Cezayir devrimi etrafında konuşuyorduk. Bir ara arkadaşım odanın kapısını örtmek için kalktı; Hemen Çinli arkadaşımın aldığı önlemin mantıksal yönü aklıma geldi; Salih'e seslendim: Rica ederim, kapıyı açık bırak, duvarları kaldırabiliyorsan onu yap. Zira bazan duvarların arkasında pür dikkat dinleyen kulaklar olabilir!.

Her neyse, bugün; kırk yıl sonra Çinli arkadaşımla aramızdaki farklılaşmanın özünü kavrayabiliyorum; O, sömürge ülkeleri sorununu siyasî bir açıdan değerlendiriyordu. Halbuki ben; Uygarlık açısından bakıyordum ona.

Okul çevremde, farklı düşüncelere sahip başka çehreler de vardı. Karakofya Yahûdî gettosundan ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden göçetmiş Yahûdî aile-

lerinin çocukları bunlar arasındaydı. Buradan mezun olup, Batı'nın değişik başkentlerine dağılacaklardı. Hatta yeni uyruklar kazandıktan sonra Doğulu başkentlere bile.

Özellikle, sonraları okulu birinci olarak bitirecek bir Yahûdi genci vardı. Filistin'de Yahudî Devleti kurmak için teknik eğitim görmek amacıyla gelmişti. İsmini hatırlayamıyorum. Ancak, adı (S) olan, başıboş Arap gençlerinin hepsinden fazla takdiri hakettiğini hatırlayabiliyorum; Saat oniki de arkadaşları sınıfı boşaltınca, tek başına oturur, çantasından bir parça kuru ekmekle peynir çıkartırdı. Sonra bunları atıştırırken, o günkü dersi tekrar gözden geçirirdi. Böylece her dersi gününde çalışmış oluyordu. Arkadaşları öğle yemeğinden dönene kadar inceliyordu dersleri. Belki de kuru ekmeğini atıştırıp, matematiğe göz gezdirirken, Ölü Deniz civarında üreteceği bir şeyi düşünüyordu. Sonra. Belki. Umulur. Kim bilir???

Aramızda herhangi bir arkadaşlık ilişkisi yoktu. Zira, daha ilk anda ondaki, siyonist kokuyu hissetmiştim. Ama takdir ediyordum onu. Zannederim o da beni takdir ediyordu, her ne kadar, Ulusal Yahûdî Yurdu düşüncesi etrafındaki eleştirilerimi ona açıkça yöneltiyorsamda.

Bir de yaşca en büyüğümüz, Yugoslavyalı bir öğrenci vardı. Ordudaki subaylığını bir kenara koymuş, teknik öğrenim görmek için buraya gelmişti. O yıllar, Yugoslavya'nın, sanayi kalkınma hamlesine başladığı yıllardı. Müdür Mösyö Sodriye, her zaman rütbesiyle seslenirdi ona:

— Hey, Kumandan!

İşte böyle geçiyordu günlerim o sene. Basın, her sabah apartman temizlikçilerinin odalarına atılıyordu Paris'te. Zenci dansçı Jozefen Baker'le, Einste-

in'in ziyaretleriyle ilgili günlük haberler. Propagandanın verdiği şöhret yüzünden, sıradan insanlar bile Einstein'dan bahsediyorlardı. Özellikle üniversite çevreleri. Zira o artık kutsal tabulardandı. Ancak rölativ teorisinin karşısında yeralmaya devam eden Profosör Buvas gibi birkaç kişi böyle bir tabu tanımıyorlardı.

Andre Gide ismi Paris'in, edebiyat semasında hayli irtifa kaydetmişti. Yer Besini adını verdiği eserinin sesi, varlıklı çevrelerde hüsnü kabûl görüyordu. Yine bu çevrelerin kulis konularından biri de Fomunof kardeşlerin yaptıkları cerrahi ameliyattı. Bu ikili, yaşlı bir kimseye gençliğindeki şehvet ve enerjisini geri döndürebileceklerini iddia ediyorlardı. Öyle bir yankısı olduki bunun; Amerika ve Avrupa'nın her yerinden, servet sahibi olup yeniden evlenmek isteyen yaşlılar gelmeye başladı Paris'e. Felsefe çevrelerinde de yankıları oldu bu gelişmenin; Şöyleki, ameliyatın içeriği, şempanzenin cinsel organlarının insana nakliydi. Dolayısıyla, Darvin'in teorisinden haberi olan herkes insanın aslının maymun olduğunu söylemeye başladı.

Alman Milli Meclis binası Riştach'ın yangını hakkındaki yorumlar sürüyordu. Kimi, Dimitrof'u aklıyor, kimiyse kınıyordu. Nitekim o ve bir gurup komünist arkadaşını, Laypsis Nazi Mahkemesi de suçlu bulmuştu. Bilimsel ilgilerin, televizyon üzerinde yapılan ilk deneylerde yoğunlaştığı o günlerde bu tür yorumlar ancak uluslararası platformda tansiyonun yükselmesine yolaçıyordu. O dönemin bilimsel olaylarından biride Fransız mühendis George Clod'un, denizlerin sıcaklığından yararlanılmasıyla ilgili teorisiydi. Bu arada elektromanyetik nazariyesi hayli revaç bulu-

yor, ve sahibi Du Bururi'ye Nobel Ödülünü kazandırıyordu.

Beni epçok ilgilendiren George Clod'un yaptığı deneylerdi:

Denizlerin sıcaklığı kullanılabilir, niçin çöllerin sıcaklığını kullanmıyoruz? Bu soru, o sıralar sık sık takılıyordu kafama. Zira Arap bölgeleri genel olarak çöl karakteri taşıyordu. Ve Termodinamik özel ilgi sahalarımdan biri haline geldi.

İşte böyle yaşadı benim neslim; Bütün tarihsel yönelişlerinde büyük bir sapma içerisinde olduğunu aklına bile getirmeksizin.

O günlerde, Tebisse'den, babamla annemin hacc farizasını eda etmek amacıyla yola çıktıkları haberi geldi. Öğrenim hayatımdan sonra göçü düşündüğüm genç Suudi Arabistan Krallığına hazırlık olur diye, onlarla beraber olmayı ne kadar arzulamıştım. Zira ne şekilde olursa olsun; gelecekte birçok zorluklarla karşılaşacağımı artık hissetmeye başlamıştım. Kendilerince, belli düşüncelere yakınlığı —ya da bugünki deyimiyle— sempatisi olduğu için sömürgeci güçlerin, adını kara listeye aldığı bir Mühendis; Belki de Yahudî Sorunu hakkındaki fikirlerinden dolayı istenmeyen bir tipti. Gerçekten de siyonizm hakkındaki düşüncelerim, sömürgeciler gözünde tehlikeliliğimi daha da artırıyordu. Tüm bunların yanısıra sömürgeciler benim, Vahhabiliğe, ulus sevgisine, ıslahata ve teknolojiye nekadar sempati beslediğimi de biliyorlardı. Kısaca bir Cezayirli için düşünmekten bile nefret ettikleri tüm olgulara karşı. Hele, Yahudî sorunu, sömürgecilerin 'siyasetinde mihenk taşı haline gelmişti; İnsanların davranışlarındaki dengeyi onunla ölçüyorlardı, özellikle de sömürgelerden olanları;

Bütün bunlardan dolayı, babamgilin yolculuğu;

kaçırılmış değerli bir fırsat olarak üzdü beni. Allah'a tevekkülden başka çıkar yol yoktu. Artık babamların hacdan dönüp, Fransa'dan, hicaz haberlerini onlardan dinlemek üzere Cezayir'e gideceğim günü bekliyordum. Geçmişte Avustralya ya da Tambukto'dan gelen, engin ufukların çağrısı yine gelmeye başlamıştı bana.

Eşim ve kedimizle, analığım Morsan'ın yanında geçirdiğimiz ilkbahar tatilinden sonra, öğretim yılı sınav dönemine doğru yaklaşıyordu.

Saat ikilere dek süren çalışma geceleri başlamıştı. Hatice alışkanlığı gereği, yatmadan önce, sahur yemeği olarak yemem için ekmek, peynir hazırlıyor, yaptığı kahveyi termosa koyuyordu.

O sıralar Monstir peyniri tercihimizdi. Hatice hep o cins peynir alıyordu benim için.

Çalışma gecelerimden birindeydi. Sahurdan sonra, çalışmaya devam etmiştim. Başımı masadan kaldırdığımda kendimi ölü zannettim. Peynirin kokusu fena etmişti beni. Farkında olmadan onun kokusunu teneffüs etmiştim uzun süre. Sanki karbondioksit koklamış gibiydim. O gün, bugün ağzıma koymamışımdır onu.

Bu cins tehlikeli peynirleri üretenlerin aslında, ambalajın dışına şöyle bir uyarı yazmaları gerekir kanımca: «Yenir; koklanmaz.»

O dönemde Fransa-Cezayir arası çalışan tüm gemiler ana direklerinin üzerinde Fransız bayrağı taşırlardı. Burun taraflarında ise, 1830'dan beri yaşayan geleneğe göre, Yazlık Köşkte (1) genel valiliği alanlardan birinin adı bulunurdu.

(1) Cezayir'de Halk Konağı; Fransız sömürge dönemiyle, Osmanlı idâresi zarfında bu isimle anılmıştır. Konak, Türkler tarafından yaptırılmıştır. (Yaz.)

Marsilya'dan, Anabe şehrine ulaşan gemi önce Sekikde şehrinde demir atardı. Birinci ve ikinci sınıf Avrupalı yolcular burada inerler, özel araçlarıyla, Kostantine bölgesinin değişik yerlerine hareket ederlerdi.

Ama dördüncü sınıf Kostantine yolcuları —benim gibi— ambarda bir gece daha geçirirlerdi. Ertesi sabah, gemiyi temizleyenlerle karşılaşır, çanta ve elbiseleriyle biranda ayakta bulurlardı kendilerini. Bir yandan sular, bir yandan suyu kovalayan temizlik işçilerinin süpürgeleri. Sonra gemi tekrar Anabe yönünde yola çıkardı. Son yolcularda akşam üzeri doğu kesimindeki gidecekleri yerlere doğru hareket etmek için inerlerdi gemiden Anabe limanında.

Bense bu arada, Seyyidi Mervan (2) şehrinde bir gün geçirirdim. Zira, Tebisse'ye giden tren günde bir sefer yapardı, o da sabahleyin. Anabe'nin (3) nabzını kontrol etmek için bir fırsat doğardı bu arada. Semasını sessizlik kaplamıştır bu şehrin. Kostantine yörelerinin başının derdi olan fırtınanın burada kılı bile kıpırdamaz. Hiçbir ıslâhat ruhu gözünüze çarpmaz orda; sanki henüz gelmemiş gibi. Tarikatlar hâlâ yaygındır, Anabe'de. Alevî tekkesi, Cezayir'de Müstegânim tekkesinden sonra ikinci sırayı alır. Ve bu şehirdedir. Zannederim, sömürgecilerin çiğneyip kanını emdiği bir şehir daha yoktur onun gibi; Burada iki Müslüman aile vardır, tanınmış; Doğal olarak, durumlarını aynen sürdürebilmek için Avrupa toplumuyla özdeşleşmekten başka çıkar yol bulamamışlardır. Halbuki, Kostantine kesiminde yaşayan müslüman

(2) Hicri IV. asırda, tanınmış Malikî fıkıhçısı; Bu şehirde yaşadığı için, şehir onun adını almış. (Yaz.)

(3) İsimler farklı olmasına rağmen aynı şehirdir. (Çev.)

aileler, ulus bilincine ve dine bağlı durumlarına tekrar dönüş için kafa yormaktadırlar. Anabe, konumu çerçevesinde alkolik bir şehir. Tüketilen alkolün haddi hesabı bilinmez. Özellikle de düğünlerde. Sanki tanrı Bâhos'a yapılan nezir törenleri olan bu düğünler; Meşhur ses sanatçısı Veled el-Kürd'ün şarkılarıyla eda edilir.

Eğer gerçeği tam manasıyla bilmek istiyorsak; o dönem Anabe'sinde İslâmın, manevî otoritesini yitirmediğini söylememiz gerekir. Ancak, sanki orta halli evlere hicret etmiş olduğunu görürüz. Bu evlerdeki manevî hayat Bin Aleviyye tekkesinin yörüngesi etrafında döner. Islahatçılar Anabe'deki bu tip İslâm'a şüphe parmağıyla işaret ederler. Sömürge siyaseti ise bunlar hakkında pek endişeye düşmez, gönlü rahattır. (1)

İşte o dönemin Anabe'sinin Cezayir açısından taşıdığı çehre;

Fakat hala, olayları tartabilecek bazı ölçülere sahipti; Çok geçmeyecek, Anabe'de çöküşe başlayan Avrupalı taraf olacaktı. Zira kendisi, ahlâki ve medenî değerlerini kaybetmeye başlamıştı. Sanki alkol buharı içindeki şehir, İslâmî gelenekleri tanıyor, bunun yanısıra Avrupai geleneklerle uyuşmayı reddediyordu. Halbuki diğerleri bu uyuşuma kolaylıkla girmişlerdi. Avrupalı'nın bazı uygarlık değerlerini kaybetmediği Başkent Cezayir gibi şehirler bunlara örnektir.

---

(1) «Rabbimiz, biz büyüklerimize ve efendilerimize itaat ettikde yolumuzu sapıttılar» isimli seri makalelerinde Reşid Rıza da buna işaret ederek, sömürgecilerin, bilinçsiz ve cahil şeyhler sayesinde Cezayir'de ve diğer ülkelerde tutunabildiklerine dikkat çekmiştir. Menar: I. Cilt; (Çev.)

Bu değerlendirmeleri yapabiliyordum. Zira eşimle geçirdiğim hayat sanki mihenk taşını vermişti elime. Ya da Hristiyan Gençler Birliği'nde kaptıklarımı artırmıştı.

Öyle gelişmeler oluyordu ki, ben basit durumlarda bile o mihenk taşını elime alıyordum hemen. Bu defa, Anabe, Tebisse yolculuğunu bir Fransız memurla paylaşmıştım. Adam, Tebisse'ye gitmek için bir taksi tutmuştu kendine. Şoförün sayesinde ben de fırsatı ganimet bilerek bindim arabaya. Fransız, alçakgönüllülük olsun diye değil, büyüklük taslayarak öne, sürücünün yanına oturmuştu. Anlaşılan benle paylaşmayı istememişti arka koltuğu. Aynı bizim Islahatçı alimlerimizden biri gibi. Ama bu herifte Fransız zevkine ters düşen bazı tavırlar vardı. Sonra benimle konuşmaya başladı. Doğrusu arkaya dönerken hayli rahatsız oluyordu; Sözleri, düşüncesini anlatmaktan aciz kaldığında bakıyordum, bedeniyle konuşuyordu. Eliyle, kafasıyla, hatta hatta ayağıyla.

Dikkatimi çeken nokta, bu şekil hareketlerin, anlatım amacıyla genel olarak; çocuklukta ve geri kalmış yörelerde kullanıldığıydı. Bu memur beyefendi, yolculuk esnasında edindiğim verilere göre; kendi ülkesinde habire ilerleyen Batı Uygarlığına nisbetle geri kalmış sömürge çevrelerinden somut bir portre oluşturuyordu.

Ne olursa olsun; insan ne kadar kötü durumda bile kalsa haysiyetini yitirmemelidir. Allah'ın verdiği bu haysiyet ve değer ayaklar altına alınmamalıdır. İşte, özel olarak kendi tuttuğu taksisinde yolculuk ettiğimiz Fransız memurun yanında bunu hissettim içten. Ancak annemin yüzü yol boyunca gülümsemiye devam ediyordu, eşiğin üzerinde. Taksi, süratle gidiyordu, sağında ve solundaki yaz tabiatının manzara-

larıyla karşılaşarak. Şoför arada bir sık sarılmış sarığını düzeltmek için uğraşıyordu. Bir kere daha düşebilirdi gözlerinin üstüne.

Sömürge yapısı, büyük iktailerin (1) başlamasıyla sona erer. Tâ Anâbe'den Bu Şekuf'a dek uzanır İktailer. Suq Ehras'tan sonra birkaç hayvanıyla, Cezayir çiftçisinin Malik olduğu küçük tarlalar görülmeye başlar. Çiftçilerimiz, tavanları «Dis» denilen sağlam bir ağaçtan yapılmış kulübelerde yaşarlar. Tek, tek ya da toplu; Mahalle ve küçük köy şeklinde. Aralarındaki tek bağlantı, katır ve eşeklerin toynaklarıyla çiğneyerek yaptığı yollardır, bu küçük mesken topluluklarının. Ama şimdi Citroen arabalar dahi ulaşıyor köylere. Tekerlekleriyle yolu genişletme ve sertleştirme sorumluluğunu üstlenmiş olarak!.

Sonra yavaş yavaş yeşil bölgeler ve sık ormanlar gözden kaybolmaya başlar. «Zeyn» ağaçları, yerlerini orada burada bitmiş çalılıklara bırakır. Ayn Safiye köyünden sonra görüntü tamamen değişir. Kulübe yerini kıl-keçe çadırlara terkeder. Sıkıcı yerleşik hayat biter, ve dedelerimizin yörük hayatı başlar.

Yörük hayatı; kuzeydeki sömürgeci uygarlığın baskılarına rağmen, kulübe sakinlerinin hayatı gibi şerefini yitirmemiştir. Güneydeki sahra kumlarıyla ona doğru ilerliyordu. En azından keçeden yapılmış yutlarının Umran havasında şereflerine ve develerine bağlı kalmışlardır. (2) O havada; sükûnet ve azame-

(1) Ikta: İslâm devletlerinde, devlete ait tarım arazisinde işleyenlere devamlı ve irsi bir kiracı gibi tasarruf hakkı verilmesi esasına dayanan toprak sistemi (Çev.)

(2) Abdurrahman Kevâkibi (1848—1902) de yörüklerin baskıdan pek etkilenmediklerine işâret eder; Bkz: «İstibdatın Karakterleri ve Köleleştirme Odakları» (Arapça=Tabai' el-İstibdat ha Masari el-İstibad» Sh/12-13 Mektebet Şarkiyyeh 1900 Kahire (Çev.)

tin portreleri olan develer kendini gösterir. Sanki dakika ve saniyelere vurulamayan bir hayat teranisiyle dengeli; yavaş yavaş yeri adımlayan develer.

İşte bu yağlıboya tabloda, insanları görürsün, basit bir hayatı, sadeliği seven insanlar; Tarlalarından ektiklerini biçerler; Az bir arpa ve buğday. Kısır ve yoksul topraktan bütün güçleriyle kazanabildikleri hasat; Ancak, güneş batarken evlerine dönen bu insanlar mutludurlar; Yatsıdan sonra halkalar toplanır; Kabilelerinin nesilden nesile aktarılan hatıralarını ya da geçen yüzyılda yaşamış Seyyidi Ali b. Hafsî'nin söylediklerini dinlerler huzur içinde.

Tebisse tarafında; hele Seyyidi Ubeyd kabilesinde kim bilmez ki Ali b. Hafsî'nin sözlerini? Halk çok haberdardır, o sözlerden. Gizemli olayların anahtarıdır onlar; Aynı İbni Sirin'in rüya tabirleri gibi. O taraflarda önemli bir olay vaki olmayadursun, hemen Kabilenin yaşlısı ya da ulusu Seyyidî Ali b. Hafsi'nin söyledikleri doğrultusunda yorumlayıverir onu.

Bu havanın ne kadar saf ve mutlu olduğunu tasavvur ediyorum. İsabel Ebirhart'ın (2) duygularını da etkileyen bu hava değilmiydi? Bütün kitaplarında o havayı yorumlamaya iten neydi onu? Şu aşiret evlerine bakarken onun gezintilerini gözümün önüne getiriyorum; İşte şu evde gece konuşmalarını pürdikkat dinlemiş, sabahleyin atına binmiş, pelin demetleri ve kokulu çiçeklerden derilmiş buketler arasında başka hatıralar dinlemek için diğer bir köye doğru gidiyor.

---

(2) Rus asıllı, büyük Fransız kadın yazar; Bütün eserlerini, Cezayir'deki Müslümanları ve İslâmı savunmak için kaleme almıştır. Kitaplarından biri, (İslâm'ın Sıcak Gölgesinde) (Yaz.)

Uzun ayrılıklardan sonra dönüşlerimde hep tutsak almıştır beni bu hava; Karşınızda yükselen Kars es-Süker dağıdır. Uzaklarda görülen büyük hububat deposu yolcuya sanki artık evine ve ailesine yaklaştığını haber verir.

Tebisse şehri Suq Ehras yolundan gelenlere daha bir güzel görünür. Çölden gelen kervanlar da bu yolu kullanırlar; Şehir Borman dağının eteklerine doğru yayılmıştır.

İşte bunlar, tarihî şehir surları. Ve Kostantine kapısında indim.

Küçük köylerimizde adettir; Yolcunun geliş haberini çocuklar ulaştırır ailesine. Daha Rasul meydanına varır varmaz, sokaktaki çocuklar oyunlarını bırakıp yarışa başlamışlardı. Evimize doğru koşarken hemde bağırışıyorlardı:

— Sıddık bey geldi! Sıddık bey geldi.

Gelişimin sevincini yaşayan çocukların arasında evimize yaklaşıyordum. Mahallenin eskileri —Haşişi Muhtar gibi— tebrik ediyorlardı beni. Annem, merdivenlerde, koltuk deyneklerine yaslanmış gözetliyordu beni. Müjde, yüzünü aydınlatmıştı. Her zamanki alışkanlığıyla elini uzattı bana. Öptüm elini. Ama bu defa, aynı zamanda Kabe'nin halkalarına yapışmış, Medine'de Rasul'ün türbesini mesetmiş bir hacının elini öpüyordum.

O anki mutluluk hiçbir şeyle karşılaştırılamaz. Kızkardeşlerim de gelmiş elimi öpüyorlardı. Bense annemin çehresini düşünüyordum. Şu an öyle güzel görünüyordu ki bana. Daha önce karşılaşmadığım bir şefkat ve incelik perdesi örtmüştü yüzünü.

Belki, burada, Müslüman Cezayir Halkı'nın dilini unutan aydınlar hayrete düşebilirler. Ben onlar için kaleme almadım bu hatıraları. Ancak doğru tarihini

okumayı başarabilen Cezayir Halkı için yazdım bunları. Yani, arasıra yalan filmleri sahneleyen şu hurafelerin yokolduğu günü yaşayacak halka. O hurafelerin de bir gün sömürge döneminin kalıntılarıyla beraber çöp kutusuna atılacağından hiç kuşku duymuyorum.

Babam yolumu gözlemiyordu, zira böyle bir saatte gelişim sürprizdi onun için. Ancak mahallenin çocuklarının verdiği haberle öğrenmişti geldiğimi. Kendisi, genellikle çocukların coşkunluklarına kayıtsız kalan Cezayirli atalardan olduğu için, onların önünde gülümsemezdi. Ama yüzünü mutluluk kaplamıştı. Her gelişimde böyle olurdu. Belki de o gün; ailem için bayramdı. Ne de olsa evlatları gelmişti, ta uzaklardan.

Gece boyunca konuştuk, sağlığımdan, derslerimden. Bense, annemin hacc intibalarını dinlemek istiyordum. Konunun Hacca geleceği saati iple çekiyordum. Babamın akşam gezintisinden dönüşüne dek annemle geçirdiğim anlarda ne kadar mutluydum bilemezsiniz. Sonra annem dışarı çıkmama izin verdi. Hatta arkadaşlarımla buluşmamı emretti bana.

Şehrin valisi, ya da büyüğü, elinde çiçek demetiyle gelmemişti beni karşılamaya. Ancak Tebisse sanki gelişimi kutlarcasına güzelleşivermişti o gece. Arkadaşlarım Rasul meydanında bekleşiyorlardı. Sonra Haşişi Muhtar da katıldı aramıza. Yakınımızda; Halime Anne ile Ayrod Baba'nın yıkık olarak bıraktıkları evde oturuyordu, Haşişi Muhtar. Anne-babasının mülkleri olan bu ev, Tebisse'nin meşhur Fransız emlakçısının elinden kurtulabilmiş tek yapıydı.

Baba Ayrod Tebisse'nin eskilerindendi. Surların dışındaki bahçesinde yetişdiği baklalar ve kendi aşiretinin topraklarındaki tarlasından ekip biçtiği hubu-

batla karşılardı, ailesinin geçimini. Halime Anne de evcil hayvan besleyerek eşine yardımcı olurdu. Bazan şu anki ismini almamış olan meydana salardı hayvanları. Ama ipsiz-sapsızlardan korumak için sürekli gözlerdi onları ve arasıra mahallenin çocuklarıyla ağız dalaşı yapardı. Baba Ayrod'un da başı dertteydi, çocuklarla. Özellikle salatalıkların güvercin yavruları gibi serpildikleri zaman çocuklar dadanırdı bahçeye.

İşte bu ailede, kardeşleriyle beraber —en büyükleri olduğu halde— en ufak bir mektep medrese eğitimi görmeden büyüdü. O dönem Tebisse çocukları gibi sokak adetlerine uygun geçirdi çocukluğunu Muhtar.

Sokak kültüründen kaptıklarıyla, o da başladı, yaşıtlarıyla birlikte bahçelere dadanmaya. Hatta Baba Ayrod'unkine dahi. Sonra yıldızı parladı ve mahalle çeteleriyle birlikte, sade dükkânlara dadanmaya başladı. Dükkân sahibi bu topluluğu görünce anlardı; tezgahın üzerinde veya yerdeki kavun, karpuzdan birisi yürütülecek.

Ancak Tebisseliler bu tip suçlar yüzünden mahkemeye vermezlerdi çocukları. Kendi usullerine göre cezalandırırlardı onları.

Sonraları, sokak, bir nevi kumar sahtekârlığını öğretti Muhtar'a. Kurbanı genellikle; haftada bir olan pazarlara aşiretlerden gelen gençlerden olurdu. Muhtar ve kafadarları o garipleri Karlı kırmızı kâğıt oynamaya ikna ederler sonra da çok pis sahtekârlılıkla dolandırırlardı onları.

Bilahare, Avrupai tip çayhanelere devam eden bir kumarbaz oldu Muhtar. Artık titiz ve şık geziyordu. Şehir halkı kumarından çok, Avrupalılarla olan ziyade içli dışlılığından rahatsız olmaya başlamıştı.

Sokak kültürü onu işte buralara kadar getirdi. Sonra ana babası öldüler.

Ama; özellikle Tebisse'de rağbet bulacak olan Islahat hareketi kendini göstermeye başlamıştı Cezayir'de. Artık benlikler bu yeni kültüre teslim ediyorlardı kendilerini. O dönemlerde, Tebisselileri şaşkınlığa düşürecek bir olay meydana geldi. Muhtâr Okul binası için yardım toplayan komisyona 10.000 frank yardımda bulunmuştu. Bu meblağ o zamanlar oldukça büyük sayılırdı. Ve o günden sonra Muhtar'ın içki içtiğini veya kumar oynadığını görmedi Tebisseliler.

Islahat Hareketinin mücahidlerinden biri oldu Haşişi Muhtar. Yine o dönemde Benini, esrar alışkanlığını bıraktı. Her tarafı şarap kokan ve Polis Antonini'nin her gece hapse tıktığı bu garip yaratık da durumunu değiştiren son kişi oldu.

Bilemiyorum; İslâm Ülkelerindeki İlericiler bu gelişme hakkında ne düşünürler? Belki toplumsal değişme değil çöküştür onların nazarında!

O gece, temiz havada Islahattan konuşulmasını çok arzuluyordum. Zira o günlerde Musâliyye mikropları ve federalizm (1) uydurmaları henüz kirletmemişti havayı. Islahat döneminde olup biten herşeyi öğrenmek istiyordum.

Islahat dönemiyle ilgili çok şeylerden konuştuk o gece. Halkın, her taşı, okul, mescid ya da kulüp yapmak için, her odunu sömürgecilere isyan için kullandığı dönem; Yüzyılın başlarında Abbas b. Hamane ile kendini gösteren siyasi titizliğini hâlâ yitirmemişti, Tebisse. Hitler'in adından, dünyanın aklına gelmeyecek şekilde bahseden orasıydı. Kimi yerde kurtarıcı,

(1) II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sömürgecilerin Cezayir'de güttükleri bir siyasî akım. (Yaz.)

kimi yerde ise Mesih deccaldı Hitler. İsmi, dillerde Sargis vilayeti olaylarıyla birlikte zikrediliyordu, Tebisse'de. Bu vilayet, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızların Sör luis adını verdikleri başkentine, yeniden eski German adı olan Sarbroken'i verecekti.

Feirmacht ordusu ya girmişti, ya girecekti oraya. Trompetlerin tam tamları arasında marşlar söyleyerek, uygun adımlarla.

—Biz konuşurken— Tebisse seması, başlarımızın üzerinde parlak bir güzelliğe bürünmüştü. Yıldızların kalbime doldurduğu coşkuyu ifâde edemem, ne kadar istesem de.

Annem hacc kıssasını bana anlatmak için yolumu gözlüyordu. Babamsa akşam gezintisinden henüz dönmemişti; eve gittiğimde:

— Gördüğün, duyduğun, ilgini çeken herşeyi anlat anneciğim! dedim anneme.

Her zamanki gibi yastığından tarafa hafifçe yüklenerek:

— Yavrucuğum, ne anlatayım ki sana? dedi.

Bu ifâdeyi, annem söylemişse, konuşacağı şeylerin kalabalıklığını kastediyor demekti. Kendimi topladım ve başladım dinlemeye:

— Aman. Bambaşka bir dünya.

Devam ediyordu. Gözlerimdeki yaşı görür de susar diye korkuyordum. Gerçi oda karanlık gibi birşeydi, zira yaz gecelerinde sineklerden sakınmak için muhakkak ışıkları söndürür yalnız bahçede bir lamba bırakırız. Onun ışığında konuşuruz yaz geceleri.

Ama bu sohbet öyle etkiliydiki, kendimi zor tutabildiğim, sarsıntılarla karşılaştım. Arada susamış görünerek, balkona gidiyor, toprak destilerdeki soğuk sularla gözümün yaşını siliyordum. Kuşkusuz —hissettirmese de— annem, yüzümde meydana gelen de-

gişikliklerin farkındaydı. Bu kadının gözünden hiçbir şey kaçmıyordu. Göz açıp kapama arasında güçlü bir bakışla durumu kavrayıveriyordu hemen.

Tıpkı hacı annesi Zeliha hanım gibiydi. Kıssa anlatımını çok iyi beceriyordu. Okuma yazması olmayanlardan çok ender çıkar böyle tipler. Hacc kıssasını öyle anlattıki bana; kapalı yerlerini hafif açıklayarak, bazı yerleri sanat icabı gizemleştirerek. Madde ve mana unsurlarının birleştirilmesiyle kurulabilecek bir kıssa ahenki ancak bu kadar olurdu.

Tabii bazı sosyal gözlemlerini de zikretmeden geçmedi:

— Medine'de kaldığımız otelin sahibi, avluda bulduğum kaybedilmiş para cüzdanını almak istemedi. Ve, «Suud Kanunlarına göre bulduğun yerde ona el sürmeseydin daha iyi olacaktı» dedi bana.

Gerçektende Vehhabilik Hareketinin altın çağıydı o dönem. Annemin kıssası —Vehhabiliğimdeki sübutumu katılaştırdı ama— bir taraftan hacıların her yıl İslâm ülkelerine taşıdıkları kıssa ağır geldi benim için.

Annem de bir nebze bahsetti, kıssasının bu bölümünden:

— Özgürlüğünü vermek için bir cariye almayı düşündüm. Ve kararımı verdim. Ancak, onu Cezayir'e götürürken, kölelik korkusundan çok yol çilesinden gözünün korkacağı aklıma geldi ve vazgeçtim.

Hac günlerinde, ilgisini çeken ve hayrete düştüğü olaylar çok farklı ve kalabalıkçaydı:

— Harem-i Şerif'te dikkatimi çeken şuydu; Orada yaşayan güvercinler, uçmaya başladıklarında Kâbe'nin üzerinden geçmiyor, sanki tavaf ediyorlardı onu!.

Annemdeki basiret gücünün farkında olmama rağmen bu gözlemin ne kadar bilimsel olduğuna, o an aklım yatmadı. Ancak, hacının ruhunda bazı gizlerin yattığı kuşkusuz. Bunlar babadan oğula süren hacılar geleneğinin irsî özellikleridir sanki. Herkes gücü yettiğince hediyeyle döner oradan. Annem de birçok hediye getirmişti beraberinde. Özellikle de bana, müstakbel eş ve çocuklarıma. Hatta çocuklarımın sünnet düğünü için, Arap abası ve bedevi maşlahı bile almıştı. Tabii, değerli tesbihler, pahalı ev eşyaları, Japon, Çin porselenleri ve Şam tepsileri alışılmış şeyler.

— Bunların hiçbiri için tek kuruş dahi ödemedim gümrüğe, diyordu annem. Zira Anabe limanına indiklerinde, koltuk deyneklerine yaslı olarak gördükleri annemi, kuyrukta bekletmemişler ve serbestçe geçirmişlerdi.

Fransız gümrük memurlarının, hacılara muamelesi gerçekten ilginçti. Ama o sıralar, hacı adayları arasında sabıkalı kaçakçılar vs yoktu. Bir zamanlar sayıları kabarık olan bu tipler, Allah'ın evine değil Mekke, Medine ve Cidde'nin bakkallarına hacceder-lerdi.

Sonraki günlerde, annemin kıssaları siyasi karakter taşımaya başladı. Birgün bana şunları anlattı:

— Gemimizin Fransız mürettebatı, gidiş esnasında çok titiz davranıyorlardı. O kadar iyiydiler ki, geminin kaptanı bile, akıllı ve gürbüz bir kız çocuğu olan Latife'mizi kucağına alıp seviyordu. Sonra; dönüşte hepsi değişti bunların.

Latife ablamın kızıydı. Annem, daha bebekken onu yanına almış ve yavrucak beş yaşında onlarla haccetmişti.

Haftalar boyu, böyle mutlu bir aile ortamında yaşadım. Arkadaşlarla da gezdik durduk. Bu sefer

Fransa'da kalan —luize'yle— eşimle mektuplaşıyorduk. Bir süre Droks şehrinde annesinin yanında kalmış, bir süre de Paris'te Madam Biri'nin dairesinde kalmıştı. Sık sık yazıyordu bana.

Tebisse'de, Dr. Bin Gelul'un liderliği lâkırdısı halkın dilinde dolaşmaya başlamıştı. Ama o sıralar, partisel bölünmeler ve ferdî rekabet daha boy göstermemişti. Hatta Ahmet Filali ve Kâfî Mübarek adlarında iki arkadaşın dargınlıklarına bile yöre Islahat hareketinin kurmay heyet merkezi haline gelen bay Bozrâg'ın dükkânında son veriliyordu.

Sosyal değişimler, alışılagelmiş yolunu izliyordu. Tebisse'nin son kahvehanesi de şeklini değiştiriyordu. Barkülatör eski kahve değirmeni Vecak'ın (1) yerini almaya başlamıştı o vakitler. Halılar, sandalyelerle yer değiştiriyordu. Kahvehanelerde Edison keşfettiği fonograf ve radyo yayılmaya başlamıştı.

Ama dikkatli bakanın gözünden kaçmayacak bir gerçek daha vardı: Kahvehane sayıları gittikçe artıyordu. Sanki gelişme, seçim pazarına doğru kaymaya başlamıştı. Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra pehlivanlarına kapıları açacaktı bu pazar. Ve başladı, Cezayir halkının 30'larda elde ettiği tüm ahlâkî ve sosyal değerlerin açık artırmayla satılışı; Gerçekten de Adaylar Birliği'nin ilan ettiği Demagoji Açık artırmasında satılacaktı tüm değerler.

Gözle görülür şekilde, gençler belirli kahvehanelere gidip gelmeye başladı. Musali'nin partisinin tekerlerini döndürecek çevreler oralarda oluşuyordu.

Bizse, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız Ordusundan ayrılmış eski bir askerin kahvesine gidiyor-

(1) Türkçe; klasik kahve değirmenine verilen ad. (Yaz.)

duk. Şehrin en tanınmış kahvesinde çalkantılar olmaya başladı. Gençleri en çok çeken yerdi burası. Zira sahibi Bahî (1) Seyyîdî Ali b. Hafsî'nin sözlerinin ruhunu bilirdi. Dönemin olaylarını hep bu sözlerle açıklama yoluna giderdi. Fransızca yayınlanan Kostantine Gazetesi'nde çıkan her haberi yorumlardı. Ardından şu sözü haykırırdı;

— Burc!. Burc!. Burc!.

Kuşkusuz bu sözcüğün anlamını bilen tek oydu. Belki de ordudayken, trompet seslerinden etkilenerek bulmuştu bu lafı. Bizim anlayabildiğimizse; Bin Hafsî'nin sözleri karşısındaki hayranlığının bir ifâdesiydi ancak. Özellikle de zamanın olaylarını yorumlarken güçleniyordu bu kanımız. Herneyse, sosyal ıslahat da seyrine devam ediyordu. O zamanlar Şeyh Arabî Tebissî'nin halkaları, Bahî'nin halkalarından pekde aşağı kalmıyordu.

Şehirdeki dini hayatın odak noktası, hükümetin gözetimi altındaki eski camiden, halkın kurduğu iki yıllık yeni camiye taşınıyordu. Ancak eski caminin devlet tarafından görevli İmamı Şeyh Süleyman'ın halkın nazarındaki itibar ve değeri hiç eksilmemişti.

Şeyh Sadık b. Halil'se hâlâ, koca arayan, evlenmek isteyen Avrupalı kızlara muskalar, tılsımlar yazıyordu.

Yine, Sadık Şakka, Bahi'nin kahvesinde özel halkasını toplamaya devam ediyordu. Arasıra, müşterilerin önünde iki halka arasında münakaşalar yapılıyordu. Eski bir trafik polisiyle, yine emekli bir trafik komseri arasında yapılan bu komik ideoloik tartışmayla teselli oluyorlardı. kahvedekiler.

---

(1) İbrahim'in tahrif edilmiş şekli (Yaz.)

Madam Donstan da kuşkusuz yöre halkının yaşadığı bu gelişmeleri izliyordu. Ama hâlâ ne olduğunu anlayabildiğine ya da onlar hakkında bir düşünceye sahip olduğuna ihtimal vermiyordum.

Ardından yazın bitip sonbaharın geldiğini müjdeleyen at yarışları haftasının vakti geldi. Okullar açılıyordu artık. Annemi düşünceli görmeye başladım. Acaba yaklaşan ayrılık mı onu sıkıyordu

Huzurlu ve sessiz bir sonbahar günü akşam üzeri annemin yanında oturuyordum. Babam akşam yemeği için henüz dönmemişti. Sağlığıma dikkat etmemi öğütledi bana. Sonra başını eğerek, alçak bir sesle:

— Sıddık, bu yılı niçin burada geçirmiyorsun Paris'in kışı çok çetindir. Hanımı al gel de, yanımda kalın.

Sonra sustu. Sanki sesi son anlarını yaşayan bir ruhtan çıkıyordu. İki nedenden dolayı, dehşete kapıldım:

Hiçbir şeyde aşırılığa kaçmadığını bildiğim, annem, niçin okula bu yıl gitmememi istiyordu Hem evlendiğimi kim haber vermişti ona?

Bu iki soru kafamda gidip geliyordu: Hele birincisine hiçbir yorum getiremiyordum. Yoksa bana olan şefkat ve sevgisi, ayrılığın yaklaştığı şu günlerde irâdesine galebe mi çalmıştı? Ama ya diğeri;

— Anne! Evlendiğimi sana kim haber verdi! Babam biliyor mu?

— Hayır, baban hiçbir şey bilmiyor; ben onu ikna edeceğim.

Babam açısından rahatlamıştım. Elini öpmeye başladım. Sarılarak dedim ki :

— Anneciğim, bir ders yılının ne kadar pahalıya mal olduğunu bilmiyor musun?

Öpücüklerim ve sarılmam, ruhundaki kararı değiştirmiş gözüküyordu. Güzel yüzünde bir tebessüm ve sevinç kendini gösterdi:

— Sen haklısın yavrucuğum! Gitmelisin. dedi.

Babam dönmüştü, her zamanki gibi huzurlu bir aile ortamında akşam yemeğimizi yedik. Arkadaşlarla hoş beşte bulunmak için dışarı çıktım. Genelde, Ümmü Gülsüm'ü, Bahi'yi, Seyyidi Ali b. Hafsi'nin sözlerini ve Sadık Şakka'nın ipe sapa gelmez nüktelerini dinliyorduk birlikte.

O gece de diğer günlerde olduğu gibi annem konuya girmedi. Ancak yolculuğumdan iki veya üç gün önceydi, her zamanki gibi şekerlemeden sonra onları selamlıyordum. Annem Latife'yle birlikte mutfaktaydı. Küçük, elinden geldiğince yardım ediyordu ona. Akşam yemeğini hazırlıyorlardı. Annem beni görünce :

— Sıddık. Bunu görüyor musun? Göğsündeki küçük bir iriliğe işaret ediyordu.

— Anne. Herşeyden korkmayamı başladın yine?. Önemli birşey değil. Bu söz beni de avutmuştu, huzur içerisinde dışarı çıktım. Yolculuk günü gelip çatmıştı. Evimizden dışarı çıktıktan sonra, yüzünü annemi arkamdan dönüş suyu dökerken görmek isteğiyle geri çevirdim. Onu, bu fani dünyada son görüşümün bu olacağı aklımdan bile geçmemişti.

★

Eşim sabırsızlık içinde anlatacağım hacc kıssalarını bekliyordu. Tıpkı üç ay önce benim beklediğim gibi. Önce özetle anlattım olup biteni. Sonra uygun zamanlarda ayrıntılara daldık. Annemin hacc kıssası haftalar boyunca sohbet konusu oldu bizlere. Evliliğimi kendisine haber verdiğimde annemin hoşnut oldu-

ğunu söylediğimde eşim rahatladı. Öğrenimden sonraki geleceğimizle ilgili bir tereddütümüz kalmamıştı; Eşime;

— İnşallah Tâif'e gidip, orada yerleşeceğiz, diyordum; O da;

— Ben de, batıdaki kurallara uygun olarak, hayvan yetiştiriciliği ve ziraat yapacağım orada. Böylelikle annem de hoşnut kalacak benden. Baban razı olur mu buna? Bizimle yaşarlar mı orada? Onlara kendi ellerimle bir yuva yapar ve döşerdim Taif'te.

Gerçekten de Hatice marangozla çiftçinin aynı bedende birleştiği bir kadındı. Geçen seneyi, Cezayir'de müslüman bir ailenin yanında geçirdikten sonra, o dönem Cezayir ev hayatımızın eksik yönlerini tespit etme imkânı bulmuştu. Ve programına şunları da ekledi :

— Taif'te, müslüman kızlara ev hayatının inceliklerini kazandıracak bir okul kurabilirim. Onlara halı dokumayı öğretirim. Sıddık, ülkenin kadınları eğer biraz gayret gösterseler ince zevklerini kullanarak çok güzel şeyler yapabilirler. Bir seferinde öyle harika bir Cezayir Danteli görmüştüm. Ama daha parmakların arasındayken bitmeden ölüyordu bu güzel işler, zira kadınlarda sabır ve çalışma arzusu çok az.

Ben de kendi açımdan şunları söylüyordum:

— Öğrenim hayatımdan sonra, resmî bir dairede görev alamam. Ancak bağımsız çalışabilirim. Çimento, boya ya da Fransız kokularının üretimini yapabilirim. Ya da kurban bayramının kalıntılarını gübreye çevirebilirim örneğin. Ve. Ve çöl ısısının kullanımı hakkındaki araştırmamı sürdürürüm. Belki faydalı bir enerji kaynağı olabilir bu.

Bu çerçevede normal derslerimin yanısıra, geceleri haftalık uygulamalı kimya derslerine başladım. Güzel Sanatlar ve Sanayi Kolları Müzesi'ne yakın bir enstitüydü burası. Eşimle konuşma esnasında, kafamda oluşan projenin doğrultusunda, kütüphanem pratik kitapları bakımından da zengişlemeye başladı. Doğrusunu söylemek gerekirse o yıl, bütün ilimleri ve teknolojiyi yutmak isteyen bir adam haline gelmiştim. Gerçekten de, arılar hakkında bile bilgi sahibi oldum. Nasıl beslenirler, kovanlar nasıl yapılır? vs. Cezayir çiftçisinin, aklına bile gelmeyecek şeylerdi bunlar.

Bu arada teorik dersler de güzel bir şekilde yürüyordu. Özellikle matematik. —Pedagojiyle uğraşanlar için— önemli bir gözlemime işaret etmeden geçemiyeceğim; Matematiksel bilimlerle çok ilgilenmeme ve düşkünlük göstermeme rağmen aslında onların pratikte faydadan uzak oldukları kanısındaydım. Ama sınıfa sınav konusu olarak bir manometre dağıtıldığında bu kanım değişti. Zira, teknik bir cihazla ilgili problemleri çözmek için, matematiksel bilimlere başvurmak gerekliydi. O günden sonra, ölçümlerin, pratiğin anahtarı olduklarını daha iyi kavradım. İlimlerin önemini, teorik olarak bakmaya devam ettiğimiz sürece takdir edemeyiz.

Marsolin ve Terifis cumhuriyetinden bazı arkadaşlar pazar akşamları ziyaret ederlerdi beni. Eşim, kendi yaptığı tatlılarla, çay ikram ederdi onlara.

Hamûde b. Sai, Cuma gecesi sohbetlerinin vefakâr konuğu idi. Hele Hatice'nin yaptığı mercimek, koyun dili yemekleri, orta halli cüzdanı yüzünden bunlardan nasiplenemiyen, Hamude'nin çok hoşuna gidiyordu.

Sonra, Gazzalî hakkında hazırladığı doktora tezi çerçevesinde, birçok İslâmî konular üzerinde fikir teatisinde bulunuyorduk. Doktora konusunda söyleşirken Zeki Mübarek'in adı sık sık geçiyordu aramızda. Hem oturaklılığı, hemde uzlaşmazlığı nedeniyle bu şahsiyetin düşünceleri bizim Tasavvufî fikirlere karşı kinimizin daha da artmasına sebeb oluyordu. Tarikatçılık salgınına karşı açtığı savaşta onunla aynı cepheyi paylaşıyorduk. Doğal olarak arkadaşımın Gazali'ye karşı öfkesi kabarıyor, yüzünün rengi değişerek haykırıyordu;

— Müslümanları bu yolla tedavi etmek, kafalarını uyuşturmaktır. Bak ne hale geldiler. Kedimiz luize ise, tığ örtünün üzerine çökmüş sahibinin kucağında düşler görmeye devam ediyordu; Bütün arkadaşlarımdan herbiri düşünce yapımın bir açısına katkıda bulunuyordu. Hamude'yle İslâm davasının ideolojik yönden tartışmasını yapıyorduk. Kardeşi Salih'le, sosyal yönden bakıyorduk davaya. Terifisli arkadaşlarla ise, kültürel gelişmeler hakkında konuşuyorduk. Baskılı arkadaşım ise Güzel Sanatlar Akademisi'nden tanıdığı bazı tiplerin davranış biçimlerini naklederek avutuyordu beni. Doğal olarak okulda da teknolojik olaylardan bahsediyorduk.

Bu yılki dostluk ilişkilerimde bir yenilik vardı; Ali b. Ahmed; Tebisse'li yaşıtlarımdandı ve akrabalığımız vardı. Ama yollarımız daha Cezayir'deyken ayrılmıştı; O'nun okula girdiği yıl, ben ayrılmıştım okuldan. 1930 yılında Anabe caddelerinden birinde tesadüf eseri karşılaşmıştık. O zaman, şu an içinde bulunduğum konuma beni taşıyacak gemiye birkaç saat sonra binecektim, ayak üstü, Fransızca yazdığım bir kasidemi ona okumuştum. İşte bu arkadaşın, son Tebisse tatilim esnasında, bir haberi gelmişti ku-

lağıma; O yaz, Cezayir Başkentinde yayınladığı Halkın Sesi-Sawtuş-Şa'b gazetesinin ta kendisiydi bu haber. Bilemiyorum, bugün kaç Cezayirli hatırlar bu gazeteyi?

Ali b. Ahmet, bazı küçük balıkçı ve esnaf arkadaşlarıyla birlikte çıkarmıştı gazeteyi. Arkadaşları mali açıdan yardım ediyordu. Geriye kalan işlerin takibi de ona düşmüştü.

Bana ulaşan o sayısında neler okuduğumu şimdi hatırlamıyorum. Ancak hatırlayabildiğim kadarıyla, gördüğüm ifâde biçiminden Cezayir ulusal basınında yeni bir devrin müjdesi olduğunu hissetmiştim. Cezayir basını, halkın haklarını istemeyi bir kenara koymuş, sırf sömürgeye atıp tutmaya başlamıştır sonraları.

Bu renk, basınımızda gerçekten yenilikti. Hemen elime kalem kâğıt almış ve Ali b. Ahmet'i bu çalışmasından dolayı tebrik etmiştim. Zira Sawtu'ş-Şa'b basınımızın gelişme sürecinde İlim ile el-İkdam (1) arasında bir geçiş halkası oluşturmuştu. Ve bunlarla, II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşacak el-Rey (2) basını arasında bir basamaktı o.

Ancak kendine özgü tutumu/karakteri ve mali zorluklardan dolayı, Ali b. Ahmet projesini devam ettiremedi; Sawtu'ş-Şa'b iki veya üç sayı sonra yayın hayatından çıktı.

İşte, Cezayir'den son dönüşüm esnasında, Marsilya'dan Paris'e gitmek üzere bindiğim trende onu görmek sürpriz oldu benim için; Bana dedi ki;

---

(1) İkdam: Devamlı çaba, sürekli çalışma. İlerleme. Bir gazete adı (Çev.)

(2) Rey: Düşünce, fikir, müşahede, görüş, oy. Bir gazete adı (Çev.)

— Öğrenimimi sürdürmek için Paris'e gidiyorum.

Kuşkusuz, zamanın rüzgârları hep sürüklüyordu onları. Sonra, Paris'te bütün düşlerini yokediyor ve yurduyla ilgili projelerini sekteye uğratıyordu bu rüzgâr.

Yazdığım mektubun eline geçmediğini duymak da sürpriz oldu benim için. Tıpkı geçen sene Bin Abdullah'a gönderdiğim mektup gibi. Hatırlayacaksınız, İspanya'da yapılması düşünülen Arap Enstitüsünün açılış töreniyle ilgiliydi o.

Bu mektupların, küçük vahşi balığın dosyasına doğru yollandığından kuşkum yoktu. O ise günbegün üzerine gerilen ağdan habersiz çırpınışlarını sürdürüyordu.

Her neyse, Ali b. Ahmet Latin semtindeki Cezayir topluluğuna hiçbir yöneliş veya yönlendirme olmaksızın yeni bir unsur daha kattı. Fakat bu enerjik ve cüretkar bir unsurdu. Ve sömürgecilerin özel bir servis için hazırladıkları küçük vahşi balığın yüzdüğü havuzları korkuyla dolduruyordu.

O dönem Latin semtinin Cezayirli kesimi, kuru bir akımın çektiği/yönlendirdiği, haşerelerin yoğun olduğu bir havuzdu. Akım, salon Pohlebe'den başlıyordu. Zira, Musâli-Haccı dinlemek ve alkışlamak üzere gelen Cezayirli işçiler orada toplanıyorlardı.

Ali b. Ahmet sömürgeciliğin, ve aynı zamanda Musalicilerin karşısındaydı. Onları vatanperver olarak kabul etmiyordu. Yine Islahatlarına inanmadığı ulemanın da karşısındaydı. Seyyid Emin Hüseynî'yi sevmiyordu; Bin Ahmed'e göre, Emin Hüseyni hapse girdiğinde İngilizler, ona benzeyen ve aynı ismi taşıyan başka bir adam karşılığında Hüseyni'yi salıvermişlerdi. Bin Ahmet bununla da yetinmiyor, annesinin hemşehrileri olan Kostantinlilere karşı da tavır

alıyordu. Nazarında onlar, yeterince sert değillerdi.

Tek bir ifâdeyle; karakteri herşeyin karşısında yeralmaya yatkın bir insandı o.

Bu yüzden ilişkilerimiz sürekli olarak devamlılık ve samimiyetten uzak olarak sürmüştür. Bir sefer dahi evime çağırmamışımdır onu. Bana bundan dolayı kızıyordu ama, tercih hakkım yoktu ki; Zira karakterim gereği, dağınıklık ve aşırılıktan nefret ederdim. Özellikle de düşünce ve ahlâk sahasında.

Ancak bunları, sonraları şehit olarak ölecek bir şahsiyete karşı tarafımdan fazla mübalağaya gidilmiş olduğu için esefle hatırlıyorum.

Paris kulislerinin baş konusu Hitler'di. Bir sabah, gazeteler ilk sayfalarında dev manşetlerle şu haberi verdiler: «Bayon Kredi Bankası iflâs etti.»

Belki de yarı belli şekilde olay böyle başlamıştı. Ama ertesi günün gazete sütunlarında yeni bir isim vardı: Stawiski.

— Bu da kim?

O gün gazeteyi okuyan bütün temizlik işçileri bu soruyu tekrarlayıp durdular. Haberi veren Boni Parisian gazetesiydi.

Ertesi gün sağ basın soruyu cevapladı:

— 6 yıl önce Polonya'dan göçetmiş bir Yahûdî. Fransa'ya sırtında dökük bir mintanla gelmiş.

Önceleri ona yardım edip destek sağlayanları itham eden kamuoyunun tepesi atmıştı. Belki aynı gün, ya da ertesi gün Fransız Millet Meclisinin Bayon şehri milletvekili intihar etti.

Üç bilemediniz dört gün sonra büyük basın organları:

— «Stanwiski intihar etti!» haberini naklettiler.

Aynı günün sağ/liberal basını bunu reddetti:

— Onlar gerçekleri gizli tutmak için öldürdüler onu!!.

Yine bir gazetede, Stawiski'nin hanımının fotoğrafları yayınlandı. Üzerindeki elbiseler, Ağa Han'ın eşi Begüm'ünkilerden daha pahalı şeylerdi. Fransız Gelişme Fonu'nda hakkı olan zavallı Stawiski'nin hakkını açığa çıkarabilmek için gazetede yer vermişlerdi Madam Stawiski'ye. Öldürülen garibin hakkı hiçe sayılmakla ve boşlanmakla karşı karşıyaydı!.

Fransız İşçi gazetesinde, Dudi'nin kınamaları ve yıkıcı çağrıları yükseliyordu. Bu arada Kraliyet gazetesinde Moras mevcut rejime karşı sürekli cedel füzeleri savuruyordu.

Hükümet, Loirans'ı devlet temsilcisi olarak, tahkikatla görevlendirdi. Ve adamın cesedi tren yolu hattına atılmış olarak bulundu. Büyük basının yorumu :

— İntihar etti!!

Kamuoyu bunu reddetti:

— Onlar öldürdüler onu!!.

Kolonil Dolarok, sürekli Millet Meclisi binasına yürüyüş düzenleyeceği tehditleri savuruyordu. Hamiyetli üniversite gençliği onun ardında yeraldı. Ordunun erzak arabalarından biri şans eseri Latin semtinde San German ve San Micheal caddelerinin kesişme noktasından geçivermişti o günler. Öğrenciler, arabayı durdurarak «yaşasın ordu!» diye bağırmaya başladılar. Ancak, arabadaki iki asker sürekli tebessüm ediyorlardı. Ne bir selâm, ne de sözle karşılık veriyorlardı, öğrencilerin sloganlarına. Ancak tebessüm eksik olmuyordu yüzlerinden. Zira Fransızca bilmiyorlardı zavallılar, ikisi de Fas'tandı. Belki gelişmenin nedeninin bile farkında değillerdi!.

Dönemin Paris Valisi Şiyab, şehre huzur ve güven ortamını yeniden hakim kılmak, kara bulutları dağıtmak istemişti. Fırtınalar koptu, başının üzerinden:

— Şiyap çekil!!. İstemiyoruz seni!.

1934 Şubat ayının 4. ve 5. günü yapılan olağanüstü kalabalık öğrenci yürüyüşlerinde işte bu sloganlar atılıyordu.

Şatan'ın kabinesi düştü. Emekli başkan Domirig taşradan geri çağrıldı. Aynı, Frank'ın düştüğü hezimetten kurtarılması için başkan Buvankariyö'nün 1925 yılında çağrılması gibiydi bu olay da.

O dönem, tüm Cezayirliler gibi ailem de bu gelişmeleri ilgiyle izliyorlardı. Zira Paris'te meydana gelecek en ufak değişiklik, Cezayir'in geleceği için oldukça önemliydi. Durum hakkında bilgi almak amacıyla bir mektup yazmıştı babam. Hatırlayabildiğime göre, Fransa'nın artık Domirig'in kollarına yaslandığını ve O'nun gelişmeleri yönlendireceğini haber vermiştim babama.

Hayatım aynen sürüyordu, en ufak bir değişiklik olmaksızın. Zira olayların içine girmiyor, sırf bilgim olsun diye ilgileniyordum. Aslında Cezayir'in haberleri beni daha çok alâkadar ediyordu. Milletvekilleri kamuoyunun anahtarlarını teslim almaya başlamışlardı; Aklıma şu soru takılıyordu:

— Acaba Ulema Cemiyeti, bu üniversiteliler zümresine anahtarları, teslim edecekler mi?

Belki de pek bir endişem yoktu bu konuda. Zaten Hamude b. Sai'yle birlikte, öğrenim hayatımızdan sonra, bu cemiyyetin varisleri olmayı tasarlıyorduk. Kanımızca, siyasi gücümüz vardı. Diğer aydınlarla derin ayrılıklara düştüğümüz nokta ise; bizlerin hala, Islahat hareketine karşı güven duymamız ve Ce-

zayir üzerinde bırakacağı etkilerin olumlu olacağına dair varolan inancımızdı.

Yalnız benimle Hamude b. Sâi arasında ufak bir ayrılık vardı; Hamude liderliği üstlenmek istiyordu. Ali b. Ahmet'se ikimizi de yanlış ve yetersiz görerek liderliğe kendisinin geçmesini istiyordu. Zira Sawtu'ş-Şa'b gazetesinin yayın yönetmeni, ve kurucusu olarak o daha ehil görüyordu kendisini bu göreve!.

Aslında bu kardeşce ayrılık beni hiç mi hiç ilgilendirmiyordu. Kanımca önemli olan, kamuoyunu, dışımızdaki aydınların elinden çekip almaktı. Çünkü, onların her türlü pisliği yapabileceklerinden emindim. Nitekim gelişmeler bu olasılıkların hepsini gösterdi. Ne onlarla ne de Musali Hac'la hiçbir noktada anlaşmam mümkün değildi. Zira benim siyasal düşüncemin dayandığı esas; ahlâki düzen olmaksızın, sosyal düzenin varolamayacağıydı. Hatta şu heyecanlı gösteriler bile bana hiç cazip gelmiyordu. Aksine kanıma göre, onlar hazırlıksız akıllara; kahramanlık gösterileri ve donkişotluk yapmak için zemin hazırlayan kısır ve boş gelişmelerdi.

Her neyse, iyilik ve kötülükleriyle tarih tekerleği dönüyordu. Ev ve okul hayatım, aynen sürüyordu. Birgün Cezayir'e dönmeyi, birgün Taif'e göçetmeyi kuruyordum. Eşim ve benim Vahhabiliğe karşı varolan ilgimiz her geçen gün biraz daha artıyordu.

O günlerde Paris - Suvar adlı akşam gazetesinin sayısındaki bir haber gerçekten de beklenmeyen bir gelişmeydi. İlginç habere göre Arap Yarımadası'nda büyük çaplı olaylar tezgahlanıyordu. Aniden içimizden birinin çığlığı yükseldi:

— Ah!. Abdulaziz b. Suud'un aleyhinde bir komplo hazırlanıyormuş!!.

1934 yılı Mart ayının gecelerinden birinde gözümüze çarpan bu haber bizi epeyce sarsmıştı.

Ertesi günden itibaren, büyük basın olayı ayrıntılarıyla açıklamaya başladı. Necid'de yaşayan tutucu ilkel kabileler planlıyorlardı bu komployu. Neyse olay sonunda açığa çıktı; İlk haberi veren basın organı, Yemen'in Hadîdiye limanında tehlikeyi uzaklaştırma hamlesinin hazırlandığı hakkında haberler aktardı.

Gerçekten İmam Yahya, adıgeçen limanda, gemileri topluyor, ve silahlandırıyordu. Ardından hac mevsiminde Cidde limanına saldıracak ve işlemez hale sokacaktı.

Durum gayet açıktı: İmam Yahya Allah bağışlasın gerçekten bu ilkel, balıkçı ve nakliye gemilerini toplayabilirdi. Ama bunları kim silahlandıracaktı ve planı kim çizmişti?

Londra, Roma ve Paris'ten gelen haberleri birleştirdiğimiz de gelişme tam manasıyla olmasa da yarı yarıya açıklık kazanıyordu.

Ortada bir gerçek vardı; Ben de aynı açıdan bakıyordum gelişmelere; Sömürge güçleri, Suud Devleti'nin kutsal topraklar Hicaz üzerindeki egemenliklerinden rahatsız oluyorlardı. Zira böyle giderse, Hicaz, Vehhabî düşüncesinin ışık saçtığı bir minare haline gelecekti; Dolayısıyla, içinde taşıdığı enerjiyle, Bağdad Hilafetinin düşmesinden sonra çöken İslâm dünyasının kurtarılması için tek İslâm Düşüncesinin egemenliğini temsil edecekti bu minare.

Bu sömürgeci bakış açısı, kuşkusuz o dönemler bunun sağlık derecesini bilmeyen bir uzmana aitti. Ancak sömürgecinin müdahale kabiliyetini yakından gören bir kişi daha değişik görürdü olayı; Mussolini, İslâm topraklarında sömürgeci yayılım için Arap ya-

rımadasında Yemen ve Afrika'da yalnız Habeş ülkesinin kaldığının farkındaydı. Dolayısıyla Yemen'e gösterdiği ilgiyi ve Vehhabîlerin orayı istilâ etmeleri ihtimaline karşı duyduğu korkuyu buna yormak gerekir. Doğal olarak, müstakbel sömürgesini sağlama almayı düşünmesi öncelikli bir iştir kendisi için. Ardından dünya haritasındaki Faşist İmparatorluğun yeşil rengiyle Yemen'ide boyayabilirdi.

Durum bundan ibaretti. Ama Taif'e göçetmeyi düşünen bir Cezayirli olarak beni kara kara düşündürüyordu bu. Zira göç davası hem benim hem de eşimin, hatta kedimiz Luize'nin davası olmuştu.

Küçük evimizin her tarafını sarmıştı muhtemel facia. Sabah akşam hep o konuşuluyordu.

Eşim caddedeki yankılarını eve taşıyordu olayın. Sonra yorumlar, açıklamalar yapıyorduk bunlar üzerinde. Birgün şu haberle döndü:

— Yürürken, Sinagog'un önünde dikilmiş iki adamın konuşmasına kulak verdim. Biri, öbürüne; «Şu barbar kabileler çökertilmeli.» diyordu. Adımları yavaşlatmıştım ki onlar farkına vardılar ve bir dükkâna girdiler.

Öyleyse, dava benimle, Mussolini'nin değil, Yahudiler'in de davasıydı artık.

Ama ne yapsam haykıramıyordum:

— Yetişin!. Yetişin ey dünya! Bana yardım edin!.

Kalktım, sömürgecilerin şerrini Allah'a şikâyet ederek, boynu bükükçe iki rekat namaz kıldım. Ama «Düşün ve tevekkül et» sözünden de ayrılmıyordum. Kâğıt kalem aldım ve Paris'teki Japon sefirine etkileyici bir mektup yazmaya koyuldum. Hükümeti'nin Kutsal Asya Dayanışması adına, sömürgeci ülkelerin karşısında İbni Suud'u desteklemesi için aracılık yapmasını diliyordum, mektubumda.

Sonra Hatice'ye okudum yazdıklarımı. Hoşuna giden sözleri dinlerken yaptığı gibi eliyle kedinin başını okşuyordu. Sonunda:

— Çok güzel, çok güzel. Duygusal ve son derece etkileyici! diyerek yerinden fırladı.

Mektubum gerçekten de etkileyiciydi. Ancak bugün yani kırk yıl sonra onun gerçekten de basit bir girişim olduğunu düşünüyorum. Tabii ki Mikado (1) hazretleri İbni Suud'a yardım için donanmayı Cidde'ye göndermedi. Hem donanma o sırlar, Çin limanlarını kuşatmakla görevliydi.

Ama problem başka bir yoldan çözüme kavuşmuştu. Akşam gazeteleri, büyük puntolarla verdikleri haberde Hadîde'nin Vehhabilerin eline düştüğünden ve İmam Yahya'nın oluşturduğu ilkel donanmanın da Zeranikliler tarafından yakılarak imha edildiğinden bahsediyorlardı. Hadide prensi, hazinesini yüklenerek deniz yoluyla kaçmıştı. Bu arada, Prens Faysal hacılar için hazırlanmış 10 binlerce arabayla orduyu Yemen sahillerine taşımıştı. Kardeşi Suud ise dağlık kesimde ilerliyordu.

Haberler kamuoyunu dehşete düşürmüştü:

— Yazıklar olsun!. Ayıp be!. Sömürgeci faşist emelleri heba oldu!.

Batılı büyük siyasetçilere gelince, faşizme düşman olanları için bile, olay çok kötü sonuçlanmıştı. Öyle ya Vehhabilik zaten bir baş belâsıydı. Ama onun yanısıra sömürgecilerin planlarının suya düşmesi de belayı ikiye çıkarmıştı.

Evimizde ise, Hatice sevinç naraları atamıyordu, zira Cezayirli kadınların seslerini ağızlarında gar-

(1) Dönemin Japon İmparatoru (Çev.)

gara yaparak çıkardıkları bu narayı bilmiyordu. (1) «Petrol Savaşı» (2) isimli kitabın piyasada boy göstermeye başladığı o dönemde, petrolün keşfedilmesinden sonra Arap Yarımadasının akibetinin ne olacağı hakkında da bir fikrimiz yoktu.

Günlük hayatımızı her zamanki gibi geçiriyorduk Madam Biri'nin evinde. Dünyadaki gelişmeler pek zorlaştırmıyordu hayatımızı. Taif odaklı düşlerimizle yetiniyorduk. Bu ufuk yeterli geliyordu bize.

Oysa çevremizde gelişmeler birbirini izliyor, gelen, gideni ortadan kaldırıyordu. İşte o sıralarda bizim için herşeyden önemli bir haber geldi Cezayir'den; Milletvekilleri Birliği'nden bir delegasyon yakında Paris'te olacaktı. Cezayir Halkı'nın istekleri, Fransız hükümetine iletilecekti. Tüm bunlar delegelerin iddialarından ibaretti; Oysa, bu heyet Fransız idaresine, özellikle mahallî hukuk çerçevesi hususunda bazı makul tekliflerde bulunacaktı.

Latin semtinin Cezayir kesimi bu gelişme için hazırlıklara başladı. Herkes kendi kafasına ve anlayışına göre birşeyler yapıyordu; Bazıları, gelecekte iyi bir makam elde etme emeliyle hükümete bağlılığını ilan için bir fırsat olarak bakıyorlardı olaya; Musali el-Hac"ın izinde gidenlerse heyete karşı bir tavır almışlardı. Ben ve Hamude b. Sâi, konuya pek ağırlık vermiyorduk. Ali b. Ahmet ise her zamanki gibi hem heyete hem de heyete karşı olanlara karşı tavır alıyordu.

---

(1) Kuzey Afrika ve Arap Yarımadasında kadınların düğün vs.de gırtlaklarından çıkardıkları bir çeşit borazan sesi gibi mutluluk narası (Çev.)

(2) Yazarı Esad Bey; İsminden ecnebi olduğu anlaşılıyor (Yaz.)

Dolayısıyla Fransız Hükümeti'de Başkan Kamil Şavton'un heyeti karşılamayı reddetmesiyle Cezayirli muhtelif gurupların arasında yerini alıverdi.

Cezayir basını Paris'e geliyordu: Difâ' = Emin Amûdî'nin gazetesi, Vifâk = Dr. Bin Calul, es-Sawt el-Ehlî = Zenâtî ve hatta Cezayirli Öğretmenler Dergisi;

Basın organlarımızdan öğrendiğimize göre, Şavton'un heyete vurduğu darbe Cezayir kamuoyunda büyük tepkilerin doğmasına yolaçmıştı. Gelişme öfkeleri son haddine vardırmıştı. Sonraları, Cezayir Siyasal Tarihi bu dönemi Umumî teslim dönemi olarak isimlendirecektir. Nitekim daha o günlerde, seçilen bütün heyetler peşpeşe istifalarını takdim etmeye başladılar. Sömürge çevrelerinde olay devrim yankısı uyandırmıştı. Gerçekten de 1934 ilkbaharında vuku bulan bu gelişme Cezayir Halkı'nın kaydettiği ilk direniş ve ilk zaferdi.

Öğretim yılı imtihanların eşiğindeyken Cezayir'den bir telgraf geldi. Annem, eşimin hemen yanlarına gitmesini istiyordu.

Eşim sordu;

— Niçin istiyor acaba bir fikrin var mı?

Doğrusu bu ya, kesin bir fikrim yoktu, ancak şöyle cevap verdim:

— İmtihanların bir ay sonra biteceğini biliyor annem. Belki dönüş gününde bir düğün ziyafeti hazırlamak için çağırmıştır seni.

Gerçekten de annemin ne kadar ince düşünceli bir hanım olduğunu biliyordum. Hatice sevinç içinde gitti, Cezayir'e. Artık eşiyle kendisini himaye eden kişileri görecekti ne de olsa. Bir ay sonra Liyon istasyonundaki yolcuların gürültüleri arasında ben de trene binerken çok mutluydum.

Anabe limanına indiğim sıralar, teslim dalgasının en yoğun olduğu dönemdi. Haberleri almak için doğru bay Cündi ve Cüneydi'nin bürosuna gittim. Seyyidi Mervan şehrinin Müslüman halkını, her yönden aydınlatan değerli şahsiyetlerden ikisinin bunlar olduğunu biliyordum.

Avukatlıkla uğraşan bay Cüneydi'nin bürosuna vardığım da her ikisini beraber buldum. İşleri başlarından aşkındı. Anabe şehrinden ve ilçelerinden çeşitli derecelerde seçilmiş meclis üyeleri için toplu istifa dilekçeleri yazıyorlardı.

Büro, sanki askerlik şubesiydi. Bay Cündi ve Cüneydi kamuoyunu Şavton hükümetine ve bizzat Şavton'un kendisine karşı silâh altına alıyorlardı.

Demek ki, yazgımda bu mucizeyi de görmek varmış; Anabe; Sömürgenin, kanını emdiği, Kürdoğlu geceleri ve alkolün uyuşturduğu bu şehirde mi direnişe geçecekti??.

İstifasını takdim etmeyen tek Milletvekili kalmıştı; Maliye bakanlığını yürüten bu adam da, belki ailesinin iki büyük domates ve tütün şirketindeki çıkarlarını zedelememek için görevine devam ediyordu.

Gerçekten de bir mucizeydi bu.

Gittim Britanya parkına, biraz temiz hava aldım.

Gösterişli kafelerde birikmiş iğrenç Avrupalı kalabalıklar, yörüngelerinin etrafında olup bitenler hakkında ne düşünüyorlardı bilmiyordum.

Ertesi gün, küçük tren beni Tebisse'ye götürdü. Dikkatimi çeken istasyon kaldırımının üzerindeki kalabalıktı;

— Kimin şerefine acaba bu topluluk?

İndim, çehreler gelişimden dolayı tebrik ediyor, selâmlıyorlardı beni.

— Öyleyse benim için toplanmıştı bu insanlar.

İstasyondan ayrılırken, cevap, sevincimi oldukça artırmıştı. Şeyh Sadık ise elimi tutmuş, yanımsıra gidiyordu. Diğerleri arkamızda şehirle istasyon arasındaki küçük yolun üzerindeki Seyyidi Bin Sa'îd (1) kapısı tarafındaydılar.

O an kafama bir şey takıldı:

— Babamı niçin göremiyorum! Nerede?

Hafifçe söylemiştim bu sözleri. Şeyh Sadık'ın elimi yavaşca sıktığını hissettim; Birşey anlatmak istiyordu. Döndüm, ne anlatmak istediğini öğrenmek için yüzüne baktım. Başını eğdi, elimi bir daha sıkarak:

— «Allah'tan geldik, yine O'na dönücüyüz.» dedi.

— Babam mı?. Sözümü tamamlamadan O;

— Hayır, valide. Allah rahmet etsin! dedi.

Donakaldım, sanki yıldırım düşmüştü başıma. Ayaklarımın altındaki toprak sanki kayıyordu. Bir anda içimdeki engin sevinç, kara bir hüzne bıraktı yerini.

— Bugün, her zamanki gibi en yüksek eşikte beni bekleyen anneciğimi bulamayacağım.

Dağlar üzerime yıkılmışcasına hareketsizliğimdeki sebeb herhalde hatırıma gelen bu cümleydi. Belediye meydanına vardığımda bir sandalyeye yığılıverdim. Akraba ve arkadaşlar etrafımda kümeleştiler.

Eve gitmeliydim. Gözyaşlarına boğulmuş şekilde karşılaştım kızkardeşlerimle. Eşim üzüntümü görmemek için gizlenmişti. Babam, amcam Ahmed Şavis'le oturuyordu, annemin son nefeslerini verdiği odada.

---

(1) Eski Kapı diye de anılır. Roma Dönemi kalıntılarındandır. Yine Seyyidi Abdullah kapısı; Bir Arap fatihinin adı; Abdullah b. Zübeyr veya Abdullah Hafid Ebî Serh/Ordu komutanı. (Yaz.)

Başsağlığı dilemek için kalktı babam. Ben ona diledim; Eşlerin en salihini yitirmişti o; bense annelerin en iyisini.

Karanlığın evi kapladığını hissettim. Belki de her gelişimde annemin yaktığı ışıklar şimdi sönük olduğu içindi bu karanlık.

Yediğim darbe gerçekten büyüktü. Fakat yeni olduğu için bütün şiddetini hissedemiyordum içimde.

O gece tüm uğraşım, mendilinin arkasına yüzünü gizleyerek ağlayan babamı teselli etmek oldu. Kasabanın sevilen sakini ve tanınmış eski tarz doktoru olan amcam Ahmet Çavuş ise hepimizi avutma amacıyla, Allah Rasulü'nün hayatından bazı şeyler aktarıyordu.

Akşam yemeğinde, babamın önünde birşeyler yer gibi yaptım. Amcam, yemeğin ardından babama çıkmayı önerdi ve çıktılar.

Her zamanki gibi, arkadaşlarımdan hiçbiri kapıyı çalmaya cesaret edemedi o gece. Hatice'yi sordum. Zavallı annemin yıllar önce zifafımız için hazırladığı odada sarsılmış ve yapayalnız oturuyordu.

Onu teskin edecek bir şey bulamadım söylemek için. Artık evin hiçbir yerine tahammül edemez olmuştum ve ben de dışarı çıktım. Sarhoş gibi nereye gittiğimi bilmeden yürüdüm. Ancak adımlarımın beni surların dışına taşıdığını hatırlıyordum. Bilmiyorum, başım öne eğik yürüyordum. Karanlık gece de yıldızları da görmeden ilerliyordum.

Ama, dudaklarımın arasında ve benliğimde gidip gelen şu sözler hala belleğimde canlı duruyordu:

— Artık, bir yetimim ben.

Genç bir adam için garip bir düşünceydi bu, ama aklı tutulmuştu genç adamın. Musibet öylesine sarsmıştı ki onu. Lâkin gerçek sarsıntıyı ancak ertesi sa-

bah uykudan uyandığımda duyacaktım içimde. Eskiden olduğu gibi o an yanıma gelip, ilk tebessümünü bana hediye eden annem yoktu artık.

O gün annemin kapıdan içeri girmemesi çok sarsmıştı beni. Düşüncem yitirmişti dengesini. Ve ben mırıldanıyordum:

— Hayır, hayır! Şimdi kapıyı açacak annem.

Ertesi günlerde de aklımı uyuşturacak bu düşüncenin boşluğunun bazan farkına varıyor, bazan da varamıyordum. Her sabah, uykumu kesen gözyaşı tufanıyla uyanıyordum. Nitekim bu durum yıllarca böyle sürdü; Sabahları, uyandığımda, uykuda ağlamış olduğumu anlıyordum.

O dönemde yaslanacak bir değnek de bulamamıştım. Manevi enerjisini tamamen yitirmiş olan babam, teselli edemiyordu beni. —Allah mağfiret etsin— kızkardeşlerimse, eşime karşı ırkçı bir kin güdüyorlar, dolayısıyla beni teselliden tamamen uzak kalıyorlardı.

Bu ailevî sorunlar da derdimi hayli artırıyordu. Çevremdekilerden akıl almak istiyordum, oysa hepsi dengesini kaybetmişti. Bunlar yetmiyormuş gibi, ailemin, annem için büyük bir mezar yaptırma kararı benliğimi tamamen kederle doldurdu. Bazan dini bazan sosyal deliller getirip babamı caydırmaya çalışmam hep sonuçsuz kalıyordu. (1)

Ama bizzat o dönemdeki günlük yaşam kuşkusuz benim için acı verici olan gelişmeden daha önemli olaylara sahne oluyordu. Bunlar kabir sakinlerinden çok, dirileri ilgilendiren olaylardı; Anabeye indiğim

(1) Yazarın Vehhabi/selefî eğilimli olduğu için türbevârî büyük mezar yaptırma gibi dinde olmayan (bidat)-lara karşı tavır aldığına işaret edelim. (Çev.)

günü karşılaştığım siyasal çatışma ortamı, bütün Kostantine'yi ve özellikle de Tebisse'yi kaplamıştı.

Tebisse, çeşitli derecelerdeki seçilmiş vekillerin istifalarının etkisiyle dalgalanıyordu. Haşişi Muhtar sürekli kulübe (2) gidip geliyordu. Bay Sadık Ebu Zira'ın dükkânı yurtta vuku bulan gelişmelerin yankılarının dinlendiği bir kutu haline gelmişti.

Madam Donstan ve onun dükkânıyla kulübüne devam eden Fransızvarî hanımlar, ülkeyi saran fırtına hakkında ne düşünüyorlardı, bilemiyorum.

Ama, şehrin valisi, kuşkusuz hoplayan zıplayan herşeyi takip ediyordu. Özellikle hükümet çevreleri olup bitenden çok etkileniyorlardı. Nitekim hareketin, başkent Cezayir sathında da yayılmaya başlaması, aklı başında düşünen herkesin artık gelişmelerin farkına varması zeminini hazırlıyordu. Heryerden önce Tebisse ve Kostantine'de söndürülmedikçe ateşin yurt sathında yayılacağı kesindi.

Annemin ölümüyle geçirdiğim ilk sarsıntı şehirdeki bazı alışkanlıklarımı değiştirmemişti; Örneğin, geceleri, yatsıdan sonra çıkıyor, dolaşıyordum. Ama yalnız başıma.

Her zamanki gibi Nakus vadisine doğru yürüyordum. Kostantine yolu üzerinde, şans eseri Abdulhamid adlı yakınımın kardeşi olan Abdülhafız Muskâlecî'yle karşılaştım. O da gezintiden geliyordu. Sevimli bir yüzü olduğu için, Tebisseliler onu çok severlerdi; bazan «Gandi» bazan «Kabâili» diye çağırırlardı onu. Son Paris olaylarından sonra, şaka olsun diye «Staviski» demeye başlamışlardı bu arkadaşa. Yollar az aydınlatılmış olduğu için, hafif ka-

(2) İlerleme Kulübü (Çev.)

ranlık gecede önce o tanıdı beni. Önümde durarak, yanındakini tanıttı bana;

— Sıddık; Bu Doktor Bomâlî, şimdi Kostantine'den geliyor, haberler var kendisinde.

Benimle tokalaşan bu adamı önceden tanıyordum. Hemen konuşmaya başladı:

— Milletvekilleri Birliği başkanı Tebisse'de bir görev üstlenmemi istedi, benden.

Görevinin mahiyetini öğrenebilmek için daha bir dikkatli bakıyordum adama. O konuşmasını sürdürdü:

— Kostantine valisi bugün, Birlik başkanını çağırdı. Ve kendisine, milletvekilleri, istifalarından vazgeçmezlerse sert tedbirler alacağını bildirdi. Ayrıca, teslimde ısrar eden köy kasaba ve şehirlere ordu aracılığıyla baskı yapabileceğini söyledi.

— Öyleyse, Tebisse Şehri'ni uyarmaya geldiniz, doktor!.

Bunları söylerken, onu süzüyordum. Bir müddet başını öbür tarafa çevirdikten sonra;

— Hayır! Ancak Birlik başkanı herkes için iyi olanı en güzel takdir edebilecek şahsiyettir. dedi.

Şimdi durumu iyice kavramıştım; Aydın zümre hiyanete yelteniyordu. Sömürgeciler halkın benliklerine şüphe ve kuşku tohumlarını ekmek için liderleri kullanmaya başlamıştı. Doğrusu bu yöntem, halkın iradesini çelikleştirmekten başka bir işe yaramayacak sert tedbirler alma yönteminden çok çok daha iyiydi.

Doktor Bomalî kendisini gayet güzel anladığımı farketti. Tebisselilerin kendisini beklediğini, acele etmesi gerektiğini söyleyerek yanımdan ayrıldı. Gerçeği söylemek gerekirse içinde yakınım Salih Havvas ve bay Sadık Ebu Zîra'ında bulunduğu iyi kalp-

li insanlar, Milletvekilleri Birliği'nin takdim ettiği gibi ardında resmî makamların eli olan, geri kalmışlık çözümlerini kabule meylediyorlardı. Şeyh Arabî Tebissî'nin ve Alimler Cemiyetinin gelişmeler karşısında tutumları ne oldu bilmiyorum, ya da hatırlayamıyorum. Sonuçta siyasî liderler gelişmelere hakim oldular ve devrim ateşi söndürüldü.

Sadık Şakka ve Bâhî, kahvede hatıralarını anlatmaya devam ettiler. Ayyaş Fendrodî'yse alışkanlığı gereği her gece zilzurna sarhoş olduktan sonra meydanda açık artırmaya başlıyordu:

— Tebisse Belediye başkanlığını var mı alan?. Artıran var mı?

Bu arada, polis Antonini'de, Afrodit heykeline (1) yaslanmış, Belfisi ağanın kumar masasından kalkıp evine gitmesini bekliyordu. Zavallı, son ayyaşı Benini'nin de Islahat hareketine bağlanmasından sonra işsiz kalmıştı.

Bu yaz; ülkenin manevî değişimini kanıtlayan birçok olaylara ve gelişmelere sahne olmuştu. Olaylardan birinin, yurt içinde ve dışında kendine özgü bir yankısı duyuldu.

Kostantine'de Yahudîlerle müslümanlar arasındaki dostluk sömürge döneminden önce yüzyıllardır sürüyordu. Ancak sonraları Yahûdîlerin baskıları yüzünden Müslümanlar için hayat tedrîcî olarak çekilmez hale gelmeye başladı. Artık Yahûdîler, açıkca, meydan okumaya başlamıştı küçük Müslüman tüccarlara. Bunların çoğu rızklarını elde etmek, civar kabilelerden şehirdeki Rahbet es-Suf pazarına ufak tefek mal getirirlerdi. Yahudî kadınlarsa, bu

(1) Günah Yıldızı'nın heykeli. Tebisse'nin ana meydanlarından birinde yeralır. (Yaz)

müslüman tüccarlara hakaret etmek için ellerinden geleni yaparlardı; Yumurta veya bakla almak amacıyla gelir, ya para hususunda tartışma yaparlar ya da baklaları ayırırlardı. Bazan zavallı tüccarın baklalarını tepsisinin üzerinde bazan da yerde bırakırlardı. Sanki, Almanya'daki kardeşlerinin hıncını, Cezayirli Araplardan almak ister gibiydiler. Kimse onları kınamaz, veya cezalandırmazdı. Aksine, arasıra hakarete uğrayan Arap tüccar Polis karakolunda tartaklanır, şerefi ayaklar altına alınırdı.

Ve sonunda, bir Yahûdî'nin kendi itirafıyla fırtına koptu; Kasaplar semtinde, küçük çaplı esnafın namaz kıldığı ufak mescide küçük abdestini yapmıştı. Bir çığlık koptu:

— Yahudîler, mescidlerimizin şerefini kirletiyorlar!!!.

Olan olmuş, yanardağı patlak vermişti. Sakinleştirme girişimleri gerçekten de boşunaydı. Yahûdilerden bazı din adamları ve müslümanlardan birkaç şeyh durumu değiştirmeye çalıştılar ama ne çare. Müslümanlar tarafından şeyh Bin Bâdis de vardı. Bu arada şeyhlerden biri, halk deyimlerinden birini hatırlatma yolunda şunları söyledi:

— Kardeşlerim! Biliyorsunuz ki, yetimlerin başları, çok büyük darbelerle karşı karşıyadır!. (1)

Kuşkusuz bu adamın, gerici sarığının altındaki düşünceler, Doktor Bomali'nin ilerici fesinin altındakilerle aynıydı.

Tabii şeyh Bin Badis'in tepesi attı:

---

(1) «Yetimlerle» Müslümanlar kastediliyor. Bununla da durum teslimi gerektirirse, barış yapmanın gerekliliği ifâde edilir. (Yaz.)

— Bizim yetim olduğumuzu kim söylüyor?. Dedelerimizin yurdunda nasıl yetim olabiliriz?

İlk toplantıda çok kalabalık yoktu. Ancak, şehir stadında halkın katılacağı bir toplantının yapılması kararlaştırıldı. Sözde Yahûdilerle, müslümanların birlikte, dostça yaşaması için kararlar alınacaktı. Ertesi gün kalabalıklar toplandı. İşte o gün, sonraları Avrupâî yapının işine yarayacak bir haber, saflarda yayılmaya başladı:

— Milletvekilleri Birliği başkanı öldürülmüş!.

Bir haykırış koptu:

— Yahudiler öldürdü onu!!.

Bu çığlıkların, aslında, sömürgeci güçlerin sonraları Cezayir Halkı aleyhine bazan temiz kanlarını dökerek yazacağı efsanenin ilk kelimeleri olduğu kimsenin aklından geçmemişti:

— Lideri Yahûdîler öldürdü!!.

Fikrî mücadele mantığında ve tuzağında bu sözler esasen şunu dile getirir:

— Lidere tapın!. Putu kutsayın!!.

Toplantı dağıldı, kimse kimseyi dinlemiyordu. Kitle şehre akmaya başladı. Hedef Yahûdîlerin semti ve tabii diğer semtlerde Yahûdîlerin malı olan büyük depolardı. Gerçi Pazar olduğu için hepsi kapalıydı ama?.

Olağanüstü olay onbeş dakikada sona erdi. Ne ordu, müdahale fırsatı elde edebildi, ne de Yahûdîler, gözlerini açabildiler.

O büyük depoların demir kepenkleri bir anda söküldü. İçlerindeki değerli mallar, pahalı eşyalar sokaklara döküldü.

Şehir efsanevî görüntülere sahne olmuştu; Fransız polis müdürü, yumurta ve bakla satıcılarından oluşan ufak bir gurubun en büyük yahudî mağazasının

kasasını karton gibi parçalayıp içindeki hadsiz hesapsız paraları, senedleri meydanda yaktıklarını görünce neredeyse küçük dilini yutacaktı.

Belki de sömürgeci güçleri en çok kızdıran şey; o gün hiçbir Cezayirli'nin dahi hırsızlığa girişmemesiydi. Hepside fakir müslümanlardı ama?.

1934 yılı Ağustos ayının beşinci gününde oldu tüm bunlar.

Altıncı gün ve haftanın diğer günleri olaylar sürdü. Bunlardan birisinin, müstakbel Cezayir Siyasal hayatı için oldukça kötü bir etkisi oldu; Hafta arasında, Milletvekilleri Birliği başkanı Fransız Polis Müdürüne bir kafa darbesi vurmuştu. Tıpkı, Paris'te Kuzey Afrika Yıldızı hareketinin açılış gününe gelen Bayan Musali el-Hac'ın koruma görevlisi goril gibi yapmıştı bu hareketi.

Darbe, liderin yıldızını biranda parlattı, Cezayir ufuklarında. Namı her tarafa yayıldı. Büyük olaylar genelde fare çıkarmaz meydana. Ama bu seferkiler, üstteki olumsuzluklar doğrultusunda bir fare doğurmuşlardı. Ve hemen dengesiz işlere başladı bu fare. O sıralar Seyyid Emin el-Hüseyni Kostantine'li müslümanlara yardım olsun diye bir meblâğ göndermişti. Bu fare, sömürgeci güçlere, İslâmî Hareket kokusu duyulanlarla uzlaşmaya girdiğini göstermemek için sözkonusu meblağı geri göndermede bir beis görmedi.

İşte yurt bu şekilde yavaş yavaş gerçekçi hareketlerden uzaklaşıp, Demagoji bataklıklarına kaydı.

Alimlerin, sömürgecilerin, düşünce savaşında kullandıkları araçlar hakkında en ufak deneyimleri yoktu. Dolayısıyla onlarda bu sapmaya meylettiler. Zira karakterleri, olaylara karşı tavır koyabilecek keskin bir irade ve olgun bir kişilikten mahrumdu.

Belki de onlarla ilişkilerimi zedeleyen ilk neden buydu. Doğal olarak bu da, sonraları aramızda yanlış anlama ortamına zemin hazırlayacaktı. Özellikle de Şeyh Arabî Tebissî'yle aramızda.

Ailemin havası da artık dayanılmaz olmuştu benim için. Sanki annemin ölümü, çevreme boşluk ve dağınıklık ekmişti.

Babam, zamanının büyük bölümünü, annemin mezarını inşa ettirmek için mezarlıkta geçiriyordu. Küçük kızkardeşimse hala, olayın etkisiyle sinir krizleri geçiriyordu. Eşime de iki acıyı birden tattıran, ve ailemizi sarsan bu çöküşe ben bile engel olamıyordum.

Tebisse'nin havası çekilmez olmuştu. Babama danışmaksızın yolculuğa karar verdim. Zaten zavallı, görüş beyan etmekten aciz hale gelmişti.

Ve yolculuk günü geldi. Artık arkamdan dönüş suyu dökecek kimsem yoktu.

★

Şimşeklerin gökyüzünü doldurup, dünyanın sanki yokolduğu anda, denizin fırtınası çok korkunç bir olaydır. Her taraf gök gürültüleriyle dolu. Yankıları kulaklarınıza gelip gidiyor. Dalgalar geminin burnunu sanki uçacakmış gibi kaldırıyor. Bazan da sanki batıracakmış gibi denizin uçsuz bucaksız derinliklerine doğru çekiveriyordu.

Ama ben hiç endişelenmedim. Daha doğrusu, gemideki yolcuların, fırtınadan ya da şimşeklerden duydukları ürpertiyi hissetmedim hiç.

Marsilya limanına vardığımızda kaptanın, arkadaşına şunları söylediğini işittim: «Gemim neredeyse batacaktı.» Ama ben batmadığına o kadar çok üzüldüm ki bilemezsiniz.

Bu defa, Marsilya'ya iniş saatlerimizde yaptığım birçok alışkanlığımı istemedi canım. Oysa eskiden Paris'e gidecek gece trenini beklerken fafolya çorbası içerdim şu küçük lokantada. Sonra şu tozlu eski binanın önünde gezinerek tatlı vakitler geçirirdim.

Artık hiçbir şey ilgilendirmiyordu beni. Treni beklerken geçen saatler boş vakitler gibiydi. Eskiden herbiri bana birşeyler anlatarak caddeden geçenler şimdi sessizlerdi.

Ertesi sabah Madam Biri'nin evindeydik. Beni görünce elinin tersiyle yanağındaki yaşı silen bu Fransız kadını gerçekten çok iyiydi. Annemin ölüm haberini, dönüşümüzden önce analığım Mornas'tan almıştı, belliki çok üzülmüştü. Belki bu gözyaşlarını, kocasının başına gelenler için de dökmüştü. Semt sakinleri tarafından çok sevilen bu adam da, yeni bir inşaatı bitirdikten sonra diğeri başlayıncaya dek semtteki meyhanelerde zilzurna sarhoş oluyordu.

Kedimiz luize, alışkanlığı gereği, Frederik Mistral Caddesi üzerindeki gözetleme yerine kuruldu. Eşim, herzamanki ev işlerine döndü. Ben de —okulun açılmasından önce— eski samimi ilişkilerimi tazelemek üzere Terifis Cumhuriyetine gittim. Marsolin, hala Fransız-Mağrip Dostluğu davasındaki başarısızlığının acısını duyuyordu. Ne yazık ki Madam Dofranliyo'nun maddî-manevî yardımları dahi kâr etmemişti projemiz için. Can Şanşis ise ninesinin Güneş tanrısına hediye ettiği şiirleri okuyarak geçiriyordu vakitlerini.

Tabii Latin semtini de ziyaret ettim. Ferdinand Lob çevresini sarmış öğrenci gençliğe gelecek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden bahsediyor, ve çeyrek asırlık alışkanlığına uyarak adaylığını koyacağını ilan ediyordu. Sözde Fransa'nın geleceğini tamamen de-

ğiştirecek siyasal programları ve anayasal değişiklikleri yürürlüğe koyacaktı.

O günlerde dünya, iyiden iyiye değişmeye yüz tutmuştu. Mussolini, Dosafoy Dükalığı ve Donis Kontluğunu geri almaya yönelik faydasız girişimlerinden sonra gözünü daha uzaklara dikmeye başlamıştı. Ve yakın Habeşistan hamlesi Plaza fnişa meydanında yapılan mitinglerle hazırlanmaya başladı. Kalabalıkların üstündeki şeref tribününden haykırıyordu Mussolini:

— İtalya!. İtalya, Proletarya Faşista!!. (1)

Ren nehrinin doğusu ise neredeyse patlamak üzereydi. Alman ordusu Sar bölgesini işgal ettikten sonra, uygun adımlarla Renan bölgesini işgale başlamıştı. Bu arada Hitler işgal edilen bölgeyi sağlamlaştıracak bir projeyi incelemekle meşguldü; Fransızların Majino hattı önüne Sigfred hattı çekilmeliydi.

Yakında kopacağı kesin olan fırtınanın alametleri ufukta beliriyordu.

Fransız kahvehanelerindeki müşterilerse babasını öldüren Viollet Fovzir isimli bir kızın davasının kulisini yapıyorlardı; Kız, mahkemede, babasının Freud'un düşüncelerinden etkilenmiş bir sapık olduğunu ifâde etmişti. Ve böylece Freud'un düşünceleri o gün Paris'inin akıl modasında şeref kürsüsüne kuruldu.

Cezayirli öğrenci kesimiyle alakam birkaç kişi dışında yok sayılırdı. Hamude b. Saîy'le kardeşi Salih'in arası açılmıştı. Hamude geliyor, kardeşinden yakınıyordu bana; Sözde ailenin en büyüğü olduğu için itaate en lâyık olan oydu. Görülüyordu ki, Descartes'in fikirleriyle hernekadar içli dışlı olmuşsa da, Hamu-

(1) Mussoli'nin sık sık söylediği slogan. Aynı Katon'un «Yıkılsın Kartaca» sloganı gibi. (Yaz.)

de'ye hakim olan düşünce yine kabilesinin bazı geleneklerine dayanıyordu.

Lamamaşa Kabilesinin töresine göre; Baba, ailede itaat edilmesi gerekli kutubtur. Onun yolculuğa çıkması veya ölümü durumlarında, büyük kardeş babanın yerini alır. Okulu birincilikle bitirip, ziraat mühendisi çıkan Salih, ilmî yapısı nedeniyle, kabilesinin koyduğu bu töreler hususunda abisiyle aynı görüşü paylaşmıyordu.

İki kardeşin arasına hakem gibi girmek benim içinde oldukça zordu. Herbiri kendi düşüncelerinin doğru olduğuna inanıyordu. Hamude yılların benliklerde yerettiği gelenekler adına, Salih'se günlerin getirdiği kendi geleceğini çizme özgürlüğü adına konuşuyordu.

Ali b. Ahmet'se, küçük bir dükkân sahibi hanımla evlendikten sonra çıktığı balayından dönmüştü. Bu defa eskisinden daha sert, ve öfkeli tepki gösteriyordu, Latin semtinde olup bitenlere.

Bense okul açılalıdan beri bir öğrenim krizi geçiriyordum. O yıl hiçbirşeyi almıyordu kafam. Sanki durmuştu.

Okul Müdürü bay Sodriye'den süresiz tatil istedim. Annemin ölümünden sonra geçirdiğim ruhsal bunalımın o da farkındaydı. Oysa benim bu tatilin arkasında bir düşüncem vardı; Suudi Arabistan'a gitmekte hala kararlıydım, dolayısıyla, toprak ölçümleri bilimini öğrenmem benim için daha faydalı olacaktı.

Bunlar o dönemki sancımın alametleriydi. Ancak, davranış biçiminde değişme yoktu; Herhangi bir projeyi yapmayı tasarladığımda onu uygulamaktan geri kalmazdım. Genel Bilimler Okulu'yla ilişkiye geçerek, mektupla öğretim derslerine ismimi kaydettirdim. Zira, Paris dışında yaşamaya karar vermiş, analığım

Mornas'la anlaşmıştık; Bana Broviye köyünde küçük bir dükkân satınalacaktı. Paris'le Droks'a yakın olan bu köyde analığımla beraber yaşayacaktık.

Madam Biri, ayrılık acısıyla yine gözyaşları döktü. Eşim ve luize'yle hüzünlü bir şekilde vedalaştı.

Broviye'ye gittik. Ve orada Hüri'yle bir bağ oluştu aramızda. O, imanla tereddüt/kuşku arasında gidip geliyordu. Dininin izin vermediği şeyleri ise bazan helâl, bazan da haram görüyordu. Ancak evimize yaptığı ziyaretler hep pazar günü olurdu, öğle yemeğinden önce ya da sonra. Gayb olayları hakkında konuşmak için çok güzel fırsattı bu ziyaretler. Eşimse İslâm'ı diğer bütün dinler üzerinde göstermek için çok çalışıyordu. Analığımsa yalnızca dinlerdi konuşulanları, —Belki de anlamadığı için— birşey söylemezdi. Bununla beraber ilgisini çeken bir şey konuşulduğunda:

— Belki de bizim üstümüzde birşey. Belki. derdi.

Bunları söylerken de işinden eylenmezdi. Arasıra, içimde arkadaşlarıma karşı bir özlem doğar ve Paris'e giderdim. Ençok da Hamûde'yle kardeşi Salih'i özlerdim.

Ulusal Demiryolları Şirketi, haftasonu tatili dolayısıyla gidiş-dönüş biletlerinde indirim yapardı. Ve ben de bundan yararlanmak amacıyla Cumartesi akşamı gider, pazar gecesi dönerdim. Basit bir yolculuk parasından başka masrafım olmuyordu. Zira, Paris'teki günlerimi, genelde Salih'le Hamude'nin yanında geçiriyordum. İki kardeş, öğrencilerin nesiller boyu alıştıkları Bordox otelinde bir odada kalıyorlardı. Tabii yemeği de onlarla paylaşıyordum. Çünkü Salih, az yağ ve bol iktisadla çok güzel pilav yapıyordu.

Paris'e geldiğimde geç saatlere kadar Hecar kahvehanesinde oturuyordum. Burası Mağrip tarzında

yapılmış tek kahvehaneydi, Latin Semtinde. Açılalı yaklaşık dört yıl olmuştu. Müşterileri genelde iki tipti: Mağrip müziği ve dansından hoşlananlar; Siyasi niyetliler.

Birinci tip müşteriler 1001 gece tipinde hazırlanmış holde otururlardı. Yabancılar, zevkten uzak, renk cümbüşünün hakim olduğu levhalara çok ilgi gösterirlerdi. Diğerleri yani siyasîler ise birinci kattaki salonda otururlardı. Kahvehanenin sahibine bakılırsa, bu salon Harun Reşid'in saraylarından kopya edilmişti. Burada oturanların gözlerinden cesaret ışıkları saçılırdı. Yüzlerine açlık ve hınç yazılmıştı. Köpüren benlikleri ansızın patlayabilecek ifâdelerle doludur hep. Yine günlerden bir gün, Bulgaristanlı bir kız arkadaşlarıyla konuşuyordu. Görünüşe bakılırsa çok ateşli bir konuşmaydı. Aniden kız başladı, bileğiyle cam kapıyı döğmeye. Damarları kesilmişti zannederim ama imdadına yetişmesi için kimseye fırsat vermiyordu o. Sonunda yere düşüverdi.

Bizlerde, kahvehane sahibinin sıkkın bakışları altında otururduk bu salona. Zira adam, hole gelen müşterileri, daha fazla para bıraktıkları için tercih ederdi. Hamude'yle Cezayir ve Massignon'un alınma, reddedilme konusu olan, Hallac hakkında yazdığı kitap etrafında uzun uzun konuşurduk.

Belki de önümüzde bir Balkanlı vardı; O gece, ulusal Mason Cemiyetleri üyesi Kerkolov'un kurşunları altında can verecek Fransız Cumhurbaşkanı Doyiro'yu kurban eden komplo gibi bir komplo daha hazırlıyordu. Belki de o gece bileğini —bilemiyorum— ya da hayatını feda eden genç kız düşmanları çökertmenin ne kadar gerekli olduğu ispatlamıştı. Hecar'daki çehrelerin hepsi bu tip efsanevi tavırlar almazlar. Sessiz, sakin olanlar da vardır. Ama sonuçta bu

ikinciler, öncekilerden pekde az tehlikeli değillerdir.

O sıralar, şartların Satif şehrindeki evinden ayrılıp Fransa'ya gelmek zorunda bıraktığı ortahalli bir Cezayirli işçi vardı. Cezayir'deyken, şehir polis müdürüyle yaptığı bir münakaşadan dolayı, hükümet işinden uzaklaştırmıştı onu. Çiftliğini ve ailesini bir kenara koyup, gelmişti Paris'e. Hangi vesîleyle tanışmıştık, hatırlamıyorum. Konuşmalarımı dinlemek için Paris'te bulunduğum günleri fırsat biliyordu. Tıpkı şeyhini dinleyen bir mürid gibi pür dikkat dinliyordu beni. Bir defasında, Hecar'da otururken, nişanlısının da benimle tanışmak istediğini söyledi; kendisi benden bahsetmişti ona. Neyse buluşma yeri üzerinde anlaştık. Randevuya geldiğimde arkadaşımı iki hanımla birlikte buldum. Birini, nişanlısı olarak takdim etti bana. Diğeri nişanlısının kızkardeşiydi. Kızların yahudî olduklarını hemen farkettim. Din hususunda konuşurken arkadaşımın nişanlısı, atıldı;

— Nişanlım sizden çok yararlandı. Ben de yararlanmak istiyorum. Söylermisiniz Allah kavramı ne ifâde eder? Allah nedir?.

Sorunun neye varmak istediğini hemen anlamıştım; Terifis Cumhuriyetinde sık sık karşılaştığım tuzaklardan biriydi bu. Böyle bir soruyla, soran, açıklama değil, karşısındakini çaresiz bırakmak istiyor demektir. Nişanlı hanımefendi, nişanlısının önünde çaresiz bırakmak istiyordu beni. Böylece onun üzerindeki manevî etkimi ortadan kaldırabilirdi. Aramızdaki rabıtada (1) böylece kesilirdi.

Anladım ki kız benden kelamî bir cevap istiyor. Dolayısıyla tartışma ve münakaşa ortamı yaratabilir-

(1) Şeyhle müridi birbirine bağlayan bağ. (Yaz.)

di. Sorularının cevabını hiç beklemedikleri bir yerden getirdim.

— Allah, kendinden başka hiçbir sebebin olmadığı, tüm sebeblerin yegane sebebidir.

Hanımların kafalarını salladıklarını gördüm. Zira cevabın mantığı önlerindeki yolu kapatmıştı. Bu; Hecar konuşmalarında kurulan tuzakları mahveden tek vakıa değildi. Aksine Yahudî'yle veya Yahudilerin davalarıyla ilgili konuşmaların olduğu her zaman tekrarlanıyordu bu mantık. O dönemde bu konu oldukça ilginç hale gelmişti. —Belki de sol basından— bir Fransız gazeteci, Yahudîleri ırkçılıkla ittiham edenleri eleştiriyordu, Hecar'da. Sözlerini desteklemek amacıyla bir hikâye anlatmaya başladı. Bir zamanlar öğrenci çevresinde ayrılıkçılara liderlik yapmış olan Ammar Naron'la oturmuş dinliyorduk adamı:

— Paris Düşkün Gençlere Yardım Cemiyeti'ndeyken, Paris'te iş bulamamış bir Yahûdî kızına yardım etmek istemiştik. Bu çerçevede, kızın Fas'taki ailesinin yanına dönmesi için gerekli yol masrafını alabilmek için Yahûdî zenginlerine ve Roschild vakfına başvurduk. Vakıftan 500 frank istedik. Bize ancak 50 frank verdi. Siz bunda bir ırkçılık görebiliyormusunuz?

O an iyi niyetli gazetecinin mantığındaki sakatlığı farkettim ve:

— Affedersiniz efendim. Sonuçta kız evine döndümü, dönmedi mi? diye sordum.

— Tabi. Tabi. Herşeye rağmen onu yolcu ettik. Dedimki:

— İşte emin olduğum buydu. Bay Roschild'in de belki bundan ilk emin olan kimse olduğunu bilmiyormuydunuz? Vakfında 450 frank daha verip kızı sizin

hesabınızda yolcu etti. Üstüne üstlük, bugün samimiyetle savunduğunuz portreyi çizdi size.

Gazeteci sustu. Sessizliği Ammar Naron bozdu:

— Vallahi çok acaip bir durum gerçekten.

Bilmiyorum ki olayın nesi acayibine gitmişti Naron'un.

Hecar kahvehanesinin fırsatları çok ve çeşitliydi. Bir seferinde garsonların takdim ettiği bir genç adam ve eşiyle tanıştım:

— Mösyö Siril Enaklito, Paris'ten, eşiyle birlikte İslâm'a girdiler.

Siril, Latin semtine yakın bir yerde dünyaya gelmişti. 1871 hezimetinin ardından kurulan Paris Dahili Gümrüğünde görev alan babası, annesiyle beraber Şaront bölgesinden göçetmişlerdi Paris'e. Gümrüğü, hezimetten sonra Bismarck'ın koyduğu savaş vergisini ödeyen Roschild kullanıyordu.

Siril, çocukluğunu 1925 yılında Paris Camisi'nin yapıldığı semtin Mong ve Sant Michael caddeleri arasında geçirdi. Çocukluk anılarını zikrederken şunları söylüyordu:

— Mescid'in inşa edildiği arsaya sık sık gider, oyun oynardım. İşte bu İslâm'la ilk ilişkiyi oluşturdu benim için.

Gerçekten de Fransızların İslâm'a girişleri örneğin İtyan Deniye veya Roniye Cuclari vd gibi ilginç vesilelerle olurdu. Hristiyanlığa giriştekî gibi dâilerin müdahalesine gerek kalmazdı. Bizzat Siril'in hikâyesinde de göreceğimiz gibi, İslâm'a çağırmakla görevli memurlar bazan isteyerek ya da istemeyerek, İslâm'a girmek isteyenlerin benliklerine gizli bir çağrıda bulunarak İslâm'dan uzaklaşmalarına hatta nefret etmelerine neden oluyorlardı.

Siril, yaratılışı icabı gittiği Güzel Sanatlar Okulu'nda geçirdi öğrenim yıllarını; Öncelikle eşyaların estetik yönlerine ilgi gösteriyordu. Doğrusu Cuma günleri mescide giden müslümanların giysileri onu büyülüyordu. Mescidin doğu sitilinde yapılmış harikulâde minaresi ise Siril'i kendinden geçiriyordu. O rengarenk mozaikler bambaşka birşeydi doğrusu. Hele duvarlarda gayet güzel yazılmış Arapça yazılar ve Mescidin avlusunda çiçeklerin arasında sularını ahenkle saçan fıskiyeler onu başka bir dünyaya taşıyordu sanki.

Ama o yılların geçmesiyle İslâm'da yeni birşey aramaya başladı.

— Bu din nedir?

Soru kafasına takılmıştı. Artık Siril, bilenlerden cevap istiyordu. O sıralar, mescidin idare heyeti başkanlığını yürüten Seyyidi (1) Bin Gabrit isminde tanınmış bir şahsiyetti. Rabat'taki kraliyet sarayında da bu isimle çağrılırdı. Caminin dini işlerini üç imam üslenmişti: Biri Tunuslu, diğeri Fas'lı ve sonuncusu Cezayirli'ydi. Cezayirli imam çok müttaki olmasına rağmen, herhangi bir soruya cevap veremezdi.

Ve Siril İslâm'la ilgili sorularını sordu. Doğrusu, Allah'ın hidayetine daha önceden ermemiş olsaydı, Mescid sorumlusunun yanlış tutumu karşısında uğradığı darbeyle İslâmı terkedip Müslümanların nifaklarına lanet ederek geri dönebilirdi. Ama Allah dilediğini hidayete ulaştırır. Siril karşılaştığı bu darbenin ardından Allah'ın bir lütfuyla yüzyüze buldu kendisini. İslâm'ı savunmak amacıyla bir gazete çıkarmak için Paris'e gelen bir Mısırlıyla tanıştı. Mısırlı, Paris'te yabancı olduğu için gazete yayınlama ruhsatı

(1) «Efendim» anlamında (Çev)

elde edemiyordu; Siril ona kefil oldu ve gazetenin çıkmasını sağladı.

Gerçekten de yayın hayatına başlamıştı gazete. Ama adını hatırlayamıyorum şimdi. Ne yazık ki iki veya üçüncü sayısından sonra 1930'larda yayını durdu gazetenin. Aynı İslâm Dünyasının ufuklarını bir kuyruklu yıldız misali aydınlatıp geçen Genç İslâm dergisi ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Cezayir'de çıkan Genç Müslüman gazetesi gibi.

Gazetenin yayını kesildi ama, Siril, artık Muhammet Enaklito olmuştu. Eşi de Paris'in kenar semtlerinden orta halli bir ailenin kızıydı. Kültürel yapısı sebebiyle, çıktığı ruhsal gezintide eşinin adımlarını izleyemiyordu.

Enaklito, çevresinde bazıları tarafından sevilen, bazılarınca da kızılan bir çehre olmuştu. Belki de apartmanın kapıcısının hanımı, ona ençok kızan kişiydi. Özellikle de Cuma ve bayram sabahları Enaklito'yu Mağrip tarzı giysisinin içinde görünce tepesi atıyordu. Namazı kılmaya giden Enaklito'nun dönüşünü pencerenin pancurlarının altından gözetliyor ve yanındaki apartmanın hanımlarına:

— Vah, yazık oldu!. Apartmanın en iyi insanlarından sayardım onu. Delirdi. Derdi.

Paris garip şeyleri müzelerde ve sergilerde görmeyi sever ama evinde görmekten nefret eder. Madam Enaklito ise kesinlikle gelişmenin hiddetini azaltma yoluna gitmedi. Aksine evde Fransız karakteri taşıyan ne varsa attı. Sandalyelerin yerine, halılar ve siniler yerleştirdi. Artık doğu usulü yemek yiyorlardı. Tüm bunlarla da yetinmemiş kendi giysisini de değiştirmişti. Doğrusunu söylemek gerekirse ilk gördüğümde Doğulu bir hanımefendi zannettim kendisini. Ba-

şında ipekten bir tülbent vardı. Tıpkı Tebisseli kadınlarınki gibi.

Ama eşi, Paris'in kızgınlığını veya sevgisini pek takmıyordu doğrusu. Aksine çamuru daha fazla pişiriyor, kızdırıyordu. Zira İslâm'ı en üstün din olarak görüyordu. Fakat bu esası uygulama aşamasında biraz da tutuculuğa kaçıyordu. Eşimle arasında Homeriye savaşları patlak veriyordu. Örneğin domates konusunda; Enaklito gayet samimi ve sert şekilde:

— Madam Sıddık. Fransız domateslerinin hiçbir şey olmadığından eminim. Oysa Cezayir'inkiler çok daha güzel diyordu.

Eşim de ısrarla:

— Mösyö Enaklito, ben dinine bağlı bir müslümanım. Ama Fransız domateslerinin, Cezayir'inkilerden daha ince kabuklu ve fazla etli olduğunu itiraf etmek zorundayım.

Doğrusu da buydu, ama Cezayir domateslerinin üstünlüğü görüşüne sahip olan Enaklito'yu kimse aksine ikna edemezdi. Zira Cezayir'inkiler yalnızca domates değildi ona göre. İslâm topraklarının yetiştirdiği domatesti onlar.

Şurası varki, ayrıntılardaki bu tutuculuğu, onu İslâm Dünyası'nın göğüs gerdiği büyük problemler karşısında yetersiz bir bakış açısına sahip biri haline sokmuyordu. Özellikle uygarlıkla ilgili problemler. Hecar'daki ilk buluşmamızdan sonra iyice kaynaşmıştık, onunla. Gerek tartışmalarımız esnasında gerekse, kendi oluşturduğu İslâmiyyat kütüphanesinde yaptığım incelemeler sayesinde Enaklito'dan çok yararlanmış, tabir caizse borçlanmıştım kendisine.

— Nasıl oldu bilmiyorum. O sıralar, Hamude ya da kardeşi Salih Ogin Yonğ'un adresini ele geçirmişti. Sade odasında ziyaret etmişti onu. Küçük pencere-

sinden başka bir ışık almıyordu, gündüzleri. Paris'in bodrum katlarından birindeydi. Geceleri elektrikle aydınlanmıyordu odası. Sömürge döneminde yaşıtlarıma çok şeyler öğreten bu asil adam şimdi yaşlı ve hastaydı. Geceleri bir mumun aydınlattığı küçük odasında uzlet içinde sönüyordu hayatı. Latin semtindeki birtakım Arap ve müslüman öğrencilerin yaptığı bilinçsiz hareketlerde son demlerini yaşayan bu hastanın hayatı için yetiyordu üzüntü olarak.

Berlin-Roma mihveri dünya siyasî kulislerinde önemli bir yer oluşturmaya başlamıştı. Mussolini sanki terazinin bir kefesini ağırlaştırmak için kurulmuştu işine. Kuzey kutbuna gönderdiği general Nonil heyeti, neredeyse rezaletle sona ermişti. Bazıları, heyet üyelerinin, uğursuz geziye katılan Norveçli kaşif Amundsen'i öldürdüklerini fısıldıyorlardı.

Mussolini, kötü şansından, hava kuvvetleri generali İtalo Palo yönetiminde yeni bir heyet oluşturarak hıncını aldı. Gerçekten de General, yapılan ilk toplu girişimde, uçakların Atlas Okyanusunun güneyini geçmeleri başarısını gösterdi kamuoyuna.

İspanya'daki iç savaş en kızgın dönemini yaşıyordu; Avrupa kamuoyu iki kampa ayrılmıştı; Demokrasiyi isteyenler; İstemeyenler.

Bir Alman savaş gemisi Akdeniz'de tatbikat yaparken İspanya Cumhuriyeti'ne ait uçaklar tarafından batırıldı o günlerde. Hitler Grinika Limanının bombalanması emrini verdi.

Mussolini gelişmeler karşısında seyirci kalmak istemiyordu. General Bardoliyo'ya, Habeşistan'a yürümesi emrini verdi. Ancak İtalyan Ordusu yerinde sayıyor, ilerleyemiyordu. Avrupa kamuoyu bu rezalete birincisinden daha fazla ilgi gösterdi.

O günlerde Hamude b. Sâî'yle Massignon'un bir konferansına katılmıştık. Paris Hristiyan Gençler Derneği salonunda yapılıyordu konferans. Büyük oryantalist öncelikle, İtalya'yı işlediği suçtan dolayı kınadı. Sırf ahlâki açıdan değildi bu kınama. Aksine siyasal açıdandı, zira suçun işlenmesindeki gecikme, sömürgelerde varolan Avrupalı itibarını da zedeliyordu!.

Bilemiyorum, belki de Ernest Renan'ın halefini College Doufran'ın kürsüsü üzerinde dinleme fırsatıydı bu. Hallac'ın tarihçisi; Reşid Rıza'nın (1) ölümünü anarken hafif bir nefes aldı ve:

— Âh. Bu adamda öldü. dedi.

Günün üzücü olayı, Ali b. Ahmed'in de salonda hazır bulunmasıydı. Zira, kendisi, Paris'te İslâmî konferanslara katılanların tepkilerini izleyen öğrencilerdendi. Özellikle de Massignon'unkileri. Söylentilere bakılırsa son zamanlarda bu oryantalist de, Kuzey Afrikalı öğrencilerle ilgilenmeye başlamıştı. Herneyse bugün Ali b. Ahmed'in salondaki varlığı korkutuyordu beni. Akrabamın ne kadar cüretli bir lisana sahip olduğunu kuşkusuz biliyordum. Hele herkesin beni tanıdığı böyle bir ortamda ve bu şartlar da salonda yeralmasını hiç de münasip görmemiştim.

Konferans sahibinin konuşmasının ardından söz istemez mi!!. Olacakları tahmin edebiliyorduk, başladık söylenmeye:

— Ya, Rabb. Ne diyecek acaba? Rezalet çıkarmasa bari.

Kendisine söz hakkı verildi. Massignon'un yanında durarak, yüzünü ona doğru çevirdi ve:

---

(1) Menar Dergisinin ve tefsirinin sahibi. Ölümü: 22 Ağustos 1935 (Çev.)

— Sayın Profosör! Şunları, şunları söylerken, yalan söylediniz. dedi.

Alnım terle dolmuştu. Hamude, Bin Ahmed'in sözlerini tekrarlıyordu mırıldanarak. Salon sarsılmış, herkesin tepesi atmıştı:

— Çıkarın şunu! Atın dışarı!.

Salih bana yaslanarak:

— Sıddık ne olur, yapabildiğin kadar şu hatayı telâfî et, ne olur! dedi.

Gayet sakin bir şekilde söz istedim. Sanki tiyatroda tevazu rolü yapan oyuncu gibiydim. Sözlerim salondakileri sakinleştiren bir ilâç olmuştu. Ama, Massignon'un sinirlerini hiç de teskin etmediğinden emindim. Konferans salonundan çıktıktan sonra acaba hangimize daha öfkelenmişti? Ali b. Ahmet'e mi yoksa bana mı??.

Bahçeler ve tarlalar yaza hazırlanıyorlardı, sessiz Broviye köyünün çevresinde. Güneş ışıkları ateş saçmaya başlamıştı, dünyaya doğru.

Mussolini General Bavodaliyo'yu biraz yavaş bulmuştu. Yerine İtalyan Ordusunun doğanı Grazziani'yi atadı.

Cenevre'de yapılan toplantı da Cemiyeti Akvam, İtalya'yı uyardı. İtalya'nın temsilcileri koltuklarını terkedip kapıyı sertçe örterek çıktılar toplantıdan.

Londra, Süveyş kanalını kapatmakla tehdit ediyordu İtalya'yı. Mussolini ise altta kalmayarak, kanalın kapatılması halinde kanal boyunda seyreden çimento yüklü İngiliz gemilerini batırabileceğini söyledi.

Fransa Cumhurbaşkanı da, İtalya'nın projesine karışmayacağını ilân etti.

Necâşî, yardım çağrısında bulundu ve bütün dünya kamuoyunu çağrıdan haberdar etti. Ama müslü-

man kamuoyu duymamazlıktan geldi. Bu tutumda Şekip Arslan'ın büyük etkisi olmuştur. Zira kendisi, Mihver ülkelerine karşı durmak istemiyordu. Ona göre sömürgecilere karşı direnişinde Mihver yardım edebilirdi müslümanlara.

O dönemde, Berlin ve Barî (1) istasyonları Arapça yayına başlamışlardı.

Ardından Adis Ababa'yı işgal ederek bütün gözlemcileri şaşkınlığa düşüren Grazziani, geçici olarak Habeşistan davasına bir perde çekmişti.

Ve dünya, bu olayların ardından II. Büyük savaşının patlak vereceği yeni bir döneme girmeye başladı.

★

Dönem; Dünya tarihinin gidişiyle ya da belli bir bölgenin —örneğin Kuzey Afrika— tarihsel seyriyle ilgilenenler içinde ibret verici olaylarla doluydu.

Sözkonusu olayların kronolojik gelişimini kesin olarak bilemiyorum. Ama, bizi ilgilendiren bölgeyle ilgili olayların, dünyayı değiştiren gelişmelerin bir parçası oldukları kuşkusuzdu.

Latin semtindeki öğrenci çevreleri üzerinde önemli etkinliklere sahip olan öğrenciler ülkelerine dönmeye başlamışlardı. Kafalarında diploma taçlarıyla.

Muhammed el-Fâsi ve Belfireg Fas'a; Bin Milâd, Pelhivan, Salih b. Yusuf ve diğerleri Tunus'a döndüler.

Öğrencilerin dönüşü, Tunus'ta siyasal bir krizin meydana gelmesine yolaçtı. Sonuçta, Şeyh Seâlibî

(1) II. Dünya Savaşı'ndan önce İtalya'da, Arapça yayın yapmak üzere kurulan ilk radyo istasyonu (yaz.)

Anayasa Partisi'nin (1) yönetiminde Muhyiddin el-Kuleybî'yle birlikte kalmayı yeğledi. Sonra bu ikiliye Doktor Bin Milâd da katıldı.

Burgiba, Salih b. Yusuf'la, ulusal hareketin bir kanadını tuttu. Bilahare Yeni Anayasa (2) adıyla, partilerini kurdular.

Paris'teki yüksek makamlar acaba ne düşünüyordu?

Kuşkusuz kimsenin iyiliğini istemiyorlardı. Ama duruma etraflıca bir göz attığımızda, eğer sömürgecilere tercih hakkı verilse yeni kanadı seçeceğini görüyorduk. Nitekim günler bunu tekid etti ve otuz yıl sonra kesin biçimiyle gördük olayı.

Sömürüyü olduğu gibi tasarlamalıyız kafamızda; yani akli, ilmî ve siyasal platforma uygulanabilir şekilde. Descartes düşüncesine sahip olan sömürü zihniyetinin, bir esas olarak «Bağımsızlık» ihtimalini gözden uzak tutması imkânsızdır!

Sömürü bu ihtimale karşı kendinden emindir ve anında yapılması gerekenleri iyice belirlemiştir; Baskı ve çökertme araçları hemen devreye girecektir. Kanbon'un uğursuz ama meşhur günleri, onun bu araçları kullanmadaki deneyimine ve becerikliliğine çok güzel bir delil teşkil eder.

Ancak bütün baskı ve zulümlerden sonra yine «Bağımsızlık» ihtimali sözkonusuysa, sömürü için bu aşamada en önemli sorun; kalenin anahtarlarının kime teslim edileceği sorunudur.

Onun yüce çıkarlarına kim daha lâyıktır? Burgiba mı yoksa Şeyh Seâlibi mi?? Soru ya da sorun bu.

Bu durumda soru sahibi gayet net şekilde görür

---

(1) Hızb al-Dustür (Çev.)

(2) Hızb al-Dustür al-Jadid.

ki; Şeyh Seâlibi, kaleye ya İslâm sancağını ya da benzeri bir bayrağı dikecektir.

Ama diğeri, kaleyi kesinlikle lâik bir kale haline getirecektir. Öyleyse, «Bağımsızlık» ihtimaline karşı Parisli Makamlarda herhangi bir kuşku kalmayınca; ve zamanı gelince anahtarlar lâik partiye teslim edilmelidir.

O dönemde meydana gelen ayrılık/bölünme belki de günlerin tarihi bir gerçek olarak kaydedeceği bir ihtimalin hazırlık sürecinin sonucuydu.

Fas'ta ise öğrencilerin dönüşü gidişatı değiştirmemişti. Ama adımları hızlandırmıştı. Bir de hareketin bütün yurt sathını kaplamasına ve yurdu sarsmasına yolaçmıştı. Özellikle Zahîr el-Berberî, (1) halkı sömürgecilere karşı ayaklandırmada çok güzel değerlendirildi. Halk Partisi de patlamaya hazır bu unsuru halkın benliğinde gerçekten patlattı. Sömürgeci güçlere karşı korkunç şekillerde kendini gösterdi bu patlama. Din ögesi ayrı bir hava veriyordu bu gelişmeye; Namaz kılan kalabalıklar, mescidlerde toplanıyorlar, ve Rabblerine yakarıyorlardı. Sonra sofiler gibi vecde geliyordu kalabalığın benlikleri.

Cezayir de büyük sarsıntılar geçiriyordu; Bazan hiç beklenmeyen şekillerde. Örneğin: Jop Sigaraları davası;

Bu sigara, Cezayirlilerin ençok kullandıkları markaydı. Üreticisi olan büyük firma, mallarının revaç bulması için reklama falan gerek duymazdı. O müşteriyi istemez, müşteri ısrarla onu isterdi. Hatta sa-

(1) Zahir Fas Divanı'nda, kanun lâihası anlamına gelen bir terim. Zahir el-Berberi: Sömürgeci idarelerin çıkardıkları bir kanun; bu kanuna göre ülkede Arapça terkedilerek Berberi dili zorunlu kılınmıştı. (Yaz.)

tıcılar bile bazan zorluk çekerlerdi, müşterilere sigara yetiştirememekten.

Birgün aynı anda bütün Cezayirliler, Jop Sigaraları'nı reddetmezler mi!!. Halk caddelerde yere atıp tükürüyorlardı Jop'a.

Olay, aynı bir yıl önce Yahudî semtinin başına gelenler sırasında hakim olan şartlar doğrultusunda meydana gelmişti. Belki de biri çıkıp;

— Jop firması, Filistin'deki siyonistlerin hesabına çalışıyor gibisinden bir lâf atmıştı ortaya.

Ama, bu şiddetli sarsıntıya yolaçan protesto hareketinin, bütün köy ve şehirlerde bir anda başlanmasına bir söz yeterlimiydi acaba?

Bazılarının yorumuna göre olayı planlayan, Jop firmasının rakibi, Bestos firmasıydı.

Paris'teki büyük Sant Barba lisesinde öğretimle görevli olan Cezayirli profesör Behlül'e göre ise; Sigara Davası gibi olaylara fazla önem göstermemiz yanlış bir hareketti.

Cezayirli entellektüeller —Cezayir'de Dr. Bomalî, Paris'te Prof. Behlül vd— gayet önemli olayların önemini küçümseme ve azaltma rolünü oynuyorlardı.

Ne olursa olsun, Cezayir Tarihi, Jop gününü, o dönemin tarihi günleri arasına taşıdı; Halkın iradesinin aynı anda dile getirildiği önemli bir gündü o; Dolayısıyla olayın boyutları, devleti de konuyla ilgilenmeye itti. Özellikle de sömürgeci çevreleri. Hatta Bestos firması bile olayı inceliyordu.

İşte dünyada ve Kuzey Afrika'da günler, uyarıcı olayları böyle yaşıyordu. Gurubumuz ufuklarda dağılmaya başlamıştı; Bin Abdullah hukuk fakültesini bitirip yurda dönmüştü. Hükümet, birliğimizi daha fazla bölmek istiyordu. Salih'e, Cezayir Ürünleri İhraç Heyeti'nde bir görev verdi. Ardından onu bura-

dan daha uzağa yerleştirmeyi düşündü ve Amerika'daki Kayin sömürgesine ziraat mühendisi olarak atadı.

Kardeşi Hamude'yse, Paris'te bir fabrikada işçi sıfatıyla çalışmaya başladı. Ammar Naron kayıplara karıştı, —ne oldu bilmiyorum.—

Öğrenciler Musali el-Hacc'la flörte başlamışlardı. Ali b. Ahmet ise Latin semtinde dolaşırken bazan Musaliciler'e bazan da onlara antipati besleyenlere lanet yağdırıp duruyordu.

Bense Taif'te yerleşmek üzere Hicaz'a hicreti ciddi olarak düşünmeye başlamıştım. Eşim ve kendim için pasaport isteğinde bulundum. Paris'e geldiğim günleri Muhammed Enaklito'yla görüşmek için fırsat biliyordum. Tabii Latin semtine de uğruyor, Dünya haberlerini ve özellikle Kuzey Afrika'daki gelişmeleri izleme imkânı buluyordum.

Bu arada Cezayirli öğrencilerden Bin Kertusa ile buluştum. Paris metrolarının birindeki Eğitim müessesinde gözlemci olarak çalışıyordu. Müessese, çocukların yaz tatillerini daha iyi geçirebilmeleri için Lizyo şehrinin kırsal kesiminde kendisine bağlı bir bahçeyi değerlendiriyordu. Arkadaşım şu teklifte bulundu :

— Niçin Normandiya'nın en güzel tabiat manzaraları arasında yaz tatilini benimle geçirmiyorsun?

İş, müessese müdürüne bağlıydı. Herhangi bir engel sözkonusu değildi benim için. Zaten pasaportları bekliyordum. Müdürün yanından çıktığımızda arkadaşım fısıldayarak:

— Müdür seni oldukça sevimli buldu. Sömürge çocuklarının yazlığında zorluk çekmenden korkuyor. Onlardan dolayı canının sıkılmasından endişe ediyor, dedi.

Belki tipim öyleydi ama sömürgenin durumunu gördüğümde müdürün endişesinin ne kadar yersiz olduğunu anladım.

Sömürge, idaresini cehennem zebânilerinin ele aldığı bir cennetti. Eğitilen çocuklar için bir cehennem olmuştu. Kafeslerde yemlenen evcil hayvanlar gibiydiler. Doğrusu müessese bu sistem sayesinde bayağı kâr ediyordur. Çok az bir masraf yeterliydi, bu evcil hayvanları(!) eğitmek için. Müessese Müdürü, —ve sahibi— Fransız Millet Meclisinde üye olan kayınpederi sayesinde, bu tip sözleşmeleri, Paris'teki ilgili makamlardan kolayca elde ediyordu. Ve sömürge çocukları yazları bu müessesenin bakıcılarına teslim ediliyorlardı; Aralarında şartların eğitimini tamamlamaya fırsat vermediği, bir doktorun bulunduğu, irsî sapıklıklarından dolayı topluma giremeyen vahşilerden oluşuyordu bu bakıcılar.

Görünüşe bakılırsa, yazlık tam manasıyla bir cehennemdi. Uykuda çişini kaçıranlar için özel bir bölüm ayrılmıştı. Kokusu, bölümün sorumluları olan vahşilerden daha da fazlaydı zannederim.

Ama, üstteki bölümün kokusu, vahşi bakıcıların sertliği ve bizzat müdürün umursamazlığı, müessesenin diğer yönünü gölgelemeye yetmiyordu. Uçsuz bucaksız bir bahçeydi burası, Normandiya tabiatı insanın karamsarlığını ortadan kaldıracak her güzellikle donatmıştı burayı.

Bahçe çocukların cennetiydi. Yönetimi ise Bin Kertusa'nın elindeydi. Bütün çocuklar, canları sıkılınca yada vahşilerden birinden korkunca bana koşmayı adet edinmişlerdi.

— Mösyö Sıddık! Şunu şunu istiyorum.

Sömürge çocuklarının yazlığı işte böyle bir cennet ve cehennemden ibâretti. Yaklaşık kırk yıl sonra

bugün, o mutlu saatleri hatırlıyorum; Sanki zorlu yazgımın başlangıcında geçirdiğim mola saatleriydi onlar. Önümdeyse sıkıntıların ve zorlukların bol bol bulunduğu uzun bir yol vardı.

O dönemde Tebisse'den pek haber gelmemişti. Ve bir mektup geldi; Köy doktoru amcam Ahmet Çavuş yanlarına gitmemi istiyordu. Ahmet Çavuş, söylentilere bakılırsa doktorluğu, şeyhinden vird alan bir mürid misali Seyyidi Hacc el-Arabî Titâvinî'den almıştı.

Mektubun bin bir türlü yorumu geliyordu aklıma. Doğrusu hangisiydi, bilmiyordum. Sadece ulu çam ağacının altında okuyup duruyordum mektubu; Bu çamın 1000 yaşında olduğu söyleniyordu; Büyük Fransız yazar Dumas altında yazdığı için meşhur olmuştu ağaç.

Sonuçta, amcam Ahmet Çavuş'un davetine uymaya karar verdim. Yazlıktan ayrılarak yeni evimize doğru harekete geçtim. «Yeni» diyorum, zira, analığım Morinas her zamanki adeti üzere, dükkânı satmış, başka bir şey almıştı. Vardığımda eşim onarımla uğraşıyordu. Bir müddet onlarla kaldıktan sonra, yola çıkacağımı onlara söyleyerek hazırlıklara başladım.

★

Aile meclisi toplanmış ve şu karara varmıştı:

— Yeğenimin çocuksuz kalması uygun düşmez. Hatice'yse çocuk veremiyor. Öyleyse, başka bir hanımla daha evlenmeli diyerek kararı açıkladı halam.

Babam ve amcamında katıldığı toplantıda Meliha halam bu karara varmış ve durumun bana iletilmesi zorunlu görülmüştü.

Onlara, akıllarını başlarına toplamaları için ne kadar yalvardıysam da kâr etmedi. Özellikle ablam, iki yıl önce Hatice'yle aralarındaki konuşma yüzün-

den uğradığı hezimetten sonra bir diğerini kabul etmiyordu;

— Annem, son demlerinde sana şunları söylememi vasiyet etti; Çocuklar, yine çocuklar.

Gerçekten de annem, oğlundan torunlarının olmasını çok istiyordu. Onları, en azından şu şartlar içerisinde bu işin olamayacağına hem Hatice'nin de esas olarak bana karşı çıkmadığına ikna etmeye karar verdim.

Ama kafam başka şeylerle meşguldü: Acaba pasaportları alabilirmiydim?

Tebisse, faydasız mı yoksa faydalı mı desem bilmiyorum bayağı değişiklikler yaşıyordu. Kahvehanelerde Mısır plakları aranır olmuştu. Hatta İsa Germüni'yi (1) surların dışındaki birkaç kimseden başkası dinlemez olmuştu. Bunlar da kenar kabilelerden, surların dışında kurulan eski tarz kahvehanelere gelen müşterilerdi.

Tebisse'deki ideolojik dağılım hattı iyice netleşmişti: Şeyh Seyyid Süleyman'ın müridleri; Islahat Düşüncesinin Önderleri; Müridler hergün ikindi namazından sonra Şeyhlerinin etrafında toplanıyorlardı. Diğerleri ise Seyyid Sadık Ebu Zira'ın ardiyesinde şeyh Arabî Tebissî'nin çevresinde kümeleşiyorlardı.

İki gurup arasındaki düşmanlık had safhadaydı. Ne zaman nefret ateşi söndürülecek olsa bir fırsatçı çıkıp tekrar körüklüyordu ateşi. Dolayısıyla o dönemde bundan yararlananların ekmeğine yağ çalınıyordu. Kahvehaneler açılmaya, ticari uğraşılar canlanmaya ve Islahat Sancağının altında yüklü servetler birikmeye başlamıştı.

---

(1) Halk sanatçılarından. (Yaz.)

Kuşkusuz bu durumdan en çok yararlanan da hükümetti. Her iki kampta da ateş körükleyicileri destekliyordu.

Bir zamanların ayyaş kumarcısı Haşişi Muhtar ise, ayrılık çizgisi ortasında bağımsız bir yer almış.. tı. Buna rağmen hangi tarafın sağlıklı, hangisinin hastalıklı düşündüğünü biliyor, ve esas olarak Islahatçılara karşı sempati besliyordu.

Şeyh Sadık b. Halîl'se koca arayan Avrupalı kızlarla uğraşmaya devam ediyordu. Sözde, yaptığı tılsım ve muskalarla kalpleri evirip çeviriyor, kimini bağlayıp kimini ayırıyordu. Öte yandan şehrin tek matbaasında, Yahûdi ortağıyla, faturalar, davetiyeler ve ölüm ilânlarını basmayı da sürdürüyordu.

İki ortağın aklına mahalli bir gazete çıkarmak fikri düşmüştü. Pek iyi hatırlamıyorum, ya bir ya da iki sayısını okumuştum bu gazetenin. Galiba zamana uymak düşüncesiyle buna girişmişlerdi. Zira o sıralar, Ümmü'l-Bevâqî köyünde bile bir gazete kurulmuştu; Harakita'nın Sesi. (1) Hasânî Ramazan adında iyi bir insan danışmanlığını yapıyordu gazetenin. Ama yanlış düşünceli bir entellektüelden yararlandığı için çok geçmeden hükümet gazeteyi diskalifiye etti.

Madam Donstan'sa tüm bu gelişmelerde herhangi bir yenilik görmüyordu. Oysa yazın meydana gelen olay hem ülkenin hem de kafaların sürekli bir değişme yaşadıklarının en açık kanıtıydı.

Kocasıyla beraber işlettikleri talih oyunları arabasıyla köyleri dolaşan bir Fransız kadını vardı. Her seferinde olduğu gibi yine aynı mevsimde Tebisse'ye uğramışlardı. Kadın, biletleri sattıktan sonra talih

(1) Kostantine'nin güneyinde bir kabile adı; (Yaz.)

oyununa başlıyordu. Bileti kazanan ödülü alıyordu. Bab es-Saat'ın yakınlarında konaklamış olan arabanın önü sürekli doluydu.

Fransız kadın, alışkanlığı gereği o açılış gecesinde de müşterilere utanmadan argo diliyle hitaba başlamıştı. Kalabalığın arasındaki Tebisseli gençlerden biri kadının küfrüne tahammül edemedi. Ardından kulübe giderek bu tip sözlerin herkesi ilgilendiren ulusal bir mesele olduğunu çeşitli yorumlar ve eklemelerle anlattı.

Talih oyunları arabasının sahibi olan Fransız kadın, kulübün gençlerince uygun bir dille uyarıldı. Hatta bazıları arabanın önünde bekleyen gençlere uzaklaşmaları için işarette bulunmakla görevlendirildi. Arabanın etrafında, aşiretlerden dahi hiçbir genç kalmamıştı. Herkes İsa Germûnî'yi dinlemek için çarşının kahvelerine gitmeye başladılar. Talih arabası iflasa doğru gidiyordu.

Tebisse'den ayrılmaktan başka çareleri kalmamıştı Fransızların. Nitekim birkaç gece daha umutsuzca bekledikten sonra ayrıldılar. Tebisse'de yeni bir çehre kendini göstermeye başlamıştı. Kasabanın meşhur kahvehanesinin sahibi olan Bâhi diye biri.

Yeni Bahi, halkın, aklını kullanmayanlar için kullandığı saflardandı. Sözcük haznesi ise haleti ruhiyyesini terennüm eden üç sesten ibâretti; Sevinç ve öfke anlarından dilinden peşpeşe dökülen üç ses;

— Ha!. Ha!. Haa!.

Bunları arkandan duyduğunda anlaki Bahi, ya seninle dalga geçiyor, ya da sebepsizce kızıyor.

Saflığına rağmen, belki de bundan dolayı, kadınlar katında büyük bir şöhrete sahipti Bahi; Tebisseli kadınlar onun hakkında:

— Amma da bereketli adam, diyorlardı.

Söylentiler Kostantine'ye dek varmıştı. Evde kalan kızlarını evlendirme ümidiyle Yahûdî aileler onu evlerine davet etmeye başladılar. Zavallı, farkında olmadan, bekar kızlara koca bulma mesleğinde Şeyh Sadık b. Halîl'le rekabete girmişti.

Şehirde herkes, alıştığı şekilde günlük hayatını sürdürüyordu. Doğa, acımasız görevine devam ediyor, şehrin çehresi gittikçe çölleşiyordu. Küçüklükte arkadaşlarımla oyun oynadığım hafta piknik yapanların içinde uzun uzun yürüdükleri engin koru körelmeye, yokolmaya başlamıştı.

Surların dışında dikilen yapılardan dolayı görüntü hayli değişmişti. Örneğin işgalin 100. yıldönümüne atfen 1930 da Kostantine kapısında inşa edilen ve sonra kız okulu haline dönüştürülen bina bunlardandı.

Şehrin sosyal hayatında da bazı değişiklikler gündeme geliyordu. Örneğin; nesiller boyu, ikindi namazının ardından Seyyidi Bin Saîd'in avlusunda toplanan Karan halkası tarihe karışmıştı. Çocukluğumda halkanın içinde gördüğüm çehreler birer birer toprak olmuşlardı. Zaman bütün gelenekleri toz ediyordu.

Kuran ezberlemek için Tebisse'de bulunan taze filizler genelde şu kabilelerden gelirlerdi; Lamâmaşa, Seyyîdî Yahya Oğulları ve Seyyîdî Ubeyd Oğulları; Bunların bir kısmı sur içinde Seyyîdî Bin Saîd'in halkasında, diğerleri ise sur dışında Seyyîdî Abdurrahman'ın halkasında hıfz yaparlardı. Hali vakti yerinde olan aileler, bu gençlerin yemeklerini karşılarlardı. Öğrenimini tamamlayıp hafız çıkan gençler geldikleri yerlere dönerlerdi. Az bir kısmı ise, cenaze yıkamak, kefenlemek; Ölülere Kuran okumak ya da küçüklere Kuran ezberletmek üzere şehirde kalırdı.

Cevaniye'nin (1) suriçi ve surdışındaki iki gurubu ilkbaharda, surların dışında Merc bölgesinde yarış yaparlardı.

Doğa ve günler çevreyi değiştirme hususunda çok acımasızlardı. Tarih artık eski günlerin sayfasını dürmüştü.

Şehirde, gurbete hafızlık için çıkan öğrenci (Cevanî)'lerin yemeklerini sağlayabilecek doğru dürüst bir aile dahi kalmamıştı; Zira, I. Dünya Savaşından önce Tebisse çevresindeki korularda meydana gelen büyük yangınlar, geniş bir sahada iklimin değişmesine ve kuraklığın yayılmasına yolaçmıştı. Aynı Yusuf'un Mısır'da gördüğü kuraklık gibi birşeydi bu da. Aşağı yukarı tüm aileler ekmek paralarını ekim dikim sayesinde kazanabiliyorlardı. Ne yazık ki, her seferki gibi yeniden de bitmemişti ağaçlar. Ve kuraklık sürüyordu.

Ama tüm bu zorluklara rağmen civar kabilelerden ilim öğrenme aşkıyla hala gelen gençler vardı. Yalnız bunlar eskisi gibi halkalara değil ideolojik bölünmeye göre dağılıyorlardı; Bazıları şeyh Arabî Tebissî'nin başını çektiği Islahat Medrese'sine bazıları da, geleneklere bağlı olduğunu iddia eden birinin —aslında Hükümetin— yönettiği bir medreye devam ediyorlardı.

Arpa buğday yerine başka şeylerin, örneğin incir ve frenkinciri gibi hava değişikliklerine tahammül edebilen bitkilerin ekim dikimine dair yaptığım nasihatleri dinleyen bir kişi dahi yoktu. Yalnız Haşîşî Muhtar, belki de Islahatçı yapısından dolayı, ül-

(1) Güneylilerin ve Tebisselilerin, Kur'an ezberlemek için gurbete çıkmış çocuklara verdikleri ad. (Yaz.)

kenin sorunlarının farklılığının bilincinde olduğu için dinliyordu beni.

Bu arada eşimle de yazışmayı sürdürüyorduk. Bilgi beklenen pasaportları elde ettiği haberini uçurdu bana. Elhamdülillah.

Belki, o gün beni Allah'a hamdederken gören biri anlayamazdı bunun sebebini; pasaportu en sonunda almıştım. Gerçekten de, o dönem için bu öyle kolay bir olay değildi. Zira, sömürgeci güçler, sahip oldukları insan sayısına özellikle de okumuş kesimine karşı çok ilgi duyuyorlardı.

Artık Hicaz'a gitmeye kesinlikle karar vermiştim. Sömürülenin ve sömürgecinin toprağından kaçmalıydım. Zira oradaki ufuklar ve çehreler çekilmez olmuştu benim için.

Babamsa danışılabilecek bir halde değildi. Annemin ölümünden sonra sanki dünya işlerinden eletek çekmiş ve herşeye paydos demişti. Ailem de aynı şekilde; dalgaların istediği yana sürüklediği başıboş bir gemi gibiydi. Çünkü, yönetimi elde tutan güç, annemle birlikte gitmişti.

Tebisse'de yeni bir çehreyle tanışmaya başladım. O zamanlar lise son sınıfta okuyan Dr. Halidi'ydi bu yeni çehre; Tolos üniversitesine kayıt olmaya hazırlanmak için geldiği ailesinin yanında yaz tatilini geçiriyordu.

Söylentiye bakılırsa, Anabe Lisesindeki öğretmenlerden birinin solcu propagandasından hayli etkilenmişti. Belki de bir yıl sonra kurulacak olan Cezayir Kominist Partisi herşeyini bu propagandaya borçluydu. Fransız Kominist Partisi'nin Filorban'da yaptığı konferansın ardından kurulan partinin, propagandasının yapılabilmesi için Fransa'dan izin kopartılabilmesi hiç de zor olmamıştı.

Ama o dönem Cezayir toplumu hayli uyanıktı. İdeolojik platformda yapması gerekenleri iyi biliyor, geleneklerini savunuyordu. Marangoz arkadaşım Seyyid Mekki Muhammed o aralar benimle ilişki kurarak, Halidî meselesi konusunda konuşmak istediğini belirtti. Nakas vadisine doğru ilerlerken şunları söylüyordu:

— Sıddık! Halidî bizden biri; Böyle bir aydını düşüncemizle, tarihimizle, ve karakterimizle uzlaşamayacağımız fikir akımlarına kaptırmamız hiçde iyi olmaz.

Sonuçta Halidiyî de, yanlış fikir akımlarına saplanmış dolayısıyla kurtarılması gereken gençler listesine dahil etmeyi kararlaştırdık. Kültürel oluşumu ve araştırma hırsından ötürü oldukça parlak bir istikbale sahip olabilirdi. Sonunda Nietzsche'nin onun kurtarıcısı olabileceği fikri kafama yattı.

Ertesi günki karşılaşmamızda, Halîdî'ye Alman filozofunun eserlerinden birini verdim. Yanılmıyorsam «Zerdüşt Böyle Konuştu» isimli eseriydi.

Nitekim, çaresiz bir kuzu daha geri döndü. Nietzsche, onu, Şeyh Arabî Tebissî'nin gözetimindeki Islahat kesimine sürmüştü. Şeyhin, karar merkezi olarak seçtiği, Sadık b. Zîra'nın ardiyesi, halkı ilgilendiren tüm bilgilerin, olayların gözden geçirildiği yer haline gelmişti. Özellikle oruca başlama ya da bayramı ilan etme esnasında, şeyh geç saatlere kadar telefona bağlı kalırdı:

— Alo. Alo. Kostantine?. Hilali gören oldu mu?. Alo. Cezayir?.

Oysa santral memuresi hanım Avrupalı arkadaşlarıyla dedikoduya devam ediyordu. Şeyhin sinirleri iyice bozuluyor ve sert sayılabilecek şekilde söyleniyordu:

— Alo!. Alo!. Hiçbir şey duymuyorum!! Alo!.

Bu ara, ardiyenin önünde bekleşen halk, oruca başlama haberini gözlüyorlardı. Hükümetse, ertesi gün Cezayirlileri, oruç tutanlar ve tutmayanlar olarak ikiye bölmek için gerekli talimatı vermişti.

Kah Seyyid Sadık b. Zîra'nın ardiyesinde, kah Bahî'nin kahvehanesinde ve Nakuş vadisinde geçen günlerimde, Tebisse her türlü özlemimi gidermişti. Neredeyse bir daha istemeyecek şekilde doyurmuştu beni Tebisse. Hiçbir istek ya da arzum kalmamıştı artık; Aileme ve arkadaşlara veda ettim.

★

O sıralar Fransa ile Cezayir arasında hava taşımacılığı normal bir şekilde gelişmiş değildi. Sabaha karşı beni Marsilya'ya ulaştıran gemi, orada tatlı bir gün geçirme fırsatını verirdi bana. Sanki tüm sorunların tatile girdiği bir gündü bu. Zira yolculuk sorunları bazan daha basit ele almanızı bazan da bunlar hakkında sonra düşünmenizi salık verir size. Bir yerden diğerine giderken arada geçen süre benim özgürlük süremdi. Dolayısıyla Marsilya'ya her varışımda kendimi bütün problemlerden uzak hissederdim. Onları çözümlemek için ne sağa ne de sola gider ve ne de çareler icad etmek için kafa yorardım.

O gün, mutlu günümdü; Zira tüm sorumluluklarımdan arındırıyordu beni. Yine Cezayir'deki iki gurubun aralarındaki manevî duvardan da kurtarıyordu beni. Her birinin gelenek ve göreneklerinin son bulduğu, ve üzerindeki pencereden her iki gurup üyelerinin bir diğerine şüphe ve kuşkuyla baktığı duvardan. Tıpkı Madam Donstan'ın Tebisse'deki normal ve olağanüstü yaşantımıza bakışları gibi.

Burada yoktu o duvar. Birey toplumun içinde eriyor ve kendi benliğinden başka hiçbir odak onu gö-

zetlemiyordu. Ancak sorumlu çevrelerin —kendilerine göre —Cezayirli işçiyi ona lâyık olan ortama sokma amacıyla hazırladıkları bazı caddeler vardı. Yani; mutfak kapılarında asılı vücutların üzerine doluşmuş pis kurtların doldurduğu yapmacık bir havaya. Özellikle de zamanın yiyip içtiği kahvelere; Domino oynayanların kirlettikleri yağlı hasırların ve kahve değirmenlerinden saçılan kırıntıların zeminine yayıldığı adî kahvelere; Ki Cezayirli işçi, gerçekten de kendini dünyadan ayıran bir duvarın arkasında yaşadığını anlasındı.

Ama belli bir dönemden itibaren Cezayir yaşantısının geçirdiği değişikliği inkar için oluşturulan bu karmakarışık caddeler dışında, Marsilya'ya gelen herhangi bir Cezayirli veya orada yaşayan bir işçi kendini; heriki tarafını kin ve kuşkunun sardığı bir duvarın, ayırmadığı özgür bir ortamda bulur. Artık, onu belli bir havayı teneffüsse zorlamayan bir kitlenin arasındadır.

Öyle ya bugün, tüm problemlerden, sorumluluklardan ve özel hayatın kapsamındaki değerlendirmelerden uzakta özgürce yaşayabilirdim. Hatta, arasıra olaylarla ilgili aklıma takılan düşünceleri, can sıkıcı sinekler gibi kovalayabilirdim.

Benliğimin önünde karar verdiğim bu davranış biçimini ifâde eden sözcükleri, Marsilya kaldırımlarında yanıbaşımda duran biri belki de duyabilirdi:

— Bu meseleyle Duroks'a vardığımda ilgileneceğim.

Aslında o sıralar Duroks'ta değildik. Ama ona yakın Livat Kiliri adında küçük bir köydeydik. Eşim de analığım Morinas'ın Broviye'deki dükkânını sattıktan sonra aldığı evi tamirle uğraşıyordu.

Bu seferkinde de Duroks'a vardığımda mevsim, veda mevsimiydi. Doğa, sonbaharın kendi için biçtiği elbiseyi giyiyordu. Ne keskin bir soğuk ne de kuvvetli bir güneşin hakim olduğu sonbahar havası, işte böyle bir havada indiğim Paris treninden, başladım köyle istasyon arasındaki kısa mesafeyi yürüyerek katetmeye. Tabii Sonbahar karakterinin bahşettiği yolun iki tarafını kaplamış yeşil yaygıları izlemekten de kendimi alamıyordum. Ormanın yola yakın bölümlerinde görülen kuşlar ve yerlerde sürünerek yürüyen haşareler. Gökyüzü ise kurak Tebisse'ninkinin aksine bulutlarla dolu. Tüm bunlar Droks istasyonundan eve kadar yaptığım kısa yürüyüşte beni mutlu eden şeylerdi.

Bu defa eşimi, analığımın yeni aldığı evi tamamen düzene sokmuş biçimde gördüm. Herkese selâm verdikten sonra, kedimiz Luize'nin başını okşadım. Kucağımda zıplayıp duruyordu. Eşime:

— Pasaportlar nerede? diye sordum.

— Sanki hemen gidecek gibi bir halin var. Galiba Mekke Treni Droks istasyonunda bekliyor. Dur biraz, uzun bir yolculuktan sonra bir fincan kahve iyi gider. Az da dinlenirsin. diye cevap verdi.

Böyle durumlarda Hatice çok dengeli davranırdı. Bense hücresinin anahtarı kendisine verilecek bir mahkûmun psikolojisini yaşıyordum o an. Bundan emin olmak isteyen bir mahkum. Yaşamayan bunu anlayamaz. Hele, Birleşmiş Milletler'in insan hakları sözleşmesini de göçetme hakkının ilan edilmesinden önce sömürge ülkelerinin vatandaşlarından başka bunu yaşamayan biri asla!.

O dönemdeki gelişmeleri sanki ailemin tüm bireylerini ilgilendiren bir trajedi gibi yaşıyordum. Özellikle de babam; benim yüzümden işinden olan ve

hala ümitsiz iş arama girişimlerinde bulunan tüm bunlara rağmen annemin ölümünden sonra dahi Fransa'da geçimimi sağladığım aylık meblağı göndermeye devam eden zavallı babam. Tabiî trajediden en çok etkilenen bendim. Öğrenim hayatımdan sonra senaryonun devamında başıma gelebilecek terslikleri düşünmeye başlamıştım; Babamın başına yıllar önce gelen belalar, bana nasıl gelebilirdi?. Gerçekten de, hücrenin anahtarını bekleyen mahkum gibiydim. Hatice mutfak dolabında gizlediği pasaportları çıkartarak bana uzattı:

— İşte. Aynı sevdiği oyuncağı kucağında olmadan uyumayan çocuk gibisin.

Pasaportları alıp, gözden geçirdim. Sonra yatak odasına gittim. Eşimse evin düzenlenmesinde son rütuşları yapmaya devam etti. O kadar düşünceliydi ki, yolculuk için gerekli herşeyi hazırlamıştı. Hatta kedimiz Luize'nin içinde nefes alabileceği bir çanta dahi almıştı. Üstüne üstlük Avrupa'dan iklimi sıcak bölgelere gidenlerin elbiselerinin bozulmaması için yanlarına aldıkları Kafurdan yapılmış valizlerden bir tane edinip, yol için hazırlamıştı.

Avrupa, kolonileri sadece işgal etmemişti. Aksine onlar için kanunlar koymuştu. Oraların hastalıklarını tedavi için koloni tıbbını icad etmiş ve kolonilere özgü bilimlerin okutulduğu enstitüler açmıştı. Kolonilerde görevlendirilecek memurlar buralarda yetiştirilirdi. Sömürgeciyi, kolonilerde zor duruma düşürmeyecek genel bir tip dahi çizmişti Avrupa. Örneğin sömürgecinin şapkası ve Afrika'yla Asya'da yaşayan İngiliz sömürgecilere özgü evler. Hatta sömürgecinin hanımının taşıyacağı çantayı dahi keşfetmişti; Ailenin eşyalarının konduğu bu çanta; sıcak iklimlerde

bol bulunan haşerelerin eşyalara zarar vermemeleri için özel bir bitkiden —kâfur— dokunuyordu.

Hatice, elbiselerini ve oradaki evin döşemesi için gerekli eşyayı hazırlamıştı. Sanki Taif'te bir sömürge tipi evde yaşayacaktık. Hatice bütün hazırlıkları ve analığım Mornas'ın evindeki marangozluk ve ustalık işlerini bitirdikten sonra yola çıkmaya karar verdim.

Beklenen gün gelip çatmıştı; Sabahleyin yalnız başıma Paris'e hareket ettim. Mısır'a giriş vizelerini alacaktım. Akşam trenine binmeden önce Enaklito Siril'e de uğrayacaktım. Evden çıktığımda çantamda pasaportlar ve Marsilya'dan Mısır'a gidecek ilk vapurda yer ayırmak için gerekli para vardı.

— Bilmiyorum, acaba kolonilerde yaşayan halkla ilgilenen özel bir şeytan mı vardı; Heryerde onları izleyen, sürekli köstek vuran bir şeytan. Herneyse, o sabah analığım Mornas'la vedalaşırken böyle şeyler geçmemişti kafamdan. Eşime de son tavsiyelerde bulunduktan sonra çıktığımda; cebinde bir pasaportu ve yeterli parası olan Cezayirli'nin herkes gibi istediği yere gidebileceğini zannediyordum.

O sabah şeytan, gerçekten izliyordu beni. Kuşkusuz, bana gülüyor ve lanetli hayatının en zevkli oyununu benimle oynamaya hazırlanıyordu.

Paris'e varır varmaz, Mısır Sefareti'ne gittim. O dönemde Sefir Fahri Paşa idi. Sefarete vardığımda, ayaklarımla Arap-İslâm topraklarına bastığımı hissediyordum.

Görevlilerden biri karşıladı beni; Vize için gerekli formları doldurmamı istedi. Doldurduktan sonra pasaportlarla birlikte verdim onları. Ardından bir diğer görevli bekleme salonuna geçmemi söyledi. Salondaki Avrupalıları, özellikle de kadınları, Ebi'l-Hul'a ve Nil'in manzaralarına çeken neydi acaba? Yine,

Nil'in kıyılarında bu hanımların revaç bulması için çalıştıkları özel mallarının da farkında değildim. Halbuki sonraları bu malların Arap ülkelerinde ne kadar çok revaç bulduğunu öğrenecektim. Özellikle de bugün; petrolün bulunması ve Mersedes taksilerinin keşfedilmesinden sonra.

Memur arasıra bekleme salonunun kapısından, beklenenlerden birini çağırıyordu. Ardından başkalarını. Belki de benden sonra gelmişti bazıları. Oysa ben, sabırlı kalmayı tercihle kendime güven içerisinde pek uzun yorumlarda bulunmuyordum, gördüğüm bu haksızlıklar hakkında.

Ama salon boşalmaya başlamıştı. Ve memur bana seslendi. Hemen heyecanla, yüksek tavanlı geniş odaya girdim.

Filmciler bu sahneyi çok güzel değerlendirirler. Herhangi bir büroya girenle onu karşılayacak kişiyle orada geçen zamanı mümkün olduğunca uzatırlar. Böylece konuğun her adımında büro görevlisiyle, onun heyecanları artar. Bu arada tiyatronun etkileme gücü artar. Özellikle de bürodaki adamla konuşmak üzere attığı adımların aslında onun geleceğinde büyük değişiklikler yapacağını hisseden konuğun rolü çok etkileyicidir.

O gün Mısır'ın Paris'teki konsolosu karşıladı beni. Yanına vardığımda pasaportlarımızın, masasının üzerinde olduğu gördüm:

— Mısır'a mı gitmek istiyorsunuz?

Sorunun gıcıklığını farketmiştim. Zira, konsolosa yönelttiğim bakışlar hiç içaçıcı değildi.

— İnşaallah, Hicaz'a gideceğiz, formda da belirttiğim gibi.

— Öyleyse, direkt Cidde'ye giden vapurdan yer ayırtabilirsin, Mısır için vize almana gerek yok.

— Evet efendim, böylesi daha iyi olurdu ama, Kok turizm şirketi, Marsilya'yla Cidde bağlantısının halihazırda kesik olduğunu haber verdi. Oradaki görevli de Süveyş limanında Cidde'ye giden herhangi bir vapur bulabileceğimi söyledi. Bu doğrultuda, Süveyş'ten Cidde'ye gitmek istiyorum. Adamın donuk ve garip bir karakteri vardı. Sanki başkalarının acısına katlanıyordu. Kendi hesapladığı veya uygulaması için emir aldığı kötülükten dönemezdi. Öyle ki insanın onun vicdanına falan seslenmesi abes olurdu.

Ayaklarım altındaki zemin sanki sarsıldı. Pasaportları aldım ve çıktım. Her adımda benliğim sarsılıyor, «Kukla adam» diye söyleniyordum. Olayın şeytanî yönü açığa çıkmıştı; Sömürgeci bazı durumlarda, meşru pozisyonlarda kendini göstererek birtakım şeyleri engelliyebiliyordu. Zira, sömürgecinin büyüklüğüne yakışmayacak bazı alçaklıkları, müslümanlardan ve Araplardan bazı hainler yapıyorlardı.

Günlerin bana gösterdiği gerçeklerden biri olan bu üzücü tutum onlarca yıl sürecinde daha da artmıştır.

Konsolosun odasından çıktım. Kaldırımdayken kafamı bir kere daha geri çevirdiğimde sefaretin kapısının üzerinde şu tabelayı gördüm: Mısır Krallığı Sefareti.

Ah ne büyük hile!. Ferîd Zeynüddin'le, Arap Birliği'ni gerçekleştirmek için kurduğumuz gizli örgütte aldandığım hile. O gün benliğimde sürekli hissettim bu hilenin acısını. Sanki, vicdanlarda dürülen ve düşüncelerin gizlediği en büyük alçaklık için kullanılan şeytanın alaylarından biriydi bu. Birkaç gün önceydi, okuduğum okuldan mezun olmuş bir doğu Avrupa göçmeni olan Yahudî genciyle karşılaşmıştım. Yakla-

şık bir yıldır Mısır konsolosundan aldığı vizeyle Mısır'da çalışıyordu.

Ne büyük tuzaktı bu. Kaldırımlarda ayyaş gibi yürüttü beni. Siyasi düşüncelerim ise sürekli gelen nöbetler gibi kafamda dönüp duruyordu.

Ama, bazan birşeyi sevmezsinizde o sizin için hayırlı olur. Sanki yediğim darbe; ayrıntılarına dek kafa yorduğum programın üzerine bir yaygı atıyordu. Ve kafama yeni ya da yenileyici bazı düşünceleri getiriyordu:

— Evet!. Öyleyse, okulun son iki yılını da bitirmeliyim.

Postahane'ye gittim. Eşime kendisini hazırlaması için telgraf çektim. Kafamda ise, Mısır sefaretinde kaybettiklerimden sonra aklıma gelen düşünceyi bir ağıt gibi tekrarlıyordum. Yolumun üzerinde başka planlarımında aynı tavırlar içerisinde sekteye uğratılacağını hiç düşünmeden.

Adımlarım bilinçsizse Latin semtine sürüklüyordu beni. Belki de başıma gelen belâyı açığa vurmak Hamude ve Salih kardeşlerle paylaşmak ihtiyacını duyuyordum.

Günü yorumlarla geçirdik. Akşam üzeri öğrencilerin devam ettiği Kabolad Kafe'de kahve içmeye karar verdik.

Kafe'nin salonunda arka tarafa doğru giderken, ön tarafta kendini avutmaya gelmiş Musâlî el-Hacc'ı gördük. Yanında, İm'aş, Seyyid Celâlî ve dört yıl önce dükkânında toplandığımız Abdullah vardı. Hatırlayacağınız üzere, Kuzey Afrika Yıldızı Örgütü'nün siyasî platforma yeniden girmesi için toplanmıştık o günlerde.

Lider beni görünce, seslendi:

— Hey Sıddık. Hicaz'a gitmedin mi sen?

— Hayır! Mekke yolu kesik!.

Cevabım, liderin zihninde ne gibi bir etki yaptı bilmiyorum. Ama bana, bugün —yani kırk yıl sonra— II. Dünya Savaşı'nda Fransız başbakanının söylediklerini hatırlattı:

— Demiryolu kesik!.

Almanya ile Norveç arasındaki demiryolunu kasdediyordu.

Ertesi gün Levat Kliri'ye döndüm. Eşime, okuldaki son iki yılımı bitirmek üzere Paris'te kalacağımızı, dolayısıyla yolculuğa hazırlanmasını söyledim. Hatice'nin sözleri beni teselli etmişti. Öylesine metindi ki, benimle yola çıktıktan sonra önümüze çıkan beklenmeyen olaylara hiç şaşırmazdı. Okulun açılmasına dek geçen süreyi Ur nehrinin, kuzey kesiminde yeralan en güzel köşelerden biri olan Levat Kliri civarında geçirdik. Zamanımın çoğunu, köyün incileri olan küçük korular arasında dolaşarak değerlendiriyordum. İnsan bu yeşillik cennetinde, dünyevî yorgunluklarından sıyrılıyor ve huzurla doluyordu.

Fransa Cumhurbaşkanı Birto'nun konuğu olarak, Fransa'ya gelen Yugoslavya Kralı Aleksandır'a yapılan suikast galiba o sıralarda meydana gelmişti. Ama, analığım Mornas'ın gezintilerimden birinden dönüşünde bana yönelttiği soruyu çok iyi hatırlayabiliyorum:

— Sıddık, bu suikastten sonra savaş çıkar mı acaba?

Nasıl cevap vermiştim bu soruya, bilemiyorum. Ama, analığımın, I. Dünya savaşının kopuşunu yaşayan nesilden olduğu aklıma gelmişti; O büyük savaş da Avusturya Arşidükü'nün Bosna Hersek —bugünkü Yugoslavya— köylerinden Sarayova'da öldürülmesi üzerine başlamıştı.

Artık eşimle, ev sorununu düşünmeye başlamıştık. Neyse okula yakın bir yerde müstakil bir oda kiralayabilmiştim. Yeni odamız, apartmanın terasındaydı ve genelde bu tip odalar kiraya verilmez, en üst kata ait olurdu. Ya da apartmanda çalışan hizmetçiler için kullanılırdı.

Kısa bir sürede taşındık. Eşim, güzellik uzmanı olarak görevine başladı. Hem marangoz, hem sıvacıydı o. Altı katlı apartmanın terasındaki odaya öyle güzel bir elbise giydirdi ki, konuk için, çatının altındaki bu inci sürpriz olurdu.

Sevincimizi artıran diğer bir olaysa sanki dahili klima cihazımızın bulunmasıydı. Zira tavanın bu kesiminde, odamıza bitişik bir yerden tüm dairelerin bacaları çıkıyordu. Hiçbir harcamaya gitmeden ısınma sorunu da bu şekilde çözümlenmişti.

Kedimiz Luize ise, mutlu bir kediye lâyık herşeyi bulmuştu bu ortamda. Bense gecenin geç saatlerine kadar çalışabiliyordum. Ve ders yılı başladı.

Hamude b. Sâî'yle ilmi tartışmalarımıza yeniden başladık.

Hamude b. Sâi'yle ders halkalarını sürdürüyorduk. Arkadaşım cuma akşamları bazan tek başına bazan da kardeşi Salih'le geliyordu. Önce yemek yiyorduk. Bu ara eşim yeni bir çeşni katmıştı yemek soframıza; Kuzu kellesi. Parisliler güzel pişiremedikleri için sokakta çok ucuz fiatlarla satılıyordu kelle. Hatice ya bundan ya da Cezayir'deki kalışı esnasında bunu güzel pişirmeyi öğrenmesinden dolayı kelleyi tercih ediyordu. Tabaklar toplandıktan sonra oda, düşünsel çalışmalar için oldukça uygun bir zemin haline geliyordu. Ardından, Hamude, gazetelerden topladığı küpürleri veya kendinden başkasının okuyamayacağı kadar karmaşık notları çıkarır ve görüş alışverişi başlardı.

O sıralar, bu tip fikir alışverişlerinin bizden başkalarınında —Paris'teki Cezayirli öğrencileri kollamakla görevli yüce makamlar! gibi— ilgisini, çektiğini hiç mi hiç düşünmüyordum.

Odamıza taşındıktan kısa bir süre sonra eşimin gözüne çarpan iki gelişme, sömürgecilerin hala bizle uğraştıklarını anlamama yetmişti; Evin inşa stili gereği suyumuzu kat sakinleriyle ortak kullandığımız bir çeşmeden alıyor, ve bizim odayla bitişik olan banyoluğu beraber kullanıyorduk.

Hatice'nin dikkatini çeken; kat sakinlerinden yaşlı bir hanımın, Hamûde ve diğer arkadaşların ziyaretleri sırasında sürekli banyoya gelmesiydi. Eşim, kadının bu gibi durumlarda hemen banyoya koşmasından kuşkulanmaya başlamıştı. Vakit kaybetmeden mekanın işitme açısından nasıl olduğunu araştırmaya koyuldu; küçük penceresi kapatıldığında sanki yankı kutusu haline geliyordu bizim banyoluk. Odadaki damla sesi bile duyulabilirdi. Banyodaki herhangi biri konuştuklarımızı aynen dinleyebilirdi. Artık her konuk gelişinde banyonun küçük penceresini açıyordu Hatice; Ama ihtiyar kadın yine her seferindeki gibi konuğumuzun peşinden gelip banyoya giriyor, açık pencereyi kapatıp, tekrar açmayı unutarak çekip gidiyordu.

Artık kuşkuya yer kalmamıştı; banyoluk önemli bir dinleme istasyonuydu. Bir de bu ihtiyar kadının basit odasına sık sık gelip giden din adamlarıyla, o dönemin genel havası arasında bir bağ kurunca, durum tamamen açığa çıkıyordu; Parisli papazlar, kamuoyunda, müslümanları Nazilerle uzlaşmaya girmekle suçluyorlardı. Tabiatıyla onların bu tutumunda etkin olan sömürge mantığıydı; Herhangi bir gelişme-

den dolayı çıkan pürüzlerin nedeni İslâm'dan müslümanlardan başkası olabilirmiydi?.

Bu mantık açısından bakınca bana göre olay hiç de garip karşılanamazdı; Hele eski durumlarla yeni şartlar da değişmişse hiç.

Günler değirmeni her zamanki gibi dönmeye devam ediyordu. Noel bayramı gelip çatmış, yılbaşı törenleri her yıl olduğu gibi kutlanmıştı. Franko, Robekon nehrini (1) —Cebeli Tarık Boğazını— geçmişti. Habeş trajedisinin perdesi aralanma yolundaydı. Necaşî'nin çığlıklarını duydukça keyfi artıyordu Avrupa kamuoyunun. Haritada Avrupa hegomanyasının renklerine çalınmamış biryer kalmamıştı. Parisli hanımlarsa, başbakan Laval hakkında iyice kararsızdılar; Zavallılar, eşim gibi geçim şartlarını kolaylaştırdığı için onu tebrik mi etseler ya da İtalyan sömürüsüne yaptığı destekten dolayı lanet mi okusalar bilemiyorlardı? İşte bu havada, sonraları Halk Cephesi'ni oluşturacak siyasi güçler toplaşmaya başladılar.

O sıralar Hitler'in yıldızı ne kadar parlamıştı, bilemiyorum? Ancak, dünya Alman halkından gelen telefonların dinlendiği bir yankı kutusuna dönüşmüştü. Bu bir gerçek. Sabah gazetelerini okuyan herkesin diline dolaşan birkaç sözcükten ibâretti; Wilhelmstrasse —Dışişleri Bakanlığı— ve Gobles'in Richtag yangınıyla, Almanya'nın silahlanmasına kısıtlama getiren Versay Anlaşmasının ilgasına dair açıklamalarını dünya kamuoyuna duyuran haber ajansının kısaltılmış adı; DNB Tabii dünyayı 2. büyük savaşına ite-

(1) Muzaffer Romalı komutanın, Senatör Meclisince Roma'ya giriş izni verilmedikçe geçmediği nehir; İmparator Julious milattan önce, nehri geçerek bir inkılap yapmış ve imparatorluğunu kurmuştur. (Yaz.)

cek olaylar zincirinin halkalarını oluşturan bir dizi önemli gelişmeleri de unutmamak gerek.

Fransa'ysa, özellikle Cezayir'e karşı izlediği politikada büyük değişikliklere yolaçacak olan genel seçim rüzgârıyla çalkalanıp duruyordu. 1936 Temmuz'unda Bastel meydanında yaptığı büyük yürüyüş ve gösterilerden sonra Halk Cephesi Fransa gündemine girmişti; Bu gelişmenin ardından Musalî hareketi, Kuzey sahillerinden Cezayir sahillerine doğru Akdeniz'i aşmayı başarmıştı. Zira lider Musali el-Hacc, Bastel gösterilerinde Halk Cephesi'ne oldukça katkıda bulunmuştu.

Böylece Cezayir yeni bir döneme adımını atmış oldu. Latin semti sanki dünyayı dinleme ve gözetleme istasyonu haline dönüşmüştü. Özellikle de Ali b. Ahmet'in sinirleri üzerinde aksi tesir yapan tüm bu gelişmelerden Latin semti sayesinde haberdar oluyorduk. Fransız Polisi, kaldırımlarda ayaküstü sohbet yapan Halk Cephesi'ne mensup solcu gençlerle, aynı cephenin düşmesi çağrısında bulunan sağcı gençlerin değişik mekanlarda ayrı ayrı toparlanmalarını engelliyordu.

İşte o günlerde, Ezher'den, Sorbon'da doktora hazırlamak için yola çıkmış Mısırlı alimler Paris'e varmışlardı. Beraberlerinde de, değişik akademik kariyerlere sahip olmak üzere gelen Kahire Üniversitesi öğrencileri vardı. Bunlar ve diğer alimlerle tanışmak için Hamûde'yle bu fırsatı ganimet bildik. Ulemanın arasında Şeyh Tacc, Şeyh Drâj gibi isimler vardı. Aynı zamanda yeni gelenlere Fransızca'da ilk adımları atmalarında yardımcı olabilmemiz için de iyi bir zemin hazırlanmıştı böylece. Doğulu olarak onlarla her karşılaşmamda doğu hayatıyla ilgili çok yararlı bilgilere sahip oluyordum. Hatta Ezher Enstitü-

lerine giriş şartlarını dahi öğrenmiştim. Zira hala Doğu'ya hicret düşüncesini tam olarak kafamdan çıkarmamıştım; Bir mühendis olarak Mısır'da yeni bir sanayi dalının doğmasında yardımcı olabilir, bu arada Ezherli sıfatıyla de Tefsir dalında araştırmalar yapabilirdim.

Her yıl olduğu gibi Mayıs ayında meşhur Paris Fuarı açılmıştı. Küçük atelye sahipleri, o yıl ürettikleri ev eşyaları, radyo vs.yi konuklara tanıtıyorlardı. Bense, o sıralar benzinli motorların bujileriyle ilgileniyordum; İki veya üç ay kadar dayanan bujilerin yerine, motorun ömrüyle denk bir zaman sürecinde bozulmayacak bujiler yapmayı tasarlıyordum.

Bugün, otuz yıl sonra konunun hala önemini yitirmediği kanısındayım. Ancak ben bir sürü düşümde olduğu gibi onuda yarı yolda bırakmıştım.

Cezayir basını, her hafta bizi bazan sevindiren, bazan da kızdıran sütunlarını yolluyordu bize; Tabi her iki durumda gerek gazetenin adı, gerekse makalenin veya yazının serbaşlığı ve içeriğiyle yakından ilgiliydi. İşte bu şekilde, yurt haberleri, küçük titreşimlerle bize ulaşıyor, ardından Latin semtinin kaldırımları üstünde büsbütün sönüyordu. Birgün Ali b. Ahmet'i kaldırıma kadar iten güçlü bir dalga gelmez mi! Bin Ahmet kaldırımın üstünde durmuş, bağırıyordu:

— Vay hain vay! Yazıklar olsun!.

Kaldırımdaki Fransız yayalar ise, bu garip adamın bahsettiği hainin kim olduğu hususunda en ufak bir bilgileri olmaksızın şaşkınca bakışıyorlardı. Bin Ahmet'se onlara aldırmıyor, elinde gazete haykırıyordu. O ara Hamude haberi bana iletmek için aceleyle geldi;

— Pislik bu! Pislik!.

Elinde, Milletvekilleri Birliği'nin yayın organı olan gazete vardı. Sözkonusu makaleye bir göz gezdirdim; Şunu söyleyebilirim ki; Beş yıl önce, Ba mağazasının astığı pano beni bu kadar sarsmamıştı. Makale sahibi, Ferhat Abbas'tı.

Kanımca, yurtta darbenin etkisi oldukça güçlüydü; Gelen haberlere göre, Şeyh Abdülhamid Bin Badis, Lider'in makalesine, Şihap dergisinde yayınlanan bir redde bulunmuştu. Ama bu red yazısı bile, bizim Ali b. Ahmet'in kabaran öfkesini dindirememişti. Umduğumuzu bulamamıştık. Evimde yapılan toplantıdan sonra varılan karar uyarınca, Emin Amudî'nin Difâ = Savunma isimli gazetesinde yayınlanması tasarlanan Fransızca bir reddiye yazacaktım.

Ömrümde ilk defa, eylem yaratma işleriyle karşı karşıya gelmiştim. Makaleme «Aydınlar mı aydıncıklar mı?» serbaşlığını uygun gördüm. Bir anda, Lider'in hem kibrine hem de aşağılığına mızrağı bütün gücümle saplayıveriyordum. Zira Hamude'yle ben, Cezayir'de boy gösteren çöküntünün farkındaydık. Yine, Milletvekilleri Birliği'nin Cezayir siyaset sahnesine adımını atmasından hemen sonra ağlarını örmeye başlayan büyük sahtekârlığın da bilincindeydik. İyi biliyordum ki; çatışma, herhangi bir şekilde düşünsel bir çatışma değil ancak ve ancak yüce makamların(!) gözettiği üstün çıkarların paylaşılması çatışmasıydı. Arasıra, Fransa'ya düşmanlık besleme politikasına karşı gösterdiği sevgi vs. gibi dinamiklerle sürdürülen bu çatışma aslında, o dönem, gururlu Cezayir Halkı'nın bu gibi düşmanlıkları, «kahramanlık» olarak görüp, sahiplerinin emirlerine, gözünü kırpmaksızın uymalarını sağlamayı amaçlıyordu.

Makaleyi yazarken yaşadığım psikoloji buydu. Gecenin geç saatlerin de yazıyı bitirdikten sonra eşimi uyandırdım, ve yazdıklarımı okudum.

— Bunlar senin kaleminden olamaz, ancak gökten bir vahiy alabilir bunlar. dedi Hatice.

Gerçekten de bugün bile hatırlıyorum, o gece etrafımdaki ateşleri makalemin satırlarına saçmıştım. Ertesi gün Hamude, Latin semtindeki öğrencilere okumak üzere bir nüshasını elle yazıverdi. Özellikle de Ferhat Abbas'ın meşrebindeki öğrencilere. Ben de Emin Amûdi'ye gazetesinde yayınlanması için bir nüsha gönderdim.

Başladık gazetenin sayılarını beklemeye; Birinci, üçüncü sayıları elimize geçti; ne yazık ki, makale yayınlanmamıştı; Artık emindim, mızrağımı, oraya ya da buraya değil, sislere saplamıştım.

Emin Amudi, makalemi niçin yayınlamamıştı?.

Sorunun cevabını günlere bıraktım. Öğretim yılı yavaş yavaş imtihan havasına giriyordu. Artık ne Hamude'yle biraraya gelecek ne de Cumartesi geceleri Hecar kahvehanesine gidecek vaktim vardı.

Mayıs ayının sonlarındaydı galiba; eşim sabah kahvesini hazırladığını söyleyerek uyandırdı beni. Gece geç saatlere dek çalıştığım için erken kalkamıyordum o günlerde.

Ama bugün oldukça erken bir saatte uyanmıştım. Fransızların İnek gözü dedikleri yuvarlak penceremizden odaya sızan gün ışığı henüz güçlü değildi. Küçük pencere apartmanın terasına bakıyordu; Şurası bir gerçek; Paris'te en erken uyananlar güvercinlerdi. Çatıların altlarında su borularının yanlarına kurdukları yuvalarda yaşayan bu kuşlar özellikle ilkbahar çiftleşmesinden sonra oldukça kalabalıklaşırlardı. Kaldığımız semt, eskinin bütün özelliklerini taşı-

yan caddeleriyle çok sessiz bir kesimiydi, Paris'in. Burada hayat, huzur ve sükünet arayanlar için doğrusu biçilmiş kaftandı.

Paris'te güvercin çatılardan günü müjdeleyen horoz gibidir. Gözlerimi açtığımda ben de bu sabah bayramının cıvıltılarını duydum. Kuşların tatlı sesleri, günün zayıf ışıklarıyla odanın küçük, yuvarlak penceresinden içeri sızıyordu. Kedimiz Luize ise, yorganın bir kenarını kaldırıp, eşimle aramdaki yastığın üzerine kafasını yerleştiriverdi. Ardından tatlı tatlı miyavlamaya başladı.

Şuurum yavaş yavaş bana dönerken ister istemez bu hareketleri bir tarttım. O zorlu anda —ki oradan kısa bir süre sonra iyi bir öğrenim görmüş bir mühendis olarak yola çıkacaktım— oldukça düşünüyordum. «Mühendis» sıfatımın değerini birkaç gün önce keşfetmiş olabilirdim.

Bir an, çiçeklerin, başarıların ve şöhretin süslediği bir yolda yürüyeceğimi düşündüm. Derinlerimden birşeyler yükselmeye başlamıştı. Gerçekten de o esnada buna bir anlam veremiyordum. Sonra boğazım düğümlendi ve hıçkırmaya başladım;

— Hayır Allah'ım!. Hayır!. Hiçbir dünyalık istemiyorum.

Eşim yanıbaşımda sessizce uyuyordu. Luise ise, miyavlamayı bırakmış, gününün ilk yemek faslını başlatmak için kendisi için hazırlanmış yemek tabağına doğru gidiyordu.

Paris'in çatılarından birinin altında meydana gelen bu olay bugün; otuz şu kadar yıldan sonra arkada kalan birşey; Birgün dahi çiçeklerin saçıldığı bir yolda yürümemiştim. Aksine yazgımın benim için çizdiği yolumda, dikenlerden başkası yoktu benim için. Şunca yıl, kaç kere sıkıntıya düşmüşüm ve her defa-

sında da boğazımda düğümlenen hıçkırakları salıvererek Rabbime yakarışta bulunmuşumdur;

— Bağışla ey Rabbim!. Söylediklerimden dolayı beni cezalandırma!.

Hatice uyanmıştı. Adeti gereği kahvemi hazırlamaya başladı. Bense, monoton günlerimden birinin daha uğraşısına daldım.

Dünya kamuoyu, Bayan Simpson'un, İngiliz tahtının veliahdı Prens Douglas'la yaptıkları evlilikten bahsediyordu. Olay İngiltere'de oldukça kötü karşılanmıştı. Hele Pispokos Konterbori'nin, tahtın haklarını koruma davasıyla gelişmeye müdahale etmesi olaya daha geniş boyutlar kazandırmıştı. Kraliyet geleneğine göre İngiltere Kralı, dulla evlenmemeliydi. Pispokos'un ısrarında devam etmesi yüzünden Prens, taht üzerindeki haklarından vazgeçerek evlenmeyi tercih etmişti. Olay kamuoyunda ve basında işgal ettiği yerden dolayı bayağı dikkat topladı. Fransız aydınlarının büyük kesimi, olaya verilen büyük önemi gereksiz ve abes olarak niteliyorlardı. Nitekim daha önemli olaylar vardı gündemde; Frankonun nihâî zaferinden sonra Fransa, İspanya'dan gelen mültecilerle dolmaya başlamıştı.

Öğrenimden sonraki hayatım hakkında yeniden düşünmeye başlamıştım; Büyük zorluklarla karşılaşacağımdan emindim. Hatta mühendislik stajı bile bir problemdi önümde:

— Acaba, İtalya'da aydınlatma cihazları üzerinde staj yapamazmıydım?.

Belki de Mussolini'nin şahsında kendini gösteren Faşist İtalya İmparatorluğu ile Fransa İmparatorluğu arasındaki derin farklılıkları bildiğim için aklıma gelmişti bu fikir; İtalya'nın Kuzey Afrika'da gözünün olması Fransız çıkarları için oldukça tehlikeliydi; Bu-

nun benim için bir fırsat olabileceği düşüncesiyle Paris'teki İtalya sefarathanesine başvuruda bulunmayı kafaya koydum. Ayrıca, aydınlatma cihazlarının üretimi, kolonilerde —Cezayir vd— dahi mümkün olan bir sanayi dalıydı.

Başvuruyu hazırladım, Hatice, Sefarethaneye iletti. İmtihan dönemi gelmişti. Yanlış hatırlamıyorsam, o günler zarfında gelmişti, başvurunun cevabı. Zarfa bakıpta, üzerinde Şafova ailesinin damgasını görünce kalbim sevinçle doldu. Ama zarfta edebiyat parçalamaktan başka birşey yoktu; Ne açık bir «Hayır», ne de «Evet». Dolayısıyla gayet net olmasa da anlaşılan «Hayır»dı.

Artık, İtalyan sömürüsünün de, Cezayir idaresinin İslâmî İşler diye isimlendirdiği dalda, kardeşi Fransız sömürüsü gibi bazı tercihleri olduğunu anlamıştım. Duruma bakılırsa, arkadaşı Fransız gibi İtalyan da, bestesini kısa bir zamanda Mussolini müziğine uyarlayabilecek bir lider arıyordu. Doğal olarak bunu; ülkesine sosyolojik ve teknolojik alanlarda hizmeti hedefleyen bir aydınla çalışmaktan daha üstün görüyordu. Hem böyle bir tipe Dotşi nağmelerini terennüm ettirmek hayli güç olacaktır. Yalnızca Dotşi'nin değil, tarihinin benliğinin derinlerinde işlediği müzik dışında hiçbir müziği söyletemezdi ona.

Tarihi gerçeği de dile getirmemiz gerekli; Yurt, teknolojik fikirlere falan düşmüyordu. Belki de bu emel yüzünden gözüne uyku girmeyen tek Cezayirli bendim. O günki Cezayir aslında, kendine malolmuş fikirlerle bile ilgilenmeyecek bir durumda idi. Örneğin, Cezayir İslâm Konferansı'nın gerçekleştirilmesinin yakın olduğu o günlerde Cezayirlilerin Islahat Düşüncesine dahi sırt çevirmeye başladığını görürsünüz.

Bu konferans gerçekten de yapılmıştır.

O sıralardaydı, Latin semtine şimşek gibi çakan bir haber geldi. Ali b. Ahmet'in sinirleri üzerinde ne gibi etki yapmıştı bilemiyorum. Haberi de şuan harfiyyen hatırlayamıyorum ama beni sallayan vicdanî haz hiçmi hiç aklımdan çıkmamıştır bugün bile. Hemen yemek sofrasında haber verdim Hatice'ye.

Hemfikir, olduğumuz nokta; konferansın, Cezayir halkının bizzat kendisi kumlarda yaşamaya terkeden güçler üzerinde kaydettiği ilk zafer oluşuydu.

Bizi hazla dolduran bu olayın diğerleri üzerinde ne gibi tesirler uyandırdığını ifâde etmek oldukça güç, ama, koloni karargahında büyük bir uğultunun başlayıp tehlike çanlarını çaldığı kesindi.

Ama, bizim karargahın, karşılığını ağır ödediği bu zafere sahip çıkmayı iyi bilmesi gerekiyordu. Atina, bu karşılığı iyi biliyordu, ve değerinin farkındaydı; Zira, Akropol tapınağının binasına, kattığı sembolik Fidyas heykeli gayet önemliydi onun için. Ve Kanatları yitik zafer olarak niteliyordu bunu; Atina karargahından uçmayan bir zaferdi bu.

Ancak, sömürgeye karşı büyük bir ücret karşılığında kazandığı zaferi aslında koruyabilecek olan Cezayir, bunu hiçde beceremedi; zaferi kazandığı toprağı bir taviz olacak şekilde terkederek mücadelesini düşmanının toprağına taşıdı.

Galiba, Hamude'yle kardeşi Salih haber vermişlerdi bana, Cezayir'den bir heyetin gelişini. Başlarında, Milletvekilleri Birliği'nin başkanı vardı. İçlerinde, Ferhat Abbas gibilerinin bulunduğu Birlik üyelerinin yanısıra, Islahat Partisi'nin önderlerinden, Bin Badis ve Akabî gibileri de vardı heyette.

O günlerde imtihanlar bitmiş, eşim, analığım Morinas'ın yanına dönmüştü. Bizim analık, her zamanki gibi, Luvat Kliri'deki evi satmış, Droks şehrinde yeni

bir ev almıştı. Ama bu seferki, gaz fabrikasının karşısındaki köprünün altından geçen nehre bakan şirin bir evdi.

Paris'ten eşyaları taşımada eşime yardımcı oldum. İş bittikten sonra hemen Paris'e döndüm. Zira, Hamude'lerin kaldıkları yer benim içinde müsaitti. Grand Hotel'e yerleşmiş olan Cezayir heyetini ziyaret etmeyi kararlaştırdık.

Ali b. Ahmet'le bir tıb öğrencisi de bize eşlik etti. Bu tıplıyı babası şeyh Salih b. Abid'le olan ilişkimden dolayı seviyordum. Heyetimiz, otele vardığında, Şeyh Yalavî'yi sanki bizi gözetliyor bulduk. Kapıdaydı, sorduk;

— Heyet burada mı?

— Hayır, bir görüşme için çıktılar.

Ali b. Ahmet bize döndü, sanki cevap onu pek tatmin etmemiş gibi bir hali vardı:

— Herneyse girelim, dedi.

Şeyh Ya'lavî biran değişti. Bizim durumumuzdan etkilenmişti galiba. Cezayir heyetindekilerin arasında olan Emin Amûdî'yi görmez miyim. Ne de olsa onla bir hesabımız vardı. Şeyh Ya'lavî zihnimizden çıktı. Ben;

— Ee, Emin bey!. Aydıncıklar makalemi yayınlamadınız galiba?

— Evet, yayınlamadım onu. Ferhat Abbas'ın siyaset sahnesindeki geleceğini yıkmamak için yaptım bunu.

30 şu kadar yıl geçti bu anın üzerinden. O dönemin anılarını kaç kere karıştırdım. Gördüm ki, Grand Hotel'in eşiğinde, Difa' gazetesinin hüsnü niyetli yöneticisinin düşüncesi aslında çok olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Zavallı, makaleyi yayınlamaktan kaçarken, hiçbir deneyimi olmadığı, yabancısı olduğu

ideolojik çatışma meydanındaki sorumluluğundan dem vuruyor. Belki de, makalemin, sömürgecilerin eline geçip, bizle ilgili sorunlardaki tecrübelerinin onun sayesinde arttığından habersiz. Halbuki, esas gaye olan; Cezayir Halkı'nın bilinçlendirilmesine hiçbir katkıda bulunamamıştı, makale. Dolayısıyla vebali, yurda hiçbir yararı dokunmaksızın sahibinin boynuna kalmıştı bu tutumun. Evet, mızrağı sislere sallamıştım.

Herneyse, o gün, Cezayir heyetini lobide biraz dağınık bulduk; Şeyh Bin Badis'in halkasını oluşturan sarıklılar bir yanda, Fesliler başka bir yandaydı. Önce, Şeyhin ve Uleme Cemiyetinden arkadaşlarının bulunduğu kesime gittik. Şeyh İbrahimi, Şeyh Akabî gibi şahsiyetler vardı bunların arasında. Ayrıca, mesleki açıdan feslilere yakın olan avukat Seyyid Belkâdî' de yanlarındaydı.

Hoşbeşten sonra, başladım konuşmaya;

— Ey fazilet sahipleri! Buraya ne yapmaya geldiniz? Niye bu kirli otele yerleştiniz? Çevrenizdeki, hahamları ve papazları görmüyor musunuz? Nasıl??. Neden?.

Tüm bu sorular özellikle Bin Badis'e yönelikti. Ama, bir avukat diliyle, savunma diliyle Belkâdî cevaplıyordu, soruları.

Durumu ben bile net olarak anlamış değildim. Ama yılların geçişiyle şunu farkettim ki; Islahat kavramı, kartezyen mantığında uzmanlaşmış ya da kelam ilmiyle pişmiş bir akılda hiçbir şey ifâde etmemektedir.

Droks'a döndüğümde, eşim beni karşılayarak;

— Sıddık, canını sıkacak birşey haber vereceğim sana, dedi.

Elektronik bir cihaza parmağınızla dokunduğunuzda nasıl vücudunuzun bütün bölümleri ahenkle ha-

rekete geçiyorsa, Hatice'nin sözleri de aklımda karamsar olasılıklardan oluşan bir akımı devreye sokmuştu. Üzerinde okulun adresi bulunan zarfı aldım.

O anın üzerinden otuz küsur yıl geçmesine rağmen, mektupta yazılanları sanki bugün okuyormuşum gibi hatırlayabiliyorum. «Özel Elektrik ve Mekanik Okulu Sekreteryasından; Birtakım derslerde imtihan şartlarının gereğini yapamadığımız durumu tarafımızdan bildirilmiştir.»

Bunları okudum. Bilemiyorum, içeriği beni beklenmeyen bir hayal kırıklığına mı düşürmüştü, yoksa moralmen mi çökertmişti?.

Bilime saygı duyuyordum zira onun ahlâki değerine inanmıştım. Bu değer benim ve Müdür Sodriye'nin nazarında da oldukça açık seçikti. Bilime olan saygım onun kişiliğinde yanlış bir etkiye bırakmıştı yerini. O gün, o an bilime ve bilimadamlarına olan inancımı ve saygımı tamamen yitirdim.

Ama o dönemin ardı ardına gelen olayları, önceki faciayı bir sonraki olayı —unutturacak— tipteydi. Sanki yağmurdan sonra doluya tutulmak gibi birşeydi bu.

Basın, Cezayir Müftüsü Şeyh Bin Kahul'a düzenlenen suikast haberini vermez mi. Olay, Ulema Cemiyeti'ne malediliyordu. Bu haberin peşinden aynı hafta içerisinde, Milletvekilleri Birliği başkanının beklenmeyen bir ziyaret amacıyla Fransa'ya geldiği haberi basında yer aldı. Marsilya limanına inişinin ardından gazeteciler başkanı sıkıştırmışlardı;

— Ulema Cemiyetiyle ne gibi ilişkileriniz var?

Lider, bu havada sorulan pis sorunun ne amaçla yöneltildiğini hemen anlayıvermişti. Doğrusu bu ya Müftünün ceseti, hala bütün siyasal gelişmeler için kutup/odak teşkil ediyordu;

— Ellerinde kan lekeleri bulunanlarla bizim ilişkimiz olamaz, diye cevap verdi, lider.

Bu sözler, haleften, Islahat hareketi aleyhine sarfedilmiş yaralayıcı sözler değildi aslında ama şartlar daha, Konferans sırasında bu imajı yaratmıştı. Doğumundan sadece bir ay sonra, konferans düşüncesini beşiğinde öldüren yaraydı bu imaj. Çeyrek asır sonra bütün halk güçlerini tek bir safta toplayan bu mukaddes birlik de biranda toz oluvermişti.

Bugün, yaklaşık otuz yıl sonra, davayla ilgili yargım hala değişmemiştir; Zor şartlar, ulemayı, halkın maslahatlarını kollamaya itmiş, onlarsa kendilerine tevdi edilen bu görevi başkalarına devretmişlerdir. Zira onların aklî seviyeleri bunun oldukça altındaydı. Halkın çıkarlarını ayakları altında çiğneyerek, siyasî makamlara kurulan aşağılık kişilere bu fırsatı ulema vermiştir.

Konunun uygarlık açısından değerlendirilmesi için uygun bir yer değil burası; Hele, hele, Ulemayı, yani klasik kültür potasında eriyen zümreyi, büyük görevleri üstlenemez hale getiren nedenleri hiçmi hiç ele alamayız.

Mevsimde oldukça sıkıcı, ve teselliden uzak geçiyordu.

Faşist İtalya bana bir fırsat dahi tanımamıştı. Elektrik okulunun müdürü Sodriye ise düş kırıklığına uğratmıştı beni. Emin Amûdî, makalemi yayınlamamıştı gazetesinde. Cezayir Konferansı düşüncesi falsoyla bitmişti. Islahat ve ıslahatçılar hakkındaki hüsnü, zannımı da tamamen yitirmiştim; Tereddüt içerisindeydim!

— Ne yapabilirim?

Kostantine Medresesinden mezun olalıdan bu yana yine kafama takılmaya başlamıştı bu soru.

İçimde boğulma kokusu hissetmeye başlamıştım;

— Ne yapmalıyım?.

Belki Mısır sefarethanesi'yle geçen önceki deneyimimi tekrarlayabilirdim. Hem Sorbon'a gelen Mısırlı alim ve öğrencilerden de birçok arkadaşım olmuştu.

O sabah; Fuad'ın yerine geçen Faruk'un sefarethanesine yollandım. Bu defaki darbe birincisinden daha şiddetliydi. Zira, Ezherli arkadaşlarımın öğütleriyle desteklenmiş olarak gitmiştim.

Bu şartlar içerisinde hicret düşüncesinden vazgeçmem de imkânsızdı. Belki de, yazgım sürekli benimle zıt bir konumda yeralıyor, şartlar uygunlaştığında ben sertleşiyor, ben sertleştiğimde onlar uygunlaşıyordu. Neyse, hicret çerçevesinde düşüncelerime kendimi kaptırmışken aklıma bir fikir geliverdi:

— Acaba Afganistan'a mı hicret etsem?

Ertesi gün sefarethaneye gittim. Sefirde, Cemalettin Afgânî'nin ülkesinin insanına yakışan tüm zekâ ve incelik özelliklerini birarada gördüm. Emanullah Han'dan sonra, ülkesinin gelişmesi çerçevesinde konuşurken, aklına birşey takılmışcasına bana dönerek :

— Biryıl önce bir Cezayirli genç daha konuğum oldu, ismi?. dedi.

Sevinci sanki hafızasına katkıda bulunuyordu. Bense beni sollayan bu Cezayirli gencin kim olabileceği hususunda düşünmeye başlamıştım. Nihayet Sefir:

— Tamam, tamam, bay Sâlih b. Saî, dedi.

Doğal olarak garip karşılamadım bunu. Çünkü hastalığımız aynıydı. O dönem Cezayirli aydınını, elinde sürekli göç asasını tutmaya iten hastalıktı bu. Sohbetin sonunda Sefir şunları söyledi:

— Bay Salih b. Saî'ye, bu tip talepleri, Kabil'deki ilgili makamlara ileten Fransız heyetine başvurmasına öğütlemiştim. Sana da aynı şeyleri öğütlerim.

Sefirin bürosunda çıkarken duyduklarımı zannederim. Salih b. Saî'de bir yıl önce aynen duymuştu.

Hicret düşüncesinde oldukça kararlıydım:

— Acaba Arnavutluk'a mı hicret etsem?

Kral Ahmet Zoğo'nun sefiri neşeyle karşıladı beni. Bu neşe konuşmamızda dostluk ve samimiyet havasının esmesinde oldukça etkili olmuştu. Sefir, yolculuk için gerekli bütün icraatı ücretsiz yerine getirmeyi vadetti.

Aynı akşam, bir İtalyan seyahat firmasından Paris'le Arnavutluğun tek limanı olan Duratzo arası için bir bilet kestirdim. Ertesi akşam, Brişya şehrinden İtalya sınırına geçen Sanbelon trenindeydim. Önümüzde Barî limanı vardı. Bir müddet sonra İtalyanların terimiyle, ayakkabı topuğuna girmiştik. Zira İtalya haritadaki görüntüsüyle topuğu andırıyordu.

Ama yol oldukça uzundu. İlini dilini bilmediğim bu topraklarda birkaç aktarma trene binmem gerekiyordu. Şans eseri aynı yere giden genç bir denizciyle tanıştım. Tatilini yapmış, deniz harp birliğine dönüyordu.

Vagondaki dost yüzlü İtalyanlara ve insanı büyüleyecek kadar güzel olan doğaya kendimi bıraktım. Kuzeyin dağlık bölümünden oldukça farklıydı buraları. Orta İtalya'da renk, ormanlar nedeniyle siyah ve kızıla kaçan bozluktan daha bir değişikti. Tren güneye doğru ilerledikçe manzaraya, kuraklık ve terkedilmişlik karakteri egemen olmaya başlıyordu.

Tren, bir istasyona varmıştı. Yolculardan bir bölümü havalanmak için kaldırımda gezelemeye indi-

ler. Bazıları da kaldırımda satılan çeşitli meyvalardan alıyorlardı. Bu mevsimde aşağı yukarı bütün İtalya istasyonlarında bu tip meyva tezgahları bulunurdu. Az sonra lokomotif harekete geçti, ama bu defa vagonların yarısını çekiyordu, diğer yarısını ise başka bir lokomotif. İşin ters tarafı hiçbir uyarıda bulunulmamıştı. Yolcular ilk lokomotifin çektiği vagonlara çağrıldılar. Ama olay hayli kargaşaya yolaçmıştı; Bazılarıysa istiflerini hiç bozmamış, İtalyanlara özgü bir umursamazlıkla bekleşiyorlardı. Diğerleri ise olayı siyasî açıdan ele almışlardı. Büyük bölümünü, kızıl renk ve uzun boyla tanınan Kuzey İtalyalılar'ın oluşturduğu birinci taraf esmer ve orta boylulukla tanınan güneylilere ciddî işleri önemsememelerinden dolayı sitem ediyorlardı.

İtalyanca'yı bilmiyordum ama, Fransızca'yla yakın anlamlara sahip olduğu için söylenenlerin bazılarını anlayabiliyordum. Eliyle alnının terini silen bir yolcu habire bağırıyordu:

— Bu ihmarkarlığı yarın telgrafla Mussolini'ye bildireceğim.

Görünüşe bakılırsa adam, faşist ideolojiyi sahiplenen kuzeylilerdendi. Diğerleriyse umursamazlık içindeydiler; bazıları gitar çalıyor, bazıları da şarkı söylüyorlardı.

Ertesi sabah Bari'ye vardık. Yolcular İtalya trenlerinin tahta koltuklarından her tarafları kırılmışcasına kalkıyorlardı. Rehberim olan, genç İtalyan bahriyeli, büyük bir incelikle, mühendislik kitaplarımın ağırlaştırdığı valizimi omuzuna aldı ve beni bir faytona teslim etti. Arabacıya, beni limana götürmesini söyledi.

Şehiri boydan boya geçtik faytonla. Yolcunun ilk bakışta dikkatini çeken; caddelerin temizliği ve man-

zarası ortalarına yerleştirilen çiçeklerle ilkbahar güzelliğini sahneleyen harikulâde meydanlardı.

Kim, hatırlamıyorum, birisi, Bari şehrinin Napoli döneminde kurulan şehirlerden olduğunu söylemişti bana. Ama, şehrin tarihi surlarını geçince, buranın Napoli Krallığından çok daha eski bir yerleşim yeri olduğunu anlıyorum. Herneyse böyle bir şehirde, hiç olmazsa akşam kalkacak olan trene kadar güzel bir gün geçireceğim için oldukça mutlu hissediyordum kendimi:

— Hayır bayım! Gemi, yarın akşam hareket edecek.

Bu sözlerin sahibi gümrük memuruydum. İçimde bir burukluk yaratmıştı sözler. Halbuki kader yazgısından dökülen şeylerdi bunlar. Paris'te bileti kestirirken ne kadarda emindim, vaktinde gidebileceğimden.

Öyleyse şehre dönmekten başka yapılacak birşey yoktu. Hangi sokakta bir pansiyon odası bulmuştum hatırlamıyorum. Diğer İtalya yatakları gibi rahat ve yumuşak olan yatağımda uyuyuverdim hemen. Yolculuk sırasında hayli yorulmuştum.

Ertesi sabaha dek uyumuşum. Kahve içmek için yakın bir kahvehaneye gittim. Garson bir bardak suyla birlikte kahvemi getirdi. Paris'le Bari arasında öğrendiğim tek İtalyanca sözcükle karşılık verdim ona:

— Grazya!. Teşekkür ederim.

Ardından yakındaki lokantaları sordum kendisine. Ne o beni, ne de ben onu anlamıştım. Arkamdan bir ses:

— Fransızmısınız bayım?. diye sordu.

Sesin sahibi olan hanıma döndüm. Garsona yönelttiğim bütün soruları cevapladı. Yanıbaşında yetişme çağındaki kızı vardı.

Söyleşimiz uzadı; Liyon şehrindendi. Arnavutluk'tan bir adamla evlenmiş ama adam onu bırakıp yurduna dönmüştü. Ardından kendisi boşanmış bir erkekle evlenmişti. Şimdi ümitsiz bir şekilde eski Arnavut kocasını arıyordu. Ben:

— Bugün Tiran'a gidiyorum. Dedim.

Kadın Arnavutluk'tan yeni döndüğü için belki ondan ülke hakkında birşeyler öğrenebilirdim. O:

— Orada ne yapmayı düşünüyorsun? Fakirlik ve çileden başka birşey yoktur Arnavutluk'ta, dedi.

Kafamdaki düşünceler tereddüte dönüştü biran. Karamsarlık çökmüştü benliğime;

— Başımı sokacak bir yer, çalışacak bir iş bulamazsam, hazır param bitince ne yapacağım? Dönmek zorunda kalırsam, neyle döneceğim?

Benim için oldukça güç anlardı bunlar; yola devam etmeye olan azmim, sinirlerimde yayılmaya başlayan korku ve tereddütle amansız bir mücadeleye girişmişti. Fransız hanımın her sözü içimdeki korkuyu daha da artırıyordu.

Ne yazık ki, zorlu hayatım, bana hala öğretememişti, vazgeçme isteklerini arkaya atmayı. Tereddüt içerisinde kendi kendime;

— Belki, Fransa'da ya da Cezayir'de başka imkânlar doğar! diye söylenmeye başladım.

Kahvehaneden kalktığımda, artık iyice kararlıydım; Paris'ten ayrılmamdan önce Latin semtine gelen haberler aklımı kurcalamaya başlamıştı yeniden.

Sömürgeci idare bir hafta önce Şeyh Akabî'yi tutuklamıştı; Suç, Cezayir Müftüsünün suikastinde parmağının olmasıydı. Hapiste bulunan bu şahsiyete bir teyid telgrafı çekmeyi kafama koydum. Telgraf gö-

revlisi hanım oldukça şaşırmıştı; Özellikle gönderilen ve adresi ona garip gelmişti.

★

Astronomi alimleri, yeryüzüyle, göktaşlarından birinin çarpışma olasılığından bahsediyorlardı. Galiba Hecar kahvehanesinde, bir akşam gazetesinden okumuştum bu haberi. İtalya gezimden birkaç gün sonra okuduğum bu haberi görünce ümitle doldum.

İnsan bu tip psikolojik durumları, ancak, yokoluşa sürüklendiği anlarda yaşar. Kuşkusuz Gobles de ikinci dünya savaşının son günlerinde yaşamıştı bunları. Hem Üçüncü Kanat da ölmek üzereydi. Özellikle de Gobles'in Berlin Radyosu'ndan şu sözleri dile getirdiği gün, bunu daha iyi görebiliriz:

— Almanya; sözü, sonlu ve terkedemeyeceği gizli silahına çevirecektir. Yarınlarda olacaklardan kimse tereddüte kapılmayacaktır. Zira yarından sonra soru sormanın bir anlamı kalmayacaktır.

Bugün, anılarımı karıştırırken görüyorum ki; Gobles o gün dünyayı elinde olmayan bir gizli silahla tehdit etmiyor, ancak, kendi yokoluşunu ifade etmeye çabalıyordu.

O sıralar Fransız kamuoyu, İspanyol göçmenler meselesinde iki kutba ayrılmıştı; Sağ, Franko'nun zaferini kutluyor, solsa göçmenlerin barınak ve iş imkânları için bütün çabasını harcıyordu. —Günümüz tabiriyle— Fransız ilericilerinin, İspanya göçmenlerine karşı takındığı bu hümanist tavrı, Kuzey Afrikalı —özellikle Cezayirli— İşçilerin içler acısı hallerine karşı takındığı umursamaz tavırla karşılaştırmayı bile, abes görüyorum. Halbuki, Paris'in en pis semtlerinde en ufak bir sağlık yardımı görmeksizin yaşayan bu işçi kesiminin tümü Fransız uyruğu taşıyan kimselerdir.

Aslında bu tip bir karşılaştırma tamamen abes de değildi. Zira birbirini izleyen olaylar durumu daha bir gerçekçi görmemi sağlamıştı; İnsan ilişkileri, kanun taslakları değil yine toplumun bireyleri tarafından belirleniyordu. Bu toplumun geleceği ise bir bütün olarak tarih tarafından belirleniyordu.

O dönemi Paris'le Droks arasında geçirdim. Droks şehrindeki yaşantım, Ur nehrinin kıyılarındaki doğa güzellikleri arasında geçiyordu. Göğün altındaki bu portreler sanki serilmiş bir yeşil halı gibiydiler. Öğle sonraları eşim ve analığım Morinos'la korulardan, tavşanlarımızın günlük yiyeceklerini topluyorduk.

Bu okulda eşim ve analığımdan neler öğrenmedim ki; Zira her ikisi de, envaî çeşit bitkilerin isimlerini hiç zorlanmadan söyleyiveriyorlardı. Sadece bitkiler mi, haşerelerin bile. Halbuki ne Botanik ne de Biyoloji tahsili görmüşlerdi. Onlarınki; aynı herşeyi Allah'ın alemi yarattığı gün Adem'e öğrettiği isimlerle anan bir çoban gibiydi.

Oysa bizim aydınlar, bitkileri kapalı bir şekilde bitki, haşereleri de haşere olarak ifâde ederlerdi.

Düşünsel oluşumumuzdaki bu seviyesizlikle = Schématisme ilgili gözlemler dikkatimi çekiyor eğitimle öğretim arasındaki büyük farkı daha yakından görmemi sağlıyordu.

O dönemde Balzac'ın kitablarını titizlikle incelemeye başladım; Zira, analığım Morinas onla ilgili herşeyi mutfak raflarından birinde özenle koruyordu. Önceleri bu incelemeler, Fransız toplumu hakkında çok bilgiler verdi bana. Özellikle Napolyon'dan sonra başlayan Sanayi hareketi, Balzac bu dönemi bütün ayrıntılarıyla, Fransız hayatının güçlülük ve

zayıflılığını İnsanlık Komedyası (1) diye niteliyerek dile getiriyordu.

Tüm bu inceleme ve gözlemler, gelişen sosyal düşüncelerim için verimli bir toprağı oluşturuyordu. Droks'ta kaptıklarımı, iş aramak için gittiğim Paris'e taşıyordum. Ardından Hecar kahvehanesindeki Cezayirli işçi ve öğrencilere anlatıyordum. Özellikle de öğrencilerle ilgileniyordum; Zira, onlar Musali'nin dümen suyunda yüzmeye başlamışlardı; Belki, siyasi makamlara, ya da liderliğe ulaşabilirlerdi!. Onların dikkatlerini bireysel ve toplumsal değişmenin problemlerine çektim. Böyle bir değişim otorite/devlet olmaksızın imkânsızdı kanımca.

Evet, ulusal hareket güzel amaçlar seçmişti kendine ama, ne programını ne de bu programda kullanacağı araçları belirlemişti. Doğrusu bu ya; ancak kişisel çıkarların sağlanabileceği dağınık bir havada gelişiyordu hareket. Bu yüzden, öğrenci ve işçilerle konuşmamın fiili tesirleri olmuyordu; sanki çölde tek başıma konuşuyordum. Ancak, latin semtindeki arkadaşlarla avutabiliyordum kendimi. Hamude ve Salih gibi.

Salih b. Sai, sömürgecilerin tuzaklarına rağmen ayaklarını sağlamlaştırmak için kahramanca bir mücadele veriyordu. Yoluna çıkan tüm engelleri tebessümle karşılıyordu. Abisi Hamude ise, henüz savaşımını sürdürüyordu ve inzivaya çekilmemişti. Sonraları inzivayı seçen Hamude, bugüne dek, toplumdan uzak ve her türlü sosyal hayatı reddederek yaşamaktadır.

---

(1) Balzac'ın eserleri için kullandığı Müstear isim; (Yaz.)

Ali b. Ahmet hala herkese kızgındı. Sağında solunda gezinen incin şeytanlarına lanetler yağdırıyordu. Kaldırımda bilen bilmeyen herkesi Hitler'in selâmıyla selamlıyordu. O dönemde en büyük öfkesi Ulema Cemiyeti'ne karşıydı. Hatta, Şeyh Veritlanî'yi Paris bürolarına tayin etmelerini bile eleştiriyor ve öfkesini:

— Şerefimizi çiğnediler. Benim Bin Sâi'nin şerefini çiğnediler, diyerek dile getiriyordu.

Aslında ben bile, Şeyh Veritlânî'ye olan sevgime rağmen Ulema Cemiyeti'nin Paris bürosuna tayinini yanlış görüyordum. Zira böyle bir tutum, biz Paris'teki öğrencilerin konumunu zayıflatmıştı. Halbuki, Islahat mücadelecileri olarak, sömürgecilere göğüs geren biz öğrencilerden biri bu görevi üstlenebilirdi. Ama belki de, şartlar, böyle gerektiriyordu. Tıpkı, bundan uzun bir müddet sonra yaptığımız tartışmada Şeyh Arabî Tebissi'nin yorumladığı biçimde.

Enaklito'yla sürekli bağlantı halindeydim. Onu ziyaretlerimde, gerek düşünsel açıdan gerekse diğer açılardan oldukça yararlanıyordum.

Paris'teki gezintilerimin birinde bitirdiğim okula gittim. Bir çıkış belgesine ihtiyacım vardı. Görevli, yapmam gerekenleri söyledi. Yarın sabah alabilecektim. Okuldan çıktıktan sonra şans eseri Latin semtinde kaldırımda, Müdür Sodriye'yle karşılaştım. Yüzüne baktığımda hiçbir vakar ve kültür havası görmedim. Halbuki ilk gördüğümde tüm bunları görmüştüm çehresinde. Selam vermeden geçip gittim.

Belki bakışlar, karşıdaki kişinin gizli yönlerini keşfediyordu. Müdür Sodriye, ona bakışımda, içimde kendisine karşı beslediğim, hafife alma ve aşağılık görme temayüllerini anlamıştı. Ertesi gün, belgeyi almak için okula gittiğimde ilgili görevli:

— Belge Müdür beyin odasında, size kendi eliyle teslim etmek istiyor, dedi. Müdür, gülerek karşıladı beni. Belki de günahının kefaretini çıkarmak istiyordu.

— Bay Sıddık, Savunma Bakanlığı'nın açtığı sınava katılmak istermisiniz? Tank mühendisliği bölümü için hesap uzmanı arıyorlar.

— Aslında, ben de iş arıyorum Müdür bey, dedim.

— Öyleyse hemen, tarafımdan falan komutana git ve ismini kaydettir. Ben onunla görüşürüm. dedi.

Komutan nazikçe karşıladı beni:

— Mösyö Sodriye, hakkında birşeyler söyledi sınav yarın yapılacak. Dosyan hazır değil, sınavdan sonra hazırlayabilirsin.

Teşekkür edecektim ama subay buna fırsat vermeden:

— Yarın, 7.30'da burada olmalısın, dedi.

Sevinçle dolu olarak ayrıldım, oradan. Kafamsa, sınavdan sonraki Paris yaşantıma bir çeki düzen vermekle ilgili bin fikirle meşguldü.

Ertesi sabah herşey normal gitti. Öğleden sonra sözlü sınavına çağrıldım. Salonda sınav komisyonunun üyeleri vardı. Başlarında, askerî kıyafetiyle general. Yan tarafında beni karşılayan komutan oturuyordu. Diğer tarafında ise, sivil kılıklı biri vardı. İçimde bir çalkantı hissettim o an.

Soruları general yöneltiyordu, cevaplar tahtaya yazılıyordu. Doğrusu, soruyu cevaplayan, ne derece başarılı olduğunu takdir edebilir. Sınavdan sonra başardığımdan emindim. General:

— Sıddık?. Sıddık?. Bu bir Cezayirli ismi, neredensin?

— Tebisse'den efendim.

General yanındaki komutana dönerek:

— Ben de askeri hizmete o taraflarda Batine şehrinde başlamıştım, dedi.

General uzak hatıralarını aklında canlandırmaya çalışırken hava oldukça güzeldi içeride. Başka birine;

— Sonuçları ne zaman ilan edeceksiniz, diye sordum.

— Yaklaşık on gün sonra, diye cevapladı.

O an biraz karamsarlık çöktü içime. Zira, sınavın sonucu benim açımdan yakın olmalıydı. Böyle olursa, siyasî değerlendirmeler falan gündeme girmezdi. Ama aksi takdirde idari sahada birçok özel değerlendirme devreye girebilirdi.

Paris'ten eve döndüğümde, iş arama yorgunluğu tamamen üzerime çökmüş olurdu. Üstüne üstlük Hecar kahvehanesinde yaptığımız fikri tartışmalar tamamen halsiz düşürüyordu beni. Döndüğümde, yüz hatlarım eşimi korkuturdu:

— Vallahi, sanki suç işlemeden geliyorsun gibi bir halin var.

Eşim, gözlerimdeki fersizliği ve dağınık saçlarımı görünce üzülüp söylüyordu bunları.

Ama bu durum ancak bir gece sürüyor, ertesi gün aile ortamı içerisinde tekrar eski düzenli ve huzurlu halime dönüyordum.

Her seferinde böyle oluyordu. Sınav sonucu hakkında küçük ümitler beliriyordu içimde. Ama bu, zor bir durumdan sonra Allah vergisi olarak kısa bir sürede mutluluklarına dönen çocukların ümitleri gibiydi.

Postacı bana karşı oldukça cimriydi. Bu yüzden yolunu pek gözlemezdim. Nitekim, Cezayirliler de bunun için kökten bir çözüm bulmuşlardır; Kimse kimseye mektup yazmasın.

Bense, tank mühendisliği bölümünden gelecek mektubu bekliyordum. Neyse vaktinde geldi. Bir satırdan ibaretti: «Sınavın şartlarına uygun görülmediniz.» Bu ibare sanki açılıp kapanan bir anahtar olmuştu. —Bilemiyorum— meselem idareye arzedilince hep böyle oluyordu.

Ah, idâreden vazgeçebilsem! Belki de dini heyet bir müslümanı dini yüzünden hesaba çekmezdi? Paris yakınlarındaki, Hristiyan Öğretileri Enstitüsü'nde görevli bir Hristiyan din adamı aklıma geliverdi. Cezayir'deyken tanışmıştım onunla. Üç, dört yıl önce. Durumla ilgili yazdım ona. Mektubum eline geçince pek geciktirmeden cevaplamıştı bu iyi yürekli adam. «Mektubunu hemen Paris'teki bir müslüman dostuna vereceğim» diyordu.

Ne iyi bir adam!. Normal yaşamında bu tip açık yollara alışmıştı. Kolonilerdeki hayatın karmaşık düğümlerinden habersizdi.

Mektubumun verildiği bu Müslüman dostu kim olabilir? diye düşünüyordum. Bununla beraber, haber gelinceye dek eşimin sevincini bölmek istemedim. İki ya da üç gün geçmemişti ki, Prof. Massignon'dan bir davetiye geldi.

Yazgımın benim için çizdiği yolda son adıma kadar gitmekten başka çare yoktu. Massignon'a bir kere daha konuk olacakmışım meğer. Geçen seferki gibi çalışma masasının önüne oturttu beni, hiçbir şey sormadı. Yalnızca, iyi niyetli papazın kendisine iletiği mektuptan bahsetti. Sanki bu konuda bir tahkikat yapıyormuş gibi bir hali vardır. Sonunda:

— Oldukça önemli bir şey istiyorsun, dedi.

Evinin kapısından yolcu ederken söylemişti bunları.

Zannederim, 1937 yılının başlarındaydık. Tunus' taki hükümetin, Güney Tunus bölgesinde bir yol projesine başladığı ve iki teknisyene ihtiyacı olduğu haberi geldi. Bu defa, girişim şeklini değiştirmeyi iyice kafaya koymuştum:

— Son deneyimimde gördüğüm gibi, lâik bir toplumda, papaz cübbesiyle bir yere varamam. Özgür Düşüncesiyle tanınan bir tipe yaklaşmam gerek.

Droks sakinleri, şehrin tanınmış bir şahsiyetinin Masonluk derecelerinin en yükseğinden olduğunu biliyorlardı.

— Bu adamı bir denemem lazım, belki yardımcı olabilir.

Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin temsilcisinin iş isteğimi desteklemesi hususunda pekte ümitsiz değildim. Birkaç gün sonra konuyla ilgili olarak gönderdiği cevapta şunlar yeralıyordu: «Bu tip bir isteği tasdik edemeyiz zira sözkonusu proje, askerî bir yolun yapımıdır.»

Küçük yırtıcı tipten olan asî balığın ümitsizliğini ve burukluğunu duydum içimde. Her ne kadar, siyaset havuzlarına sakin balıkları yakalamak için atılmış olan ağın bazı yerlerini cüretli saldırılarıyla yırtıyorsa da ümitsiz bir çabaydı bu.

Derisi üzerindeki yüzgeçleri koparmak istemiyorlardı. Solungaçlarını da parçalamıyorlardı. Aksine; yiyenlerin ağzında yumuşakça çiğnenebilmesi için yoruyor, hırpalıyorlardı onu.

Kış son günlerindeydi. Droks kaldırımlarını tutan buzlar çözülmeye başlamıştı. Ağaçlar beyaz elbiselerini çıkarıyorlardı. Kuşlar yeni yuvalarını kurma yolundaydılar. Rengarenk kelebekler sanki hayatla mizah edercesine çılgınca uçuşuyorlar. Hava, ilkbaharın dönüşüyle, ısınmaya ve tatlılaşmaya başlamıştı.

Saatler boyu, küçük Evr vadisine bakan pencereye yaslı oturuyordum. Evimize yakın köprünün savaklarından coşkunca akan nehrin şeffaf suyu gözlerimi alıyordu. Diplerden gelen coşku, yüzeyde aynaların meydana gelmesine yolaçıyordu. Şu ahenkli doğanın herşeyine karşı yabancı hissediyordum kendini. İçimdeki fırtınalar ve köpürmeler alıkoyuyordu beni tüm bu güzelliklerden. Benliğim bir zindan, ben de mahkumu olmuştum onun.

Pek bol konuğumuz olmuyordu. Ancak, Parisli Hristiyan Gençler Birliği'nden bazı arkadaşlar, hafta sonları geliyorlardı. Ama, yıllar süren dostluğumuza rağmen, artık onlara karşı bir yabancı olduğumu hissetmeye başlamıştım. Neden gayet açıktı; Batı'nın sömürgeci tutumundan doğan sorunlarım.

Misafirlerimiz arasında bir de Fransız aile vardı; Bir adamla eşi; Genç adam gerçekten iyi bir insandı. Bir Fransız yayınevinde çalışıyordu; Yayınevi, basitleştirilmiş bilimsel kitapların basım ve dağıtımını yapıyordu. Neyse, konu, göğüs gerdiğim zorluklardı. Gençle eşi, yayıneviyle anlaşmamı önerdiler. Yayınevi, çalışma sahasını genişleterek Cezayir'de de kitap dağıtımı yapmak istiyordu.

Anlaşma tamamlanarak yolculuk tarihi belirlendi. Eşim elleriyle diktiği elbiselerle hazırlamıştı valizi; Zira, çarşıdan giysi almak neredeyse imkânsızdı bizler için. Fabrikalardan kiloyla aldığı kumaşları metreyle satan bir yahudi kadından, bir parça yün kumaş almıştı. Kadınların hoşlandığı tipten bir kumaştı bu; Ama, her yılki gibi elbise dolabım yenilenmemişti bu yıl, ne yapalım.

Ardından, yayınevi müdürü şerefime bir öğle yemeği verdi. Arkadaşımla yola çıktık. Vardığımda, Cezayir İslâm Konferansı'nın fiyaskoyla son bulmasın-

da etkili olan gelişmeleri yakından görmeye niyetliydim; Cezayir Müftüsü Bin Kahul'ün öldürülmesi ardından Şeyh Akabi'nin tutuklanması nasıl bir tepkiye yolaçmıştı Cezayir'de. Şehire uğursuzluk çökmüştü. Özellikle de, Islahat düşüncesinin akıl odağı olan Terakki = İlerleme Kulübü'ne.

Muhammed Şerif Cuclariye, her zamanki gibi bir halk kahvehanesinde okuma yazma bilmeyenlerin mektuplarını kaleme alıyor, gelenleri okuyuveriyordu. Ekmek parası için basitleştirilmiş bilimsel kitapları pazarlamaya geldiğimi duyunca çok etkilendi. Ne bu iyi adam ne de ben böyle bir işin bir müslüman için ciddiyetsiz birşey olduğunu bilemiyorduk.

Ertesi günden itibaren işe başladım. Önceleri arkadaşım bana yardımcı oluyordu. Doğal olarak buna ihtiyacım vardı. İşi kaptığımı anlayınca, ayrı ayrı semtlerde çalışmamızı kararlaştırdı. Aynı kapıyı ikimizinde çalmaması için Avrupalıların yerleştiği semtleri, ikiye taksim ettik.

Ama çocukluğmudan gelen tutukluğu bir türlü atamamıştım, üzerimden. Adımı soranlara Sıddık diye karşılıkta bulunuyordum. Girdiğim her evde veya büroda kendimi böyle takdim ediyordum. Tabii adımı duyasıya karşımdaki tipin, sömürgeci inanışı hemen kendini gösteriyordu. Başlıyordu bana kuşkuyla bakmaya. Konuşmamı dinlerken, kitap pazarlayıcılarından duymaya alışmadığı ifâde biçimine şaşıyor, kendi yapabileceği falsoları gizlercesine birkaç kelime lütfediyordu. Sonunda, güzel ve tatlı sözlerle kapıdan yolcu ediyordu beni.

Girişimlerin iki üç gün daha sürdü. Nihayet anladımki; çekirdeklerine kadar sömürgecinin icad ettiği böyle bir toplumda çalışmam hatta pazarlayıcılık bile yapmam imkânsızdı benim için.

Arkadaştan izin isteyerek, Tebisse yolunu tuttum. Aylardan Mayıs'tı galiba, güneşin insafsızca yakıcılığı altında yokluk ve kuraklık çöktü içime. Belki de çocukluğumda yürüdüğüm kırların uzun zamandır görmek nasip olmayan manzarasını acımasızca ışınlarıyla yakıyordu güneş.

Ama sosyal manzara daha bir kurak daha bir yoksul göründü. Eskiden herhangi bir problemin etrafında toplanan akılların ve gönüllerin arasında, kişinin içten duyduğu rabıta bağdan eser kalmamıştı. Dahası bizzat problemler lâf kalabalığı içerisinde dışlanıyor, umursanmıyordu. Aşağı yukarı her kahve laf pazarı, her masa hatipler(!) için kürsü olmuştu. Dileyen dilediğini, dilediği şekilde haykırıyordu bu kürsülerden.

Söz, kulüp yada mescitten, kahvehaneye taşınmasıyla değerini yitirmişti. Aslında tüm bunlar, Sarıklı otorite'nin sultayı Fesliler'e teslimiyle meydana gelmişti. Yazık ki bu teslim Cezayir İslâm Konferansı'nda da net bir şekilde gözlemlenmişti. Belki de teslimin ilk kurbanı fiyaskoyla biten bu Konferans olmuştu. Fransa'da Halk Cephesi'nin ortaya çıkışı, Cezayir'deki çöküntüyü kendine has bir tavırla daha da hızlandırıyordu; Siyasetle az çok ilgilenen her Cezayirli Fransız Sosyalist Partisine üye oluyordu. Hatta Islahat Partisi'nin önde gelenlerinden bazıları.

Kimsenin aklına gelmiyordu; Hiyanet! diye bağırmak. Musalî el-Hacc ise bu havada başkent Cezayir'de partisinin hücrelerini oluşturuyordu. Yurt, görevleri ifayı falan bırakmış, «Hak» aramaya, «İlericilik» istemeye gidiyordu.

Otuz küsur yıl sonra bu satırları kaleme alırken görüyorum ki; Şu an penceremin altında, çirkin bir hezimetten sonra istifasını bugün sunan bir Arap

şahsiyeti için «Kahrolsun» diye bağıran öğrencilerin bu dengesiz davranışlarının, çok acı sonuçları olacaktır. Hani bir hafta önce, Moşe Dayan için, niçin bağırmamışlardı «Kahrolsun» diye.

Gelişmenin temelinde yatan püf noktası şu; Tüm bu gösteriler, yürüyüşler aslında işten, yükümlülükten kaçmak için yapılmaktadır. Siyaset meydanlarında bu tip gösterilerin pekte net sonuçları görülmez. Ancak psikolojik açıdan sorumluluktan kaçış güdüsünün tezahürü olarak görülebilir bunlar.

Herkes konuşuyordu; Bense, doğuştan büyük şarkıcılarda varolan Allah vergisinden mahrum olduğum için nadir istisnalar hariç susmayı yeğliyordum. Bu istisnalardan biri de, Cuma geceleri şeyh Arabî Tebissî'nin yerine yaptığım konuşmalardı. Şeyh bu esnada İslâmcı Gençlik Kulübü'nde hitabelerde bulunuyordu. Ben de bunu, ülkeyi baştan başa saran kuru sıkı akıma tepki göstermek için fırsat biliyordum. Genelde sorumluluklardan ve uygarlığın problemlerinden bahsediyordum.

Ama ne çare; Sizif kayasının zirveye taşınıp oradan derin çukura itilmesindeki gibi Cezayir kitlelerinin ruhu da bir lahzada temel problemler seviyesine yükselip ardından tekrar gösteriler, yürüyüşler basitliğine iniveriyordu; Boy gösterme, cazibesi olan bir olaydı onun için. Ve sömürgeci, yeni yetme hareketlere de bu cazibeyi aşılayarak yönünü yükselişten alçalışa çevirivériyordu.

Ulema'nın böyle bir akıma karşı direnç gösterme gücü yoktu. Çünkü onlar ne bunun farkındaydılar, ne de haberdar olanları destekliyorlardı. Ahitlerine ihanet edip, kendilerini aldatanları, samimi bir şekilde olumlu eleştiri getirenlere tercih ediyorlardı. Bu yüzden o dönemde Şeyh Arabî Tebissî'yle aramıza bir

kırgınlık girdi. Ben, bir yıl önce Fransız gazetecilerine yaptığı açıklamayla kendisini Konferans başkanlığına getiren Ulema Cemiyeti'yle alakasının kalmadığını belirten Milletvekilleri Birliği başkanına saldırıyordum. Şeyh ise, bu adamın avukatlığını yaparak «tek adam» olduğunu söylüyordu. Halbuki bu adam, çeyrek asırdır halkın dokuduğunu bozmaktan başka birşey yapmıyordu. Bizzat kendisi Konferans'ın ikinci defa yapılması düşüncesine karşı çıkıyordu. Hem de esas olarak bu düşünceyi reddederek. Tabi o sıralar, dünya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'de yapılan görüşmelerde imtiyazlılar (!) tarafından kullanılacak Veto hakkından bi-haberdi.

Ve bu şekilde, sömürgeciler hiçbir kurban vermeden kavgayı kazandılar. Ardından Islahat meydanında yapılan mücadeleyi de zaferle noktaladılar; «Tek Adam» ve Milletvekilleri Birliği'ndeki arkadaşları, Islahatın kökünü kazıdığı Zerde (1) törenini Kostantine'de yapmaya karar verdikleri gün kazanıldı bu zafer;

Zerde töreninin yapıldığı gün Madam Doninsan neler düşündü bilemiyorum. Ama her Cezayirli törenin bizzat sömürgeci büyükler tarafından finanse edildiğini biliyordu(!) (2) Tabii bedava sirke baldan tatlı hikâyesi. Halk oldukça rağbet gösterdi bu şölene. O arada iki yıl önce halk tarafından tahrip edilen Yahûdî mağazaları Tek Adam'ın ölümüyle ilgili uydur-

(1) Net Din anlayışını zedelediği için Islahat öncüleri tarafından Cezayir şehirlerinde yapılması durdurulan nezir kurbanı şölenleri (Yaz.)

(2) Sömürgecilerin ve bazan bizzat ulusal tiplerin halkın dinsel düşüncelerini hurafelerle bulandırmak için bu tip olaylara ses çıkarmadıkları hatta el altından desteklediklerine işaret etmek gerekli. (Çev.)

ma bir haber üzerine onun ismi yazılı tişörtler üretmeye başlamışlardı.

Bu tütsülü havayı teneffüs etmek oldukça güçleşmişti.

Evden ancak geceleri çıkıyordum. Kulüpte, Haşişi Muhtar'la çay içiyorduk. Zavallı sonunda o da, Fransız Sosyalist Partisi'ne üye olmuştu(!). Ne çare mikrop her tarafa yayılmıştı. Ama Muhtar bu üyeliğe rağmen taşralı alçakgönüllü karakterini koruyordu. Öfkesini ifade etmek için zayıf Fransızcasını kullanmaktanda geri kalmıyordu. Ta Avrupa tipi kahvehanelerde bir kumarbazken bunu yaptığını biliyorduk:

— Ey kurbağalar(!) nesli!.

Benle, Halidi'yle yaptığı tüm siyasi nutuklarında kullanıyordu bu üç sözcüğü. Çok samimi ve içten olduğu için onun nutuklarını dinlemeyi diğer önderlerinkine tercih ediyorduk.

Nietzsche'yi okumaya başladıktan sonra, Halidi'nin yüzüne vuran ruhsal arınma alametleri dikkatimi çekiyordu. Hatırlarsanız iki yıl önce Nietzsche'yi öğütlemiştim ona. Halîdî, Alman Filozofun düşünceleri sayesinde, bugün bile üniversite gençliğimizi tehdit eden sapmalara karşı kendini korumayı bilmişti. Zira, Nietzsche, onu düşünmeye itiyor dolayısıyla o da kendini toplumdan ayrı tasarlıyor, onun çizgisine kendini kaptırmıyordu.

Kuşkusuz insanlık, sözkonusu filozofun, kitaplarını değiştirme görevini üstlenen heyetin çalışmalarını tamamlamasıyla çok şeyler kaybedecektir. Sözde Nietzsche'yi dünya kütüphanelerine uygun hale getirmeyi iddia eden bu heyet aslında, köktenciliği, inanç sıcaklığı ve düşüncelerin temelliliğini reddediyordu. Yazarlardan isteği; abur cubur herşeyin altına imza koymalarından ibaretti.

Mısır Edebiyatına olan sevgimi yitirmiştim. Oysa eskiden sırf onun için Bahi'nin kahvehanesine ve Salih Şakka'nın halkasındakilere takılırdım. Bilimadamının nefes alış verişi zorlaşırken ben hiçbirşeyden tat alamaz olmuştum. Garib; doymak bilmez arzu ve şehvetiyle dev bir yükün sahibi olan sömürgeci cebbarın altında eziliyordu.

Arasıra Saat Kapısı'na uğrardım. Yanıbaşındaki halk kapısı açıldığında, kalabalıklar ordunun artığı yemeklerden paylarını alabilmek için birbirleriyle yarışırlardı. Alabildiklerini de şehrin çöplüklerinden buldukları konserve kutularına doldururlardı. Ve elbiselerinin altına gizledikleri bu kutularla evlerine dönerlerdi.

Bu manzara, iktidarın olmadığı bir toplumda yaşayan halkın trajedisini hatırlatırdı bana. Doğrusu, hiçbir resmî makamdan yardım görmeyen halkın bu tip bir sosyal çöküntüye kendi başına göğüs germesi acıklı bir durumdu.

Şeker ya da kurban bayramı vesilesiyle çocuklara elbise dağıtmaya karar verdik. Sağdan soldan hiç beklemediğimiz sayıda çocuk çıkıverdi ortaya. O sıralar Cezayir'e gelmiş olan eşim evin pencerelerinden birinden dağıtım işlemini izliyordu. Dağıtım bizim caddede yapılıyordu. Sabahın erken saatlerinde birsürü çaresiz toplanmaya başladı. Galiba manzara eşimde psikolojik bir şok etkisi yapmıştı. Eve döndüğümde garip bir ruh hali içerisinde şunları söyledi:

— Vallâhi, caddenin giriş ve çıkışına birer makinalı yerleştirip şu günahsızları kurşunlasalardı, böyle başıboş zavallı olarak bırakmalarından daha merhametli olurdu!.

O sıralar, Avusturya, Almanya'ya katılıyordu. Müsteşar Delfos hükümetten uzaklaşmış ya da uzak-

laştırılmıştı. Avusturya yolu açıktı. Hitler, ilerliyor, davul askerî ritminde dövülüyordu. Hitler bir nutuk çekti; kitleler her cümlesini sloganlarla kesiyordu. Sanki bir fırtına olmuştu, hep bir ağızdan çıkan bu sloganlar, dünyayı titretiyordu.

Emsalsiz bir geceydi o. Nutuğu, Sadık b. Zira'nın ardiyesinde Halidi İbrâhim'le dinledik. Her uğultu gönlümü yakın bir yokoluş umuduyla dolduruyordu.

Ama bu umut gerçekleşinceye kadar, ne yapabilirdim?

Bütün gününü Bahi'nin kahvehânesinde laf yaparak geçiren şu gençliğe şaşıyordum. Daha ciddî birşeyler, olumlu işler yapmak daha akılcı değilmiydi. Hizmet ve fedakarlık ruhu niçin ölmüştü?

Aklıma bir fikir geldi; Bazı gençlerden, diğer mezarlıklara göre çok ihmal edilmiş durumda olan müslüman mezarlığını temizleme hususunda yardım isteyebilirdik. Zavallı ölüler, caddelerdeki diriler gibi ihmal edilmişlerdi! Eğer kabul ederlerse bu onlarda sorumluluk üstlenme duygusunun az da olsa yerleşmesine neden olabilirdi. Belki şehir halkına da bir ders olurdu bu; Düşüncesizler, sömürgeci belediyeden, mezarlığın etrafını duvarla çevirmesini ve içini temiz tutmasını istiyorlardı (!) Mekanın temizlenmesi için gençlerde bir gayret doğarsa halkta yola gelir, maddî yardımda bulunur, inşaatçılar da ücretsiz çalışarak destek olabilirlerdi. Sonuçta gençler eşyanın çehresini ve halkın durumunu değiştirmede izlenmesi gereken gerçek siyasetin; hak aramaktan değil, sorumlulukları yerine getirmekten geçtiğini anlayabilirlerdi.

Projeyi, Bahi'nin kahvehanesinde beni dinlemek için toplanan gençlere anlattım. Konuşma bittiğinde,

alkışlamaya başladılar. Mutlulukla dolmuştum, çok sevinçliydim. Ne yazık ki bilahare düşünce ayrılıkları çıktı ve proje gerçekleştirilemedi.

Eylemsizliğimizi çok güzel vurgulayan bu sayfayı tekrar bir irdelersek, sebebin, gençlerde egemen olan psikoloji ile bendeki düşünsel açı olduğunu görmemek mümkün değil.

O dönemde çamuru daha bir cıvıtan başka bir etken daha vardı; Halk Cephesi Fransa'daki etkinliklerin aynını ya da benzerini Cezayir'de de gösteriyordu. Kelam kesesinin ağzını açan da oydu. Halkı, laf olsun diye konuşma, dedikodu yapma hastalığı istila etmişti. Bu öldürücü hastalık Cezayir Toplumu için çok kötü olmuştur.

Bakınız ilginç bir örnek; Fuar vesilesiyle konuşma yapan hatipleri dinleyenlerden, bu hastalığa tutulmuş biri kendine söz hakkı verilmesini istedi. Kendisine olumsuz cevap verilince bağırmaya başladı:

— Konuşmazsam patlayacağım be!.

Dinleyicilerden bazıları, galiba Haşişi Muhtar'la, Hâlidî, patlamayı (!) önlemek için:

— Bırakın konuşsun!. Konuşsun!. dediler.

Hasta tip elinde bir süpürgeyle kürsüye atıldı. Onuda nereden bulmuştu bilmiyorum:

— Sömürgeyi işte böyle süpürüp atmalıyız diyor biryandan da elindeki süpürgeyi habire sallıyordu. Tıpkı kalp sektesinden kurtulmuş gibi rahat nefes alarak, neşeyle indi kürsüden. Konuşma hastalığına tutulmamızla halk olarak ne değerler yitirdiğimizi, ne zararlara girdiğimizi kimse takdir edemez. Konferansın fiyaskoyla son bulmasından sonra Cezayir halkı başıboş, serseri bir gemi halini almıştı.

Halbuki önceleri, düşünceler net ve duru, niyetler saf ve samimiydi. Kalpler merhametliydi. Tüm

bunlar kısa bir zamanda yerini, kin, sahtekârlık, düşmanlık başıboşluk ve acımasızlığa bırakmıştı.

Sanki halk bir orkestra olmuş, herkes kendi telinden çalıyordu. Fertler kendi çıkarlarını sağlamak için bazan ulusçuluk bazanda Islahat adıyla ortaya çıkıyordu. Kapıdan kovulan tasavvufî hurfeler pencereden girmeye başlamıştı. Tarikat zaviyelerini terketmiş hatta kapılarına kilit vurmuş olan halk, yeniden açmaya başlamışlardı kapıları. Artık, Amariyye ve Kadiriyye tarikatlarının zaviyelerinden gelen tanbur seslerini duyuyordum. Yıllar önce gençliğimde dinlemeye alışık olduğum bu ses, işte yine işitiliyordu her Cuma gecesi. Belki Madam Doninson da zifaf geceleri yapılan törenlerden gelen sesleri dinliyordu.

Bahi, trompet çalmayı öğrenmiş bir askeri bando görevlisi gibi başladı tanbur çalmaya. Ve arkasında bazan kahveden zaviyeye, bazan da zaviyeden kahveye giden kalabalık.

Cenazeleri taşırken yine çok sesli(!) kalabalıklar ortaya çıkmaya başladı. Madam Denoncin bu değişiklikleri nasıl değerlendiriyordu? bilemiyorum.

Birgün tellal lider'in o gece nutuk çekmek için kasabaya geleceğini duyurdu. Bilemiyorum, Madam Doninsan acaba, sömürgecilerin, lise ve üniversite sıralarından gelen bu fesliyi kendilerinin bir eri olarak mücadele meydanına nasıl attıklarını düşünmüşmüydü?

Havada, vatanperverlik(!) ısısı artış kaydederken dedikoducuların yoğun bir çalışmaya başladıklarını görüyordum. Halk lideri karşılamak için Nakas vadisindeki köprüye doğru ilerliyordu. Bende gizlenmek için eve gittim. Tıpkı geçen 16 yıl boyunca yaptığım gibi. Fransız ordusunun Cezayir'i işgalinin yü-

züncü yılı kutlanıyordu o gün. Bu tip panayırlara karşı tavrımı bilen kasaba sakinlerinden biri şunları söylemişti bana. Kabile gençlerinden biri diğerine soruyordu:

— Liderin saçları altından mı?(1)

Ne acı bir durum ya Rabb, aklını yitirmiş bir toplum!.

Akşam Sadık b. Zira'nın evinde liderin şerefine bir ziyafet düzenlendi. Ben, Halidi, Salih Havvas ve Muhammed Mekkî çağrılmıştık yemeğe. Arkadaşlar, Cezayir İslâm Konferansı'nın fiyaskoyla sona ermesinin nedenleri üzerinde lidere soru yöneltmek için gitmemde ısrar ettiler. Neyse, yemekten sonra söze başladım.

Ama lider, tilkiden kurnaz, kargadan aptaldı. Ben konuştukça o sustu. Onun yerine yönelttiğim zor soruları, sonraları Fransız Haberalma örgütünün numaralarından biri olarak görülecek olan arkadaşı cevaplamaya çalıştı. Tabi her zaman olduğu gibi Cezayir siyasi hayatında görevini tamamladıktan sonra ortaya çıkacaktı adamın casus olduğu.

Konuşmam, cehennem ateşinden daha şiddetliydi. Ama ne çare, sadece boşluğu yakıyordu. Dolayısıyla zafer lidere kaldı. Nutuk çekmeyi ise ben kazandım.

Aynı gece lider bir zafer daha kaydetti. Yemekten sonra çaya çağrılmış ve topluluğa Şeyh Arabî Tebissi de katılmıştı. Bu defa lider kendi konuştu. Tebisselilere Ulema Cemiyeti'ne karşı aldıkları tavrı anlattı. Özellikle Başkent Cezayir'in Müftüsünün öldürülmesinden sonraki zaman kesitinde.

---

(1) «Altın Saçlı», terimi, Sultan Kızı'nın halk hikâyelerinde sık sık geçer (Yaz)

Ee, artık konuşmaya başlaması gereken, Şeyh Arabî Tebissi'ydi. Ne de olsa, Bin Badis'ten sonra cemiyetin iki veya üçüncü kişisi sayılırdı. Ama o ne yaptı? Sustu!. Böylece lider bir gecede iki zafer kazanmış oldu; Birincide susarak, ikincide konuşarak.

Dünya, II. Büyük Savaşına doğru yolunu alıyordu. Sofiler gibi cezbeye gelmişti Almanlar. Bu arada Dotşi de sesini yükselterek sağa sola tehditler yağdırmaya başlamıştı. Bazı libyalıların kendisi için yapılan zafer takının altında takdim ettikleri İslâm Kılıcı da şöhretini artırmıştı. Bingazi'yle Trablus arasında dikilen bu anıtın iskeleti savaştan sonra insanın kibrini ve böbürlenmesini gösteren bir anı olarak kalmıştır. Tıpkı aynı yerde ikibin yıl önce dikilmiş bugün harabe olan Roma anıtları gibi. Sanki «Dünya size de kalmaz» dercesine duruyorlar.

Ama, Bari istasyonu yayına başladığında, Bahi'nin hatta Sadık Şakka'nın etrafını saran halkalar hemen ona kulak kesilmeye başlamışlardı. Banaysa, İtalyan sefarethanesine yaptığım sonuçsuz başvuruyu ve bir yıl önce bizzat Bari'ye yaptığım hayal kırıklığıyla biten ziyareti hatırlatıyordu bu ses.

Oysa hala aynı problemle dertteydi başım; Ne yapabilirim?

Sömürgeciler bütün çalışma sahalarını kısıtlıyorlardı. İş bulmak için Fransız Muhâberatından birinin devreye girmesi zorunluydu.

Arkadaşım, Haşişi Muhtar da birbirini izleyen zor yıllardan sonra problemleri hala çok olan bir kişiydi. Fıtri doğruluğu gereği hükümetin bereket(!) ağlarına pek yanaşmıyordu. Ancak bir tesadüf eseri, hayvan ihracatında kendine bir iş bulmuştu. O dönemde yapılan bu ihracat genelde Fransız kasabların ihtiyaçlarını karşılamayı hedefliyordu. Şehirdeki hay-

van tüccarlarından biri arkadaşıma yardım etmişti. Artık Cezayirle Marsilya arasında mekik dokuyordu Gidişinde beraberinde götürdüğü hayvanların satış fiyatlarından belli bir komisyon alıyordu. Ancak bir süre sonra Fransız kasapların alış fiyatlarını düşürmeleri yüzünden geliri azalmaya başlamıştı. Nakliyecilerin taşıma ücretlerini artırmaları maliyeti artırmıştı. Bununla beraber arkadaşımda hiçbir değişme olmadı. O kanaatkar biçimde sürdürdü işini.

Sömürgecilerle dostluğu olan veya onların ekmeğini yiyen herkesin beni yalnız bıraktığı bir dönemde o bana sadık ve vefakar bir arkadaş olarak kalmıştır.

Marsilya'dan son dönüşünde bana sürpriz bir haber getirdi:

— Sıddık, hazırlan, gelecek sefer beraber gideceğiz Marsilya'ya.

— Ne oldu Muhtar?

Durumu özetleyerek açıkladı bana:

— Marsilya'daki müslüman kardeşlerimiz birkaç ay önce Cezayir İslâm Konferansı Kulübü adında bir kulüp kurdular;. Amaç, ordaki işçi kardeşlerimizi eğitip, onlara kültür kazandırmak. Kuruluşları için bir müdür bulmamı istediler, ben de onlara senden bahsettim. Yolunu gözlüyorlar.

Bilemiyorum aklımı en çok kurcalayan neydi? Artık nefes alamadığım bir havadan kaçmak mı yoksa sarıklısıyla feslisiyle aydınlarımızın fiyaskoyla bitmesine yolaçtıkları «Cezayir İslâm Konferansı» düşüncesinin halktan biri tarafından canlandırılmaya çalışılmasından alınacak ibret mi?.

Herneyse, Tebisse'de ne dişi ne de erkek devem kalmıştı. (1) Özellikle, yaz ortalarında eşimin dönmesinden sonra. Her yıl tatillerde konuğu olduğum kasabama beni bağlayan tüm bağlar altüst olmuştu, tersine yürüyordu işler. Söz söylemesi gerekli olduğuna inanan kimseye fırsat verilmiyordu. Aksine her kulaklı, dile gelmiş, ordan bardan konuşuyordu.

Tebisse, hoşlandığım taşralı yönünü tam anlamıyla yitirmişti. Artık ondan kopartabilecek birşeyim yoktu. Hatta doğal çehresi bile değişmişti kasabamın. Hergün ısı daha artıyor, kuraklık daha bir egemen oluyordu.

Öyleyse, Haşişi Muhtar'ın önerisi benim için tahliye sandalıydı, cankurtarandı. Birkaç gün sonra onunla ve beraberinde götürdüğü hayvanlarla Marsilya limanına varmıştık.

★

Miraya Hanı, hayat kadınlarının piçleriyle yaşadıkları hanlardan biriydi bu caddede. Doğal olarak onların varlığı özel neviden gece tiplerinin sayılarını artırıyordu. Buna rağmen, Miraya, Cezayir İslâm Konferansı Kulübü üyelerinin toplandığı bir han olarak yaşıyordu bu bataklıkta. Hanın sahibi Telmuzi aynı zamanda kulübünde kurucusuydu.

Telmuzi Anabe'dendi. Belki de bu yüzden bu batakhane ahalisiyle iyice uyuşmuştu. Onu özel olarak tanımayan biri, kendisiyle herhangi bir Marsilyalı Hancı arasında hiçbir fark göremez. Marsilyalılara özgü içkiyi müşteriye sunarken öyle rahattır ki. Hem çok güzel ağız arar.

---

(1) Yazar, yapılacak birşeyi kalmadığına işaret ediyor. (Çev.)

Haşişi Muhtar'la hana girdiğimde içimde bir boğukluk, sıkılma hissettim. Sanki, ideal bir papaz rolü oynamayı tasarlayan kişinin haleti ruhiyesine girmiştim. Toplumun hastalıklı yönlerini tedaviyi falan düşünmeksizin sırf hristiyanlık propagandası yapmak için tapınağa giren bir papaz.

O gün içimde hissettiğim düğümlenmenin etkisi altında kalan müslüman aydınlarda egemen olan psikolojiyi şimdi hatırlayabiliyorum; Onlar basit görevlere her zaman yukarıdan bakarlar, zira bu, benliklerindeki arzuyu gösterişe dönüştürmemektedir. Örneğin, bir defasında, Tebisseli öğrencilerden biri, kasaba okulunun çocuk sınıfını almayı reddetmişti, çünkü Zeytune Üniversitesi mezunuydu(!). Çocuklar bana kalmıştı.

Bu düğümlenme olayı yalnız aydın kesimimiz için geçerli bir olgu değildi; Feslisi sarıklısıyla bizimkilerden başkalarında da vardı bu; Örneğin 19. yüzyıl Fransız edebiyatının tanınmış çehrelerinden Bosiye, Kral'ın kilisesinde görevliydi. Çünkü hitabet gücü çok yüksekti. İşte bu adam, bir pazar ayininde; salonda, kral ve prensesler bulunmadığı için, dua okumayı reddetmişti.

Bende düğümlenme bu Fransız kadar hakim olamadı göğüs gerdiğim şartlar, düğümlenmenin davranışlarım üzerindeki etkisinin azalmasına yolaçıyorlardı. Hatta, o dönemde, eşek sıpalarına ahırda alfabeyi öğretmekle dahi yükümlü kılınsaydım hiç tereddüte kapılmadan girerdim ahırdan içeri. Zira dışarıdaki gerçekler çok daha acıydı.

Bendeki düğümlenmenin yenik düşmesinin nedenlerinden biri de Miraya hanında tanıştığım Cezayirli işçilerdi. Onlarla geçen en tatlı anılarımı bugün bile hatırlarım. Telmuzi'nin bana tanıttığı Cezayirliler

ağızlarına içki koymayan tiptendiler. Hayat kadınlarıyla hiçbir alış verişleri yoktu bunların. Buraya gelmelerindeki tek neden kendilerinin de katkılarıyla kurulan Kulüp binasının burada olmasıydı.

Salondaki bugünki toplantı, şerefime tertip edilmişti. Herhangi bir üyenin gelişinde, Telmuzi işini gücünü bırakıp ona beni tanıtıyordu:

— Bu, Şeyh Sıddık, kültür merkezimizin idâresini üstlenecek.

Haşişi Muhtar da bu takdimin ardından hemen ekliyordu:

— Sıddık bey, size sırf dininizi öğretmeyecek. Cam, kâğıt vs. yapımını da gösterecek. Kendisi mühendistir.

Aslında Muhtar'ın böyle bir ilâvede bulunması boş değildi; O'na göre Islahat hareketi sadece dini sahadan ibâret kalmamalıydı. Belki üyeler üzerindeki etkimin daha güçlü olmasını da istiyordu. O bir taşralıydı ve duygularını ifade etmede hiçte ağdalı sözcüklere kaçmıyordu, samimi ama basit sözlerle ifâde ediyordu bunu. Neyse, çevremdeki halka iyice genişlemişti; Söze, Cezayir'in konumu hakkında özellikle de Islahat hareketi üzerinde konuşarak başladım. Bazan üzerine basa basa, bazan da öfkeli bir uslupla söylediğim yerini bulan kelimeler, üyeler üzerinde iyi bir etki bırakıyordu. Özellikle de sonraları iyi bir arkadaşım olacak olan ve Kulüb'ün o yıl en enerjik çehresi Sevalimiye'nin üzerinde.

Sevalimiye, Cezayir'de, el-Kasaba adında bir halk semtinde yetim olarak büyümüştü. Ardından daha çocuk sayılabilecek bir yaşta Marsilya'ya gelmişti. Delikanlılık yıllarını, Marsilya kaldırımlarının yaramaz gençleriyle geçirmişti. Yemesi, içmesi ve giymesiyle tam bir Marsilyalı liman işçisi olmuştu. Li-

manda dönen her türlü dolaptan haberi vardı. Aşağı yukarı tüm denizcilik acentalarını, gemisayılarını gidip geldikleri limanları biliyordu.

Ona Marsilya'lı bir sokak çocuğu da diyebiliriz. Ama, o tüm bu şartlarda bile, Cezayir toplumuyla bağlantısını koparmamıştı. İyisi kötüsüyle olup bitenleri, çevrilen dolapları hep biliyordu. Ve o, diğer başları dertte olan Cezayirliler gibi içki içmeye, ya da esrara kaptırmamıştı kendini. O dönemde ailesinden kopan Cezayirli'nin bu tip kötü alışkanlıklar edinmesi hiçte zor değildi. Hele hele Marsilya gibi her türlü pisliğin bol bulunduğu bir liman şehrinde oldukça kolaydı bu.

Sevalimiye herşeye karşı çekingen bir tavır alıyordu; Örneğin sendika hareketine katılmamıştı. Halbuki bir bağdan ibaretti bu hareket. Ama, günler, Sevalimiye'nin tutumunu haklı çıkardı. Sendika, Cezayirli işçileri, grevlerde kurbanlık koyun gibi kullanıyordu. Üstüne üstlük, özellikle Halk Cephesi'nin oluşturulmasından sonra bu işçiler, sağ sol çatışmalarında ön saflara itiliyor ve tampon vazifesi görüyorlardı.

Hususiyetle, Le Şaboliye caddesinde olup bitenleri çok iyi biliyordu. Hatırlarsanız geçen bölümlerde az da olsa bahsetmiştik bu caddeden; Avrupalı turistler için Cezayir yaşamından bazı unsurların sergilendiği Hayvanat Bahçesi bu caddedeydi. Doğal olarak sergilenen şeyler, sömürge zevkine uygun seçilmişti; Alçak bir politika!. İşte Sevalimiye gayet net gözlemliyebiliyordu bu politikayı. Özellikle Cezayirli işadamlarına karşı kin duyuyordu. Öyle ya, sömürgecinin bu alçakça politikasını uygulamaya geçiren bu soysuzlardı.

— Allah kahretsin onları; Yurtlarının şerefiyle oynayıp kardeşlerinin düştükleri kötü durumu istismar ediyorlar!. diyordu Sevalimiye. Le Şaboliye caddesinden bahsederken, sözlerini bununla noktalıyordu hep.

Miraya Hanındaki tanışmamızdan sonra samimi bir havaya girmiştik onunla. Kurumun başındayken yapılacak birçok şey konusunda bana yardımını esirgemedi. Daha ilk konuşmamızdan sonra bana yardım görevini üstlenmişti; Telmuzi;

— Sevalimiye, herhalde Sıddık beyi bugün Kulübün bulunduğu Foşiye caddesine götürebilirsin? dediğinde hemen kabul etti bunu.

Haşişi Muhtar öğle yemeğine davet etmişti bizleri. Yakındaki bir lokantada yemeklerimizi yedik. Hemen ardından, Foşiye caddesine gittik. Numara: 16. Yeni boyanmış güzel bir yapı; Orta yerdeki tabelada şunlar yazılı «Cezayir İslâm Konferansı Kültür Merkezi»(1) Tam karşıda bir Hristiyan okulu; «Sainth Jack Enstitüsü.» Tabii görüntüsü, bizim kulüpten oldukça farklı; Birinin kökleri tarihe salmış, diğeri ise kaldırımlardaki bir yeni yetme;

Sevalime elindeki büyük anahtarı kapıma kilidine sokarken;

— Eski bir demirci dükkânı. dedi.

Uzun ve tavanı yüksek bir salonda bulduk kendimizi. Duvarlar kireçle güzelce boyanmıştı. Tavan da salonu aydınlatan orta büyüklükte bir lamba vardı.

Girişin solunda, küçük bir salon yeralıyordu. Ana salondan, tahta bir duvarla ayrılıyordu burası. Bu

(1) Fransızcasının tam karşılığı; Ancak Cezayirliler kısaltmaya giderek Cezayir İslâm Konferansı Kulübü derlerdi. (Yaz)

küçük odayı, Foşiye caddesine bakan ve Hristiyan okulunun tam karşısına düşen pencereden gelen günışığı aydınlatıyordu. Galiba eskiden demircinin bürosuydu burası. Sevalimiye burayı takdim ederek:

— Kulübün bürosu dedi.

Mekana temizlik egemendi. Tabii bu da beni rahatlatıyordu. Düşüncelerim yerli yerin oturmaya başladı. Miraya hanımı unuttuğum ölçüde daha bir dengeli düşünüyordum. Şimdi bu dükkândaki görevimi nasıl sürdüreceğim hakkında fikir üretiyordum. Eşim de ender yetenekleriyle, bir marangoz, bir terzi ve iyi bir ev kadını olarak yaşantımın maddî yönünü çekip çevirecekti. Ancak, merkezin bana vereceği mütevazi aylığı hiçmi hiç düşünmüyordum. Kimseden de bu konuda bir ses çıkmıyordu zaten. Ama hepsinde gördüğüm iyi niyet bana yetiyordu. Özellikle de Sevalimiye'nin cesur kararlığı. Baktımki bu değerli kardeşim hemen aynı gece Cezayirlilerin bulunabileceği her yere gitmiş; Le Şaboliye Caddesindeki tüm kafelere ve lokantalara ve herkese haberi vermiş:

— Şeyh Sıddık geldi. İlk toplantısını gelecek Pazar gecesi kulüpte yapacak!.

Bana kalansa ister istemez bu yeni rolü; sarıksız şeyh rolünü güzel bir şekilde üstlenmekti.

Beklenen gün geldi; Akşam üzeri saat 4 sularında ana salon dolmuştu. Oturumu Telmuzî açtı. Kuruluşa aylık bağışlarla yardımda bulunulması gereğinden bahsetti.

Ardından, kurucu meclisten bir üye daha söz alarak şunları dile getirdi.

— Şeyh Sıddık'la bize gelen nur kaynağına dikkat edelim; Eğer bizler yükümlülüklerimizi yerine getirirsek o da aydınlatmaya devam edecektir. Ama

o kaynağı kendi başına bırakırsak, ilgilenmezsek, sönüp gidecektir.

Bu değerli şahsiyetin konuşmasını noktalarken söylediği bu sözler bugün bile aklımdan çıkmaz. Gözlerim yaşarmıştı. Bana iltifat edildiği için falan değildi bu; Yıllardır bana ve aileme karşı takındığı acımasız tavrına karşı ilk tepkiyi Cezayir Halkından bir ferdin dilinden duymuştu sömürgeciler onun içindi.

Ardından orta halli Arapçamızla bizde bir konuşma yaptık. Haşişi Muhtar Fransızca konuşmamda diretti. Dinleyicilerin değerimi daha iyi anlayabilmeleri içindi bu ısrar. Onu kırmayarak birde Fransızca konuştum:

Kürsüde yanımda, Cilâlî bey vardı; Kurucu meclis üyelerinden biri. Günlerin ve yılların bana, faziletini asla unutturamayacağı bu değerli, iyi insan, konuşmamın sonunda gözyaşlarıyla kucaklamıştı beni.

Salondaki sandalyeler yetersizdi, bu yüzden dinleyicilerin büyük bölümü ayaktaydı. Ardından uğultu halinde ferdi soruların yöneltilmesine başlandı. Çehrelerdeki karamsarlık emareleri kaybolmuştu. Hatta, Cezayirliler gettosunda yoğunluğu oluşturan işsizlerde bile bir umut vardı artık. Kendim de mutlu olduğumu hissettiğim bu genel neşe havası ne güzel bir şeydi; Sömürgecilere karşı ilk zaferi kazanmıştım. Sanki ölmeden mezara konupta oradan çıkan bir kişiydim.

Bunun yaşantım boyunca sürekli böyle kalacağı hakkında en ufak bir fikrim yoktu; Zira, her zaman mezara atılma ve sağ olarak çıkma psikolojisini tatmışımdır, hayatımda.

Evet, mezardan çıkma halindeydim; Ta ki, Telmuzî'nin oturumun sonunda yaptığı çağrıyı duyuncaya dek:

— Kardeşlerim Salı günü yapılacak gösteriye kesinlikle katılmalıyız. Zira dostumuz Bertrant Lokache orada bir konuşma yapacak!

Bu isim pek yabancı gelmemişti bana. Zira sözkonusu şahsın o dönem Cezayir yaşamında oldukça büyük bir rolü vardı. Kendisini, Cezayir davasıyla ilgilenen İlericiler'den bir önceki nesilden sayabiliriz. O sıralar Kuzey Afrika'da sola yatkın ulusal hareketler doğmaya başlamıştı. Yine el-Ümme gazetesi Musali'nin partisinin yayın organı olmuştu. Paris'te ed-Devliyye er-Rabia matbaalarında basılıyordu gazete. Bu ise Ali b. Ahmet'i çileden çıkarıyordu. Nitekim bu sol sempatisinin, düşünen elitinin Kahire ve Tunus'ta ilerici basından ilham aldığı Cezayir Devrimi'nde de önemli rolü görülecektir.

Evet Bertrant Lokache'ı iyi tanıyordum; Bayrağının altında, Hitler ve Irkçılıkla mücadele eden Yahudiler'in de toplandığı Lika Hareketinin lideri. II. Dünya Savaşı'nın eşiklerinde Cezayir Kamuoyunda da önemli yer tutmuştu bu iki tehlike; Hitler ve Irkçılık.

Cezayirli işçilerse bu tip gösterilerin altından çıkan çatışmalarda koruyucu yelek görevini yapıyorlardı. Tabii herzaman sol kullanmıyordu onları bazanda sağ!.

Dünya kamuoyu ise Uzakdoğu'yla ilgileniyordu; Japonlar Çin topraklarında savaşa devam ediyorlardı. O günlerde Şanghay Limanına büyük bir saldırıya hazırlanıyordu Japonlar. Hedef; Çinlilerin yoğun olarak yerleştiği kulübelerle, Avrupalıların oturdukları semtlerdeki köşk ve villalardı.

Tüm bu askerî hamleleri haritadan takip ediyor ve Japonları biraz eli ağır buluyordum. Tıpkı 2 yıl önce İtalyan ordusunun Habeş'teki işgal hızını yavaş bu-

lan Fransızlar gibi. Ama konumlarımız oldukça farklıydı; Ben, sömürgecilerle mücadele verecek güçlü bir Asya devletinin kurulmasını istiyordum ve Japonya'dan ümitliydim.

Tüm bunlar, Paris'teki Çinli arkadaşımla yaşadığım günleri hatırlatıyordu bana; Milliyetçiliğinin etkisiyle ülkesini Japonların elinden kurtarmak istiyordu. O dönemde yavaş yavaş, ulusal hareketlere karşı bir antipati beslemeye başlamıştım; Zira bunların birçoğu esas büyük davaya ihanet ediyordu. Galiba benimle aynı görüşü yalnız Ali b. Ahmet paylaşıyordu.

İşte bu günlerde Bertrant Lokache'in gösterisi de yapıldı. O gün Haşişi Muhtar'ın yanında oturdum. Salon Cezayirli işçilerle dolmuştu. Telmuzi ise, kürsüde diğer sol hareketlerin sözcüleriyle birlikte Lokache'nin yanında oturuyordu.

Toplantının sonunda Bertrant Lokache'nin şerefine bir çay partisi verildi. Haşişi Muhtar'la ben de Cezayir İslâm Konferansı Kulübü'nden çağrılan üyeler arasındaydım.

Yahudı Örgütü'nün başkanı bir kere daha konuştu. Marsilya'nın tanınmış erkek, kadın ve gençlerinden oluşan bir kalabalık vardı. Salondaki Cezayirlilere iltifatlarda bulundu. Telmuzi, benden ona karşılık vermemi istedi. Tabii Haşişi Muhtar da arkadaşının bu yeni ortamda tanınması için bu fırsatın kaçırılmasını istemiyordu; Telmuzî'yi destekleyerek o da konuşmamı istedi.

Kendilerine teşekkür ettim. Şurası varki sömürgecilerin Cezayir'deki tutumlarını gözler önüne sermek için çok güzel bir fırsattı bu. Salondaki Fransızları incitmeyecek şekilde bu konuda kısa bir konuşma yaptım. Fransızlar belki incitmemiştik ama

Cezayir'lilere epeyce yüklenmiştik. O ara Bertrant Lokache'nin yüzünün iyice buruştuğu çarptı gözüme. Evet Cezayir'in konuma çerçevesinde çizdiğim portre oldukça gerçekçiydi ama onun yüzünü buruşturan bu değildi; O, kafaları aydınlatma yerine gönül kırıcı, sert dilli bir konuşma yapmamı beklemişti; Tabii bu beklentisi boşuna değildi; Zira o dönem aydınlarımızın dili iki üsluptan birine yatkındı; Övgü ve yağ çekme ya da bağırıp çağırıp kalp kırma. Sanki hayal kırıklığına uğramıştı Lokache. Özellikle de arkadaşım Haşişi Muhtar'ın da dikkatini çeken ve partiden sonra bana anlattığı portreyi gördüğünde; Konuşmam esnasında salonda bulunan hanımlardan bir bölümü gözyaşlarını tutamamışlardı.

Gerçektende dengeli konuşmuştum. Ama duyguluydum. Konuşurken sanki Cezayir Halkı'nın yaşamı gözümün önünden geçiyor gibiydi. Ses tonum tam sözcüğü ifade edebilecek şekilde yükseliyor, düşüyordu.

Konuşmanın ardından, çiçeklerle bezenmiş masadan kalktık, salondaki gençler etrafıma yığılmışlar teşekkür edip soru yöneltiyorlardı.

Salonda onlarla aramızda bir an vardı; Kalplerin esaretten kurtulup, birleşme ânı. Neyse kalabalığı yararak bir adam çıkıp geliverdi. Şunları söyledi:

— Beyefendi. Bilirsiniz ki Fransız duygusaldır, İnce zevklidir ve gerçeği sever. Ama, genel zevki bozmayacak şekilde ifâde edilen gerçeği;

Hemen o an anladım; Adam bana öğüt vermiyor ancak etrafımda halkalanan kardeşlik ve anlayış ortamını rencide edecek bir tuzak hazırlıyordu. Pis Yahudi! Beşerin, ayrılık yaratma hasletini en fazla taşıyan yaratığı.

Bugün otuz yıl sonra bu olayı hatırlarım da herife ogün cevap veremediğim için kendimi affetmem;

— Bu; Fransız zevkine bir hakarettir. Acı bile olsa gerçekten kaçtığını söyleyemeyiz.

Ama o gün hiçbir şey söylemedim ona. Bir ya da iki gün sonraydı galiba, kardeşim Haşişi Muhtâr'ı Cezayir'e uğurladım.

★

Kulübün Foşiye caddesindeki yerinin stratejik bir önemi vardı. Hele haftalık çalışmaları esnasında; Her Cumartesi akşamı öğrenciler için ders halkası oluşturuluyordu. Pazar gecesi ise genel bir toplantı yapılıyordu. Yer, bu tip basit bir kültür programını uygulamak için uygundu. Foşiye caddesi numara 16'da bulunan kulüp, üç stratejik öğenin oluşturduğu bir üçgenin ortasında yeralıyordu; x Meydanı; Cezayirli işçi ve işsizlerin yoğun bulunduğu bir yer; Le Şaboliye Caddesi; yardım isteme yeri; Maraya Hanı; Talimatların geldiği ana idare merkezi;

Bununla beraber, bu üç ögeninde toplu ya da başlıbaşına kulüp üzerinde hiçbir etkileri olamayacaktı sonraları. Zira onun yapı kasları oldukça güçlüydü; Mesaj verme bilinci; Mukaddes davaya sahip çıkma isteği ve bu amaçla kesintiye uğramadan süren bir uğraşı;

Üstteki üç temel öge çok güzel bir şekilde Sevalimiye'nin şahsında kendini gösteriyordu. Ve onunla başladık, kültür programını uygulamaya. Haşişi Muhtâr dönünceye kadar birlikte çalışacaktık.

Ve Sevalimiye başladı, sağda solda borazanı öttürmeye :

— Varmı gelen!? Pazar akşamı Şeyh Sıddık Foşiye caddesi 16 numarada konferans veriyor!.

— Cezayir'deki çileşine mektubu kendisi yazmak isteyenler! Şeyh Sıddık ders veriyor!.

Konferans düzeni beni pek yormuyordu, zira Tebisse'de alışmıştım buna. Orada, çok titiz sosyal konuları bile basite indirgeyerek anlatma yeteneğini kazanmıştım.

Ama dersler öyle kolay değildi; Nasıl bir yol izlemem gerektiği hususunda kararsızdım; Yaşlar farklı düşünce yapıları, yerleşim yerleri farklı insanlar. Derslerın içeriğinin ve verilişinin nasıl olacağı hakkımda düşünmeye başladım.

İlk ders benim açımdan bir deneyimdi. Çehrelerinden başka hiçbirşeylerini tanımadığım insanlarla ilişki kuruyordum. İkinci derste adlarını ve yaşlarını öğrendim.

En gençleri olan Bin Yahya es-Sâdî, Vadî Ummizor adındaki köyünden göçüp gelmişti; Kabilesinin bulunduğu köyün dağlarında 17 yaşlarında iken koyunlarını güdüyordu. Saf bir çehresi vardı. En ön sırada oturuyordu. Ben Marsilya'dan ayrılıncaya kadar hep önde oturdu. Sora sora en arka sıraya gelmiştim. Uzun boylu, heybetli yaşlıca bir adam vardı arkada, sordum:

— Adınız?

— Abdullah Taşkın!.

Cevap biraz afallatmıştı beni, devam ettim:

— Neredensiniz?

— Tilmisân!.

Biran şöyle bir durdum. Adıyla, yerini karşılaştırınca tarihin dürdüğü bir sayfa açılıverdi önümde. O an Cezayir olarak yaşadığımız trajediyi bir an düşündüm:

— Bu adam, Mağrip'teki Muvahhidun Devleti'nin kurucusu Yusuf b. Taşkın'ın torunlarından olabilirdi. Günler onu bu yaşında Marsilya kaldırımlarında nasıl atmıştı acaba?. Mümkünmüydü bu?.

Bu şaşkınlık anından sonra yine sorulara devam ettim:

— Fransa'ya gelmeden önce Tilmisan'da ne yapıyordun?

— Kurs hocasıydım, çocuklara Kuran okuturdum. Ama bu meslek, ailesi olan bir kimseye ekmek yedirmez olmuştu.

Bu basit sözcükler herhangi bir nutuktan çok daha fazla şeyler anlatıyordu. Belki de sömürgecilerin halkımıza reva gördükleri vahşeti konu alan bir incelemeden de fazla. Yirmi yıl önce başlayan trajedinin kötü etkilerini Halam Behiyye'nin evinde de görmüştüm. Ve daha nice büyük aileler; Kostantine ve Tebisse'den. Şimdi Abdullah Taşkın'ın şahsında canlanmıştı bu trajedi. Ama, acaba o bunun farkındamıydı?

Bundan emin olmak istedim ve tesadüfü fırsat bilen bir kişinin tavrıyla sordum:

— Abdullah, aileniz bazı eski evrakları saklamışmı? Biran sustu. Ardından:

— İşin ilginç tarafı, aynı soruyu Fransız görevliler de sordular?.

Fransızın sorusunu hiç yadırgamamıştım. Artık böyle bir halkaya uygun düşecek bir ders programı bulmam gerekiyordu. Oldukçada zordu bu; Yaşlar, yapılar son derece farklı. Ama ilk andan beri aklıma yatan değişik bir program izleme gereğiydi; Rotın'in çizdiği a,b,c, ya da bir, iki, üç. ile olacak şey değildi bu.

Başka bir yol bulmalıydım. Özellikle şartlara güvenim pek yoktu. Cezayir İslâm Konferansı Kulübü'ndeki görevimi tamamlayıp gideceğimi pek zannetmiyordum. Öğrencilerin de aynı şevk ve azimle devam edeceklerinden de pek emin değildim. Belki Kulüp bi-

le kapanabilirdi. Önündeki Sainth Jack gibi onu destekleyen ne kaynak vardı ne de insan gücü. Yine, Kulübe müdür olmam da, ona zarar veriyordu; Zira yüksek sömürge makamları bu ilişkime oldukça kızıyorlardı.

Tüm bu değerlendirmeler normal şeylerdi benim için. Sonuçta, programın içeriğinin bilgi aktarımı ve propaganda için yeterli süreyi elde edemeyeceğine karar verdim. Belki şahsiyet oluşumu için bile yeterince vaktimiz olmayacaktı; Bir veya birkaç psikolojik şok tedavisi yapabilirdim ancak.

Konu zihnimde iyice şekillendi; Tabiatıyla okuma ve yazmayı öğretecektim herşeyden önce. En azından imzalarını atabilsinlerdi bir büroda ya da postahanede. Ama öncelikli olan, psikolojik boyutlarını değiştirmeye yönelmekti. Ancak, sonsuzluk kavramı gibi aklıma bunu nasıl yapacağım konusunda hiçbir fikir gelmiyordu. Benlikler ilk gelişme çağında, tabiatlarıyla bağlı sınırlı bir eşya çevresiyle ilgi kurarlar. Büyük sayılar gibi sonsuzluk kavramına da elle tutulur gözle görülür bir çözüm getirilemiyordu.

Çocuk veya yaşlı öğrenci hocasının gözetiminde büyük bir sayıyı yazarken daha büyüklerinin, daha daha büyüklerinin varolduğunu görür. Sonra sonra önceki akıl sınırlarında meydana gelen patlamadan dolayı, doğrudan sonsuzluğa inanma bilinci yerleşir.

Galiba, Ömer b. Hattab Allah ondan hoşnut olsunda, zekât toplamakla görevli memurlardan biri geldiğinde bunun etkisini benliğinde duymuştu. Memur ona:

— Ey müminlerin emiri! Sana 81 bin getirdim.

— Ne diyorsun? Seksen binmi?

Memur, sayı hatasını düzelterek:

— Hayır efendim, seksen bir tane bin. dedi.

Ömer (r.a) oldukça şaşırmıştı, bunu gizlemeyerek:

— Bu, mümkün mü?. diye sordu.

Oysa, Halife sonsuzluk dünyasına tâ, İslâm'a girdiğinde girmişti. Zira bu dünyaya ya büyük rakamlar yoluyla ya da astronomi bilimi yoluyla girilir.

Öğrencilerimi bu dünyaya, iki kapıdan sokmak istedim; Büyük rakamlar kapısı ve küçük astronomi = Coğrafya kapısı;

Ama ilk yol, oldukça kısa olmalıydı. Okuyucu şaşırabilir, ancak üç veya dört halka sonra önceleri yalnız ona kadar yazmayı bilen öğrenciler milyonları trilyonları vd'ni rahatlıkla yazmaya başladılar. Öğrenciler izlenen program sayesinde oldukça zaman kazanmışlardı. Sevinçli anlar geçiyordu, ders esnasında; Sonsuzluğa doğru attıkları ciddi adımlarında öğrencilerin yaşadığı psikolojiyi kafamda canlandırabiliyordum. İşte bu adımları atarken dört işleme çalışmaya başladılar. Artık basit hesap problemlerini kolayca çözebiliyorlardı; Yaşları da bunda yardımcı oluyordu tabiiki.

İlk dersten sonra en gençleri Bin Yahya es-Sâdî kendini gösterdi. Üç dört ay sonra ortaokul seviyesinde problemleri çözüp, şahane bir Fransızcayla yazar hale gelecekti bu genç.

Onun yanısıra gençlerden oluşan bir gurup daha kendilerini belli ettiler; Şeyh Sıddık'ın kurmayları olmuştu bu delikanlılar. Günün birinde büyük bir dünya haritası almak için yardım ettiler hocalarına. Satınalma işinde ben devreye girmemiştim; Kendilerine bırakmamın bir nedenide, ilkel ortamdan onlara geçen tutukluğu silip atmalarıydı.

Öğrencilerin çehrelerindeki izlenimlerimi tasvir edemem. Harita, eski demirci dükkânını aydınlatan pencerenin karşısına asıldığında ne kadar sevinmiş-

lerdi bilemezsiniz. Artık sonsuzluk dünyasına ikinci kapıdan giriyorduk:

— Neredensin?

Bu soruya önceleri çok azları cevap verebiliyordu, onlarda sadece doğum yerlerini biliyorlardı. Belki bir köy, belki bir ilçe belki de bir dağ olabiliyordu bu; Ama söylüyorlardı ya bu yeterli şimdilik.

Öğrenci, kainatın coğrafi yapısını yavaş yavaş daha geniş görmeye başlıyordu; Köy, derken nahiye, ardından, ilçe, il ve ülke, sonra kıta ve yeryüzü. Tabii her adımında, aklının sınırlarının genişlediğini hissediyordu içinde. Ardından, soru gelince:

— Yeryüzü nerede bulunur?.

Okuyucu, dün bir cahil olan öğrencinin gerek kafasında gerekse benliğinde meydana gelenleri tasavvur edebilir. Cevaplayabileceğini gördüğünde öğrenci de yurdunu saran kültürel çöküşten miras olarak aldığı dar akli sınırlara karşı zaferi kazandığını duyardı içinde. Sömürgecinin eline düşeli ne sağlam kalmıştı ki, kültür kalabilsindi?

Ama haritanın kişilik oluşturmada kendine has bir özelliği daha vardı. Matematik aklı nicelik konusunda uyarıyordu, haritaysa/coğrafya nitelik konusunda. Öğrenci, coğrafya sayesinde farklı kültürleri, yerleşim yerlerini, taşıma araçlarını, bunların hangisinin daha çok nerelerde kullanıldığı yani insan dehasının kendini gösterdiği yerleri tanıyordu.

Konuşmalar genelde nitelik yönünde yapılıyordu. Doğal olarak sonuçta söz, siyasî ve ahlâkî konulara geliyordu. Özellikle de davranış biçiminde:

— Yollarda başı boş hayvanlar gibi yürümemelisiniz. Yayalara çarpmamalısınız. Kaşkolunuza sahip çıkmalısınız. Saçınızı güzel bir şekilde kestirmelisiniz. Çöplüklere doluşan böcekler gibi meydanlara

yığılmamalısınız. Le Şaboliye caddesinin estetiğini bozacak hareketlerde bulunmayın. Kendinize çeki düzen veriniz ki, titiz bir Marsilyalının alayına uğramayasınız.

Bu tip öğütleri fırsat buldukça dile getiriyordum derslerimde. Hiçte bıkmıyordum bundan. Eskiden demircinin sıcak demiri döverek yaptığını ben şimdi bu derslerimle yapıyordum. Gördüğüm her yanlışı düzeltmeye çalışıyordum. Öğrencilerin benliklerinde meydana gelen değişiklikleri farkediyordum. Çehrelerine bile vuruyordu bu psikolojik değişimin emareleri.

İlk tanıştığımda bakışları hiçbir şey ifade etmiyordu. Sanki hiçbir fikirleri yoktu bunların. İçlerindeki dahili çatışma onları yırtıcı bir hayvan yapabiliyordu. Oysa şimdi, bakışları ışık saçıyordu. İçlerindeki fikirler, izlenimler ve ince duygular sanki bakışlarına vuruyordu.

Çehrelerindeki izlenimime göre çocuk ağzı gibi açık olan ağızları sanki dahili bir iradeyle kapanmıştı.

Öyle böyle derken çehreler değişmişti. Artık içteki değişmelerin insan hayatında önemli rol oynayıp yüz hatlarını bile değiştirdiklerini gözlerimle görmüştüm.

El kalemi tutupta yazmaya başlayınca yüzde meydana gelen değişmeyi gözlemlemek hiçte zor değildi.

Çok önemli bir deneyi yaşıyordum; İlk defa farkedebildiğim bir gerçeği gözümün önüne seriyordu bu deney; Nesnelere kendine özgü karakterini veren uygarlık insan çehresine de bunu veriyor ve yüzünü aydınlatıp güzelleştiriyordu.

Bugünlerde Dünya güzellik yarışmalarında hep Norveçli kadınlar birinci geliyordu. Bence sebeb ırkî

değildi. Zira, Norveçli kadının kafasında sarı saçından başka birşeyinin olmadığı zamanlar da güzel olduğunu zannetmiyordum.

O dönem yaşantımın bu tatlı yönü diğer yönü de pek gizlemiyordu; Tabii bu yönün ağırlığı genelde eşime yükleniyordu. Kendisi, gelişimin ilk ayında evin maddî işlerini çekip çevirmek üzere yanıma gelmişti.

Le Şaboliye caddesinden beklenen yardım gelmemişti. Oradaki Cezayirli mağaza sahiplerinin geri kalmışlıklarının bunda rolü büyüktü. Üstüne üstlük, Kulüp ona karşı yapılan hücumların odağıydı. Zira bize göre Le Şaboliye'deki Cezayirliler Kulüb'ün hedef aldığı klasik mikropların sömürgeciler tarafından içlerine akıtıldığı jurnalcılardı. Özellik pazar geceleri yapılan konferanslarda hedef bu tüccarlar oluyordu.

Görülenlere bakılırsa Telmuzi'yi pek ilgilendirmiyordu bu gelişme. Özellikle ben Maraya hanına artık çok seyrek gitmeye başlamıştım.

Aylık bütçemiz kısıtlıydı ve eşime yüklenen ekonomik sorumluluklar oldukça ağırdı. Bu arada Kulübe yeni bir fonksiyon daha eklenmişti; Öğrenci artık doktoru ve ilacı Kulüp'te bulabiliyordu. Eşim de o sıralar yeni bir yetenek keşfetmişti kendinde. Basit bitkilerle çok güzel ilaçlar yapıyordu.

Kadınlar genelde analık dürtüsünden olsa gerek çok duyarlıdırlar. Erkeğin gözünden kaçan birçok ayrıntılar onlardan kaçmaz. Çocuğun yüzündeki küçük bir izi belki babası görmez ama, annesi daha ilk anda farkına varır onun.

Hatice, Kulüp'ün annesiydi. Sağında solunda ya da içerde olan herhangi bir değişmeyi hemen farkediyordu. Birgün kulübün bürosunun penceresindeki tülden, Sainth Jack enstitüsünün müdürü olan papazın

kulübü gözetlediğini görmüştü. Yine birgün papazın kulüp öğrencilerinden biriyle konuştuğunu görmüş ve bana haber vermişti. Öğrenciye sorduğumda, bana; Papazın, derslerin içeriği hakkında sorular sorduğunu ve benimle tanışmak istediğini haber verdi.

Benim için bir engel yoktu. Hatta iyi niyet komşuluğu olarak gördüğüm bu tip bir istekten memnun da olmuştum. Ama papazı görmek mümkün olmadı; Kafam başka problemlerle meşguldür. Örneğin Musali el-Hacc'ın partisinin temsilcisi, kulüp dışında öğrencilerle temas kuruyordu. Gayesi; Kulübün samimiyeti, vatana bağlılığı hususunda öğrencilerin kafalarında soru işaretleri bırakmaktı. Bense bu tür pis davranışları, onunla bağlantı kuran öğrencilere şunları söyleyerek geçiştiriyordum;

— Çağırın onu, Pazar günü gelsin, konuşsun. Ne istediğini sizin ve benim önümde söylesin.

Ama adam gelmekten çekiniyordu. Anladım ki herif, nifakı açıklığa, gizli çalışmayı gözler önünde çalışmaya tercih ediyordu. Papaz gibi onunla da görüşemedim.

Ardından arkadaşım Sevalimiye'yle başka bir cephe tarafından çağrıldık; Arkadaşım birgün, hergece Marsilya meydanlarında yapılan toplantıları haber verirdi bana; Farklı siyasi görüşü olan insanlar toplanıyordu oralarda. Aktüel problemler tartışılıyordu; Doğal olarak koloniler davası da bunlardan biriydi. Sevalimiye'ye göre, Cezayir Davası hakkında konuşma yapan o alçaklara cevap vermek için bir gün gitmeliydik bu toplantılardan birine. O sıralarda, başını Cumhurbaşkanı Deladiye'nin oğlunun çektiği İmparator Gençliği Hareketi yeni kurulmuştu.

Neyse bu hareketin sözcüleriyle bir düelloya girmek için gittik toplantıya; Konu genelde Cezayir Da-

vasıyla ilgiliydim. Her telden çalan guruplar toplanmışlardı; Muhafazakarlar, orta yolu izleyenler; İlericiler; Hepsi deneyim sahibiydi bunlar; Yani, koloni ülkelerine işaret eden kısaltma harflerini biliyorlardı; Onları iyi bilmeyenler çok samimi oldukları hakkında hiçbir kuşkuya kapılmazdı. Öyle içten(!) konuşuyorduki herifler.

Cezayirle ilgili konuşmanın uzmanı bir Marsilya gazetesinin muhabiriydi. İslâm'dan bahsederken oldukça çirkin bir ifratta bulunuyordu:

— «İslan» şöyledir. «İslan» böyledir. vs.

Zaten hayran olan dinleyicilerden hiçbir müdahale eden çıkmamıştı. Ancak, sonraları Başıbozukluk Hareketi'nde tanıyacağım bir adam müdahalede bulundu. Tabii o da uzman gazetecinin yaptığı hatayı düzeltmeyi başaramadı. Ancak çok sert bir şekilde sömürgeci ve koloniler hakkındaki siyasi düşüncelerine karşı çıkıyordu. Bizde ona destek çıktık. Gazeteci yavaş yavaş zayıf düşmeye başlamıştı. Birkaç gün sonra görüşlerinin bazılarından da dönmeye eğilim göstermişti. Ama «İslâm» kelimesini, hatalı telaffuz etmekte devam ediyordu:

— İslan şöyle. İslan böyle. diyip duruyordu.

Alışkanlıklar ikincil tabiattir kişide, değişmeleri oldukça güçtür.

Yeni bir kampanya daha başlatılmıştı o günlerde Marsilyalı ev kadınlarının kamuoyunu ayağa kaldıran şikâyetleriydi sebep; Cezayir'den gelen baklagillerin fiyatlarına zam gelmişti. Basın olayı şöyle yorumladı:

— Zamların sebebi, Vahran ve Anabe limanlarındaki çalışma aksaklıklarıdır; Zira Cezayirli liman işçileri çok yavaş ve tembeller.

Bu sille herkesi harekete geçirmişti; Telmuzi Kulüb'ün kurmaylarını bir toplantıya çağırdı; Konu bu

gelişmenin incelenmesiydi. Varılan karar uyarınca bir ret yazısı kaleme almakla yükümlü kılınmıştım. Neyse yazdığım yazıdan birer nüsha tüm Marsilya gazetelerine gönderildi; Tabiatıyla hiçbiri yayınlamadı bunu.

Ama o gece, toplantı meydanı oldukça kalabalıktı. Çok sert tartışmalar oluyordu konuyla ilgili. Başıbozuk Hareketi'nin üyesi daha önce görmediğim bir ciddiyete bürünmüştü. Gençlerle yaptığı tartışmada bazan boğulacak gibi oluyordu. Zannedersem İmparator Gençliği'ndendi bu delikanlılar. Sevalimiye neredeyse boğazlayacaktı hepsini.

Ama söz düellosu oldukça şiddetliydi!.

Ancak daha şiddetlisi henüz gelmemişti; 1938 yılı Eylül ayındaydık. Dünya, Hitler ve Mussolini'nin sesleriyle çalkalanıyordu. Çekoslovakya krizine girildiğinde termometre neredeyse patlama noktasını gösteriyordu. Bense yeniden canlanmıştım; Zira 1936 yılından beri beklediğim an artık o kadar yaklaşmıştıki neredeyse eşikteydi.

Cezayir'den Fransız Hükümeti'ne teyid telgrafları akmaya başlamıştı. Yalnız, Musali el-Hacc'ın 36'dan beri Halk Cephesi'nin dümen suyunda giderek Cezayir Halk Partisi adını alan partisi susmayı yeğlemişti. Gerek Fransa gerekse Cezayir'de sükûta devam etti.

Aynı yılın 28 Eylül'ünde kriz had safhaya ulaşmıştı; O gün, Kulüb'ün de çağrıldığı, sol hareketlerce düzenlenen bir miting yapılacaktı. Kulübün temsilcisi olarak ben vardım mitingte. Her zamanki gibi kalabalıklara nutuklar çekilmeye başlandı. Sıra bana gelmişti, konuşmamı bir öneri şeklinde özetledim:

— İlerici güçlerin bu birliğinin yapması gereken şey; Fransız Hükümeti'ne, Kuzey Afrika halklarının

haklarının iadesine dair bir telgraf çekmesidir. Ancak bu şekilde bu halkların savaşta yararlılığı dokunabilir; Zira onlar haklarını elde edince, asalak geçindikleri için değil şerefleri için savaşacaklardır.

Oturumun sonunda öneriler paketi okundu. Benimkilere bırakın yer verilmesini dikkat bile çekilinmemişti. Bu hataya dikkatlerini çekmek için kürsüden hızla kalktım, ancak, «bu açık bir görmezlikten gelmedir» diye bağırmadım. Kalabalık bir an dalgalandı. Kadınlar lehimde tezahürat yapıyorlardı.

Bu sabah, kadınların tezahüratından başka hiçbirşey elde edememiştim. Ama benim açımdan sürprizde sayılmazdı bu. Dünyayı sallayan fırtınanın öfkesi git gide artıyordu. Dünya çalkalanıyordu. Bir insan olarak ben de bu umumi batışı duyuyordum içimde. Her taraftan dalgalarla çevrilmiş bir gemi; Üzerindekilerde ölümden başka ümit yok. Özellikle de benim gibi başı, önceden belaya girenlerde.

Ama, ölüm korkusu insanı ne kadar sarsada o yine son anına dek dünyevî işlerine kafayı takar. Bu nedenle, sabahleyin ilericilerin mitinginde başıma gelenleri pekte hayal kırıklığı olarak görmüyordum. Ama bunu nasıl telâfi edebilirdim? Sevalimiye'yeden sağda soldaki bütün Cezayirlileri toplamasını istedim; Akşam bu zor şartlar hakkında bir konuşma yapacaktım. Henüz vakit gelmeden, salon sağdan soldan gelenlerle dolmuştu. Hatta, Le Şaboliye caddesinden bile gelenler olmuştu; Cadde bile dolmuştu. İşçiler Sainth Jack'ın önüne yığılmışlardı.

Durum pek gizli saklılığa, çekingenliğe gelir gibi değildi. Bu yüzden ben de gayet açıktım:

— Sizden kanlarınızı istiyorlar!. Haklarınızı isteyin!. Aşağı yukarı konuşmanın içeriği buydu. Kanıma göre dinleyicilerin kafalarında da yazılıydı bunlar!.

Sonra biz ve dünya bekledik akşama dek; Haber ajansları, Hitler'in Dulidiye ve Chanberlan'la Çekoslovakya'nın taksimi hususunda anlaştığını yazıyorlardı. 28 Eylül günü devleti feshedilen Çekoslovakya bu üçlünün elinde paylaşılacaktı. Bense gerçekten ertesi gün tutuklanmamı bekliyordum. Zira ideolojik çatışmaların üslubuna hala alışamamıştım.

Ama, aynı hafta üç-dört gün sonra, karakoldan bir davetiye geldi. Komiser samimi bir şekilde karşıladı beni;

— Cezayir İslâm Konferansı Kültür Merkezi'nde ders veriyormusunuz?

— Evet efendim. Bazı Cezayirli okuma yazma bilmeyenlere bunu öğretiyorum.

— Ama sen de bu tip bir görevi üstlenmene imkân verecek herhangi bir diploma yokki. Üstüne üstlük yer de bu amaçla kullanılmaya uygun değil. Dersleri durdurmak zorundasın. dedi.

Görevli bunları söylerken oldukça samimiydi. Olay bir Fransız atasözüyle daha bir netlik kazandı kafamda: «Herhangi bir köpeği boğmak istediğinde onun değerli olduğunu söyle, yeter.»

Ama ben konuyu daha bir açığa kavuşturmak istiyordum. Görevliye gayet sakin bir edayla;

— Komiser bey, acaba, gerçek nedeni öğrenebilir miyim?

Baktım, komiser samimi bir havaya büründü:

— O, vallahi bilmiyorum. Yalnız emir yukardan.

Bir süre sustu ardından açıklamayı sürdürdü:

— Bilmelisin, Kuzey Afrika'daki Yöresel İşler İdaresi, Filistin Davası'ndan (1) sonra işi sıkı tutmaya başladı.

(1) Bazı gençler davanın yeni çıktığını zannederler. (Yaz.)

Adamın da zor bir durumda olduğunu anlamıştım. Onu daha fazla sıkıştırmamayı yeğledim. Selamlıyarak yanından ayrıldım. Mutluydum zira, İdare korktuğum rezaleti farkında olmaksızın örtbas etmişti; Kulüp, kendi kendine bırakılsa, bütçesinin zayıflaması yüzünden kapılarını kapatmak zorunda kalacaktı. Le Şaboliye caddesindeki esnaftan beklenen yardım gelmemişti. Kurucuların bağışları ise giderek azalıyordu. Özellikle de Münih günü yaptığım konuşmaya gelmeyen Telmûzi gibilerinin ki.

Şeyh Sıddık'ın Marsilya'daki rolü de böylece sona ermişti. Eşim Droks'a döndü. Ben de geleceğimle ilgili sorulara; «Ne yapabilirdim?».

★

Edebiyat parçalama havası hala egemendi Tebisse'deki kahvehanelerde. Şurası varki hatiplerin isimlerinde büyük değişiklikler vardı; Yunus Bahrî Berlin Radyosu'ndan konuşmaya başlıyalıdan beri; Şakıyan sesi bütün yüksek sesleri, — B.B.C, Bari Radyosu gibi susturmuşa benziyordu.

Bu büyük değişimin ardından kahvehanelerdeki kalabalıkların dağılımında da değişiklikler meydana gelmişti. Çoğunluk Bâhi'nin kahvehanesine gider olmuştu; Zira Bâhi Yunus Bahri'nin her konuşmasının ardından bir de yorum yapıyordu.

Adam bu işi oldukça güzel kıvırıyordu. Sanki söz sihirbazıydı. Söylediklerinin yarısı ciddi yarısı da Yunus Bahri adına yaptığı iftiralar, söylediği yalanlardı. Ama herkese dinletiyordu bunu. Eğer radyoda pek ayrıntı yoksa, basından bazı alıntılarla daha çok avutucu yorumlar getiriyordu konuya. Bunda güçlü hafıza yeteneğini kullanıyordu. Öyleki Berlin Radyosu'nun haber bültenini harfiyyen tekrarlıyabilirdi. Ardın-

dan Ali b. el-Hafsî'nin şiirleriyle yorumlardı, haber bültenini.

Bülten başladığında aşağı yukarı tüm Tebisse gençliği onun çevresinde toplanırlardı. Kimseden ses çıkmaz, huşü içerisinde dinlenirdi bülten. Haberler bittiğinde Bahî yoruma geçer, her zamanki gibi haber programı öncesi sözleri tekrarlardı:

— Burası Berlin Radyosu, dalgalarda yayın yapar. Yunus Bahri, Arap kardeşlerim!. Bahi, haber bültenini tam metniyle verdikten sonra açıklamaya geçerdi. Genelde bültenden çok daha uzun sürerdi bu; Zira, o sadece lâkırdı etmiyordu; Yunus Bahri'nin okuduğu metinde geçen sözcükleri güzelce birleştirirdi. Tabii Ali b. Hafsi'nin sözleri de hiç eksik olmazdı. Bazan metne bazan da açıklamaya olan hayranlığını gizleyemez haykırırdı. Hele hayranlık had safhadaysa Bahî cezbeye gelen bir sofi edasıyla bağırırdı.

— Berrâc!. Berrâc!. Berrâc!.

Ordudayken trompetten kaptığı besteyle terennüme derdi bu sözcükleri. O an çevresindeki halka da haykırır ve Bâhi'nin sinirleri iyice bozularak yarı sersem şekilde yatağa düşerdi. Nefesleri düzelinceye kadar yatardı. Ama bu anları caddeden geçen yayalar hiç kaçırmazlar; Bahi'nin bu garip manzarasını seyredebilmek için kahvenin önünde adımlarını yavaşlatırlardı.

Ama, kahvenin üstündeki dairede oturan Yahudi Merali herkesin aksine Bahi konuşurken adımlarını daha bir hızlandırır tabir caizse kaçardı. Tabii oda diğer Yahudiler gibi, Berlin Radyosu'nun yayınlarından nefret ediyordu. Belki herifin özel bir sebebi daha vardı; güzel kızı Tebisseli müslüman bir kalp hırsızına abayı yakmış ve ona kaçmıştı. Tabii olay Ya-

hudi gettosunda, babası için bir rezaletti; Herif bu yüzden müslümanları hiç bağışlamıyordu.

Kısaca, Kulübü terkeden kitlenin büyük bölümünü Bahi'nin kahvehanesi toplamıştı. Ayrılmanın sebepleri vardı. Örneğin, Kulübün idaresiyle görevli şahıslar herhangi birinin bir yanlışından doğan davasını, Şeyh Arabî'ye sanki Islahat Hareketi'ne büyük bir hiyanetmiş gibi lanse ediyorlardı.

Belki de adam kendi aklına gelmeyecek şekilde haklıydı ama ne çare. O sıralarda Musalicilik Dalgası bütün yurdu sarıyordu; Şubeleri açılıyor, her köyde parti hücreleri kuruluyordu; Tebisse'de de bir şube kurulmuştu; Ancak, gizliliklerini devam ettirmek için gün batımından sonra toplantı yapıyorlardı Kostantine Kapısı civarında. Tıpkı yıllar önce Paris'te kurduğumuz Arap Birliği Örgütü gibi. Partinin üyesi olmasamda bende yapılan toplantılara katılmak istiyordum. Sırf yeni bir çalışmaya doğru yönelen kişinin arzusuna karşılık verilmesi açısından. Doğal olarak Terakki Kulübü'nü terkedenlerin başında Bahî geliyordu. Şeyh Arabî Tebissi'yi çok düşündürüyordu bu ayrılanlar. İdare ise onu gözetlemeye devam ediyordu. Birgün şehrin valisi onu çağırarak sakince şunları söylemişti kendisine:

— Siz Kuran'ı canlandırmak istiyorsunuz, bizse öldürmeyi tamam mı?.

Şeyh açısından çamuru biraz daha cıvıtan, Islahat Medresesi'nin gözlemci heyetinin, kendisini Medreseyle ilgili sorunlarda daha yakın izlemeye başladığını görmesiydi. En ufak bir hatada Şeyh şiddetli bir eleştiriye maruz kalıyordu.

Oysa ben, bütün guruplara karşı kayıtsızdım. Nedeniyse basitti; İçte bir değişme imkânsızdı, ümidim, yakındaki dünya savaşının herşeyi değiştirmesindeydi.

Bu yüzden, bütün çalışmam Kulüp Salonunda kültürel konferanslar vermekten öte gitmiyordu. Zaten doymuş olan dinleyicilerin kafalarında da pek birşey uyandırmıyordu bunlar. Halk bıkmıştı; Önce Islahat Hareketi; ardından Milletvekilleri Birliği; Onun ardından Halk Cephesi akımı ve son olarak Musali'nin Halkçı hareketi. Bunların yanısıra Berlin Radyosunun günlük yayınlarında Yunus Bahri'nin okuyup, Bahi'nin yorumladığı haberler.

Ancak geneli oluşturan kesim öyle pek zararlı değildi. Dost, düşmanın yanında bununla ilgilenmeyenlerde vardı. Bu arada Cezum her konuda benim söylediklerimi delil gösteriyor, onlardan yola çıkıyordu:

— Sıddık bey böyle dedi, Sıddık bey şöyle der.

Muhammed Veled Villâhi benden de gizlemediği bir alay havası içerisinde;

— Sıddık?. Ha. Haa. Nakuş Vadisi fakültesinden mezun bir mühendistir o, ekmek parasını bile kazanamaz!. derdi.

Doğru, bugüne kadar beni besleyecek bir iş bulamamıştım. 1939 Yılı Mart ayındaydık. İlkbaharın müjdecileri sanki istisnâî bir yılın gelişini haber veriyorlardı. Kuzey Afrika bölgesi Tunus'tan Dâr el-Beydâ'ya kadar çiçeklerle bezenmişti. İnsanımızın bilmediği bitkiler yetişmişti toprağımızda. Hatta yer küremin yörüngesinde birkaç derecelik bir değişme olduğu fikri bile kafamdan geçti. Ama kimseye açmadım bunu.

Eşimin gelip bu harika manzarayı görmesi fikri beni kendimden geçiriyordu. Bulutların olmadığı, kurak bir gökyüzünün altında, rengarenk çiçekler, türlü bitkiler.

Arkadaşlarımda beni teşvik ettiler. Özellikle Haşişi Muhtar; Belki eşim gelirse bir istikrar bulabilirdim.

Ve eşim geldi. Pek fazla birşey ödemeden tek avlulu büyük bir binadan bir ev kiralamıştım. Eşim doğanın bütün güzelliklerini tadabilirdi burada; Dir dağından güneşin doğuşunu ve Dekan dağının üzerinde batışını seyredebilirdi. Pencereden, yakın köylerden şehre gelenleri izler, kendini, avutabilirdi. Özellikle çarşamba günleri, hayvanlar, sürü halinde geçerlerdi evimizin arkasından. Şehrin pazarının olduğu o gün buram buram taşra kokardı heryer.

Böyle bir ortamda yaşamak eşim için biçilmiş kaftandı; Havayı saran sadelik, iyilik ve hoşgörüden öyle zevk alıyorduki. Bu arada yaşamın gizli kökenlerini de keşfediyordu; Bizimle aynı binada kalan bir anneyle oğlu Ahmet adında dilsiz bir çocuk vardı; Eskiden kışla amacıyla yapılmış olan binanın bir odasında kalıyorlardı. Ama bu virane oda ne yazın sıcağından, ne de kışın soğuğundan koruyordu onları; Hele yağmur yağınca, çökük tavandan içeri akıveriyordu sular.

Ahmet, gündüzleri komşularının keçilerini otlatıyordu; Ama hiçbiri ona para vermiyorlardı bunun karşılığında. Akşamları ise, annesinin, imkânsızlıklar içerisinde bulup buluşturup hazırladığı basit yemeklerden yiyordu. Aslında annesi de oğlunun işinden birşey elde edemiyordu. Avluda beslediği iki üç tavuğun yumurtalarını satarak biraz yağla kahve ve şeker alabiliyordu sadece.

Bu, şerefli yoksulluk tablosu eşime Cezayir davasının içler acısı bir yönünü daha tanıtmıştı. Bazı Cezayirlilerin bile habersiz oldukları bu etkileyici tablo eşime şunları söyletiyordu:

— Sizdeki lider ve aydınların Cezayir trajedisini bu boyutlarda bildiğini hiç zannetmiyorum. Korkunç birşey bu. Fransa'da kimse inanamaz buna.

O sıralarda, Şeyh Arabî'ye Suudlu bir arkadaşından hediyye olarak bir fıkh kitabı gelmişti. Hediyenin sahibi Mısır'a iltica etmiş biriydi. Kitabın adı, fıkıh dalında yazılan bir eser için oldukça garip karşılanırdı: Mücâdele; Ama önsözü kitabın isminden daha da ilginçti; Çağdaş bir dille ve harika bir üslupla Yahudilik değerlerinin dünyayı şekillendirmedeki rolleri ele alınıyordu.

Şeyh Arabi okumuş ve bana da tavsiye etmişti. Önsöz onun da ilgisini çekmişti. Kanaatine göre Fransızca'ya çevrilirse, Cezayir gençliğini yönlendirmede oldukça yararlılığı olabilirdi. Şeyhe göre, birşeyler daha ekleyip, önsözü kendisi ve benim adımla bir risale şeklinde yayınlatmak güzel olurdu. Ayrıca kendisi: baskı giderlerinin de Ulema Cemiyeti'nin fonundan karşılanacağına dair söz veriyordu. Evet güzel bir görüştü.

Okumak için eve kapandım; Bende doğan intibâ şuydu; Nietzsche eline kâğıdı kalemi almış ve doğrudan Arapça yazıvermişti sanki.

Sonra tercümeye koyuldum. Yaptığım ilavelerin bir yönden kitaptaki temel felsefeye diğer yönden de Cezayir'in kültürlü gençliğine uygun düşmesine özen gösteriyordum. Risale ancak bu şekliyle, teori ve pratikte uygulanabilir bir mesaj olabilirdi.

Ben bu işle uğraşırken Cezayir'in bütün şehirlerini sarsan bir gelişme gündeme geldi: İtalyan Ordusu Arnavutluğa girmiş ve Doratzo limanını işgal etmişti. Cezayir Halkı demokrasi adına bu faşist sömürgeyi(!) protesto etmeliydi!.

Milletvekilleri Birliği, Kral Ahmet Zogo'nun şahsında kendini gösteren demokrasiyi(!) müdafaa etmek amacıyla bir Arnavutluk Günü düzenleme fikriyle başı çekti. Protestonun müslüman mezarlığında yapılması karara bağlanmıştı. Bu çerçevede Cezayir'in tüm şehirlerine davetiyeler, gönderildi, her yere ilanlar asıldı.

Daha işin başında —dini duyguları kötüye kullanmayı içeren— bu fikrin bir gün olsun doğru dürüst birşey yapamamış bu boş kafalardan çıkmadığını anlamıştım. Siyasî platformda bile hiçbir başarı gösteremeyen bu herifler nasıl akletmişlerdi bunu. Öyleyse bu fikri Yüce sömürge makamlarının, yeni uluslararası dengeyi belirlemek için düzenledikleri planın bir parçası olarak değerlendirmekten başka çıkar yol yoktu. Bu kanaatimde yalnız değildim ama, Islahat safları hayli dağınıktı; Bir bölümü hükümetin sert bir sillesinden korkarken diğerlerinde Milliyetçilik ağır basıyordu. Sonuçta, Islahat Matbaasında basılan davetiyeler, Tebisse'deki eş-Şihâp Matbaasına geldi; Tebisse kulübünde toplanan kişilere okundu davetiye. Artık, belirli bir gün ikindi namazından sonra, müslüman mezarlığında düzenlenecek Arnavutluk Günü'ne destek olma konusunda kimsenin kuşku ve tereddütü kalmamıştı. Sözde mezarlıktan yola çıkan halk, faşist sömürgeyi ve işgali(!) protesto ederek şehre doğru yürüyeceklerdi!!.

Akrabalarımdan birini konuşma yapmamı istemesi için bana göndermişlerdi, kesin bir ifadeyle reddettim.

Ve beklenen gün geldi. Yüzüncü yıl bayramında olduğu gibi yine evden çıkmadım.

Herkes yine işine döndü. Bahi, hergün Yunus Bahri'nin okuduğu haber bültenini yorumlamayı sür-

dürüyordu. Bense, Mücâdele kitabının önsözüyle ilgili çalışmamı bitirmiştim. Bazı arkadaşlara bir nüsha verdim; Muhammed Mekki, Hâlidi ve Mişri Nuri'ye verdiğim nüshayı, Şeyh Arabî'ye vermelerini istedim. Ona vermişlerdi nüshayı ama, o hayli endişeliydi: Bu risalenin yayınlanmasına asla izin vermezler. Bazı yerleri değiştirilirse belki.

Arkadaşlarım bana bu cevapla dönünce, Şeyhle görüşmeye karar verdim; Belki onu ikna edebilir ve bazı yersiz endişelerini giderebilirdim:

— Efendim, belki başımıza birşeylerin gelmesinden çekiniyorsunuz. Risalenin üzerinde yalnız benim adımda kalabilir, böylece Ulema Cemiyeti'nin bunla ilgisi kalmaz.

Bunu doğru bulmadı ve şöyle dedi:

— Kapaktaki isim kimin olursa olsun, hükümet bunun yayınlanmasına izin vermez. İçeriğinde bazı değişiklikler yapılmalı.

Ben de buna karşı çıktım;

— Bırakalım hükümet sorumluluğunu kendi düşünsün. Bizi engellemesine zemin hazırlamayalım.

Hiçbir noktada anlaşamadan ayrıldık. Artık iyice anlamıştım, aramızda derin düşünce farklılıkları vardı. Zira her ikimizin de düşünüş açıları değişikti. Olay sırf bilgi aktarımından ya da —günümüz deyimiyle— çağdaş dil kullanmaktan ibaret değildi. Nitekim aynı şeyi başı feslilerle veya Doktor Halidi gibi başı açıklarla da yaşamak mümkündü. Teoride hep anlaşırdık ama pratiğe aktarma aşamasında hep ayrılığa düşerdik. Hayattaki edinilerimden biride şudur; Müslüman aydın, fikrinin pratiğe aktarmak için ortada hiçbir engel olmasa bile onu kendi kendine yaratmaktadır.

Şu zor şartlarda Cezayir sağduyusunun sesi olacak bu risâleyi, başka yollardan yayınlatma yoluna gitmekten başka çare yoktu. Dünya ise iyice savaş hazırlıklarına girişmişti. Dantzich dünyayı ikinci büyük savaşına doğru habire itekliyordu. Bu arada Yahudi Marali ise, evinin altındaki kahvenin önünden geçerken adımlarını daha bir sıklaştırmaya başlamıştı. Zira kahveci Bahi, bülteni, halkasından kimsenin anlamadığı garip sözlerle yorumlar olmuştu. Aklını yitirdiği haberi her tarafa yayılmıştı. Evde ise şefkatli annesinin içini ürperten sözler haykırıyordu:

— Ben Mehdi'yim!. Verin kılıcımı, Cezayir'i kurtarayım!. Şartlar her yönden bizi sıkıştırıyordu. Biraz çabuk davranmalıydık. Musali'nin partisinin Tebisse şubesinde görevli bir kaç arkadaş, risaleyi, başkentteki, parti merkezine göndermeyi önerdiler. Bir gençle göndermeyi kararlaştırdık, yol parasını aramızda topladık; Ve Mişri Nuri yanında risâleyle başkent yolunu tuttu. Bende o ara kitapçığa bir isim aramış ve Cezayir sıçrayışı adını uygun görmüştüm.

1939 Yılı, Haziran ayının sonlarındaydık. Arkadaşımız Mişri Nuri, merkezle bağlantı kurmuştu. Musali'nin parti merkezi, o günlerde, halkın isteklerini duyurmak amacıyla, Paris'te çıkan el-Ümmet gazetesine destek olarak Parlemento gazetesini yayınlıyordu. Bir hafta boyunca «yarın gel vs.» diyerek arkadaşı oyalamışlardı. Sonunda, benim için yazdıkları bir mektupla gönderdiler Nuri'yi. Mektupta gayretlerim için teşekkür ediyorlar ve heyet üyelerinin yaz tatilinde(!) olduklarını bildiriyorardı. Hitler, Mussolini, Deladiye, Chamberlen, ve Stalin'se oyuklarında habire çalışıyorlardı.

Arkadaşımız ümitsiz şekilde dönmüştü. Risâleyi yayınlayacak bir yer yoktu ve dünya, savaşın eşik-

lerindeydi. Kubbeyi zerreyle, tonu gramla telafi etme yoluna gitmekten başka hal çaresi kalmamıştı. Kâğıdı kalemi elime aldım ve o zor şartlarda, kamuoyunun isteklerini dile getiren bir makale yazdım; «Ne faşistle, Ne şeytanla!» adını verdim makaleye. «Şeytan» kelimesinden, kavram olarak «Şeytanî sultayı», şekil olarak da «Demokratik Sulta»yı kastediyordum. Ve Parlemento gazetesine gönderdim onu; Yayınlamadılar. Belki, heyet üyeleri hala tatilde oldukları için belki de başka nedenlerden ötürü.

Sonra, makaleyi Arapça'ya çevirerek, Tunus'taki Özgür Anayasa Partisi'nin yayın organına gönderdik. O da kardeşi gibi yayınlamadı.

Ve dünya kamuoyu bir patlamayla çalkalandı; Temmuz ayının ortalarında haber ajansları Moskova'da Almanya Dışişleri Bakanı Von Robintrop ile, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında anlaşma sağlandığı haberini veriyorlardı. Gazeteler, anlaşmadan sonra bakanların yüzlerindeki gülücükleri resimliyorlardı. Öte taraftan, İngiliz ve Fransız heyetlerinin Moskova'dan ümitsizce dönüşlerini haber veriyordu gazeteler. Bu bir rezaletti. Batı kamuoyu daha önce görülmemiş bir şekilde ayrılığa düşmüştü.

Molotov'un yüzündeki gülücüğün, Tebisse'de de bir etkisi olmuştu; Halk Cephesi'ne bağlı olan ve beni gerici olarak niteleyerek terkeden ilericiler artık yolda gördüklerinde bana gülümsemeye ve sevgi gösterisi yapmaya başlamışlardı.

Temmuz ayının son günlerindeydik, babama resmi bir telgraf geldi; İşine dönebilmesi için, tıbbi kontrolü yapılmak üzere Kostantine'de bellibir doktora gitmesi isteniyordu. İşine dönmek için yaptığı bütün girişimleri boşa giden babam sevinçten sanki uçuyordu. Hatırlayacağınız üzere, 1931 yılı, Aralık ayında

Paris'te verdiğim bir konferanstan dolayı işinden çıkarılmıştı.

Ama aynı gün garip bir kitap daha geldi postayla; «Hitlercilik İslâma Karşıdır.» Paketin üzerinde gönderenin adı yoktu. Ayrıca, kitabın üzerinde de eseri Arapça telif eden kimsenin adı yoktu.

O an babamın sevincinin yarıda kalacağını düşünerek korktum. Zira şu şartlarda bana gelen bu kitaptan ne beklendiğini anlamıştım; Gayet net bir şekilde benden istenen Hitler Tehlikesi çerçevesinde, bir dizi konuşma yapmamdı. Yine, Cezayir ve Tunus Halk partilerinin makalemi yayınlamamalarına yolaçan nedenleri de idrak etmiştim; Beklenen konuşmalarımla, makalem çatışmamalıydı. Öyleyse babamın sevincinin sürmesi benim elimdeydi, zavallı babam, 85 yaşındaydı ve bu ömrün büyük bölümünü benim yüzümden sıkıntıyla geçirmişti.

Ogün babamın sevincinin bedelini ödememeye iyice kararlıydım. Bu, ona ne kadar verecekse de böyle olmalıydı; Allah'tan onu bağışlamasını ve ona rahmet etmesini diliyorum.

Ve savaş borusu çaldı. Hâlidi sabahleyin gelerek haber verdi:

— Bu sabah Alman ordusu Polonya'ya girdi.

Bir süre inanamadım ama Polis ogün teftişe başlamıştı. Evraklarımı içeren çantayı, Doktor Halidi'nin annesine teslim ettim. O gece eşimle, evin arkasına gittik ve Filistin davasıyla ilgili yazıları Nakus Vadisinin bir kenarına gömdük.

Ama teftiş bize gelmedi. Aynı gece polislerden biri bunu şöyle açıkladı:

— Komseri, senin siyasetle uğraşmadığın hususunda ikna ettim.

Ve ertesi gün fiyatlar yükselmeye mallar stoklanmaya başladı. Dünya, ikinci büyük savaşına işte böyle girdi. Artık Tebisse'de yapacak birşey kalmadığına karar verdim. Eşimle Fransa'ya dönmeliydik. Ve 1939 yılı Eylül ayının 22. günü, Anabe Limanından geminin merdivenlerine tırmandım. Eşim, ben, kedimiz ve vedalaşırken Ahmet'in annesinin hediyye ettiği küçük kaplumbağa şimdi Fransa yolundaydık. Tolos üniversitesi'ndeki öğrenimini sürdüren Halidi de yanımızdaydı.

Cezayir toprakları ufukta kaybolurken, geminin güvertesinde kendi kendime şunları söyleniyordum:

— Ey nankör toprak! Yabancıyı besliyorsun da kendi öz evladını açlığa terkediyorsun. İstiklaline kavuşuncaya dek sana dönmeyeceğim!.

Gecenin karanlığı yavaş yavaş azgın dalgaların üzerine seriyordu örtüsünü.

SON

MALİK BİN NEBÎ

1905 yılında, Cezayir'in Kostantin şehrinde dünyaya geldi. Lise öğreniminden sonra Paris'e gitti. Mühendislik eğitimi görerek, 1935'de elektrik mühendisi oldu. Gençliğinden itibaren çevresindeki olayları yorumlamaya başladı. Metodik kültürü sayesinde, geri kalmış ülkelerin problemlerinin, temelde bir medeniyet meselesi olduğunu belirterek, kitaplarını "Medeniyetin Problemleri" adlı bir seri şeklinde yayınladı. Paris'te; Kur'an Mucizesi, Lebbeyk, İslam'a Yeniden Doğuş, İslam Davası, Afro-Asya Düşüncesi adlı eserlerini Fransızca olarak kaleme aldı. 1956'da Mısır'a iltica etti. Mısır Tanıtma Bakanlığı, "Afro-Asya Düşüncesi" kitabını Fransızca olarak yayınladı. Kahire'de kurduğu ilişkilerle Fransızca olan eserlerini Arapçaya çevirmeğe başladı. Sonraki eserlerini de doğrudan Arapça olarak kaleme aldı. 1963'te Cezayir'e gitti. Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğüne atandı. Çeşitli konferanslar verdi ve Cezayir Ufukları, Çağa Tanıklığım, İslam Dünyasında İdeolojik Savaş Ajanları, Ekonomi Dünyasında Müslüman adlı eserlerini Arapça olarak kaleme aldı. 1967'de görevinden istifa ederek kendini fikri çalışmalara verdi ve bu çerçevede konferanslar düzenledi. 1973'te Cezayir'de vefat etti.

BİR YAYINCILIK